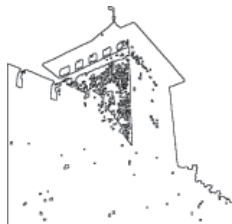

Тетяна Масицька

Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей

Монографія

твердиня
поліграфічно
видавничий
дім Луцьк - 2016

УДК 811.161.2'367.335'367.332
ББК 81.411.1-22
М 31

*Надруковано за ухвалою вченої ради
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки (протокол № 14 від 29 вересня 2016 року)*

Відповідальний редактор – І. Р. Вихованець, член-кореспондент НАН України,
доктор філологічних наук, професор

Рецензенти:

М. О. Вінтонів – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка;

О. Г. Межов – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

М. С. Скаб – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Масицька Т. Є.,

М 31 Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей : [монографія] / Т. Є. Масицька. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2016. – 416 с.

Пропонована монографія є першим теоретичним дослідженням семантико-синтаксичних залежностей у сучасному українському мовознавстві. Із позицій функційно-категорійної граматики цілісно проаналізовано семантико-синтаксичні залежності в реченні як основній синтаксичній одиниці. Визначено субстанційні семантико-синтаксичні залежності в базових простих реченнях, з'ясовано вихідні предикатні семантико-синтаксичні залежності в складнопідрядних конструкціях, схарактеризовано похідні предикатні семантико-синтаксичні залежності в простих неелементарних реченнях, простежено особливості семантико-синтаксичних взаємозалежностей у складносурядних структурах.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів філологічних спеціальностей, учителів.

The monograph brought to your notice is the first theoretical research of semantic-syntactic dependencies in the modern Ukrainian studies of language. From the standpoint of functional and categorical grammar the research provides a holistic approach and analysis of semantic-syntactic dependencies in a sentence as a basic syntactic unit. Substantive semantic-syntactic dependencies have been defined in basic simple sentences, initial predicate semantic-syntactic dependencies have been found in complex sentences, derivative predicate semantic-syntactic dependencies have been described in simple nonelementary sentences, special features of semantic-syntactic dependencies in compound structures have been studied.

The monograph is directed to scholars, academic specialists, lecturers, postgraduates and students of Philology, teachers.

ISBN 978-617-517-255-1

© Масицька Т. Є., 2016
© ПВД «Твердиня», 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	6
----------------	---

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

1.1. Основні аспекти вивчення семантико-синтаксичних залежностей.....	10
1.2. Речення як багатоаспектна синтаксична одиниця.....	24
1.3. Прості і складні речення з погляду їхньої семантико-синтаксичної та формально-синтаксичної елементарності / неелементарності.....	35
1.4. Семантико-синтаксичні реченнєві відношення і синтаксичні зв'язки в реченні.....	56
1.5. Різновиди семантико-синтаксичних і формально-синтаксичних реченнєвих залежностей.....	79
1.6. Предикатні семантико-синтаксичні реченнєві залежності.....	80
1.7. Субстанційні семантико-синтаксичні реченнєві залежності.....	83

РОЗДІЛ 2 КЛАСИ ПРЕДИКАТІВ І СИСТЕМА СУБСТАНЦІЙНИХ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ В ЕЛЕМЕНТАРНИХ ПРОСТИХ РЕЧЕННЯХ

2.1. Предикат як визначальна синтаксема в семантико-синтаксичній структурі речення.....	90
2.1.1. Предикат дії.....	97
2.1.2. Предикат процесу.....	101
2.1.3. Предикат стану.....	106
2.1.3.1. Предикат всеохопного стану.....	110
2.1.3.2. Предикат якісного стану.....	116

2.1.3.3. Предикат кількісного стану.....	120
2.1.3.4. Предикат стану-відношення.....	122
2.2. Різновиди субстанційних семантико-синтаксичних залежностей.....	127
2.2.1. Агентивна семантико-синтаксична залежність.....	129
2.2.2. Семантико-синтаксична залежність суб'єкта процесу....	142
2.2.3. Семантико-синтаксична залежність суб'єкта стану.....	147
2.2.3.1. Семантико-синтаксична залежність суб'єкта всеохопного стану.....	149
2.2.3.2. Семантико-синтаксична залежність суб'єкта якісного стану.....	154
2.2.3.3. Семантико-синтаксична залежність суб'єкта кількісного стану.....	158
2.2.3.4. Семантико-синтаксична залежність суб'єкта стану-відношення.....	160
2.2.4. Об'єктна семантико-синтаксична залежність.....	161
2.2.5. Адресатна семантико-синтаксична залежність.....	167
2.2.6. Інструментальна семантико-синтаксична залежність....	174
2.2.7. Локативна семантико-синтаксична залежність.....	182
2.2.8. Семантичне ускладнення субстанційних семантико-синтаксичних залежностей.....	198

РОЗДІЛ 3

СИСТЕМА ВИХІДНИХ ПРЕДИКАТНИХ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ У СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

3.1. Диференціація предикатних семантико-синтаксичних залежностей у складнопідрядних реченнях.....	204
3.1.1. Темпоральна семантико-синтаксична залежність.....	210
3.1.2. Причинова семантико-синтаксична залежність.....	214
3.1.3. Семантико-синтаксична залежність мети.....	218
3.1.4. Семантико-синтаксична залежність умови.....	224
3.1.5. Допустова семантико-синтаксична залежність.....	227
3.1.6. Порівняльна семантико-синтаксична залежність.....	232
3.1.7. Наслідкова семантико-синтаксична залежність.....	235
3.1.8. Семантико-синтаксична залежність відповідності / невідповідності.....	236

3.2. Функційно-семантичне ускладнення вихідних семантико-синтаксичних залежностей.....	238
--	-----

РОЗДІЛ 4
ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПОХІДНИХ ПРЕДИКАТНИХ
СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ
У ПРОСТИХ УСКЛАДНЕНИХ РЕЧЕННЯХ

4.1. Склад похідних предикатних синтаксем у структурі простих ускладнених речень.....	241
4.1.1. Темпоральна семантико-синтаксична залежність.....	246
4.1.2. Причинова семантико-синтаксична залежність.....	260
4.1.3. Семантико-синтаксична залежність мети.....	264
4.1.4. Семантико-синтаксична залежність умови.....	267
4.1.5. Допустова семантико-синтаксична залежність.....	269
4.1.6. Порівняльна семантико-синтаксична залежність.....	272
4.1.7. Семантико-синтаксична залежність відповідності / невідповідності.....	277
4.2. Ускладнення похідних семантико-синтаксичних залежностей.....	280

РОЗДІЛ 5
ОСНОВНІ ВИЯВИ
СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТЕЙ
У СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

5.1. Кореляція семантико-синтаксичних взаємозалежностей і формально-синтаксичних взаємозалежностей у складносурядних реченнях.....	289
5.2. Система семантико-синтаксичних взаємозалежностей у складносурядному реченні.....	300
5.2.1. Темпорально-темпоральна взаємозалежність.....	302
5.2.2. Причиново-наслідкова взаємозалежність.....	308
5.2.3. Умовно-наслідкова взаємозалежність.....	310
ВИСНОВКИ	312
ПРИМІТКИ	323
ЛІТЕРАТУРА	337
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	392

ПЕРЕДМОВА

У сучасних дослідженнях із теорії синтаксису спостерігаємо посилену увагу до речення як багаторівневої структурованої одиниці, його формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної організації та відхід від формальних засад аналізу синтаксичних конструкцій. У них окреслено систему синтаксичних одиниць, синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень, склад синтаксичних категорій, обґрунтовано статус елементарних та неелементарних речень, визначено співвідношення компонентів у цих реченнях та їхню ієрархію. Взаємодія формально-граматичних і семантичних складників у реченні, проблеми типології синтаксичних зв'язків, формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних залежностей та особливості різних аспектів функціонування синтаксичних одиниць належать до найскладніших питань у сучасній граматиці.

Концептуальні засади дослідження синтаксичних явищ викладені у студіях О. О. Потебні [Потебня, 1958], Л. А. Булаховського [Булаховський, 1958; Булаховський, 1977], Б. М. Кулика [Кулик, 1961], О. С. Мельничука [Мельничук, 1966; Мельничук, 1972], І. К. Кучеренка [Кучеренко, 1968], А. П. Грищенка [Грищенко, 1969; Грищенко, 1972; Грищенко, 1975], І. Р. Вихованця [Вихованець, 1971; Вихованець, 1972; Вихованець, 1975; Вихованець, 1980], В. М. Русанівського [Русанівський, 1971; Русанівський, 1988], П. С. Дудика [Дудик, 1972; Дудик, 1972а; Дудик, 1972б; Дудик, 1973; Дудик, 1975], С. Я. Єрмоленко [Єрмоленко, 1975; Єрмоленко, 1982], Л. О. Кадомцевої [Кадомцева, 1985], Н. Л. Іваницької [Іваницька, 1986; Іваницька, 1986а; Іваницька, 1989], С. П. Бевзенка [Бевзенко, 1987], М. У. Каранської [Каранська, 1995] та інших лінгвістів.

У другій половині ХХ століття активне вивчення речення дало поштовх до створення відмінкової (рольової) граматики [Чейф, 1975; Филлмор, 1981а та ін.], трансформаційної (генеративної) граматики [Хомський, 1962; Хомський, 1965; Хомський, 1972; Bent, 1978; Radford, 1982 та ін.], структурної граматики [Курилович, 1962; Якобсон, 1972;

Якобсон, 1975; Якобсон, 1985; Теньер, 1988; Мартине, 2004 та ін.], функційної граматики [Золотова, 1973; Гак, 1985; Бондарко, 1983; Бондарко, 1984; Бондарко, 1999; Вихованець, 1992; Вихованець, 1993; Вихованець, 2004; Загнітко, 1991; Загнітко, 1993; Загнітко, 1996; Загнітко, 2011; Плющ, 2010а та ін.], семантичної граматики [Шведова, Белоусова, 1995; Шведова, 1998; Шведова, 2005 та ін.], аплікативної граматики [Шаумян, 1974; Соболева, 1983 та ін.], імпліцитної морфології та синтаксису [Соколов, 1997; Багдарсян, 1983; Бацевич, 2004; Загнітко, 2008; Соколова, 2008; Невідомська, 2012 та ін.], комунікативної граматики [Золотова, 1982; Золотова, 2004; Милославский, 1987; Крылова, 1992 та ін.], граматики залежностей [Абрамов, 1985; Тестелець, 2001; Арутюнова, 2003; Апресян, 2009; Mel'čuk, 1988; Mel'čuk, 2003; Heringer, 1996; Engel, 1996; Fraser, 1996; Eroms, 2000; Dikovsky, 2001; Dikovsky, 2004; Polguere, 2009 та ін.], категорійної граматики [Безпояско, Городенська, 1987; Вихованець, 1996; Вихованець, 2002а; Олексенко, 2001; Олексенко, 2002; Мірченко, 2004; Попова, 2009 та ін.], транспозиційної граматики [Вихованець, 1980; Вихованець, 1988; Городенська, 1991; Городенська, 1995; Джура, 2000; Габай, 2011; Мельник, 2015 та ін.]. Обґрунтовано теоретичні засади валентної граматики [Вихованець, 1988; Вихованець, 1992; Вихованець, 1993; Загнітко, 2001; Загнітко, 1996; Загнітко, 2011], яку удокладнено в теоретичних студіях українських мовознавців [Городенська, 1991; Городенська, 2004а; Городенська, 2010; Степаненко, 1997; Степаненко, 2004; Масицька, 1998; Пасічник, 2006; Костусяк, 2012; Межов, 2012; Христіанінова, 2012 та ін.]. Проте їхні вагомі напрацювання не дають повного й комплексного уявлення про організацію структури речення. Теорія семантико-синтаксичних і формально-синтаксичних залежностей вносить істотні корективи в граматичну систему мови, уможлиблює виокремлення серед багатьох концепцій та напрямів, що висвітлюють проблематику структури речення, граматику цих залежностей. У синтаксисі вона спрямована на дослідження семантико-синтаксичних залежностей (семантико-синтаксична структура речення) і формально-синтаксичних залежностей (формально-синтаксичний аспект речення) і значною мірою розвиває та поглиблює проблематику функційної граматики сучасної української літературної мови.

Пропонована праця – перше монографічне дослідженням семантико-синтаксичних реченневих залежностей. Її *актуальність* зумовлена потребою цілісного багатопланового вивчення і систематизації всіх можливих різновидів семантико-синтаксичних залежностей у сучасній українській літературній мові та відсутністю в лінгвоукраїністиці спеціальних праць, присвячених комплексному дослідженню семантико-синтаксичних залежностей синтаксичних одиниць. Аналіз функційних особливостей цих залежностей сприятиме розв’язанню проблемних питань функційної синтаксичної теорії, зокрема класифікації залежностей у структурі синтаксичних одиниць, подоланню суперечливих, почасти діаметрально протилежних підходів, що спостерігаємо в сучасній граматичній науці, і вможливить однозначне трактування різноманітних синтаксичних явищ.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні концептуальних засад залежностей у реченневих структурах, розмежуванні семантико-синтаксичних і формально-синтаксичних залежностей, виокремленні субстанційних семантико-синтаксичних залежностей у базових реченневих конструкціях, диференціації вихідних предикатних семантико-синтаксичних залежностей у складнопідрядних реченнях, похідних предикатних семантико-синтаксичних залежностей у простих неелементарних реченнях, семантико-синтаксичних взаємозалежностей у складноурядних конструкціях.

У монографії вперше в українському мовознавстві представлено типологію семантико-синтаксичних залежностей у реченневих структурах. Її оперто на концепцію функційно-категорійної граматики, що відрізняється від традиційних теорій чіткістю обґрунтування функційних особливостей синтаксичних одниць та сприяє розв’язанню багатьох проблем сучасного мовознавства. Новітні тенденції та вагомі теоретичні напрацювання в царині функційно-категорійної граматики, що спираються на ідеї І. Р. Вихованця і послідовників його граматичної школи [Загнітко, 2001; Загнітко, 2008; Загнітко, 2009; Загнітко, 2011; Городенська, 1991; Городенська, 2004; Городенська, 2007; Городенська, 2007в; Городенська, 2010; Плющ, 2010а; Плющ, 2011; Іваницька, 2004; Іваницька, 2011; Мірченко, 2004; Мірченко, 2011; Гуйванюк, 1999; Гуйванюк, 2009б; Шульжук, 2004; Скаб, 2002; Скаб, 2002а; Ожоган, 1997; Степаненко, 2004; Леута, 2008; Кульбабська,

2011; Христіанінова, 2012; Костусяк, 2002; Костусяк, 2012; Межов, 2007; Межов, 2012; Мельник, 2015 та ін.] дали змогу визначити проблематику синтаксичних залежностей; репрезентувати речення як основну синтаксичну одиницю; розмежувати прості і складні речення з погляду їхньої семантико-синтаксичної, формально-синтаксичної елементарності / неелементарності; диференціювати семантико-синтаксичні реченнєві відношення і синтаксичні зв'язки; встановити різновиди семантико-синтаксичних та формально-синтаксичних реченнєвих залежностей; з'ясувати особливості субстанційних і предикатних семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей; проаналізувати семантико-синтаксичну структуру речення; окреслити різновиди субстанційних семантико-синтаксичних залежностей; обґрунтувати складнопідрядні речення як дериваційну базу простих ускладнених конструкцій і визначити вихідні предикатні семантико-синтаксичні залежності; систематизувати похідні предикатні семантико-синтаксичні залежності у структурі простих неелементарних речень; схарактеризувати семантико-синтаксичні взаємозалежності у складносурядних конструкціях.

До наукового аналізу залучено базові прості реченнєві структури, складнопідрядні речення, прості ускладнені конструкції та складносурядні речення, що вможливило чітко визначити специфіку субстанційних семантико-синтаксичних залежностей, вихідних і похідних предикатних семантико-синтаксичних залежностей та семантико-синтаксичних взаємозалежностей.

Автор висловлює глибоку вдячність відповідальному редакторові – докторові філологічних наук, професорові, членові-кореспондентові НАН України Іванові Романовичу Вихованцеві та рецензентам – докторові філологічних наук, професорові кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка Михайлові Олексійовичу Вінтонеу, докторові філологічних наук, професорові кафедри української мови Східноєвропейського університету імені Лесі Українки Олександрові Григоровичу Межову, докторові філологічних наук, професорові, завідувачу кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Мар'янові Стефановичу Скабу за слушні поради та рекомендації.

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

1.1. Основні аспекти вивчення семантико-синтаксичних залежностей

У мовознавстві другої половини ХХ – початку ХХІ століть спостерігаємо активне зацікавлення лінгвістів граматикою, що пояснює особливості структури та семантики реченневих конструкцій. Теорія залежностей синтаксичних одиниць спрямована на визначення семантико-синтаксичних і формально-синтаксичних ознак речення та вможливує чіткий аналіз усіх компонентів, що формують його структуру.

Розвиток цієї проблематики започаткований працями О. М. Пешковського [Пешковский, 1956], О. О. Шахматова [Шахматов, 1941], В. В. Виноградова [Виноградов, 1947], Л. А. Булаховського [Булаховський, 1977], Д. М. Овсянико-Куликовського [Овсянико-Куликовский, 1912]. Теорію синтаксичних залежностей було сформовано на початку 60-х років ХХ століття Л. Теньєром [Теньер, 1988]. Його напрацювання вважають теоретичним підґрунтям для створення граматики залежностей¹, яка, на думку В. Г. Гака, не нова, оскільки її активно використовували в російському [Гак, 1988, с. 11] і французькому синтаксисі [Балли, 1955; Damourette, Pichon, 1970]. А. Сеше виділив у реченні два різновиди залежностей: «головний – залежний член» і «суб'єкт – предикат» [Сеше, 2010].

Л. Теньєр зробив ідею залежності провідною в синтаксисі, що відрізнило його теорію від конституентних граматики [Гак, 1988, с. 11]. Він запропонував оригінальну концепцію характеристики граматичних явищ із позиції теорії залежностей [Теньєр, 1988]. Дослідник уважав синтаксичні зв'язки основними в реченні, оскільки вони

встановлюють відношення залежності між членами речення, і кожен зв'язок «об'єднує якийсь вищий елемент із нижчим» [Там само. С. 24]. Мовознавець визначив вищий елемент підпорядкувальним, а нижчий – підпорядкованим. Це дає підстави вказувати на особливі зв'язки: коли підпорядкований елемент залежить від підпорядкувального, то виділено висхідний синтаксичний зв'язок, а коли підпорядкувальний елемент керує підпорядкованим, то визначено спадний синтаксичний зв'язок. Те саме слово може одночасно залежати від одного слова та підпорядковувати собі інше. Кожний підпорядкувальний елемент з одним або декількома підпорядкованими утворює вузол, визначений Л. Теньєром як «сукупність, складену з підпорядкувального слова і всіх тих слів, які – прямо чи опосередковано – йому підпорядковані і які воно так чи так пов'язує в один вузол» [Там само. С. 25].

В українському синтаксисі проблематика теорії залежностей пов'язана з концепцією функційно-категорійної граматики і найвагоміше представлена в дослідженнях І. Р. Вихованця, який уперше обґрунтував її ідеї [Вихованець, 1980; Вихованець, 1992; Вихованець, 1993; Вихованець, 2004]. О. О. Селіванова, виокремлюючи актуальні напрямки сучасної лінгвістики, вважає функційний підхід у сучасній граматичній науці досить вагомим і перспективним, оскільки він передбачає аналіз множинної функційної природи мовних явищ, зважаючи на їхню семантику, структуру, взаємодію з іншими одиницями, категоризацію, реалізацію в мовленні [Селіванова, 1999, с. 89].

Серед сучасних досліджень у цій галузі провідне місце посідають праці Н. Л. Іваницької [Іваницька, 1986; Іваницька, 2004; Іваницька, 2011], М. Я. Плющ [Плющ, 1986; Плющ, 2010; Плющ, 2010а; Плющ, 2011], Й. Ф. Андерша [Андерш, 1987; Андерш, 2004], К. Г. Городенської [Городенська, 1991; Городенська, 2007; Городенська, 2010], А. П. Загнітка [Загнітко, 1991; Загнітко, 1993; Загнітко, 1996; Загнітко, 2001; Загнітко, 2008; Загнітко, 2009; Загнітко, 2011], В. М. Ожогана [Ожоган, 1997], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк, 1999; Гуйванюк, 2009а], М. С. Скаба [Скаб, 2002; Скаб, 2002а], Н. М. Костусяк [Костусяк, 2002; Костусяк, 2012], М. І. Степаненка [Степаненко, 2004], М. В. Мірченка [Мірченко, 2004; Мірченко, 2011], К. Ф. Шульжука [Шульжук, 2004], О. Г. Межова [Межов, 2007; Межов, 2012], О. І. Леути [Леута, 2008], О. В. Кульбабської

[Кульбабська, 2011], Р. О. Христіанінової [Христіанінова, 2012], І. А. Мельник [Мельник, 2015] та інших мовознавців.

З'ясування особливостей синтаксичних залежностей реченневих одиниць спрямоване на розв'язання актуальних проблем як простого елементарного, простого ускладненого, так і складного речень. Синтаксис залежностей компонентів речення репрезентований працями німецьких мовознавців У. Енгеля [Engel, 1996], Г.-Ю. Герінгера [Heringer, 1996], Г.-В. Еромса [Egoms, 2000], що зумовлено особливостями граматичного ладу німецької мови. Г.-В. Еромс визначає синтаксис як повніший варіант граматики залежностей. Це відображено в дослідженні порядку слів, закономірності якого полягають у перетворенні ієрархічних структур на лінійні [Egoms, 2000, с. 309], у послідовному розмежуванні речення і висловлення [Engel, 1996]. У. Енгель інтерпретує речення як автономні мовні конструкти, що містять фінитне дієслово (дієслово з повною і частковою особовою парадигмою) і функціонують у мовному акті, а висловлення розглядає як частину тексту, яку варто оцінювати не за критерієм правильно / неправильно, а за критерієм зрозуміло / незрозуміло [Там само. С. 179–180].

Актуальними вважаємо міркування А. П. Загнітка, який акцентує увагу на можливості інтерпретації співвідношення форми і змісту висловлення з позицій знакової теорії та закону асиметричного дуалізму знака (в синтаксисі – знакового вираження), що «відкрило перед дослідниками спектр співвідносних конструкцій (з тією самою глибинною семантичною структурою) і перспективи використання в семантико-синтаксичних описах тих самих методів аналізу (парадигматичного, синтагматичного, епідигматичного), що спочатку були опрацьовані в лексичній семантиці 60–70-х років ХХ сторіччя (застосовуються і зараз)» [Загнітко, 2008, с. 21].

Безперечна заслуга дослідників, які активно розвивають граматику залежностей, як уважає О. А. Кострова, полягає в чіткому розмежуванні речення як структурного зразка або схеми та висловлення як реалізації цієї структури (це переконливо простежено в праці Г.-Ю. Герінгера) [Кострова, 2003, с. 145]. Вона позитивно оцінює теорію речення / висловлення (мовленнєвого акту) в граматиці залежностей і наголошує на струнності цієї системи: у ній, з одного боку, експліковано синтаксичні зв'язки, що відчувалися раніше

інтуїтивно, а з іншого боку, системно протиставлені категорії, що структурують мову, і категорії, які утворюють функційну реченнєву модель [Там само. С. 146].

У сучасному романо-германському мовознавстві теорію залежностей репрезентовано в працях І. Мельчука [Mel'čuk, 1988; Mel'čuk, 2003], К. Персіваля [Percival, 1990], Г.-Ю. Герінгера [Heringer, 1996], Н. Фрейзера [Fraser, 1996], О. Діковського [Dikovsky, 2001; Dikovsky, 2004; Dikovsky, 2007], А. Полгера [Polguere, 2009] та ін.

Теоретичні засади вчення про залежність обґрунтовано в студіях східнослов'янських мовознавців, які належать до Московської семантичної школи: Ю. Д. Апресяна [Апресян, 2009], Б. А. Абрамова [Абрамов, 1985], Н. Д. Арутюнової [Арутюнова, 2003] та продовжено в працях В. Б. Касевича [Касевич, 1977], Я. Г. Тестелець [Тестелець, 2001], Є. В. Падучевої [Падучева, 2007], О. М. Селиверстової [Селиверстова, 2004] та ін.

Граматику залежностей варто визначати в широкому і вузькому витлумаченні. У широкому – це теорія, випрацювана на основі структурного синтаксису, у вузькому – це граматика синтаксичної структури речення, у якій присудок (формально-синтаксична структура речення) / предикат (семантико-синтаксична структура речення) представлений як визначальний компонент. Різновиди функційних синтаксичних одиниць, на думку І. Р. Вихованця, виділяють на основі формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних функцій, що пов'язані із синтаксичними зв'язками і семантико-синтаксичними відношеннями [Вихованець, 1992, с. 16]. У синтаксисі теорія залежностей охоплює сполучуваність, дистрибуцію, інтенцію і валентність як міжрівневу категорію стосовно лексичних, морфологічних та словотвірних одиниць.

Сполучуваність – проміжна категорія в площинах лексики, фразеології, морфології, синтаксису, стилістики. Основний критерій її визначення – відповідність змістові, семантиці. М. П. Кочерган витлумачує сполучуваність як поєднання мовних одиниць у мовленні (фонем з фонемами, морфем з морфемами, слів зі словами) і вважає, що це поняття пов'язане з дистрибуцією, валентністю та контекстом [Кочерган, 2007, с. 657–658]. Він наголошує: «На фонологічному і морфологічному рівнях терміни «дистрибуція» і «сполучуваність» збігаються. На лексико-семантичному і синтаксичному рівнях вони

не є синонімічними, оскільки слова, пов'язані між собою значеннями і синтаксично, в мовленнєвому ланцюжку можуть стояти не поряд і, навпаки, поряд можуть бути лексичні одиниці, що не мають між собою зв'язку» [Там само].

Синтаксична сполучуваність передбачає інтерпретацію синтаксичних відношень не як абстрактної системи, а як закономірних зв'язків між елементами, що наповнені конкретним значенням. Слова однієї частини мови мають переважно спільні риси сполучуваності. Її визначають категорії різних частин мови: рід, число, відмінок, час. Важливий показник сполучуваності – обов'язкове закріплення місця. Наприклад, препозиція прикметника виділяє його атрибутивні функції, постпозиція – можливий засіб надання йому предикативного значення. Сполучуваність притаманна будь-якій лексемі і властива лінійній структурі, де слово має можливість відкривати біля себе «вільні місця», що повинні бути заповнені. Кількість «вільних місць» зумовлена семантикою, способом їхнього вираження, морфологічним оформленням. Зберігаючи своє значення і семантичну модель, слово може відкривати на поверхневому рівні різну кількість «вільних місць» у деяких випадках уживання. Дієслово, наприклад, маючи одну семантичну модель, може реалізувати її декількома сполучувальними формулами. У сучасній мовознавчій літературі виділяють різні види сполучуваності: фразеологічну, лексичну, морфолого-синтаксичну, поняттєву, стилістичну. Традиційно вирізняють лексичну (семантичну) і синтаксичну сполучуваність. В основу цього розмежування покладено лексичні та граматичні особливості значення слова. Синтаксична сполучуваність переважно виокремлює різноманітні відношення між реченнєвими компонентами.

Дистрибуція – це узагальнена сукупність усіх оточень, можливих зв'язків слова, що виражені в синтаксичних реченнєвих конструкціях. Дистрибуція більшості лексичних елементів безмежна, а сполучуваність відносно обмежена. У деяких працях з лексемотактики дистрибуцію розглядають не як безпосереднє оточення слова, а як слова, зв'язані з досліджуваним словом [Кочерган, 1980, с. 26]. Дистрибуція зазнає формування в площині реальних сполучуваностей і є широким поняттям. Дистрибутивний аналіз не потребує дефініції лексичного і граматичного значень складників у структурі речення.

У сучасній граматиці валентність теоретично витлумачена крізь призму функційного аналізу синтаксичних явищ і спрямована на дослідження тих мовних одиниць, що функціонують не ізольовано одна від одної, а перебувають у тісному взаємозв'язку в структурі речення. На розвиток теорії валентності вплинув системний підхід до всіх явищ мови, зокрема до особливостей поєднання одиниць: їхні сполучувальні властивості не можуть бути випадковими, несистемними. Увага до синтагматики, до лінійного розташування компонентів речення сприяла вивченню закономірностей тих самих властивостей. Кожне сполучення слів у процесі комунікації передбачає взаємодію різних лінгвістичних рівнів, властивих сучасним поглядам у дослідженнях реченнєвих конструкцій зі складними міжрівневими переплетеннями.

Валентність постає складником сполучуваності, віддзеркалює специфіку синтагматики, ілюструє міжрівневі переплетення, співвіднесення з морфологічними, словотвірними, семантичними і синтаксичними особливостями мови. Валентності властивий вибірковий характер, тому вона є видовою величиною щодо родового поняття сполучуваності.

Теорія валентності орієнтована на загальну проблематику, а валентний синтаксис передбачає вивчення синтаксичних одиниць на двох рівнях синтаксису: структурному і комунікативному. На першому рівні опис одиниць представлений як схеми, а на другому – як моделі. Розбіжність убачають насамперед у значеннєвих ознаках. Кожний зразок валентності охоплює декілька моделей (на комунікативному рівні), що різняться тільки граматичним значенням і тотожні за структурою. Концепція валентності за продуктивністю посіла одне з основних місць у методиці сучасних лінгвістичних досліджень, про що свідчать вагомі напрацювання з цієї проблематики [Вихованець, 1988; Вихованець, 1992; Вихованець, 1993; Загнітко, 1996; Загнітко, 2001; Загнітко, 2011; Городенська, 1991; Городенська, 2004а; Городенська, 2010а; Масицька, 1998; Пасічник, 2006; Костуськ, 2012; Межов, 2012; Христіанінова, 2012; Мельник, 2015] та ін. Визнання системності мови у всьому обсязі її функціонування передбачає впорядкованість зв'язків між її елементами, що стало одним зі способів вивчення валентності як закономірності мовного порядку.

Семантико-синтаксична валентність як системна семантично передбачувана сполучуваність слів перебуває на перетині синтаксису і лексичної семантики. У синтаксичних одиницях-конструкціях – реченні та словосполученні – лексичні значення слова визначають найсуттєвіші умови сполучуваності його з іншими словами. У реченні валентна сполучуваність слів пов'язана із взаємодією активної валентності підпорядкувальних ознакових слів (переважно дієслів) і пасивної валентності залежних слів (у типових випадках іменників-назв конкретних предметів). Валентність не рівнозначна сполучуваності, властивій будь-якому повнозначному слову. Кожний її різновид уміщує у своєму складі декілька моделей (на комунікативному рівні), що розрізняють за граматичним значенням і об'єднують за однаковою структурою.

Семантико-синтаксичну валентність аналізують на морфологічному рівні відповідно до різних частин мови [Степанова, 1978]. Але оскільки головним носієм валентності в реченнєвій структурі визначено дієслово, то інші носії валентності (наприклад, прикметники, віддієслівні й відприкметникові іменники) набувають валентних властивостей у зв'язку з ним (прикметники – як наслідок переміщення в предикативну позицію, іменники – як похідні від дієслів і предикативних прикметників)². Семантичний компонент валентності дієслова пов'язаний із семами «суб'єктність / асуб'єктність», «дія / стан / процес» і виражає сім значень: суб'єкт, об'єкт, адресат, інструменталь, вихідний, кінцевий пункти і шлях руху як локативи. На реченнєвому рівні валентні значення можуть зазнавати різноманітних модифікацій.

Дієслівна валентність співвіднесена з морфологічними, словотвірними, семантичними і синтаксичними особливостями мовної системи. Вона визначає, наприклад, спеціалізовані відмінкові форми як заповнювачі відповідних синтаксемних позицій, що вможливорює диференціацію власне-відмінків і невластивих відмінків, послідовне розмежування прислівного та неприслівного синтаксичних зв'язків [Мацицька, 1998, с. 9–10]. Досліджуючи значення валентності в системі мови, С. Д. Кацнельсон розмежовує формальну і змістову валентність, яку систематизує за кількома ознаками: 1) кількістю субстанційних синтаксем, що входять у валентну рамку дієслівної лексики; 2) напрямком (лівобічна і

правобічна валентність); 3) формою відображення синтаксемних позицій; 4) предикативністю / непередикативністю дієслівного значення [Кацнельсон, 1987, с. 32].

Проблематика валентності висвітлена в працях Й. Ф. Андерша [Андерш, 1980; Андерш, 1987], І. Р. Вихованця [Вихованець, 1987; Вихованець, 1988; Вихованець, 1992; Вихованець, 1993], А. П. Загнітка [Загнітко, 1990; Загнітко, 1991; Загнітко, 1993; Загнітко, 1996; Загнітко, 2001; Загнітко, 2008; Загнітко, 2009; Загнітко, 2011], К. Г. Городенської [Городенська, 1991; Городенська, 2004а], М. І. Степаненка [Степаненко, 1997; Степаненко, 2004], Т. Є. Мацицької [Мацицька, 1998], Н. М. Костусяк [Костусяк, 2002; Костусяк, 2012; Костусяк, 2013], Н. Л. Іваницької [Іваницька, 2004; Іваницька, 2011], М. В. Мірченка [Мірченко, 2004; Мірченко, 2011], І. А. Пасічник [Пасічник, 2006], О. Г. Межова [Межов, 2007; Межов, 2012], О. І. Леути [Леута, 2008], М. Я. Плющ [Плющ, 2010а; Плющ, 2011] та ін. Витлумачення валентності ґрунтується на аналізі тих мовних одиниць, що функціонують у структурі речення не ізольовано одна від одної, а перебувають у тісному взаємозв'язку і передбачають дослідження тільки в системі мови.

У новітніх мовознавчих студіях валентність інтерпретують як міжрівневу категорію, простежують її зв'язок із лексико-семантичним, синтаксичним і морфологічним рівнями мови, з огляду на ознаку похідності / непохідності розмежовують непохідну дієслівну валентність та валентність транспонованих прикметників, прислівників, числівників і вторинних (віддієслівних та відприкметникових) іменників, що має похідний характер; зважають на посилення валентних ознак у предикативно вжитих прикметниках, прислівниках і числівниках та часткову нівеляцію цих ознак у віддієслівних і відприкметникових субстантивах [Костусяк, 2012, с. 85–282; Костусяк, 2013, с. 16–22].

Інтенцію визначаємо як здатність предиката встановлювати в реченнєвій конструкції функційно-семантичні позиції для їх заповнення. Й. Ф. Андерш розрізняє учасників дії чи стану: агенс (носій дії), пацієнс (пасивний учасник ситуації, наприклад, об'єкт дії, носій стану), локатив, інструмент, адресат. Він виокремлює ліву і праву інтенції та пов'язує першу з активними учасниками

дії (агенс), другу – з пасивними учасниками дії (пацієнс, адресат) [Андерш, 2007, с. 232].

Іntenційний аналіз спрямований насамперед на вивчення реченневих конструкцій, сформованих із семантичних компонентів. Головна роль в утворенні інтенційної структури речення належить семантичному предикату і суб'єкту. Під впливом «відмінкової граматики» [Чейф, 1975; Филлмор, 1981] семантична структура речення пов'язана із ситуативною моделлю. Її витлумачують як сукупність відношень між предикатом і його аргументами [Вихованець, 1983, с. 125–126]. Й. Ф. Андерш визнав такий підхід до вивчення синтаксичної семантики перспективним, однак зауважив, що «відображення в реченні як одиниці мови і мовлення позамовних фактів є складним діалектичним процесом і не завжди характеризується однозначністю» [Андерш, 1987, с. 12]. Це засвідчує, що мовна семантична структура (у цьому випадку – інтенційна структура речення) і структура ситуації можуть і не збігатися, наприклад, речення *Доц розмив дорогу* і *Доцем розмивло дорогу* тотожні, оскільки відображають той самий факт, але мають різні семантичні структури, пор.: агенс – дія – пацієнс та інструмент / агенс – дія – пацієнс (агенс, виражений іменником у формі орудного відмінка, набуває ознаки інструментальності). З цього прикладу видно, як мовні засоби (відмінкові форми, морфолого-синтаксичне оформлення предиката) вносять корективи в структуру ситуації, відповідно трансформуючи її в семантичні реченневі структури [Там само].

Аналіз інтенційної структури речення потрібно здійснювати з обов'язковим дослідженням семантики предиката, від якої залежить кількість учасників дії та їхній рольовий статус. Зокрема, різна семантика предиката зумовлює неоднаковість семантичних компонентів інтенційної структури, пор.: *...конструктор будує літак...* (О. Гончар) і *Костя часто хворіє* (В. Винниченко). У першому реченні інтенційна структура охоплює агенса і дію, у другому – носія стану і стан.

Майже всі дослідники, які вивчають синтаксичне моделювання речення, погоджуються з тим, що модель речення (структурний мінімум, структурна основа, структурна схема) представлена мінімальною кількістю конститутивних компонентів. Однак питання про те, які складники формують структурну модель речення,

залишаються нез'ясованими. У побудові інтенційної структури виділяємо дві частини мови – дієслово та іменник, які слід визначати як центральні, оскільки саме вони утворюють більшість речень. Позицію предиката посідає дієслово (або інші слова зі значенням дії або стану), а позицію синтаксеми (синтаксем) – іменник. Тому дієслово та іменник – необхідні компоненти інтенційної структури речення. Із формально-синтаксичного погляду ці частини мови є головними членами речення – присудком і підметом.

За своїми можливостями дієслово стрижневе в побудові висловлень і тому стає «найцентральнішим членом речення» [Вихованець, 1988, с. 110], репрезентує модально-часові характеристики речення та синтаксемний склад простих семантично елементарних реченнєвих конструкцій як основних інтенційних структурних схем. Визначення та опис моделей речення окремої мови в їхніх системних взаємозв'язках – проблемно-пошукове питання, оскільки, як уважає О. І. Москальська, виявити кінцевий інвентар моделей речення відповідної мови означає дати синтаксису таке ж повне тлумачення його структурних одиниць, їхніх різновидів і сфери реалізації кожної з них, яке «давно має у своєму розпорядженні морфологія, що чітко знає, які структурні різновиди і варіанти слів та які формоутворювальні засоби характерні для окремої мови» [Москальська, 1974, с. 21–22].

Інтенційну структуру формують складники, визначені релятивною семантикою предиката. Н. Г. Ніколаєва зазначила, що специфіка дослідження властивостей сполучення в теорії інтенції полягає у визначенні орієнтованості дієслівної дії на вихідну субстанцію і субстанцію мети, а також в установленні найнеобхідніших обставинних характеристик. За наявністю / відсутністю цих субстанцій у реченні встановлюється так звана «інтенційна цінність» дієслів, причому орієнтованість на вихідну субстанцію формулюється як «інтенція зліва» /←V/, а на субстанцію мети – «інтенція справа» /V→/ [Ніколаєва, 2003, с. 15]. Аналізуючи дієслівні предикати мовлення, дослідниця виділила три підгрупи дієслів: 1) дієслова, що мають інтенцію зліва /←V/; 2) дієслова, що мають двобічну інтенцію /←V→/; 3) дієслова, що мають інтенцію зліва і подвійну інтенцію справа /←V→ →/, і окреслила важливі обставинні характеристики для повної реалізації дієслівного значення: темпоральні,

інтенсивності, способу дії, причини, просторової локалізації [Там само. С. 15–16]. Таке трактування засвідчує, що інтенційна структура речення – це його обов'язкова характеристика.

Компоненти інтенційної структури речення – суб'єкт, який має семантичні варіації (агенса, носій дії, процесу або стану), найчастіше зреалізований у формально-синтаксичній структурі речення в позиції підмета, пацієнс – додатка та ін. Складники формально-синтаксичної та інтенційної структур речення переважно тотожні. Досліджуючи чотири яруси структури речення в їх співвідношенні «зміст-форма», подібні міркування висловив І. Р. Вихованець: «Наприклад, у реченнях *Хлопець прочитав книгу* і *Книга прочитана хлопцем* маємо тотожну власне-семантичну структуру діяч + предикат дії + об'єкт і відмінну семантико-синтаксичну структуру: у першому реченні компонент семантики і компоненти-синтаксеми якісно й кількісно збігаються, тоді як у другому реченні компоненти-семантики і компоненти-синтаксеми мають різний характер: переміщення семантем із первинних формально-граматичних позицій зумовило появу синтаксем, що супроводжуються додатковими порівняно із семантемами семантико-синтаксичними відтінками, а тому синтаксеми в реченні *Книга прочитана хлопцем* кваліфікуються так: об'єкт-носій ознаки + компонент дії-стану + діяч» [Вихованець, 1983б, с. 126]. Цілком слушною вважаємо думку Й. Ф. Андерша, який стверджує, що логіко-семантичний аналіз структури реальної ситуації вможливорює встановлення глобальної еквівалентності граматично по-різному оформлених фраз, але тільки семантичний аналіз синтаксичної структури речення здатний уточнити його семантичні структури і визначити відмінності між ними [Андерш, 1987, с. 14].

Компоненти інтенційної моделі корелюють із членами речення як репрезентантами формально-граматичної будови реченнєвої моделі, тому й можна стверджувати, що, наприклад, агенса найчастіше зреалізований в позиції підмета тощо. За переконливими висновками А. П. Загнітка, «такий вияв можна з певністю назвати первинним для певної національної мови, оскільки він відображає усталену модель сприйняття об'єктивної дійсності та відповідну інтерпретацію. Вторинний вияв певної семантичної ролі засвідчує некорелятивність семантичної структури речення і його формально-синтаксичної організації, пор.: *Вітром віднесло від берега рибальські*

човни (другорядний член речення *вітром* з логіко-семантичного погляду характеризується як агенс, а з семантико-синтаксичного – як агентивний інструмент). Це уможлиблює встановлення інваріантних та варіантних репрезентацій тієї чи іншої семантики» [Загнітко, 2011, с. 598]. Перетворення вихідних речень у похідні не порушує їхньої логіко-денотативної основи, а тільки призводить до суттєвих відмінностей в інтенційних структурах.

Інтенційний потенціал характеризує предикат у системі мови, в мовленні йому властива повна або часткова реалізація. Не реалізовані у мовленні позиції мають факультативне вираження. Для інтенційної моделі не характерні конструкції на зразок *Студент вивчив. Я пишу. Сестра дає*. Такі речення визначають прихильники концепції, що моделює структурну схему лише з його головних членів [РГ, 1980: т. 2, с. 90]³. Для інформативної довершеності моделі ці конструкції потребують інших компонентів, напр.: *Студент вивчив аксіому. Я пишу листа ручкою подрузі. Сестра дає книжку братові*. Подібні міркування висловлюють Ф. Данеш [Daneš, 1981, с. 62]⁴, Й. Ф. Андерш [Андерш, 1987, с. 18]⁵.

Інтенційну модель речення потрібно створювати на підставі потенційних властивостей предиката, зумовлених його семантикою, що може бути самодостатньою або самонедостатньою, тобто потребує або не потребує для реалізації повного значення залежних компонентів. Здатність предиката мати функційні позиції для заповнення їх залежними компонентами є важливою для семантичного моделювання речення, оскільки ознаковий компонент визначає, якою буде інтенційна структура речення, які складники її утворюватимуть і якими вони будуть у семантичному плані. Інтенційна структура речення демонструє сукупність компонентів і їхні взаємовідношення, які диференціюємо: 1) агенс – дія; 2) носій процесу – процес; 3) носій стану – стан; 4) дія – інструмент, 5) агенс – дія – пацієнс; 6) агенс – дія – пацієнс – інструменталь та ін.

Інтенційна структура речення – основа для утворення реченнєвих моделей і формування її похідних. Й. Ф. Андерш уважає: «При визначенні типів простого речення доцільно використати досягнення теорії валентно-інтенційного моделювання, яке передбачає встановлення репертуару структурних моделей і опис їх семантичних реалізацій, розрізнення вихідних і похідних структур,

з'ясування диференційних ознак при порівнянні функціонування простих речень у слов'янських мовах. При з'ясуванні диференційних ознак при порівнянні функціонування простих речень у слов'янських мовах слід брати в увагу, на нашу думку, те, як у цих умовах виражається суб'єктність, деагентність, володіння» [Андерш, 2004, с. 21]. На нашу думку, не варто об'єднувати валентність та інтенцію. Адже дві концепції, досліджуючи сполучуваність предикатів з іншими непередикатними одиницями, мають багато відмінностей у витлумаченні особливостей предикатно-синтаксемного складу речення. Основою теорії валентності є поділ предикатів на групи за кількістю потрібних синтаксем, але вона не висвітлює семантичну функцію цих синтаксем. Теорія інтенції з'ясовує склад семантичних компонентів реченнєвої структури і має чимало спільного з теорією валентності. Обидві концепції підкреслюють конститутивну роль предиката у формуванні елементарної структури речення, однак є різними за напрямом дослідження граматичних явищ та обмежено пояснюють увесь функційний потенціал реченнєвих конструкцій.

Різномудування і суперечності всіх граматичних явищ варто об'єднати та виокремити терміни «семантико-синтаксична залежність» і «формально-синтаксична залежність», що чітко витлумачують особливості формування семантико-синтаксичної та формально-синтаксичної структур реченнєвих конструкцій і вможливають усебічно дослідити закономірності вираження певного семантичного компонента, з'ясувати напрями його формального варіювання, визначити специфіку національно-мовних репрезентацій (семантико-синтаксичний аспект), установити спектри корелятивності / некорелятивності формально-синтаксичної структури. Таке розмежування семантико-синтаксичної і формально-синтаксичної залежностей необхідне для повного аналізу формування реченнєвих структур.

Синтаксис залежностей спрямований на докладний аналіз та диференціацію формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних залежностей.

Проблематика семантико-синтаксичних залежностей скерує увагу на виокремлення субстанційних залежностей у базових простих реченнях (агентивна семантико-синтаксична залежність, семантико-синтаксична залежність процесу, семантико-синтаксична залежність суб'єкта стану, семантико-синтаксична залежність суб'єкта всеохопного стану, семантико-синтаксична залежність суб'єкта якісного стану, семантико-синтаксична залежність суб'єкта кількісного стану, семантико-синтаксична залежність суб'єкта стану-відношення, об'єктна семантико-синтаксична залежність, адресатна семантико-синтаксична залежність, інструментальна семантико-синтаксична залежність, локативна семантико-синтаксична залежність); систематизацію вихідних предикатних семантико-синтаксичних залежностей у складнопідрядних реченнях (темпоральна семантико-синтаксична залежність, причинова семантико-синтаксична залежність, семантико-синтаксична залежність мети, семантико-синтаксична залежність умови, допустова семантико-синтаксична залежність, порівняльна семантико-синтаксична залежність, наслідкова семантико-синтаксична залежність, семантико-синтаксична залежність відповідності / невідповідності); диференціацію похідних предикатних семантико-синтаксичних залежностей в простих ускладнених реченнях (темпоральна семантико-синтаксична залежність, причинова семантико-синтаксична залежність, семантико-синтаксична залежність мети, семантико-синтаксична залежність умови, допустова семантико-синтаксична залежність, порівняльна семантико-синтаксична залежність, семантико-синтаксична залежність відповідності / невідповідності); аналіз семантико-синтаксичних взаємозалежностей у складносурядних реченнях (темпорально-темпоральна взаємозалежність, причиново-наслідкова взаємозалежність, умовно-наслідкова взаємозалежність).

Дослідження особливостей формально-синтаксичної залежності вможливує виокремлення поняттєво-категорійного апарату: предикативна взаємозалежність (взаємозалежність підмета і присудка), підрядна однобічна залежність, сурядна взаємозалежність, опосередкована підрядна залежність, подвійна залежність. Формально-синтаксична залежність у простому елементарному та неелементарному (ускладненому) реченнях систематизує основні різновиди синтаксичного зв'язку – взаємозалежність, двобічна

залежність (предикативний зв'язок), однобічна залежність (прислівний підрядний зв'язок, детермінантний підрядний зв'язок), взаємозалежність (сурядний зв'язок), подвійна залежність (факультативний опосередкований підрядний зв'язок).

1.2. Речення як багатоаспектна синтаксична одиниця

У сучасному мовознавстві питання, пов'язані із загально-теоретичною проблематикою, із системно-структурним і функційним підходом до аналізу граматичних одиниць, посідають центральне місце. Виокремлення речення як основної синтаксичної одиниці і з'ясування всіх його структурних рівнів сприяє якнайглибшому проникненню в сутність лінгвістичних процесів у реченневих конструкціях. Його докладний аналіз передбачає вивчення таких граматичних явищ мовної системи, що формують її основу та визначають послідовний розвиток. Окреслення функційно-категорійної проблематики та заакцентування уваги на особливостях реченневих структур засвідчує необхідність дослідження специфіки речення як багатоаспектної синтаксичної одиниці.

У синтаксисі кінця ХХ – початку ХХІ століть визначено два кардинальні напрями, об'єктом яких є речення:

1) вирізнення структурних моделей простих та складних речень, що зумовлює встановлення граматичних (формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних) ознак речення;

2) з'ясування структурних і семантичних зв'язків між різними синтаксичними конструкціями, пошуки ядерних і похідних структур через аналіз трансформаційних особливостей реченневих моделей, встановлення синонімічних відношень між різними зразками речень.

Для глибшого витлумачення організації різнотипних реченневих конструкцій потрібно з'ясувати особливості синтаксичних залежностей і їх систематизувати.

У сучасних лінгвістичних студіях вивчення функційно-категорійної проблематики речення вважаємо пріоритетним, що започатковано в працях І. Р. Вихованця [Вихованець, 1983; Вихованець,

1992; Вихованець, 1993], Й. Ф. Андерша [Андерш, 1987], К. Г. Городенської [Городенська, 1983; Городенська, 2010], Н. І. Іваницької [Іваницька, 1986; Іваницька, 2004], М. Я. Плющ [Плющ, 1986] та продовжено в дослідженнях А. П. Загнітка [Загнітко, 1997; Загнітко, 2008; Загнітко, 2011], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк, 1999], В. П. Олексенка [Олексенко, 2001; Олексенко, 2002], М. В. Мірченка [Мірченко, 2004], К. Ф. Шульжука [Шульжук, 2004; Шульжук, 2007], М. І. Степаненка [Степаненко, 1997, Степаненко, 2004], І. О. Леути [Леута, 2007; Леута, 2008] та інших лінгвістів.

Речення дає підґрунтя для його аналізу в різних аспектах. Як основну категорію мови інтерпретував речення М. В. Мірченко [Мірченко, 2004], комплексне дослідження О. Г. Межова постало спробою осмислення компонентного складу семантично елементарних і неелементарних простих речень [Межов, 2007; Межов, 2012], із позицій функційно-категорійної граматики схарактеризувала складнопідрядне речення Р. О. Христіанінова [Христіанінова, 2012], М. О. Вінтонів проаналізував типологію категорій комунікативного аспекту речення і тексту [Вінтонів, 2013].

У новітній синтаксичній науці все більшу увагу зосереджують на системно-структурній організації речення. Зокрема, Л. С. Рабанюк простежила специфіку генитивних речень [Рабанюк, 1998], І. М. Арібжанова з'ясувала формально-граматичний аспект простого речення [Арібжанова, 2001], Л. І. Лонська схарактеризувала структурно-семантичні особливості буттєвих речень [Лонська, 2001], Н. М. Попович проаналізувала синтаксичну структуру речень із числівниковим компонентом [Попович, 2002], М. І. Степаненко дослідив семантичну і формально-граматичну структури речень із просторовими поширювачами [Степаненко, 2004], Н. Г. Горголюк виявила специфіку речень тотожності [Горголюк, 2005], О. А. Семенюк висвітлила семантичну структуру речень із предикатами емоційного стану [Семенюк, 2005], Г. В. Ситар виділила моделі речень із предикатами відношення частини й цілого та визначила їхній реченнєвотвірний потенціал [Ситар, 2007], А. А. Шиць зосередив увагу на нечленованих реченнях у грамати́чній системі сучасної української мови [Шиць, 2015].

Активізовано теоретичні дослідження проблематики структурно-семантичної організації речення з акцентом на типологію предикатів у дослідженнях О. В. Куц (семантико-синтаксична структура речень

із чотиривалентними предикатами) [Куц, 2003], В. А. Тимкової (семантико-синтаксична структура двоскладних речень із предикатами якості) [Тимкова, 2005], В. М. Каленича (двоскладні речення з одновалентними дієслівними предикатами) [Каленич, 2005], С. В. Котляренко (семантико-синтаксична структура речень із релятивними дієсловами) [Котляренко, 2006], О. Г. Митрофанової (семантико-синтаксична структура речень із дієслівними предикатами руху і переміщення) [Митрофанова, 2007], Л. Л. Іванової (семантико-синтаксична структура речень із дистрибутивними предикатами) [Іванова, 2007], Т. В. Андрєєвої (семантико-синтаксична структура речень із тотивними предикатами) [Андрєєва, 2008], Л. В. Гмирі (семантико-синтаксична структура речень із двовалентними дієслівними предикатами) [Гмиря, 2008], О. Б. Гургули (семантико-синтаксична структура речень з інфінітивом мети) [Гургула, 2011]. Н. П. Щербачук дослідила семантико-синтаксичну структуру простого речення в діалогічному мовленні [Щербачук, 2006]. Це засвідчує, що в синтаксичних студіях кінця ХХ – початку ХХІ століть здійснено якісно новий акцент на поліфункційності речення, сформовано новітні підходи до тлумачення мовних явищ, у яких проаналізовано граматичні форми в різноманітних виявах, запропоновано аналіз взаємодії функційно-комунікативних, функційно-когнітивних, функційно-семантичних параметрів із вітчизняними лінгвістичними традиційними методиками аналізу, що продовжує концептуальне тлумачення синтаксичної проблематики, започатковану в теоретичних ідеях і положеннях О. О. Потебні [Потебня, 1958], О. О. Шахматова [Шахматов, 1941], О. І. Бодуена де Куртене [Бодуэн де Куртенэ, 1963], Л. Теньєра [Теньер, 1988], В. Сімовича [Сімович, 1921] та інших мовознавців.

У структурі синтаксичних одиниць (синтаксема, словосполучення, текст) реченню належить основне місце. Воно здатне реалізувати найважливіші функції мови: комунікативну (мова як засіб спілкування) й когнітивну (мова як знаряддя пізнання і відображення дійсності, вираження думки)⁶ і як предикативна одиниця є складною конструкцією в ієрархічній системі мови.

І. Р. Вихованець наголошує на дискусійності питань, що висвітлюють природу речення [Вихованець, 1993, с. 51]. Досліджуючи особливості реченнєвої одиниці, К. Ф. Шульжук зауважував:

«Жодна з мовних одиниць не має такого багатоаспектного й неоднозначного трактування, як речення. Наразі існує кілька со-тець визначень речення, що зумовлено значною розгалуженістю і різнобічністю структури речень у кожній мові, особливо у мові літературній» [Шульжук, 2004, с. 62]. З'ясовуючи особливості речення, А. П. Загнітко термінологічно розмежував синтаксичну конструкцію, речення та висловлення [Загнітко, 2008, с. 159]. Він визначив синтаксичну конструкцію як лексично наповнену структурну схему, речення – як нееліптичне утворення, що функціонує безвідносно щодо мовленевого та контекстного оточення і відповідних ситуативно-прагматичних завдань, а висловлення інтерпретував як актуалізоване речення і зазначив, що воно релятивізоване щодо адресата й адресанта, комунікативного акту. Дослідник чітко пояснив механізм співвідношення синтаксичної конструкції, речення і висловлення: наповнюючись лексично, синтаксичні конструкції формують речення, які, релятивізуючись щодо комунікативного акту та його учасників, контексту, утворюють висловлення [Там само].

У більшості слов'янських студій із синтаксису речення вилучено як одну з визначальних синтаксичних категорій, яку потрібно протиставити слову і словосполученню за формально-синтаксичною організацією, семантикою та функційними особливостями. О. С. Мельничук визначив речення «як основну знакову одиницю мовлення, яка формується з мовних знаків нижчого порядку – лексичних, фразеологічних і синтаксичних – і відзначається внутрішньою цілісністю і зовнішньою автономністю, виступаючи поза контекстом у ролі закінченого відрізка мовлення і виділяючись у контексті на єдиному рівні членування» [Мельничук, 1972, с. 14]. Речення як факт повідомлення співвіднесене з відрізком об'єктивної дійсності, що відмінна від денотативної співвіднесеності слова: слово тільки називає об'єкт, а речення повідомляє інформацію, стверджує чи заперечує існування об'єктів, їхніх ознак та відношень. Процес мислення передбачає розчленування дійсності, виокремлення в ній об'єктів (предметів, якостей та ін.) і нове їх сполучення, що в той чи той момент зафіксовано у свідомості. Тому речення як форма вияву думки повинне бути сформоване як мінімум із двох компонентів: суб'єкта, безпосередньо співвіднесеного з предметом думки, і предиката, що виражає властивість, відношення,

дію, пов'язані із суб'єктом, стверджуючи чи заперечуючи їх [Загнітко, 2006, с. 8].

Мовознавці розглядають речення як багатоаспектну синтаксичну одиницю, як комплекс декількох незалежних підсистем. У сучасному українському мовознавстві поширений погляд, згідно з яким у реченні потрібно розрізняти формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти [Вихованець, 1993, с. 54]. Зважаючи на ці рівні, у структурі реченневих одиниць варто виокремити синтаксичну залежність і диференціювати її відповідно до реченневих зразків на формально-синтаксичну залежність, семантико-синтаксичну залежність та темо-ремну взаємозалежність.

Формально-синтаксичний аспект речення співвіднесений із відповідним формальним реченневим зразком (формально-синтаксичною структурою), реченневою моделлю (структурною схемою). Досліджуючи реченневі моделі, А. П. Загнітко вважає, що вони «належать мові тільки як абстрактні моделі, а їхнє конкретне наповнення тим чи іншим лексичним матеріалом залежить від мовленнєвих умов, постає фактом мовлення, зумовлюється змістом висловлення, наміром мовця. У них наявні певні правила заповнення структурних моделей речення словами відповідних семантичних розрядів, тобто мові належать не тільки самі схеми, але і правила їхнього лексичного заповнення. У мовленні здійснюється заповнення певної моделі конкретними словами згідно з вимогами комунікації» [Загнітко, 2008, с. 14].

Визначальною основою формально-синтаксичної організації речення є синтаксичні зв'язки й виділені на їхній основі компоненти реченневої конструкції. У формально-синтаксичному плані речення поділяють на прості й складні. Формально-синтаксична структура простого речення співвіднесена з певним абстрагованим синтаксичним зразком, предикативною основою якого є підмет і присудок (двоскладне речення), напр.: *Світали ночі* (Л. Костенко); *...пахнуть троянди чайні* (І. Жиленко); *Дивиться з покуття хати Скорботная Исусова Мати* (Н. Гуменюк); *Князь Божедар повернувся до Тура* (В. Малик); *За стінами холодна віє ніч* (М. Рильський); *Даленіє вечір в бабиному літі* (М. Вінграновський); *Сильвестр Васильчук був філологом* (В. Лис); *Згадав я Чигирин* (Д. Павличко) або один головний член речення, співвідносний із присудком

(односкладне речення), напр.: *В повітрі пахло холодком* (Є. Гуцало); *Посію мальви нищечком від мами* (В. Штинько); *В високій келії, самотно-таємничій, <...> Сиджу за книгою* (М. Рильський); *Не написав більше жодного листа* (В. Лис); *Зсередини віяло холодом* (Г. Пагутяк); *Безлюдно та зоряно* (О. Гончар); *Палючу діру порожнечі пробую погасити цвітом цвіту пам'яті* (Г. Яструбецька); *...Не забувайте рідну мову* (О. Богачук).

Складне речення має багато спільних ознак зі структурою простого речення. На основі формально-синтаксичної організації воно функціонує як одиниця, у якій поєднано прості конструкції відповідним синтаксичним зв'язком. І. Р. Вихованець слушно зауважує: «Компонентний склад простого і складного речення суттєво розрізняється: просте речення складається з членів речення, складне речення – з простих речень, які перетворено у частини складної реченнєвої конструкції і яким притаманна конститутивна ознака речення – предикативність» [Вихованець, 1993, с. 55].

Формально-синтаксична структура складного речення поєднує прості конструкції на основі вихідних предикатних залежностей у складнопідрядних реченнях, напр.: *Василь уявив, як тут палахкотить різнобарвне полум'я квіток, як на пелюстках настоюється роса, як на свіжому листі тремтять дощові краплі...* (Є. Гуцало); *Чути навіть, як сопє під стіною Геннадій* (Й. Струцюк); *Хоривові було жалко і важко дивитися, як побивається юна жона...* (В. Малик); *...[Ліда] <...> відчувала, що кохає самозабутньо і нестримно* (В. Лис) і взаємозалежностей у безсполучникових і сполучникових складносурядних реченнях, напр.: *Ходять-світять зорі, Плинуть хвилі в морі – В ритмах на верхів'ях!* (Д. Павличко); *Вже й сон твої цілує ноги, Спорили сіріє за дверми* (М. Вінграновський); *Доц періщив Уляну по обличчі, але вона не заступалася од нього* (Й. Струцюк); *Над ланами висне спокій – Голубливо-фіалковий – і бадьорий супить брови день* (В. Стус); *Кімната дзвінка сяяла шибками, і замітало столик пелюстками* (І. Жиленко).

Синтаксичні залежності між членами простого і складного речень щодо своєї сутності споріднені, однак у межах цих конструкцій спостерігаємо також розбіжність. Для простого речення визначальною є предикативна взаємозалежність, для складного речення – вихідна предикатна семантико-синтаксична залежність і формально-

синтаксична взаємозалежність. Периферію простого речення становить підрядний зв'язок (однобічна підрядна залежність), а складного – сурядний зв'язок (сурядна взаємозалежність) між деякими частинами складносурядного речення. Слушною вважаємо думку І. Р. Вихованця про те, що периферію складного речення формує «специфічний для нього недиференційований (не сурядний і не підрядний) синтаксичний зв'язок, наявний у більшості різновидів безсполучникових складних речень, і незначною мірою властивий складному реченню предикативний зв'язок, що виявляє похідний від предикативного зв'язку у простому реченні характер, а отже, стосується заміщення позиції підмета реченнєвою конструкцією» [Вихованець, 1993, с. 55]. Визначальні для складного речення сурядний і підрядний зв'язки поширені майже на всі формально-синтаксичні типи складних сполучникових речень і незначну частину безсполучникових. На противагу безсполучниковим складним реченням сполучникові складні речення вирізняються найбільшим ступенем диференціації синтаксичних зв'язків [Там само. С. 55–56].

Сполучники і сполучні слова утворюють центр формально-синтаксичної організації сполучникового складного речення, визначаючи її синтаксичний зв'язок. Синтаксичний зв'язок, формально-синтаксична залежність і складники реченнєвих конструкцій є головними диференційними формальними показниками простого і складного речень. Усі компоненти реалізують особливості формально-синтаксичної організації простого й складного речень і достатні для виокремлення простої або складної реченнєвої конструкції. Внутрішні різновиди простого і складного речень формують засоби вираження синтаксичних зв'язків, специфіку оформлення компонентного складу конструкції, порядок їх розташування.

Речення функціонує як автономна синтаксична одиниця, тому що для визначення формальних синтаксичних залежностей його компонентів не потрібно враховувати зовнішні показники щодо внутрішнього складу. Наприклад, речення *Останнє листя облітає з крон* (Л. Костенко) має чітку формальну організацію, сформовану на основі предикативної взаємозалежності підмета і присудка, утворену поєднанням предикативного зв'язку та форми координації обов'язкових компонентів – форми називного відмінка у функції підмета (*листя*) й часово-особової форми дієслова у функції присудка

(*облітає*), однобічної підрядної залежності, вираженої формою родового відмінка з прийменником (з *крон*) та залежним приіменниковим другорядним членом речення (*останнє*), що засвідчує ускладнення реченнєвої структури.

На семантико-синтаксичний аспект речення мовознавці звернули увагу в другій половині ХХ століття. Ф. Данеш, аналізуючи особливості реченнєвих конструкцій, одним із перших обґрунтував виділення семантичної структури паралельно з формальною і комунікативною [Daneš, 1964]. Семантико-синтаксична структура речення зумовлена його формально-синтаксичною організацією. У сучасній українській мові домінує тенденція до симетрії між формально-синтаксичною і семантико-синтаксичною структурами. У реченнях *Дід пиєницю товче* [товкачем] *на останню кутю* (В. Простопчук); *А я все рву латаття над водою* (Н. Гуменюк); *Не в хаті стелить синові мати постелю...* (О. Гончар); [Ковалі] *Кують залізо із місцевих руд* (Л. Костенко); [Я] *Ношу дрова до куреня, розводжу огонь, чищу картоплю* (О. Довженко); *Я пізно саджу картоплю* (В. Простопчук) узагальнену семантику визначають компоненти речення з функціями агенса і його цілеспрямованої дії на об'єкт. Головними складниками формально-синтаксичної структури є підмет у формі називного відмінка іменника і присудок, виражений часово-особовою формою дієслова активного стану теперішнього часу. Кореляцію двох структур посилює і семантика їхніх компонентів: іменник у семантико-синтаксичній позиції агенса й формально-синтаксичній позиції підмета позначає особу, а дієслово в семантико-синтаксичній позиції предиката дії та формально-синтаксичній позиції присудка – конкретну дію.

Просте елементарне із семантичного погляду речення виражає одну ситуацію. У його структурі предикат функціонує як основний компонент і вмотивовує семантико-синтаксичні залежності, що реалізують відповідні функції осіб і предметів, напр.: *Дарувала ти мені Перші квіти весняні* (Н. Гуменюк) (суб'єктна, об'єктна та адресатна залежності); *...ти вчора мотоциклом ганяв по степу?* (О. Гончар) (суб'єктна, інструментальна та локативна залежності); *Пішла у вічність сива мати між полями в сивий степ* (Й. Струцюк) (суб'єктна та локативна залежності); *Поети читають вірші* (В. Слапчук) (суб'єктна і об'єктна залежності);

І син малює квіточку [олівцем] (Л. Костенко) (суб'єктна, об'єктна та інструментальна залежності); *Спересердя князь садонув кулаком привіконний мур...* (М. Мартинюк) (суб'єктна, об'єктна та інструментальна залежності); *Сидить на призьбі моя сива мати...* (І. Драч) (суб'єктна і локативна залежності).

Семантико-синтаксична структура складного речення окреслює відношення між двома або більше взаємопов'язаними ситуаціями. У простому елементарному реченні характер ситуації створюють субстанційні семантико-синтаксичні залежності, які визначає предикат, а в складному реченні це виражає вихідна предикатна семантико-синтаксична залежність (складнопідрядне речення) і семантико-синтаксична взаємозалежність (складносурядне речення), пор.: *Мурашка повзе по-своцяцьки в рукав* (В. Гей); *Я не люблю нещасних* (Л. Костенко); *Я знову рушив в дорогу* (М. Вінграновський); *А мати нам пісень співала* (В. Стус); *Андрій стояв біля дверей...* (І. Багрянний); *А по дорозі з відрами по воду іде дід Захарко* (О. Довженко); *Малюємо веселі квіти ми* (Н. Гуменюк) і *Усе це майстер також відклав, щоб забрати з собою на комплекс* (О. Гончар); *Коли [Гридень] вийшов на подвір'я, пес щімко заскавулів* (Й. Струцюк); *Чим більше [Малк] думав, тим більший брав сумнів* (В. Малик); *Рипнуло – і вже на порозі стояла тітка Мушиха...* (Є. Гуцало); *Василь втягнув повітря – і стало йому свіжо й добре...* (Є. Гуцало); *А я чолом припала до вікна, і смуток мій бере мене за плечі* (Л. Костенко); *Тут прочинилися двері – і до хоромини вступив Крек* (В. Малик); *До борту приставили дошку, і Досифей вступив на неї* (Р. Іваничук). Кожна частина складного речення має тотожну щодо простого речення семантико-синтаксичну структуру.

Відмінність між семантико-синтаксичною і формально-синтаксичною структурами зумовлена асиметрією двох рівнів речення, яку виявляємо за різновидами формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної залежностей. Наприклад, у реченні *...смуток <...> проїняв селянина...* (В. Барка) присудок *проїняв* визначає однобічну підрядну залежність (*проїняв селянина*), тому формально виділяємо три члени речення: підмет, присудок як взаємозалежні головні члени речення і додаток як залежний другорядний член речення, а із семантико-синтаксичного погляду предикат *проїняв* зумовлює залежність суб'єкта стану (*селянин сумує*).

Семантико-синтаксична структура речення містить дві синтаксеми: суб'єктну *селянин* і предикатну, що складена з двох компонентів *проїняв і смуток*. У формальному і семантичному плані конструкцію можливо трансформувати: *Смуток проїняв селянина* → *Селянин сумує*. Семантико-синтаксична організація речення спрямована на реалізацію семантичних відношень – семантико-синтаксичних залежностей, визначених семантичним різновидом предиката. Різнотипність компонентів речення зумовлена значеннєвими особливостями предиката. Семантико-синтаксичний рівень реченнєвої конструкції дає змогу простежити особливості семантичного вираження реченнєвих складників та співвідношення форми і змісту в кожному конкретному випадку.

Комунікативна структура речення спрямована у сферу мовлення. Вона незалежна від формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної організацій речення, оскільки вся семантична конструкція зорієнтована на комунікативну спрямованість мовця – повідомити реципієнтові певну інформацію. За теорією актуального членування в реченні потрібно виділяти логіко-граматичні частини: тему (дане, наявне, відоме) і рему (нове, ядро, повідомлюване) [Матезиус, 1967, с. 239–245]. Особливим чинником розмежування теми і реми є визначення основи та ядра повідомлення. Найпоширенішими щодо актуального членування речення є терміни: тема / рема, дане / нове, ядро / основа, топік / коментар, предмет мовлення / його ознака. У слов'янських мовах ремотвірні властивості здебільшого належать дієслову як регулярному виразнику присудка, а іменник-підмет позначає тему.

Тема висловлення має такі ознаки: 1) вихідний пункт висловлення; 2) актуально менш значуща, ніж рема; 3) частина речення, що відома і зумовлена попереднім контекстом.

Рему характеризують за такими диференційними особливостями: 1) містить те, що повідомлене про тему; 2) актуально значуща, ніж тема, постає репрезентантом основного змісту повідомлення і є комунікативним центром висловлення; 3) є носієм «нової інформації» [Загнітко, 2008, с. 159].

У багатьох працях із теоретичної граматики з'ясовують можливість співвіднесеності синтаксичного та актуального членування речення, які тотожні в способах і формах вираження теми (топіка) і

підмета, реми (коментаря) і присудка. Комуникативне членування спрямоване у сферу мовлення й орієнтоване на актуальну інформацію, яку передають мовні засоби в певній комуникативній ситуації. Такий аспект відображає інформаційну інтенцію (намір) мовця, його психологічний актуалізм як наслідок передачі інформації [Мірченко, 2004, с. 39].

З актуальним членуванням речення пов'язане поняття предикативності, що властиве для формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного рівнів речення. М. О. Вінтонів зауважує: «АЧ (актуальне членування – *Т. М.*) забезпечує референцію, тобто співвідносить висловлення з дійсністю. <...> Розглядаючи предикативність у рамках АЧ речення, розуміємо її: 1) як віднесеність змісту речення до дійсності (відповідно до комуникативної настанови мовця); 2) як бінарну опозицію предикувального і предикованого компонентів (або як розчленованість на тему й рему), тобто як відповідність речення судженню» [Вінтонів, 2013, с. 23]. У момент мовлення спостерігаємо активне співвіднесення теми з ремою (віднесення змісту речення до дійсності), тому виникає комплексна репрезентація граматичного значення предикативності. Темо-ремну взаємозалежність вмотивовує предикативне поєднання підмета й присудка. Якщо не відбулося поєднання реми з темою, то не виникло й висловлення як закінченої й оформленої комуникативно-синтаксичної одиниці, а отже, не відбувся акт предикації як необхідна умова створення такої одиниці [Там само. С. 29].

У сучасній українській мові речення спрямоване передусім на вираження реми як комуникативного центру, тому в ньому обов'язково наявна рема. У неповних реченнях тема іноді має імпліцитне вираження. У функції теми вживають головні і другорядні члени речення, рема здебільшого закріплена за присудком. Іноді актуальне і формально-синтаксичне членування речення не тотожне. Актуальне членування реченнєвої структури формують порядок слів, інтонація, лексико-семантичні, морфолого-синтаксичні й графічні засоби. Інтонацію вважають універсальним показником темо-ремної організації речення, проте в деяких випадках це властиво лексико-семантичним засобам, тому що деякі лексеми закріплені в певній комуникативній функції, й «комуникативна організація таких речень не може бути відмінена іншими засобами – ні порядком слів, ні навіть

інтонацією» [Там само. С. 265]. Тему визначає складник повідомлення, що протиставлений ремі. Рема становить основу висловлення, що утворює повідомлення. М. В. Мірченко пов'язує актуальне членування з лінійно-часовим розгортанням речення для реалізації комунікативної функції [Мірченко, 2004, с. 337].

Отже, у реченні як основній синтаксичній одиниці втілено три аспекти: формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний і комунікативний. У його структурі представлено дві взаємопов'язані категорії елементарних синтаксичних одиниць – члени речення, виділювані на основі синтаксичного зв'язку (взаємозалежність, однобічна залежність, взаємозалежність), і синтаксеми, сформовані предикатами різної семантики, що визначають типологію семантико-синтаксичних залежностей (суб'єктна, об'єктна, адресатна, інструментальна, локативна, характерні для простого семантично елементарного речення). Спільною для формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної залежностей у реченні є вказівка на синтаксичні ознаки того компонента, який вони визначають: члена речення, що виділяємо за синтаксичною ознакою, і субстанційного компонента, який характеризуємо за семантико-синтаксичною ознакою, але з огляду на синтаксичну. У дослідженнях теми і реми увага спрямована на морфологічні властивості, позиційне розташування в реченні, структурне, семантичне і синтаксичне вираження. Предикативне поєднання підмета й присудка зумовлює темо-ремну взаємозалежність.

1.3. Прості і складні речення з погляду їхньої семантико-синтаксичної та формально-синтаксичної елементарності / неелементарності

Різновиди простих і складних речень визначаємо на основі семантико-синтаксичних і формально-синтаксичних функцій, що пов'язані із семантико-синтаксичною і формально-синтаксичною залежностями. Речення як основна синтаксична одиниця, одиниця-конструкція функціонує в різних формах (просте елементарне, ускладнене, складне елементарне і складне ускладнене).

В українській синтаксис поняття простого елементарного речення ввів І. Р. Вихованець [Вихованець, 1983, с. 25–63]. Він зауважив: «Одним із найважливіших теоретичних принципів внутрішнього простого або складного речення є виділення їх елементарних і неелементарних різновидів. Без уведення цих граматичних понять неможливе адекватне пізнання всього синтаксичного механізму, ієрархії синтаксичних одиниць і внутрішніх та зовнішніх дериваційних відношень у сфері синтаксису» [Там само. С. 11]⁷.

Семантико-синтаксичну елементарну реченнєву конструкцію формує предикат із залежними від нього субстанційними компонентами (власне-іменниками, що позначають реальні предмети, а не опредметнені дії, стани, ознаки). Сутність предикатного слова відображають дієслова як головні та найпоширеніші одиниці, що здатні найчастіше зумовлювати семантико-синтаксичну залежність у простому семантично елементарному реченні. Інші частини мови (прикметники, прислівники та іменники) вмотивовують семантико-синтаксичну залежність тільки внаслідок їх трансформації в первинну для дієслова предикативну позицію. Семантика предикатного компонента чітко визначає межі семантично елементарного речення та семантико-синтаксичні функції залежних від предиката субстанційних синтаксем, напр.:

– дієслівний предикат *будувати* визначає дві семантико-синтаксичні залежності, зокрема, агентивну та об'єктну: *От будують чухраїнци яку-небудь будівлю громадську* (О. Вишня); *Ра-Менеїс будувала <...> піраміду в пустині* (Леся Українка); *Я будував станції, мости, будівлі* (І. Багряний); *Я збудував Держпром* (І. Багряний); *Якби на мене, я збудувала б палац до хмар* (Ю. Мушкетик);

– дієслівний предикат *квітувати* зумовлює семантико-синтаксичну залежність суб'єкта стану, напр: *...сад квітує і плодоносить...* (М. Братан); *...обабіч берега квітує калина, квітують яблуні, а над усім тим білим димом завітла груша...* (Ю. Мушкетик); *...а по горі, на городах, вже синьо, рожево, червоно квітує мак...* (Ю. Мушкетик);

– прикметниковий предикат *вірний* вмотивовує семантико-синтаксичні залежності суб'єкта якісного стану та об'єкта: *Довіку*

[я] буду вірний [тобі]... (В. Малик); *Ти будеш вірна мені...* (Б. Бойчук); *Вік [я] буду вірна і вдячна тобі...* (Д. Міщенко); *Клянусь, хане, я буду вірний тобі, як пес!* (В. Малик);

– числівниковий предикат *шістнадцять* породжує семантико-синтаксичну залежність суб'єкта кількісного стану, напр.: *...мені було вісімнадцять, як тобі...* (Люко Дашвар); *Їх [дерев] було шістнадцять* (Г. Пагутяк).

Кількість залежних субстанційних синтаксем у семантично елементарному реченні та їхнє семантичне оформлення зумовлені відповідним предикатом (*будувати* – предикат дії; *квітувати* – предикат процесу, *вірний* – предикат якісного стану, *шістнадцять* – предикат кількісного стану).

У побудові простої елементарної семантико-синтаксичної конструкції визначальна функція властива дієслову та іменнику. Ці частини мови потрібно вважати центральними, тому що вони формують переважну кількість речень [Вихованець, 2004, с. 12]. Таке визначення іменника і дієслова спрямоване на їхню семантичну, морфологічну, синтаксичну й ономасіологічну специфіку. Іменники та дієслова – центральні величини у семантичній організації речення, реалізації пропозиції на мовному рівні [Загнітко, 2006, с. 10]. Однак, І. Р. Вихованець наголошує, що роль дієслова в побудові висловлень визначальна. Тому воно стає основним із семантико-синтаксичного боку компонентом речення [Вихованець, 1993, с. 124].

Дієслово як клас ознакових слів найчіткіше протиставлене іменникові – класові слів на позначення предметів⁸. Воно є центральним і щодо інших класів ознакових слів – прикметника, числівника та прислівника. Це зумовлено його семантичними функціями, морфологічними категоріями та синтаксичним уживанням [Городенська, 2004, с. 217]. Дієслово визначає модально-часові характеристики простого речення і синтаксемний склад залежних компонентів елементарних конструкцій.

У семантико-синтаксичній організації простого елементарного речення головна роль належить предикатові, який формує різновиди простих семантично елементарних речень. Його класифікацію проводимо на основі кількісних показників – залежних іменникових синтаксем. Різноманітними є предикати дії, що створюють структуру простого речення із семи залежних компонентів. Їм

властива найбільша функційно-семантична розгалуженість залежних субстанційних синтаксем.

У сучасній українській літературній мові більшість речень не завжди зреалізована за схемою елементарних простих речень. Прості семантично елементарні речення об'єднані в просте ускладнене речення, у якому можна чітко вирізнити первинну структуру одного з вихідних простих семантично елементарних речень і модифіковану структуру іншого⁹.

Предикат базового простого семантично елементарного речення формує основну структуру простого ускладненого речення і залежні субстанційні синтаксеми, напр.: **Я дам тобі своєї сили** (О. Богачук); **Я Вас й досі пам'ятаю** (О. Слоньовська); **Крізь люту зиму, дощову весну й спекотне літо, від села до села, від міста до міста пробивався Єпіфаній з Глухова до Полтави, випрошуючи милостиню...** (Р. Іваничук); **Художниця Катерина Білокур прожила в рідному селі все життя, часто терплячи глум, кпини і приниження односельців** (С. Процюк); **Ночували ми з Любкою в сільському готелику над Черемошем...** (Р. Іваничук); **Посеред попелища лежала тільки одна обгоріла колода** (І. Роздобудько). У реченневих структурах простих неелементарних речень базовим є вихідне просте елементарне речення, сформоване з дієслівних предикатів *дам, пам'ятаю, пробивався, прожила, ночували, лежала* і залежних іменникових компонентів, виражених синтаксемами у функції суб'єкта стану (*я; ми з Любкою*), агенса (*я; Єпіфаній*), суб'єкта процесу (*Катерина Білокур; колода*), у функції об'єкта (*сили; вас*), адресата (*тобі*), локативів (*від міста до міста, з Глухова до Полтави; в селі; в готелику; посеред попелища*).

Предикат небазового простого семантично елементарного речення цілком або частково зберігає здатність визначати залежні синтаксеми або зазнавати редукції чи словозмін. Наприклад, просте неелементарне речення *Виринувши з глибини садка, дядько Винник прямує назустріч нашій ватазі...* (О. Гончар) сформовано з простих семантично елементарних речень: *Дядько Винник прямує назустріч ватазі + Ватага наша + дядько Винник виринув з садка + Садок глибокий*. Конструкція *Дядько Винник прямує назустріч ватазі* є базовим простим семантично елементарним реченням. Вихідна конструкція *Дядько Винник виринув з садка* перетворена в простому

неелементарному реченні на напівпредикативну синтаксичну одиницю (дієприслівниковий зворот) зі збереженням майже всіх залежних компонентів¹⁰. Конструкції *Ватага наша* і *Садок глибокий* трансформовані в компоненти простого неелементарного речення.

Прості конструкції, утворені з одного предиката і залежних субстанційних компонентів, позначають одну пропозицію. Основу класифікації пропозицій зумовлюють дві ознаки:

1) семантичне вираження предиката:

– предикати дії, напр.: [Дід Михайло] **Возводив** храми (Л. Костенко); *Я йду шукати* мрію молоду і білих сонць, веселками убраних (Л. Назарчук); *Наче від роду ти тільки повинен* **Сіяти, жати, прясти й пекти** (Н. Горик); *...мама тонкими кружальцями вже різьє картоплю на шкварчливу сковороду* (Є. Пашковський); *Він [Фред] майструє* для неї іграшки... (Ю. Дольд-Михайлик);

– предикати процесу, напр.: *Отам цвітуть ромашки* (Л. Назарчук); *Торішнє листя не зопріло* ще (Л. Назарчук); *Нам на калині зозуля кує!*.. (О. Богачук); *...тріскає в тиші земля* (О. Богачук); *У теці барвінок зеленіє* під снігом (Л. Костенко); *Розпускаються* турецькі тюльпани, *пучнявіють* африканські гладіолуси... (Р. Іваничук);

– предикати стану, напр.: *В мені Ви любите* модель, художнику коханий (В. Вербич); *А тут іще захворів* професор Петренко (М. Дашків); *Невдовзі після повернення занедужала* Ксеня (О. Бердник); *...вона [Маруся] нудьгувала і сумувала* без нього все дужче і дужче (О. Іваненко); *Вона [дружина] не боїться*... (Л. Костенко); *Вона [мама] спочатку ненавиділа, а потім полюбила* (В. Лис);

– предикати всеохопного стану, напр.: *Смеркало* в природі... (Є. Гуцало); *...сипонуло* градом (Р. Іваничук); *Завіяло* дороги (М. Рильський); *І починало світати* (І. Жиленко); *Але ж дощить!* (О. Гончар); *Світало* (В. Шкляр); *У березні скоро темніє* (Т. Прохасько);

– предикати якісного стану, напр.: *Всі ножі були тупі* (О. Захарченко); *Местиша ніколи не був надто близький* з братом (І. Білик); *Марія була заважка тілом* (В. Шевчук); *А другий <...> гроша не вартий*... (П. Мах); *А осінь була тиха і тепла* (І. Жиленко); *...Анна завжди була привітна, ласкава, мила, навіть тоді, коли розмовляла з людьми, яких у душі ненавиділа* (В. Складенко);

– предикати кількісного стану, напр.: *Було у неї п'ятеро вже вас...* (Л. Костенко); *Тоді йому [Себастьянові] було двадцять років* (Т. Прохасько); *Їх [кроків] було багато...* (М. Соколян); *Часу було мало* (Д. Білий); *Подібних течок було кілька* (Ю. Мушкетик);

– предикати стану-відношення, напр.: *Шляхетське слово чистіше за золото* (Ю. Мушкетик); *Були в нього християни, були визнавці бога Єгови, були мусульмани, найбільше ж було таких, як Сивоок...* (П. Загребельний); *Я важчий і твердіший за гору* (П. Загребельний); *...воляцький «суп» значно смачніший від своєї юшки* (У. Самчук);

2) сформовані предикатом семантико-синтаксичні залежні компоненти:

– агенс, напр.: *Ми разом каменярили у Львові* (П. Мах); *Одного разу різав Ягнич хліб на столі...* (О. Гончар); *За ними [хортами] солдати несли на палицях десять козуль* (Н. Рибак); *А Кий тим часом скрутив жмут соломи круг палаючих дощечок, підклав під купу хмизу* (В. Малик); *Я тебе малював би все ж, Наче марево серед пісків* (Д. Павличко);

– суб'єкт процесу, напр.: *Жінки тут старіють рано* (І. Роздобудько); *[Коні] <...> грузнуть у болоті* (Н. Рибак); *...вони [лілеї] відцвітали* (Л. Назарчук); *Тремтить сонливий очерет Біля нескошених отав* (О. Богачук); *Димить дорога* (О. Богачук); *Кипить озеро, парує смертоносний газ* (Л. Костенко); *І небо над нами синіє...* (О. Гончар);

– суб'єкт стану, напр.: *Дорослі фіни обоожнюють інші мандрівки* (І. Роздобудько); *Занудило [Василя]* (Є. Гуцало); *Плачуть зорі здаля* (О. Богачук); *Четвертого дня занедужала пані Марко...* (О. Кобилянська); *Я тебе ненавиджу чуттями всіми* (В. Симоненко); *Цю жінку я люблю* (М. Вінграновський); *Я люблю оце старе кафе* (І. Жиленко);

– суб'єкт всеохопного стану, напр.: *[Море] Штормить* (Л. Тендюк); *Вже [небо] посутеніло* (Є. Гуцало); *Смеркало [небо]* (І. Жиленко); *З-під обрію помітно [небо] світає...* (О. Гончар); *Ранувато темніє [небо], як на середину вересня* (О. Ірванець);

– суб'єкт якісного стану, напр.: *А от хлопчики були бліді й сумні* (О. Іваненко); *Сяник схожий став на пружкий клубок*

збуджених нервів (Є. Гуцало); **Йому** [Геннадієві] **буде потрібен човен** (В. Лис); **Марія була бліда і неприваблива** (У. Самчук); **Він [собака] був останнім з племені вовків** (Й. Струцюк); **Вона [дружина] була худенька, аж чорна...** (Л. Костенко); **Хліб був дешевий один рік...** (П. Загребельний);

– суб'єкт кількісного стану, напр.: **Нас зосталося шестеро** (В. Шкляр); **Анні було шість років** (Т. Прохасько); **Їй тільки вісімнадцять** (А. Дністровий); **Тобі було шістдесят років...** (М. Дашків); **Мені тоді було дванадцять років** (О. Захарченко); **Але ж їх [хлопчиків] тут кілька сотень** (В. Савченко);

– суб'єкт стану-відношення, напр.: **Вона [Катря] <...> відважніша за будь-якого хлопчиська** (Є. Гуцало); **Тягнибіда <...> розумніший і молодший за Мурая...** (О. Довженко); **...багнука вище колін** (Н. Рибак); **Анастас не був сміливіший за інших** (Г. Пагутяк); **Він [Андрій] стояв і дивився на Великіна згори вниз, бо Великін був набагато нижчий за нього...** (І. Багрянний);

– об'єкт, напр.: **Уляна скинула з голови хустку** (Й. Струцюк); **...хлопець цим словом називає наречену...** (Р. Іваничук); [Щек] **Ще завидна уздрів незнайому дівчину з мідно-золотавими косами, великими зеленими очима і дужим тілом** (В. Малик); **Він думку шанував лише свою** (О. Богачук); [Пані Марія] **Принесла запашну каву в товстостінному глиняному горнятку** (І. Роздобудько);

– адресат, напр.: **Він [Бальзак] дописав останнього листа своєму видавцеві Гослену в далекий Париж...** (Н. Рибак); **Я не служу чужому королю** (Л. Костенко); – **Я не мав чого подарувати твоїй доньці на весілля** (І. Білик); **Усі йому вже оди написали** (Л. Костенко); **Вона подарувала віршик татові Себастьянові** (Т. Прохасько);

– інструменталь, напр.: [Мирон Данилович] **Почав бити лопатою мерзлу землю** (В. Барка); **...кобила і од тедзів відбивалася довгим хвостом** (Й. Струцюк); [Я] **Ножем розрізав шовкову тасьму, розгорнув тканину** (Д. Білий); – **Ти ловиш рибу [вудкою]?** (Р. Іваничук); **Гості пливають на вербових човнах** (О. Довженко); **...ви з-за Волги на Україну поїздом їхали?** (О. Гончар); **...подорожній <...> все щось пише [пером]** (Н. Рибак).

– локатив, напр.: **...корманичі <...> причалили до берега останній пліт** (Р. Іваничук); **В горіле селище в'їжджав невеликий**

партизанський загін (О. Довженко); Та пісня вмить злетіла аж до сонця (Л. Назарчук); Двоє сиділи за столом, третій на земляному топчані (Є. Гуцало); ...ми зупинилися на галявині (Д. Білий); Там, на березі лісового озера, стоїть невелика хижка (В. Лис); В цей час, наче у казці, перед брамою митниці з'явився критий візок... (Н. Рибак).

Дослідження семантичних класів предикатів і їхніх залежних компонентів, що представлені різними відмінковими формами іменників, важливі для чіткого витлумачення структури простого семантично елементарного речення¹¹. Предикати, що позначають дію, процес, стан (всеохопний стан, якісний стан, кількісний стан, стан-відношення), визначають субстанційні семантико-синтаксичні залежності. З-поміж предикатів варто вирізнити предикати дії та предикати стану. Предикати дії зумовлюють найбільшу кількість субстанційних залежностей, а предикати стану – єдиний залежний компонент зі значенням суб'єкта стану.

Пропозиція виражена декількома способами: реченням (предикативна одиниця) і непередикативною або напівпередикативною конструкціями. Оформлення пропозиції реченням – первинний спосіб її вираження, а оформлення непередикативною конструкцією – вторинний спосіб її репрезентації [Вихованець, 1993, с. 122]. Слушною вважаємо вказівку І. Р. Вихованця на те, що реченнева реалізація тієї самої пропозиції часто охоплює декілька формальних зразків [Там само. С. 122–123]. Наприклад, пропозиція з предикатом дії *виїжджати*, що формує реченневу структуру із п'яти субстанційних залежностей, має декілька варіантів: *Ми виїжджали з Чернігова чотирма саньми по перших снігах <...> на Глухів...* (Ю. Мушкетик) – *Виїжджали з Чернігова чотирма саньми по перших снігах на Глухів;* *Нам виїжджати з Чернігова чотирма саньми по перших снігах на Глухів.* Із формальних варіантів реченневих конструкцій, що визначають той чи той клас пропозицій, треба виділити такий, який найчастіше й найвиразніше реалізує певний варіант пропозиції. Основним формальним варіантом пропозицій із предикатами дії є реченнева структура з підметом у називному відмінку: *Ми виїжджали з Чернігова чотирма саньми по перших снігах на Глухів.* На логіко-семантичному рівні предикат зреалізований найчастіше дієсловом. Його досліджують як пропозиційну функцію, що репрезентує

той чи той «стан речей» в об'єктивній дійсності, і тому визначають як предикат і як деяку характеристику змінних. Предикати вважають особливими «семантичними сутностями» мови, вони типізовані мовою не у формах словникових одиниць, дієслів, а у формі пропозиційних функцій і відповідних для них структурних схем речення [Загнітко, 2006, с. 12].

Непредикативне або напівпредикативне оформлення пропозиції засвідчує семантичне ускладнення простої конструкції – наслідок поєднання декількох семантично елементарних простих речень. Пропозицію формують інфінітивні, прикметникові або іменникові непередикативні конструкції та дієприкметникові, дієприслівникові напівпредикативні конструкції. Оформлена в такий спосіб пропозиція стає частиною ускладненого простого речення. Приєднуючись до іншої пропозиції, що має предикативне вираження, вона ускладнює семантико-синтаксичну структуру простого речення. Тому просте за формально-граматичною природою речення набуває складного об'єктивно-семантичного змісту і позначає дві або більше пропозиції [Вихованець, 1993, с. 123]. За формально-синтаксичною ознакою такі речення монопропозитивні, а за семантико-синтаксичною – поліпропозитивні, напр.: ...*Сивоок побачив щось схоже на двоє дверей ...* (П. Загребельний) ← *Сивоок побачив щось + Щось було схоже на двері + Дверей двоє; І я, переповнений щастям <...>, підхоплюю на руки кохану...* (Р. Іванчук) ← *Я підхоплюю на руки кохану + Щастя переповнює мене; ...дзвонять білі роси <...>, лягаючи в покоси...* (О. Богачук) ← *Роси дзвонять + Роси – білі + Роси лягають у покоси.*

Ураховуючи семантичний потенціал предиката і його здатність формувати залежні субстанційні компоненти, виділяємо такі семантично елементарні речення:

1) двокомпонентні конструкції з однією субстанційною залежністю: *Батько вчителює; Дівчина розумна;*

2) трикомпонентні конструкції з двома субстанційними залежностями: *Студенти живуть в гуртожитку;*

3) чотирикомпонентні конструкції з трьома субстанційними залежностями: *Хлопець вистругував палицю ножем;*

4) п'ятикомпонентні конструкції з чотирма субстанційними залежностями: *Учні йшли до університету зі школи через майдан;*

5) шестикомпонентні конструкції з п'ятьма субстанційними залежностями: *Студенти поїхали автобусом з Луцька до Ужгорода через Львів;*

6) семикомпонентні конструкції з шістьма субстанційними залежностями: *Дівчина несе яблука бабусі з саду через подвір'я у хату;*

7) восьмикомпонентні конструкції з сімома субстанційними залежностями: *Робітники доставляють продукцію замовникові автобусом з міста у село через райцентр.*

І. Р. Вихованець зауважує: «Передумовою семантичної елементарності простого речення виступає також характер його мінімальних синтаксичних одиниць, що формують речення, – синтаксем. Синтаксеми як складники елементарного простого речення мають бути семантично елементарними» [Вихованець, 1993, с. 126]. Залежні субстанційні компоненти речення виражені переважно іменниками конкретного, а не абстрактного значення. Абстрактні іменники: *інтеграл, дифузія, націоналізм, хоробрість, жовтизна, кохання, гнів, тонна, грам, вольт* і под. мають ускладнене значення, і тому речення з цими словами визначаємо як неелементарне, напр.: *Щастя об'єднало людей – Люди об'єдналися, бо відчували себе щасливими* (спостерігаємо трансформаційний зв'язок першого речення зі складнопідрядною конструкцією).

Просту семантико-синтаксичну елементарну конструкцію створюють ознакові слова, що функціонують у ролі присудка двоскладного речення або головного члена односкладних речень. Найпоширенішими в сучасній українській літературній мові є речення з дієслівними предикатами. Прості елементарні номінативні конструкції: *Простір* (Є. Маланюк); *Сніг* (Ю. Клен); *Весна* (І. Жиленко); *Синь* (Є. Маланюк) посідають окреме місце в синтаксичному ярусі сучасної української мови, їхній предикативний центр утворює граматично незалежний номінатив. Мовознавці зараховують їх до іменного зразка односкладних структур [Слинько, 1994, с. 239–253].

Семантико-синтаксична структура складного речення відображає вихідні предикатні семантико-синтаксичні залежності (складнопідрядні речення) і семантико-синтаксичні взаємозалежності (складносурядні речення)¹². Складне елементарне речення містить два предикатних центри, а також показник семантико-синтаксичної

залежності / взаємозалежності між двома предикативними частинами. Складне речення із семантичного погляду поліпропозитивне, тобто орієнтоване на реалізацію не однієї пропозиції, а комплексу пропозицій, а просте речення в типових виявах монопропозитивне, тобто семантично елементарне просте речення виражає тільки одну пропозицію [Вихованець, 1993, с. 283].

Поліпропозитивність складної елементарної конструкції та монопропозитивність простого семантично елементарного речення формують співвідношення складного семантично елементарного і простого семантично елементарного речень. У простих неелементарних конструкціях це співвідношення нівельоване, оскільки вони утворені від складних речень і позначають характерний для складного речення комплекс пропозицій.

Порівняно з простими конструкціями складні речення мають складнішу семантико-синтаксичну організацію. Цілком слушними вважаємо міркування І. Р. Вихованця: «...не всі складні конструкції можна зарахувати до власне-складних конструкцій. Іноді конструкції є складними за формальною організацією, а з погляду семантичного змісту збігаються з простими реченнями, пор.: *Річ у тому, що Галина вступила до аспірантури* і *Галина вступила до аспірантури*. Складне у формальному плані речення (перше) має додаткові елементи, що комунікативно увиразнюють повідомлення, і подібну до простого речення семантико-синтаксичну структуру» [Там само].

Семантико-синтаксичну структуру складного речення визначаємо на основі семантико-синтаксичної взаємозалежності (складносурядне речення) і вихідної предикатної семантико-синтаксичної залежності (складнопідрядне речення). У безсполучникових реченнях відкритої структури наявна тотожна семантико-синтаксична організація і незалежність предикативних частин, у безсполучникових реченнях закритої структури – вихідна предикатна залежність і взаємозалежність.

Дослідження формально-синтаксичної структури речення поглиблює вивчення граматичної будови сучасної української мови у всій функційній багатоманітності внутрішніх синтаксичних зв'язків та інших лексичних і морфологічних явищ. Формально-синтаксичну структуру речення теоретично осмислено в працях І. Р. Вихованця [Вихованець, 1992; Вихованець, 1993], А. П. Загнітка [Загнітко, 2011], М. Я. Плющ [Плющ, 2011], Н. В. Гуйванюк

[Гуйванюк, 1999], Н. Л. Іваницької [Іваницька, 2004], М. В. Мірченка [Мірченко, 2004], К. Ф. Шульжука [Шульжук, 2004] та ін. Мовознавці акцентують увагу на поглибленому вивченні синтаксичних зв'язків і виділованих на їхній основі членів речення – головних, другорядних, опосередкованих другорядних, детермінантів, дуплексивів. Проблематика формально-синтаксичної залежності частково висвітлена в граматичних студіях (див., наприклад: [Теньєр, 1988; Вихованець, 1992; Вихованець, 1993]), однак вважаємо необхідним акцентувати увагу на виявленні її особливостей в структурі простого елементарного, ускладненого (неелементарного) та складного речень.

Формально-синтаксичні залежності зреалізовані в усіх різновидах речень: простому, простому ускладненому, складному. На думку К. Ф. Шульжука, системні відношення між синтаксичними одиницями можна дослідити в такій послідовності: складне багатоконпонентне речення – складне елементарне речення – просте ускладнене речення – просте неускладнене речення – словосполучення [Шульжук, 2007, с. 5]. За таких умов відбувається згортання конструкцій.

У формально-синтаксичній структурі простого елементарного й ускладненого речень зреалізовані предикативна взаємозалежність (взаємозалежність підмета і присудка), підрядна однібічна залежність, сурядна взаємозалежність, опосередкована підрядна залежність, подвійна залежність. Формально-синтаксична залежність у простому елементарному та неелементарному (ускладненому) реченнях диференціює основні різновиди синтаксичного зв'язку – взаємозалежність, двобічна залежність (предикативний зв'язок), однібічна залежність (прислівний підрядний зв'язок, детермінантний підрядний зв'язок), взаємозалежність (сурядний зв'язок), подвійна залежність (факультативний опосередкований підрядний зв'язок).

Взаємозалежність (двобічну залежність) між підметом і присудком виокремлюємо в простому елементарному реченні. Вона утворює структурну основу двоскладних семантично елементарних речень¹³, сформованих тільки з головних членів речення – підмета і присудка – і поєднаних найголовнішим у структурі простого речення предикативним зв'язком, напр.: *Акація цвіте* (Л. Костенко); *Він живий* (Н. Рибак); *Я була щаслива...* (В. Штинько); *Завирувало віче* (В. Малик); *А ніч була довга* (Р. Іваничук);

Я – Мавка (О. Богачук); **Машина спинилася** (В. Штинько). І. Р. Вихованець наголошує: «Це найтиповіша репрезентація простого речення» [Вихованець, 1993, с. 12].

Підмет і присудок – граматично взаємозалежні, що засвідчує особова форма дієслова, узгоджена в теперішньому і майбутньому часі та в наказовому способі в числі й особі, а в минулому часі й в умовному способі – в числі та роді. Як зауважує А. П. Загнітко, «взаємодія підмета з присудком простежується у взаємодетермінованості їхніх значень особи і відмінка, всі інші граматичні значення є лише супровідними, яким можна приписувати статус контекстуальних» [Загнітко, 2006, с. 12].

Специфіка двобічної залежності полягає в тому, що вона поєднує два компоненти, що однаковою мірою передбачають один одного і здатні створювати речення незалежно від наявності інших формально-синтаксичних залежностей, напр.: **Мілена мовчить** (Н. Рибак); **Роман червоніє** (М. Стельмах); **Була неділя** (В. Штинько); **Щебечуть солов'ї** (О. Довженко); **Віз торохтів** (Й. Струцюк); **Здригається земля** (Г. Яструбецька). Двобічний напрямок синтаксичної залежності відмежовує предикативний зв'язок від інших синтаксичних зв'язків.

На відміну від двоскладної формально-синтаксичної структури, яку формують підмет і присудок, односкладну формально-синтаксичну структуру репрезентує не диференційований на підмет і присудок головний член речення. В односкладних реченнях предикативна взаємозалежність, послідовно виражаючи формою єдиного головного члена синтаксичний час, спосіб, особу, зреалізована в усіченому (згорнутому) вигляді. Другий головний член речення, співвіднесений з підметом або присудком, має нульову форму, напр.: **Було росяно** (В. Штинько); **Зима** (В. Стус); **Перегриміло** (Є. Маланюк); **А вже завесніло** (В. Дрозд); **І раптом нас винесло з курної кліті...** (Р. Іваничук); **Всередині легенько смоктало** (О. Ірванець); **Ганьби в літописи не заносили** (П. Загребельний).

Головний член односкладного речення утворює структурну основу без допомоги інших компонентів. Йому властиві такі синтаксичні ознаки:

а) належить до структурної схеми елементарного простого односкладного речення як єдиний його головний член;

- б) містить у собі модально-часову характеристику речення;
 в) співвіднесений із присудком або підметом двоскладного речення;
 г) виражений спеціалізованими морфологічними формами – одноособовими дієсловами, називним відмінком іменника, предикативними прислівниками.

Складений прислівниковий головний член односкладного речення, зреалізований прислівниками або іншими частинами мови в ролі прислівників (*жаль, шкода* і под.), потребує синтаксично залежного іменникового члена речення в давальному відмінку, напр.: *...йому [Андрієві] стало зовсім весело від думки...* (І. Багрянний); *Не було б тобі сумно одному...* (В. Барка); *...їй [матері] гірко було...* (Б. Антоненко-Давидович); *[Сагайдакові] Стало сумно* (В. Барка); *Йому [Аліпіїві] радісно й тепло на душі...* (Б. Бойчук); *Мені було приємно* (Ю. Андрухович); *[Михайлові] Тузгливо, тяжко, невимовно тривожно* (О. Бердник); *Витязю Свенельду тривожно на душі* (Р. Іванченко); *Максимові стало їх шкода* (І. Багрянний). Лівобічна позиція залежного компонента типова для нього, однак фактичний матеріал засвідчує і нетипову правобічну позицію: *...аж ставало весело Ярославові...* (П. Загребельний); *Гірко стало пану Вербовському* (Д. Білий); *Радісно мені...* (О. Гончар); *Якось тривожно мені* (Р. Самбук); *Шкода йому було цих людей і їхніх надій* (І. Багрянний).

Специфічний різновид простого семантично елементарного речення становлять нечленовані конструкції, яким не властивий поділ на члени речення. Їх утворюють структурно нечленовані синтаксичні одиниці, виражені переважно частками, модальними словами, вигуками, напр.: *Правда* (П. Загребельний); *Та так* (О. Гончар); – *Гаразд* (Ю. Андрухович); – *Ні* (В. Стус).

У сучасній українській літературній мові нечленовані та членовані речення неоднакові за граматичним вираженням. Вони різні не тільки за конструктивними ознаками, тобто відсутністю / наявністю членів речення та формально-синтаксичної категорії предикативності, що утворює структурну схему двоскладних синтаксичних одиниць, а й за своєю рідною репрезентацією формальних, семантичних, функційних і комунікативних ознак [Щиць, 2015, с. 13]. Характерним показником нечленованих речень є відсутність залежності.

Однобічна залежність підрядного зв'язку зафіксована в розширеній формально-синтаксичній структурі простого семантично елементарного речення, що зумовлює виділення другорядних компонентів, напр.: *Я думаю про Вас* (Л. Костенко); *...Льонька натягав на голову картуза...* (В. Шевчук); – *Я нічого не підписуватиму!* (О. Ірванець); *Не буде ж вона [Марія] даремно їсти хліб* (У. Самчук); *Господиня у фартух збирає вдосвіта зорі...* (І. Жиленко); *Бабуня тепла діждали...* (В. Штинько); *Довго щось ходив я по городу* (О. Довженко); *Зброяр похилив на груди голову...* (Н. Рибак). У простому елементарному реченні однобічна залежність підрядного зв'язку зреалізована граматичними формами слова.

Формально-синтаксичну структуру простого неелементарного речення ускладнюють також залежні приіменникові другорядні члени: *Ранкова пташечка Срібним* дзьобиком Торкнула *срібну* струну (В. Штинько); *Анатолій Федорович вдивлявся в рідне* село (Й. Струцюк); *Легкий, ледь помітний вітрець* підносить зерна і кладе на ріллю (У. Самчук); *Кожна* країна відрізняється від іншої (І. Роздобудько); *Всі* вони зараз *пильно і віддано* дивилися на Кия (В. Малик).

Однобічна залежність детермінантного підрядного зв'язку виявлена в простому неелементарному реченні. Вона визначає зв'язок детермінантів із підметово-присудковою основою речення, напр.: *...влітку під стелею* дзижчали мухи (С. Андрухович); *У теці барвінок зеленіє під снігом* (Л. Костенко); – *Ще в древні часи* вони врятували одного поета (Й. Струцюк); *Влітку* дід частенько лежав на погребні ближче до сонця, особливо *в полудень...* (О. Довженко); *...перед школою* школяр замахав картузиком (І. Жиленко); *Третього дня, опівдні*, Тур з синами і полоненим гунном прибули до Дніпра... (В. Малик).

Взаємозалежність сурядного зв'язку поширює або ускладнює просту неелементарну конструкцію новими членами речення. Її виражають сурядні сполучники та їхні еквіваленти (єднальні, зіставні, протиставні, розділові, приєднальні, пояснювальні), що поєднують у простому неелементарному реченні однорідні члени речення. В українській мові система сполучників, що створюють ряди однорідних членів, досить розгалужена. Більшість сполучників багатозначні, тому не можуть бути єдиним засобом

вираження формально-синтаксичних взаємозалежностей між членами речень: *Шила новенькі сукні до свят і подій* (І. Жиленко); *Ні спека дня, ні бурі, ні морози* – ніщо не вб'є любов мою живу (В. Сосюра); ...*дерево* <...> *Голубить небо, вітер, і весну, І день, і ніч, і вечори, і ранки* (В. Стус); *І шум людський, і велемудрі книги, І п'яних струн бенкетно-милий спів, І славу, й злото* <...> *Я все забув, все занедбав, спалив* (М. Рильський); ...*син той не любив ні України, ні землі, ні неба* (В. Стус); *Умільці в'язали мережі та ятери* (В. Малик). Іноді взаємозалежність виражена безсполучниково та інтонацією переліку, напр.: *Люди мовчки готували сокири, кілки, залізні лопати* (М. Коцюбинський); ...*вона* [Валька] *показала їй телевізора, холодильника, пральну машину, кухонного комбайна, новий посуд, фотель і пуфик* (В. Шевчук); *Уже тепер ми знаємо немало про ті часи, про великий мор, про приблизну кількість жертв* («Дивослово», 2014). На противагу взаємозалежності й однібічній залежності, що дають змогу виділити головні і другорядні члени у простій елементарній конструкції, взаємозалежність не вносить якісних змін у структуру речення, оскільки тільки модифікує просте елементарне речення в просте ускладнене введенням у його структуру нових складників, однорідних у формально-синтаксичному плані з уже наявними головними чи другорядними членами.

Подвійна залежність (факультативний опосередкований підрядний зв'язок) представлена в неелементарному простому реченні, яке можна трансформувати в елементарну просту конструкцію: *У Нідерландах узаконили евтаназію, тобто милосердне вбивство* (Л. Костенко) = *У Нідерландах узаконили евтаназію* + *У Нідерландах узаконили милосердне вбивство*; *А Василія Другого прозвали Вулгарохтонос, тобто Болгаробойця* (П. Загребельний) = *А Василія Другого прозвали Вулгарохтонос* + *Василія Другого прозвали Болгаробойця*; ...*по вечері Адальберт Шнурре запропонував йому невеличкий шпацірганг, тобто прогулянку до площі Богдана і навколо Софії...* (П. Загребельний) = *Адальберт Шнурре запропонував йому шпацірганг* + *Адальберт Шнурре запропонував йому прогулянку до площі Богдана* + *Адальберт Шнурре запропонував йому прогулянку навколо Софії*; *Джуліана жила на північно-західній окраїні Мангеттену, поблизу «Клойстера», тобто музею-монастиря* (Б. Бойчук) = *Джуліана жила на північно-західній окраїні Мангеттену* +

Джуліана жила на північно-західній поблизу «Клойстера» + Джуліана жила поблизу музею-монастиря.

Неелементарні прості речення мають різні види синтаксичного ускладнення та протиставлені елементарним простим конструкціям. Їм властива основна ознака простого речення – монопредикативність. В ускладнених реченнях найчіткіше виражена їхня семантико-синтаксична специфіка, яку реалізують елементи формально-синтаксичної організації.

Елементарна формально-синтаксична структура простих речень сформована на основі двобічної залежності (предикативний зв'язок) та одnobічної залежності (прислівний підрядний зв'язок). Ускладнену формально-синтаксичну структуру простого неелементарного речення формує одnobічна залежність (детермінантний підрядний зв'язок), взаємозалежність (сурядний зв'язок), подвійна залежність (факультативний опосередкований підрядний зв'язок)¹⁴.

Складне речення – це синтаксична конструкція, створена поєднанням кількох простих речень (мінімально двох) на основі відповідного синтаксичного зв'язку. Складному реченню властива сукупність формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак, з-поміж яких найважливішими є поліпредикативність, виражена кількома предикативними одиницями в базових простих структурах. Від простого речення її відрізняє структурна схема, змістова й інтонаційна єдність¹⁵. Особливості формально-синтаксичної організації складного речення визначають:

- а) кількість предикативних частин складного речення, які ґрунтуються на базових простих реченнях;
- б) граматична специфіка цих частин;
- в) специфіка синтаксичного зв'язку між ними та засоби їхнього вираження;
- г) внутрішнє формально-синтаксичне членування складних конструкцій.

За різновидом синтаксичного зв'язку можна здійснити формально-синтаксичне членування складних реченнєвих одиниць:

1) складносурядні речення, напр.: *Тоді, сподіваюся ця Правда змінюватиме нас – і мова говоритиме про цю зміну нашими устами (І. Фаріон); В пісні був сум, тривожний і гіркий, і цей сум ввійшов у серце Бальзака гострим лезом (Н. Рибак); Потім рипнули*

двері – і на порозі виросла біла постать старійшини (В. Малик); Вони [втікачі] кинулися на глибину – і течія вмить підхопила їх, понесла на бистринь (В. Малик);

2) складнопідрядні речення, напр.: ...у свою хату не пускає мати, щоб я не ходила до любові... (Л. Горлач); Двох синів твоїх узяли фронти, Бо на рідний край впала чорна злива (А. Малишко); А восени, коли на дереві немає ягід, стоїть калина, мов з порожніми долинами... (О. Лупій); Тоді я ніжність принесу, Коли означиш кожну мить ти (П. Мах); Пильнуй, народе, землю й небеса, Щоб жодна не зламалася стеблина, Не впала покалічена роса! (О. Богачук).

3) безсполучникові складні речення з недиференційованим синтаксичним зв'язком, напр.: Ніч підняла завісу – біла симфонія снігу пливла над цоглами лісу (Л. Костенко); Мене не можуть люди не почути – душа в мені розгойдана, як дзвін! (Л. Костенко); Ішла [Україна] крізь розбрати і війни – аж обрії вогнем кричали (Й. Струцюк); Сяйво його [полум'я] не згасне в бурях століть – Вічним вогнем на чатах нам'ять стоїть (О. Богачук);

4) складні синтаксичні конструкції із взаємозалежними предикативними частинами, напр.: Відомо, що, йдучи потім на розмову з дружиною Лівією, він заздалегідь готує конспект свого лестивого слова до неї (О. Гончар); Ви скажете, що то даремна гра (Д. Павличко); Зрозуміло, що і в зимових видах спорту ми були недосяжними (Ю. Андрухович); [Марія] Та відчувала вже – мчить новий потік і тягне непереможно кинутись у нього (О. Іваненко);

5) складні синтаксичні конструкції із взаємонезалежними предикативними частинами: Гойдається колиска запашна, Течуть небес зелені й сині води ... (М. Вінграновський); Вогненна зірка в небі пролітала, сичі кричали, вісники біди (Л. Костенко); Над нами змова гидко кумка, А я люблю тебе одну! (П. Мах); За парканом темно-криваво доцвітають канни, а хризантеми вчора відцвіли (І. Жиленко).

Предикативні частини складних конструкцій за формально-синтаксичною організацією подібні до простих речень, однак належачи до складніших реченневих одиниць, вони мають різноманітні граматичні трансформації. Формально-синтаксична структура складних речень залежить від синтаксичного зв'язку і виділених на його основі компонентів. Зважаючи на кількість предикативних частин у

сукупності складних речень, розрізняємо елементарне складне речення й неелементарне (ускладнене) складне речення. Елементарні складні речення утворені з двох предикативних частин, що поєднані:

а) сурядним зв'язком, напр.: *...ми йшли удвох, і вишині осипали рожевий цвіт на трави і хвоці* (Л. Костенко); *Нежила кімната змінювалась із фантастичною швидкістю, і неможливо було простежити за стрімкими рухами вузьких рук незнайомки* (Я. Дубинянська); *У платтячку червонім у тремтінні золотого дня між кульбабок чимчикує доня, а за нею – біле козеня* (І. Жиленко);

б) підрядним зв'язком: *Хоча відстань між нами скоротилася до мінімуму, я вже не годен був понизити гучність власного голосу* (В. Слапчук); *Сьогодні Іванка верталася з Дідькової Ями, коли над головою повними жменями висипалися дрібні зірничі ...* (М. Матіос); *Нам, погодьтеся, не надто цікаве життя щасливих сімей, бо, воно, зазвичай, подібне* (С. Процюк);

в) недиференційованим синтаксичним зв'язком, напр.: *Ти бачиш: я із серця нічку вийняв й закинув полотном зірчастим ввись* (П. Мах); *Високий яничар у шаці з довгим шликом <...> лівиво діткнувся рукою до ятагана і знову ступив у тїнь: іди, мовляв, небого, хто тебе тримає* (Р. Іваничук); *...він [чоловік] знає: вона [Марія] однаково зараз не з ним* (О. Іваненко); *З татом завжди треба бути насторожі: щось можна робити, чогось не можна, чому – невідомо...* (О. Іваненко).

Предикативні центри безсполучникових складних речень із недиференційованим синтаксичним зв'язком поєднані в одну реченнєву структуру порядком розташування предикативних частин, співвідношенням видо-часових і способових форм дієслів, використанням деяких лексичних елементів. Безсполучникові складні речення з недиференційованим синтаксичним зв'язком між частинами І. Р. Вихованець поділяє на семантичні класи: зіставні, протиставні, часові, причинові, наслідкові, умовні, пояснювальні [Вихованець, 1993, с. 350].

Зіставні безсполучникові складні речення утворені з предикативних частин, у яких змістове повідомлення не має значеннєвого контрасту. Їхня основна ознака – структурний паралелізм предикативних центрів як основних складників безсполучникового речення, напр.: *Тут мур тяжкий і схилені дерева, фортеця й камінь кров'ю промвля* (А. Малишко); *Великий Віз скочувався далеко вниз, зорі чітко*

хрусталили на сталевому небозводі (У. Самчук); Отам цвітуть ромашки, сон-трава, Чийсь день по каплі скапує з весла (Л. Назарчук).

Протиставні безсполучникові складні речення сформовані з двох предикативних частин, що мають протилежне значення: *Дерево міцне корінням – людина горінням (Нар. тв.); ...коли зову – нема, Коли не кличу – стукаєш у двері (Є. Назарук); Її [печалі] багато, <...> любов – одна (Є. Назарук); Ще сонячні промені сплять, – Досвітні огні вже горять (Леся Українка).*

У часових безсполучникових складних реченнях поєднані дві предикативні частини. У першій предикативній частині увагу спрямовано на час дії, процесу або стану, про які вказано в другій предикативній частині, напр.: *Весна підніме келихи тюльпанів, – за небо вип'ю і за дві сосни! (Л. Костенко); Я входжу в ліс – трава стає навипиньки... (Л. Костенко); ...тільки заштопали чоловіка – уже він і на коні (О. Гончар).*

Причинові безсполучникові складні речення створені з двох предикативних центрів. Семантика другої предикативної частини позначає причину дії, процесу або стану, повідомленої в першій частині: *Я гойдаюсь на мокрій лозі і кашляю гучно, й регочу, щасливий: я чую весну (О. Довженко); Старших сумирний благовіст з Лаври настійно скликав на «гробки»: зайшла поминальна неділя (Ю. Смолич); Не зв'язавши й кількох слів, Ярослав залишив під заставу душу: дівоча врода одразу приголомшила його (М. Стельмах); А в татарському броді глухо бухикають весла: похилі, неначе давнина, діди ледь-ледь снують на човнах-душогубках... (М. Стельмах); Жити на світі стало так гірко: Атом Чорнобиля смертю лякає (Л. Назарчук).*

У наслідкових безсполучникових складних реченнях друга предикативна частина позначає наслідок дії, процесу або стану, про які йдеться в першій частині, напр.: *...пісня затисне обкладене серце – ані продихнути (В. Стус); Я рими панцир викинув з рядків – думка поплила моя дніпрово (П. Мах).*

Умовні безсполучникові складні речення сформовані поєднанням двох предикативних частин, у першій частині зреалізовано умову, напр.: *Глибше орати – більше хліба жувати (Нар. тв.); Даси коневі полови – будеш робить поволі (Нар. тв.); Згайнуєш на жниввах хвилину – втратиш не одну зернину (Нар. тв.); Розтане віск – я в море упаду (Л. Костенко).*

У пояснювальних безсполучникових складних реченнях друга предикативна частина конкретизує, поширює або уточнює загальну інформацію, сформульовану в першій, напр.: *І це мій марафон – самий від себе безвісти тікати* (Л. Костенко); *Тоді я посадив усю моркву назад: хай, думаю, доростає...* (О. Довженко); *В цьому короткому нарисі автобіографічного кінооповідання автор поспішає зробити відразу деякі визнання: в його реальний повсякденний світ що не день, то частіше починають вторгатися спогади* (О. Довженко).

Складне речення з трьох або більше предикативних частин відносимо до неелементарної складної конструкції, напр.: *Пам'ятаю лиш те, що я росла, і світ був – тайна* (І. Жиленко); *Я хочу знати, любиш ти мене, чи це лиш сон, який уже не сниться?* (Л. Костенко); *Той же Ролло Мей у дослідженні «Любов і воля», трунтуючись на значному терапевтичному досвіді, доводить, що засіб боротьби із злякисним паралічем волі один: не обминати проблему, шукаючи для себе невротичної ізоляції, а йти крізь хащі звіри і безвілля до власних творчих можливостей* (С. Процюк); *Мати жалілася на тісноту, ну, нам, малим, простору й краси вистачало, а ще коли глянуть у віконце, так видно й соняшник, і груші, й небо* (О. Довженко).

Для складного речення визначальними є сурядний і підрядний зв'язки. Специфічний для складного речення недиференційований синтаксичний зв'язок, властивий для більшості безсполучникових складних речень, периферійний. Сюди ж належить і представлений незначною мірою предикативний зв'язок, що має похідний характер від предикативного зв'язку в простому реченні, і тому виражає заміщення позиції підмета реченнєвою конструкцією. Сурядний і підрядний зв'язки поширені на всі формально-синтаксичні види складних сполучникових речень і незначну частину безсполучникових конструкцій.

Отже, на формування простих і складних речень із погляду їхньої семантико-синтаксичної і формально-синтаксичної елементарності впливає різновид формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної залежностей, вихідної та похідної предикатних семантико-синтаксичних залежностей, сурядної взаємозалежності.

1.4. Семантико-синтаксичні реченнєві відношення і синтаксичні зв'язки в реченні

У граматичній організації речення зреалізовані семантико-синтаксичні відношення і синтаксичні зв'язки, що формують та характеризують реченнєві структури. Для визначення складників речення й пізнання їхньої специфіки вирішальне значення має виокремлення семантико-синтаксичних відношень і синтаксичних зв'язків. Концептуальне розмежування синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень належить І. Р. Вихованцеві. З огляду на це, слушними вважаємо його зауваження про те, що «На протигагу синтаксичним зв'язкам, які спрямовані у внутрішню структуру синтаксичних одиниць-конструкцій (речень і словосполучень) і відбивають характер формальних граматичних стосунків, семантико-синтаксичні відношення виявляють зовнішнє спрямування: виражають стосунки між предметами та явищами позамовного світу. Відображаючи стосунки предметів і явищ дійсності, вони вказують на значеннєві (сміслові) стосунки поєднаних певним синтаксичним зв'язком синтаксичних одиниць» [Вихованець, 1993, с. 43].

Семантико-синтаксичні відношення і синтаксичні зв'язки у структурі речення перебувають у складних взаємовпливах. З-поміж їхніх ознак вирізняємо: нетотожність, різнобічну спрямованість, паралельну реалізацію й специфічність вияву в різних синтаксичних одиницях (словосполученні, простому реченні, простому ускладненому реченні, складному реченні). Одна з цих нетотожностей полягає в тому, що синтаксичні зв'язки спрямовані від підпорядкувального елемента до підпорядкованого, а семантичні зв'язки (у нашому тлумаченні – синтаксичні й семантичні залежності) – від підпорядкованого елемента до підпорядкувального [Теньєр, 1988, с. 54]. З'ясовуючи питання про взаємовідношення між формально-синтаксичною структурою і змістом, Л. Теньєр уважав, що структурний і семантичний плани не залежать один від одного [Там само. С. 53]. Але ця незалежність має силу лише в теорії. На практиці ж ці два плани паралельні, оскільки структурний план не має іншого призначення, крім того, щоб зробити можливим вираження думок – об'єктів семантичного плану. Між цими планами немає тотожності, але є паралелізм, що виявляється у зв'язках. Точніше кажучи, поряд

зі структурними зв'язками є зв'язки семантичні, що співвіднесені з ними в регулярний спосіб [Там само].

О. С. Мельничук визначив речення як основну синтаксичну одиницю і наголосив: «Загальний зміст речення ніколи не буває однорідним. У його складі завжди виділяється основна частина, яка є безпосереднім відображенням чи зображенням позначуваного реченням явища, і додаткова частина, в якій відображається характер стосунків між співрозмовниками і позначуваним явищем у момент формування речення. <...> Речення є тією мовною структурою, в рамках якої розгортається функціонування всіх синтаксичних прийомів і за межі якої не виходить переважна більшість синтаксичних відношень» [Мельничук, 1972, с. 14]. Ф. Данеш, розмежовуючи рівні граматичної, семантичної структури речення і рівні організації висловлення, слушно акцентував увагу на важливості семантичних показників у синтаксисі та на необхідності чіткої диференціації обох рівнів [Daneš, 1964, с. 226]. До основних різновидів семантико-синтаксичних відношень здебільшого відносять: 1) предикативні; 2) атрибутивні; 3) об'єктні; 4) обставинні; 5) апозитивні, зрідка додаючи напівпредикативні, що сконцентровані на особливому типові напівпредикативного зв'язку [Загнітко, 2011, с. 379].

Семантико-синтаксичні відношення визначаємо в простому елементарному реченні, сформованому з одного предиката та семантико-синтаксично залежних іменникових компонентів. У такій реченнєвій конструкції предикат виражений підпорядкувальним компонентом, до якого спрямовані семантико-синтаксичні відношення від підпорядкованих компонентів. Зважаючи на семантику предикатів або їхніх функційних еквівалентів, у простому семантично елементарному реченні виділяють лише субстанційні (предметні) семантико-синтаксичні відношення, які передають значення предметності [Вихованець, 1993, с. 44].

Субстанційні семантико-синтаксичні відношення мають досить смну диференційну структуру:

1) суб'єктні семантико-синтаксичні відношення:

а) агентивні семантико-синтаксичні відношення: *Батько ніколи не розповідав про свій родовід...* (Р. Іваничук); *Вона [Галя] <...> похатцем нарвала величезний букет польових ромашок і ще якісь невідомих квітів* (В. Штинько); *Я <...> йшла крізь яблуневий сад* (І. Жиленко); *Біля річки Гридень наризав собі лози*

(Й. Струцюк); [Уляна] глиною хлів *обтинькувала* (В. Дрозд); **Я вирішив писати цей щоденник...** (В. Лис);

б) семантико-синтаксичні відношення суб'єкта процесу: *Давно погасла люлька* (Н. Рибак); **Блякнуть зорі у високості** (Н. Рибак); *А степ сизіє, бузковіє, гасне* (О. Гончар); *Суха морська трава чорніє, шелестить під ногами* (О. Гончар); *...в Миколаївському монастирі тужно загули дзвони* (М. Мартинюк); *Біля білої хати біліє його голова* (О. Богачук); *І росте собі поволеньки дерево* (Й. Струцюк);

в) семантико-синтаксичні відношення суб'єкта стану, напр.: *Останнім часом нервувала вона [Марія] дуже* (О. Іваненко); – *Цей зарозумілий генерал ненавидить росіян, ненавидить і кривих поляків...* (О. Іваненко); *Шпачиха, правда, була занедужала* (В. Медвідь); *Денисенко з Кузякіним так розгубилися...* (В. Шкляр); *Вона [Яніна] кохала його – самозабутньо, самозречено...* (В. Лис); *Вася Равлик <...> шаленіє* (В. Шевчук); *Ждан ожив, повеселів* (В. Малик); *Коні стомилися, почали худнути* (В. Малик); *Іван Антонович Бриль отетерів* (Ю. Смолич);

г) семантико-синтаксичні відношення суб'єкта всеохопного стану: *Спустився вечір, і одразу похолоднішало...* (О. Гончар); *До щило скрізь – і над Холодним Яром, і над Ірдинськими болотами, і над Лебединським лісом* (В. Шкляр); *Перегриміло* (Є. Маланюк); *Розберезнило* (А. Мацевич); *Вже й смеркло* (А. Мацевич); *Смеркло в природі...* (Є. Гуцало); *Вечоріло* (О. Довженко), який, як бачимо з наведеного фактичного матеріалу, має імпліцитне вираження;

г) семантико-синтаксичні відношення суб'єкта якісного стану, напр.: *Я не винна* (І. Жиленко); *Я трішки-трішки сива* (І. Жиленко); *Зимовий день короткий* (В. Малик); *Сестри Демиденки були між собою схожі* (В. Шевчук); *А другий <...> гроша не вартий* (П. Мах); *Дніпро був широкий, і овидом вельми дивен* (Л. Костенко);

д) семантико-синтаксичні відношення суб'єкта кількісного стану: *Дітей у Шурки було двоє: дівчинка чотирнадцяти років і хлопчик дванадцяти* (В. Шевчук); *...а всіх їх, престарілих дівчат, було на кутку шестеро...* (В. Шевчук); *...ні, їх було не троє, а одна – йшла то до колонки юна мати* (В. Шевчук); *Йому було двадцять* (В. Малик); *Квітів багато довкіл* (О. Гончар);

е) семантико-синтаксичні відношення суб'єкта стану-відношення, напр.: *Але Олегіві була важливіша Болгарія...* (Р. Іванченко);

– *А життя людське стало ще дешевше* (І. Багряний); *Воно [м'ясо] тепер в Європі дешевше ...* (Л. Костенко); *Тільки ще [квітка] ніжніша* (О. Гончар); *Але мурахи теж <...> прудкіші за будь-яку тварину* (І. Білик); *Так Бог же повинен бути добріший за матір і не бути таким церковним* (В. Винниченко); *Тягнибіда був <...> розумніший і добріший за Мурая* (О. Довженко);

2) об'єктні семантико-синтаксичні відношення¹⁶: *...в очі мої Хтось накрапав озерної сині...* (О. Богачук); *Ти вибудуй для себе автостраду...* (Д. Павличко); *Я тільки сніг пам'ятаю* (Л. Костенко); *Він [студент] купив троянди* (І. Жиленко); *У синьому морі я висіяв сні* (М. Вінграновський); *І в дорогу далеко ти мене на зорі проводжала* (А. Малишко); *Я дам тобі свої сили* (О. Богачук); *Хто ж то страшний понад нами Косу клепає й літа?* (М. Рильський);

3) адресатні семантико-синтаксичні відношення: *...я ж вам плачу* (В. Медвідь); *...батько завжди купував йому [Чорновусові] маківники, золотисті медяники-коніки й довгі м'ятні «кумхвети» в позлітках по два за копійку* (В. Шкляр); *Те зізнання з скаргою Хмельницький надіслав канцлерові у Варшаву...* (Н. Рибак); *Гвардії рядовий запасу Василь Плющ! Принести рядовому Скоробагатьові куваль холодної води!* (Є. Гуцало); *Наостанку мати Олексина підносить синові до уст маленьку іконку з богоматір'ю...* (О. Гончар);

4) інструментальні семантико-синтаксичні відношення:

а) семантико-синтаксичні відношення засобу дії: *...ножем <...> Словит вправно відт'яв голову вбитому* (П. Загребельний); *Я ж серпом кропиву жала для курей!* (Ю. Винничук); *Жили ми тягнемо довгими, тонкими обценьками* (Ю. Мушкетик); *Він вчив сина розуміти красу, милуватися довершеністю Венери, а треба було вчити зубилом вирубувати з мармуру її витончені форми* (Л. Копань); *При світлі смолоскипів харциз у гусарському доломані почав рубати тесаком срібло на зрубі колодязя* (Д. Білий); *...били їх [німців] шомполами* (В. Шкляр);

б) семантико-синтаксичні відношення, що виражають засіб пересування, напр.: *У п'ятницю, рано-ранесенько, симпатичний молодий чоловік знову підкотив на розкішній «Ладі» до бензостанції на Осокорках* (В. Шкляр); *Із Петрушина вантажівкою віз мене Халявинським шляхом Володя Богуля* (В. Дрозд); *Поруч з гетьманом їхав на коні митрополит корінфський Юсаф* (Н. Рибак);

Довжелезним **поїздом вивозились** до Німеччини невільники з української землі (О. Довженко);

в) семантико-синтаксичні відношення, що виражають засіб допоміжного матеріалу, напр.: [Варка] **Враз ударила босими ногами гнідого коня в боки...** (Є. Гуцало); **Я <...> лизнув язиком по губах...** (В. Медвідь); **Магдалина розводила руками** (В. Шкляр); **Наглядач міряв цукор сірниковою коробочкою** (І. Багряний); **Максим Гайдук ударив себе кулаком в груди** (Н. Рибак); **...перед розправою пугали** людям не тільки руки, а навіть і ноги, але не такими розкішними **наручниками**, а колючим **дротом-путом** дешевим, але більш надійним і переконливим... (І. Багряний); **...знадвору гунає чобітьми** Оксана (В. Слапчук);

5) локативні семантико-синтаксичні відношення:

а) семантико-синтаксичні відношення локативного місця, напр.: **...господар <...> живе собі в Києві** (В. Шкляр); **Ярослав стояв на стіні твердині...** (М. Мартинюк); **...за Чорногорою живе орнітолог...** (Т. Прохасько); **Полк перебував у Києві...** (Д. Білий); **Йонта тим часом стояв на танку...** (В. Шевчук); **Катерина сіла на кругленький стілець-дзигу...** (Н. Рибак); **Одного разу розташувався циганський табір на лисинецькому полі...** (Ю. Винничук);

б) семантико-синтаксичні відношення на позначення локативного напрямку, напр.: **Вранці обложені дмитрівці висипали на вали...** (В. Малик); **...поїзд <...> йшов-таки з Андрієвого міста до заштатної столиці** Української Соціалістичної Республіки (І. Багряний); **...з Ладогои везли бочки засоленої риби посполитої, цебрики просольного лосося й осетрину для копчення** (П. Загребельний); **...отець Павло приніс із Лучеська** вельми сумну вість (М. Мартинюк);

в) семантико-синтаксичні відношення, що виражають шлях руху, напр.: **...по стежці на межі між бур'янами й городами йшли** Йонта з Валькою (В. Шевчук); **Обіч широким шляхом** їхали козаки (Н. Рибак); **Андрій їхав через Сінну площу** (І. Багряний); **...[Марія] втікала від Самійла через кладку** ... (О. Іваненко); **Швидко біжать поїзди степами**, швидко плывуть кораблі **морями**, ще швидше летять літаки **попід небесами**, та найшвидше летить **материне серце** (І. Багряний);

г) просторове вираження локативних семантико-синтаксичних відношень, напр.: **Вільчинський знов поклав руку на моє плече...**

(В. Медвідь); *Швидкий, приїхавши з лікарні, сором'язливо заховав заповіт на верхню книжкову полицю...* (Л. Копань); *Отава поклав йому в долоню свою повістку* (П. Загребельний); *Молодій жінці допомагаю закинути важку валізу на верхню полицю* (А. Дністровий); *Граптом Леон показав пальцем на своє серце...* (Н. Рибак).

У сукупності семантико-синтаксичних відношень наявні ієрархічні стосунки, тобто синтаксична ранговість. Субстанційні семантико-синтаксичні відношення визначають на найвищому рівні абстракції [Вихованець, 1992, с. 32]. Первинні субстанційні семантико-синтаксичні відношення виявлено в семантично елементарних простих реченнях:

– суб'єктні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *Розбуялись грози* (І. Драч); *Ясніє небо* (Н. Рибак); *І кров <...> палахтіла* (О. Богачук); *Золото <...> блищить...* (І. Роздобудько);

– суб'єктні та адресатні семантико-синтаксичні відношення: *Собі і їм ти будеш вірити!* (О. Богачук);

– суб'єктні, об'єктні та адресатні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *...Бог їм розраду послав...* (П. Мах); *Він [Грицишин] наче давав знижку Катерині...* (Н. Рибак); *Доця <...> подала йому [сусідові] глек...* (М. Матіос);

– суб'єктні та об'єктні семантико-синтаксичні відношення: *Штурмують замок козаки...* (О. Богачук); *Люди знайшли записку* (І. Роздобудько);

– суб'єктні та локативні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *Вершники біжать <...> житами* (О. Довженко); *А хлопчачки <...> йтимуть у Татри* (М. Сингаївський); *...вони бігли небесами...* (І. Драч); *[Андрій] <...> не пішов вулицею...* (І. Багрянний); *...Федорченко входить у <...> село* (О. Довженко); *...ми з приятелями мандрували <...> передгір'ями* (Ю. Андрухович); *Долиною <...> по дорозі вертають з піль селяни* (У. Самчук);

– суб'єктні, об'єктні, адресатні та локативні семантико-синтаксичні відношення: *Мама [з магазину] <...> В хату глобус несе [дітям]...* (Н. Гуменюк);

– суб'єктні, об'єктні та інструментальні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *...Останчук її малював [олівцем]* (В. Шкляр); *...Зінько відсуває ключем <...> двері* (Б. Грінченко); *...батько б'є молотом по <...> залізу...* (І. Багрянний); *Стасик-переселенець <...>*

свердлить свердлом метал... (О. Гончар); [Чоловіки] *рубать [сокирою] гілки* («Експрес», 2013) і под.

В ускладнених простих реченнях зреалізовані вторинні субстанційні семантико-синтаксичні відношення з різними семантичними відтінками. На думку І. Р. Вихованця, за наявності тотожності семантико-синтаксичних відношень між різними синтаксичними одиницями потрібно кваліфікувати їх за ознакою первинності / вторинності (вихідності / похідності) [Вихованець, 1993, с. 44]. Із цього погляду первинними є предикатні семантико-синтаксичні відношення у складному реченні, а їхні аналоги в межах простого ускладненого речення – вторинними. Паралелізм семантико-синтаксичних відношень щодо синтаксичних зв'язків має неоднакову природу в складнопідрядному і складносурядному реченнях, а також у похідних від них простих ускладнених реченнях [Там само]. Вторинні семантико-синтаксичні відношення виникають у разі об'єднання двох або більше елементарних речень в одне ускладнене, напр.: *Зелений акваріум тераси освітлювався трояндами* (І. Жиленко); *Попереду на білому коні їхав невисокий сивобородий вершник у червоному корзні...* (В. Малик); *...я пливу по безмежній межі* (В. Гей); *Ганна залишила сумного Гната...* (У. Самчук); *Третій місяць князував у Лучеську Ярослав Ингваревич* (М. Мартинюк); *Нехай тоді моя маленька доня Руками шию міцно обів'є...* (Н. Горик).

У складносурядних реченнях зреалізовані семантико-синтаксичні відношення, які варто диференціювати на:

1) єднальні семантико-синтаксичні відношення: *Над вершинами непорушно зависла тиша, і лише часом приглушене гупання копит пробувало відібрати її спокій* (М. Мартинюк); *Натовп виходив повільно, і всі цікаво озирались* (В. Даниленко); *Без них світанок не освітить лиць і віть життя цвістиме неохоче* (Н. Горик); *У сорочках з первісно білих глин Хати котили колесо Ярила, І в теплий дух солом'яних чуприн Йшли мальви із причілка, як вітрила* (Н. Гуменюк);

2) протиставні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *В зорянім глеку лишилося кілька барвистих сузір'їв, – Але на небо іще рано виходити їм...* (Н. Науменко); *...готуйте військо до походу, а я тут ще побесідую з нашими гостями з Дмитрова...* (В. Малик); *Ні, сон не йшов, зате думки роєм завихрилися в голові* (В. Малик);

3) розділові семантико-синтаксичні відношення: *Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила* (Леся Українка); *...чи то весни*

колиска запашна мене гойднула в чисті небозводи, чи, може, хто з благословенним словом до мене в душу стиха нахиливсь... (М. Вінграновський); ...чи то пролетів один журавель, чи сто, ще й одна синиця! (І. Жиленко); ...чи досі – я жила, чи сад – уперш завіт? (С. Йовенко);

4) зіставні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *Його лице стало непорушним, закам'яніло, а брови над переніссям зрослись... (Є. Гуцало); Фіранка ночі знов прикрис вечір, а я, мов перст – самотній та нічний – схилився на свої холодні плечі... (Т. Яков'юк); І от ми знову разом сидимо, Схилившись одне одному на плечі, А за вікном давно уже стемніло (Н. Науменко); Ото хлопець читає, читає – а люди зійшлися увечері та помолилися, та посідали на лавах довкола і говорять (І. Андрусяк).*

Тотожні семантико-синтаксичні відношення в простому ускладненому реченні походять від єднальних, протиставних, розділових семантико-синтаксичних відношень у складносурядному реченні, напр.: *За красне слово – красну плату чи збіжжям чи грішми давай (М. Вінграновський); ...ти знайдеш себе у дітях чи в роботі ... (М. Вінграновський); Буваю на балах і на прийомах (Л. Костенко); Танцюють чи не всі там і чардаш, і мазурку, і танці всіх племен (Л. Костенко); А ворожка чи то чаклунка, чи просто відьма – наче свічка, готова згаснути... (Ю. Андрухович); Ні смута, ні літа не старіють тебе (В. Стус); ...не відчуваєш вже, як в сні, ні щему ран, ані душі боління... (М. Вінграновський); І вуста солодкі не зворушить ані мова, ані поцілунок (В. Стус).* Семантико-синтаксичні відношення в складносурядних реченнях тотожні із складнопідрядними реченнями з адverbіальними відношеннями: *Вже спорожнів давно осінній парк, І голосів дитячих там не чути (Н. Науменко) = Вже спорожнів давно осінній парк, бо голосів дитячих там не чути; ...то буква «Я» чкурнула через тин, і досі ще знайти її не можу (Л. Костенко) = То буква «Я» чкурнула через тин, через те і досі ще знайти її не можу.*

У складнопідрядних реченнях спостерігаємо обставинні семантико-синтаксичні відношення між головною і підрядною частинами. Предикатні семантико-синтаксичні відношення визначають залежність обставинних семантико-синтаксичних відношень підрядної частини від головної. Їх варто поділити на темпоральні, причинові,

допустові, порівняльні, наслідкові семантико-синтаксичні відношення, семантико-синтаксичні відношення мети, умови та відповідності / невідповідності, напр.: *Кайдани, шаленіючи, бряжчали, щоб заглушити пісню Кобзаря* (Л. Костенко); *Сю ніч можна поспати, бо ж, здається, всі біди і всі небезпеки лишилися на крижаних берегах нещасливої для нього річки Хирії...* (В. Малик); *Важко доводилося, коли ставала потреба вирішувати справи нарізно* (М. Мартинюк); *...прядка гуде або як просо в ступі товчуть – так що аж хата ходором ходить* (О. Гончар); *Аби сьогодні не бути закладником резолюцій зі сталінських часів і не виконувати їхніх антинаукових приписів, варто скористатися численними способами заміни активних дієприкметників* (І. Фаріон); *Можє, й справді лічитиму оці кураївські зорі, доки всіх не перелічу* (О. Гончар).

Класифікуючи різновиди речень, мовознавці намагаються простежити співвідношення формальних і семантичних критеріїв у синтаксисі. У зв'язку із цим уважаємо слушним зауваження О. С. Мельничука про те, що, досліджуючи синтаксичну сторону мовної структури, потрібно виділити із загальної семантики мовних конструкцій саме ті значення, які належать застосовуваним у кожному окремому випадку формальним засобам синтаксису, чітко відмежовуючи їх від значень несинтаксичних, властивим словам, словосполученням і реченням як конкретним одиницям мови і мовлення [Мельничук, 1972, с. 6]. Н. Ю. Шведова зазначала, що систематизація «від форми» до значення гарантує повноту, можливість під час аналізу значень звернутись до об'єктивно даних матеріальних одиниць як до знаків, зміст яких міститься у них самих, а систематизація «від значень» цього не гарантує [Шведова, 1974,], тому в дослідженнях семантичної структури речення більшість мовознавців акцентують увагу на проблематиці, що послідовно спрямована на аналіз від структури до семантики. О. В. Бондарко стверджував: «Граматики, що йде від форми до значення, була і залишається основним типом граматики» [Бондарко, 1983, с. 6].

У формально-синтаксичній структурі речення особливості формальних граматичних відношень відображає формально-синтаксична залежність, у семантико-синтаксичній структурі речення характер семантико-синтаксичних відношень репрезентує семантико-синтаксична залежність. Формально-синтаксична і семантико-синтаксична

залежності не ізольовані одна від одної. У структурі речення вони перебувають у складних взаємовпливах. З-поміж їхніх ознак варто вирізнити: нетотожність, різнобічну спрямованість, паралельну реалізацію і специфічність вияву в різних синтаксичних одиницях (словосполученні, простому реченні, простому ускладненому реченні, складному реченні). Формально-синтаксична автономність речення та його виокремлення в контексті від інших речень зумовлена чітким ступенем його внутрішньої формальної організації.

Члени речення і наявні між ними синтаксичні зв'язки становлять нероздільну єдність у структурі речення. Одним із формальних засобів вираження синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень у межах речення виступають прийменники, що виконують конструктивну функцію в їхній структурі. У синтаксичній системі сучасної української літературної мови прийменники вирізнені функційною різноплановістю. Вони як окреме семантико-синтаксичне угруповання виявляють у своїх межах неоднорідний характер щодо приналежності синтаксичним конструкціям і вираження семантико-синтаксичних відношень.

Для визначення членів речення і пізнання їхньої сутності вирішальне значення має з'ясування основних різновидів синтаксичного зв'язку. Врахування суто синтаксичних факторів, що впливають на структуру речення, часто проблемне, оскільки кваліфікацію синтаксичних зв'язків і виділюваних на їхній основі членів речення розглядають різнобічно, зокрема, з боку морфологічних або лексичних особливостей, які іноді заступають собою їхню синтаксичну специфіку [Вихованець, 1975, с. 29]. Послідовне розрізнення власне синтаксичних, зовнішніх (морфологічних, формальних) і семантичних ознак синтаксичних зв'язків є важливим і необхідним для їх аналізу.

К. Ф. Шульжук кваліфікував синтаксичний зв'язок як «формальний зв'язок між компонентами синтаксичної одиниці (словосполучення, простого речення, складного речення), виражений відповідними мовними засобами» [Шульжук, 2004, с. 17]. Синтаксичну особливість зв'язків між членами речення характеризуємо на основі виділення їхніх диференційних синтаксичних ознак. Усебічне дослідження синтаксичних зв'язків – одних із найголовніших показників структури речення – передбачає, з одного боку, визначення системи опозицій, членами яких вони є, тобто вивчення їхніх

системних взаємовідношень, без чого не може бути адекватно кваліфікований синтаксичний зміст (а отже, і їхнє вираження того чи того різновиду зв'язку), і, з іншого боку, воно потребує врахування їхніх взаємовідношень щодо специфічних формальних ознак, які засвідчують синтаксичний зміст зв'язків [Вихованець, 1975, с. 30].

Диференційною ознакою, що розмежовує основні синтаксичні зв'язки, вважаємо напрямок синтаксичної залежності. Реченнєвотвірні вияви синтаксичних зв'язків слід відмежовувати від їхніх реченнєвомодифікаційних потенціалів та інших різновидів реченнєвомодифікаційних синтаксичних зв'язків і враховувати неоднакову структуру семантично елементарних і семантично ускладнених речень. Зокрема, оригінальною, на нашу думку, є концепція синтаксичних зв'язків А. М. Мухіна, який обґрунтував визначення предикативного, атрибутивного, додаткового й обставинного зв'язків [Мухін, 1961, с. 53–65], згодом дослідник виділив предикативний, атрибутивний і комплетивний зв'язки [Мухін, 1964, с. 34–42], соціативно-предикативний, нульовий предикативний, соціативний, субординативний, інтродуктивний і сурядний зв'язки [Мухін, 1968, с. 68–107].

У реченні, услід за І. Р. Вихованцем [Вихованець, 1992, с. 22–23], виокремлюємо такі види синтаксичних зв'язків: предикативний зв'язок (просте та складне речення), підрядний зв'язок (просте та складне речення), сурядний зв'язок (просте та складне речення), недиференційований синтаксичний зв'язок (складне речення), подвійний синтаксичний зв'язок (просте ускладнене речення).

Предикативний зв'язок є одним із основних різновидів синтаксичного зв'язку, що поєднує головні члени речення – підмет і присудок, два компоненти, які однаковою мірою передбачають один одного¹⁷. Він слугує основою двоскладних речень. І. Р. Вихованець виокремлює п'ять диференційних ознак предикативного зв'язку, що характеризують його в протиставленні іншим синтаксичним зв'язкам: 1) взаємозалежність поєднаних предикативним зв'язком компонентів, їхній взаємозв'язок, двобічний зв'язок; 2) передбачуваність зв'язку; 3) обов'язковість зв'язку; 4) закритість зв'язку; 5) координація як форма зв'язку [Вихованець, 1993, с. 24].

Взаємозалежність підмета і присудка – це особлива ознака предикативного зв'язку. Його передбачуваність окреслена властивостями

двох головних членів речення та їхньою різною функційною роллю в оформленні зв'язку. З боку присудка передбачуваність зв'язку з підметом семантично вмотивована, з боку підмета передбачуваність більш формальна і залежить від співвідносності іменникових категорій і дієслівних особових форм. Присудок, підпорядковуючи підмет, підпорядкований також іменникові-підметові, маючи з ним певний ступінь узгодження: *Мати журилась; Мати журилася; Матері журились*. Підмет визначаємо тільки щодо присудка, а присудок – щодо підмета. Взаємозалежні позиції підмета і присудка, пов'язані предикативним зв'язком, передбачають одна одну і є рівноправними, взаємозалежними в синтаксичній конструкції. Особові форми присудка потребують підмета у формі називного відмінка, що визначає граматичну форму присудка. Закритість предикативного зв'язку засвідчує його одноразове застосування в поєднанні підмета і присудка, напр.: *...я не спала* (І. Жиленко); *Жінки переглянулись* (О. Гончар); *Мовчали ми...* (Л. Костенко); *Ти не засмучуйся...* (Й. Струцюк); *Андрій почервонів* (І. Багрянний); *Князь усміхнувся* (В. Малик); *Шпиталь горів* (В. Штинько); *Воєвода засміявся...* (П. Загребельний); *Я мовчу* (Д. Павличко). Предикативний зв'язок належить до реченнєвих категорій і функціонує в межах простого і складного речень.

Специфічною ознакою підрядного зв'язку в простому реченні є його однібічна залежність, що зумовлює можливість виділення на його базі залежного другорядного члена речення. Підрядний зв'язок вводить у реченнєву конструкцію її другорядний член, підпорядкований іншому членові речення, напр.: *Все до її серця горнеться* (Б. Олійник); *Вже далеченько відійшли від хати* (Є. Гуцало); *...жебрак сміття розгортає руками тремтячими* (І. Жиленко); *А жінка <...> внуків чекає* (Н. Гуменюк); *Вони [волиняни] виготовляли різноманітні вироби...* («Волинські новини», 2016); *Кий дістав з торби хлібину* (В. Малик); *Я слухала тебе...* (В. Штинько); *Не треба класти руку на плече* (Л. Костенко); *А дівчинці захотілося кожну краплинку підмалювати* (Й. Струцюк).

Підрядність формує зв'язок залежного й опорного компонентів у реченні чи словосполученні. К. Ф. Шульжук зазначав, що підрядний зв'язок – це синтаксичний зв'язок, що виражає граматичну залежність одного компонента від іншого в реченні чи словосполученні

[Шульжук, 2004, с. 21]. І. Р. Вихованець виділив диференційні ознаки, властиві підрядному зв'язкові у простому і складному реченнях та в словосполученнях: 1) односпрямованість зв'язку, однобічна залежність одного компонента від іншого; 2) прислівний / детермінантний характер зв'язку; 3) передбачуваність / непередбачуваність зв'язку; 4) обов'язковість / необов'язковість зв'язку; 5) сила зв'язку; 6) закритість зв'язку; 7) узгодження, керування і прилягання як типові форми зв'язку [Вихованець 1993, с. 27]. Односпрямованість, однобічна залежність є головною ознакою підрядного зв'язку. Прислівний / детермінантний характер підрядного зв'язку визначений семантичною або формально-граматичною природою опорного й залежного компонентів. Ознаку передбачуваності / непередбачуваності зв'язку формують семантичні особливості опорного компонента. За передбачуваного підрядного зв'язку головний компонент зумовлює форму залежного. Він функціонує в поєднаннях опорного дієслова з відповідними залежними відмінковими (прийменниково-відмінковими) формами іменника або в словосполученнях, де іменникове слово поєднане із залежним прикметниковим, напр.: *Андрій згадав батькову пригоду, згадав пісню дівочу, згадав вартового з його найріднішою мовою* (І. Багрянний); *Звуки оживили асоціацію про його першу любов* (І. Багрянний). Підрядний зв'язок буває також передбачуваний і в складнопідрядних прислівних реченнях, де опорне дієслово зумовлює залежну об'єктну позицію, яку може заповнювати підрядна частина: *Ніхто не знав, скільки тому Ягничеві літ* (О. Гончар); *...Моніка вірила, що кохання – то велике щастя* (Ю. Дольд-Михайлик); *Зрозуміло, що з таким статусом в Україні він [термін] не закріпиться* (М. Степаненко); *...він [варяг] помітив, що воїнів зі справжньою зброєю за ним женеться не так уже й багато і тримаються вони трохи мовби позаду...* (А. Загребельний); *Усі батьки знають, що таке грошова допомога у школах чи дитсадочках* («Волинські новини», 2016), а також у складнопідрядних приєменникових реченнях, у яких опорний іменник уможливує появу підрядної означальної частини, напр.: *Вони співали ту пісню, яку старий Чумак чув мільйон разів і не звертав на неї ніколи ніякої уваги* (І. Багрянний); *Проте він сам не уявляв, яку фатальну роль має ще відіграти ця симпатична людина в його житті* (І. Багрянний); *Світ по той бік таємничої брами, що розділила життя*

на відоме й невідоме, на просте й загадкове (І. Багрянний). Обов'язковість / необов'язковість зв'язку тотожна деякими функціями з ознакою передбачуваності / непередбачуваності, але й відмінна від останньої. Обов'язковість підрядного зв'язку – це його необхідність, регулярність, а необов'язковість – імовірність, можливість реалізації залежного компонента. Якщо порівняти диференційну ознаку обов'язковості з ознакою передбачуваності, то друга корелює з ознаками обов'язковості й необов'язковості, а отже, передбачуваність підрядного зв'язку іноді супроводжується ознакою обов'язковості зв'язку та виходить поза її межі [Вихованець, 1993, с. 29]. Обов'язковість підрядного зв'язку в простому реченні обмежена тільки рамками формально-синтаксичної однібічної залежності, напр.: *Війта поведи до гетьмана* (Н. Рибак); *Одного разу Ліда розповіла йому про свій дивний сон* (В. Лис); *Іван тимчасом витягнув з-під постелі припасені для нової стелі дошки* (М. Матіос); *Потім активісти й жителі селища вирушили у центр Старої Вишівки* («Волинські новини», 2016), а також непідметовою позицією суб'єктної лівобічної валентності, напр.: *Мені вже не холодно*, – сказала Тіна (В. Шкляр); ...*Максим стояв у клекітливій крижаній воді, й йому було гаряче* (І. Багрянний); *Йому було радісно* (Ю. Андрухович); *Мені весело...* (І. Багрянний).

Ознака обов'язковості підрядного зв'язку властива також складнопідрядним реченням із підрядними частинами, зумовленими семантичною специфікою предиката. Підрядний зв'язок буває передбачуваним, але необов'язковим, наприклад у словосполученнях з опорним іменником і залежним прикметником, де форма іменника передбачає форму залежного від нього компонента, проте наявність його не обов'язкова. Подібне спостерігаємо і в присубстантивних складнопідрядних реченнях, у яких опорний іменник головної частини передбачає наявність означальної підрядної, але реалізація присубстантивного підрядного зв'язку тут не обов'язкова. Диференційна ознака сили підрядного зв'язку перетинається з його ознаками передбачуваності / непередбачуваності, обов'язковості / необов'язковості¹⁸. Ознака закритості підрядного зв'язку виражає поєднання тільки двох компонентів, напр.: *Українські тенісисти ніколи не вигравали медалі на Олімпійських іграх* («Коментарі», 2012); *Мені ти заздриш* (Л. Назарчук); *І пахне житом* (І. Жиленко);

Бабуня тепла діждали (В. Штинько); *А Микола одружився з бідною пилипівською дівчиною Палагною* (Р. Іваничук); *Тут я вперше бачу корали* (І. Роздобудько).

І. Р. Вихованець виділив два різновиди підрядного зв'язку в реченні – прислівний і детермінантний [Вихованець, 1992, с. 24]. Прислівний підрядний зв'язок властивий простим і складним реченням. У простому реченні його зумовлюють опорне дієслово або його еквівалент; граматична форма опорного іменника щодо залежного прикметникового слова; чітке вираження граматичної форми (зрідка – декількох форм) при опорному слові.

Основна сфера реалізації прислівного підрядного зв'язку – просте речення, а в складному реченні він повторює схему прислівних поєднань простих речень, пор.: *Сучасна школа, освіта взагалі переживають цікаву і досить таку суперечливу історію* (М. Степаненко); *Відомий факт, що у свій час зі Світязя возили бочками воду аж у Варшаву* («День», 2013).

Детермінантний підрядний зв'язок сполучає або детермінантні підрядні частини з головною частиною складнопідрядного речення, або детермінантні члени речення з підметово-присудковою основою простого речення, напр.: *...помудрішав Оксен, відколи вас пізнав* (О. Гончар); *А приїхав до міста дядько Оксентій в неділю рано на базар...* (Ю. Смолич); *...влітку під стелею дзижчали мухи* (С. Андрухович); *А зимою полонить столиця!* (В. Барка); *Третього дня, опівдні, Завірюха почалася опівдні* (В. Малик).

Детермінантний підрядний зв'язок, як і прислівний підрядний зв'язок, односпрямований і відрзняється від предикативного взаємспрямованого зв'язку. Підрядний зв'язок між детермінантним й опорним компонентами має слабкий характер порівняно з підрядним прислівниковим зв'язком у сфері речення і словосполучення, який, звичайно, виявляє тісніший характер у зв'язку з семантичними чи формально-граматичними особливостями опорного члена речення або словосполучення [Вихованець, 1993, с. 26]. А. П. Загнітко, дослідивши детермінантний зв'язок, дійшов висновку, що він є реченнєвотвірним і має два різновиди – власне-детермінантний і детермінантно-кореляційний (детермінантно-співвідносний) [Загнітко, 2011, с. 364]. Власне-детермінантний підрядний синтаксичний зв'язок репрезентований з-поміж більшості складнопідрядних

речень і є виразним зразком співвідношення підрядної й головної частин у межах єдиної синтаксичної структури. Детермінантно-співвідносним (детермінантно-кореляційним) постає такий підрядний синтаксичний зв'язок, при якому в складі залежної частини наявний анафоричний елемент, що співвідносить зміст головної частини зі змістом підрядної, переносючи його ядерну значущість до структури останньої [Там само].

У структурі підрядного зв'язку потрібно вирізнити опосередкований підрядний зв'язок. Для нього характерна синтаксична нерівноправність поєднаних ним членів речення, один з яких (залежний) підпорядкований опорному, з одного боку, і через посередництво опорного співвіднесений з третім членом або предикативним ядром, щодо якого координовані семантико-синтаксичні функції опорного й залежного компонентів, поєднаних опосередкованим підрядним зв'язком, з іншого боку [Вихованець, 1993, с. 26]. Для цього різновиду підрядного зв'язку типовими засобами вираження є сполучники *тобто* й *або*, закріпленій порядок компонентів тощо, напр.: *Вони [зміст, методи, форми і засоби навчання] мають відповідати тенденціям розвитку суспільства, його вимогам, а головне – потребам і реальним можливостям учнів, тобто сукупності психологічних, фізіологічних та моральних потенцій...* («Дивослово», 2015) = *Вони [зміст, методи, форми і засоби навчання] мають відповідати тенденціям розвитку суспільства, його вимогам, а головне – потребам і реальним можливостям учнів + Вони [зміст, методи, форми і засоби навчання] мають відповідати тенденціям розвитку суспільства, його вимогам, а головне – сукупності психологічних, фізіологічних та моральних потенцій; Торгівці контрабандою працюють за спрощеною системою оподаткування, тобто практично без сплати податків* («Дзеркало тижня», 2009) = *Торгівці контрабандою працюють за спрощеною системою оподаткування + Торгівці контрабандою працюють практично без сплати податків*. Опосередкований підрядний зв'язок не бере участі в структуруванні формально-синтаксичної основи простого речення.

Характерною ознакою сурядного зв'язку є нульовий напрямок залежності, тобто відсутність залежності. На противагу синтаксичним зв'язкам (предикативному і підрядному), на основі яких виділяють члени речення – головні і другорядні, сурядний зв'язок не

вносить суттєвих (якісних) змін у реченнєву конструкцію, оскільки він тільки поширює її новими однорідними членами [Вихованець, 1975, с. 31–32], напр.: *Шла новенькі сукні до свят і подій* (І. Жиленко); *Ні спека дня, ні бурі, ні морози – ніщо не вб'є любов мою живу* (В. Сосюра); *...дерево <...> Голубить небо, вітер, і весну, І день, і ніч, і вечори, і ранки* (В. Стус); *...син той не любив ні України, ні землі, ні неба* (В. Стус); *...Сава <...> висіяв на одній ділянці ячмінь та овес...* (Г. Пагутяк); *За старосвітським звичаєм, дівчина мала провести хлопця до порога чи до присінка* (М. Стельмах); *Умільці в'язали мережі та ятери* (В. Малик).

Складносурядне речення є базовою структурою щодо простого речення з однорідними членами. Сурядний зв'язок між частинами складносурядного речення не виявляє структурних обмежень, незалежність сурядних частин тут виражено найповніше. У складносурядному реченні цей зв'язок функціонує безпосередньо, без участі якогось третього компонента, як у простому реченні з однорідними членами, пор.: *Галя засміялася, а за нею засміялися всі хлопці* (І. Багрянний); *Дівчата співали їй тихо в суміжній камері, а старий Чумак, почувши цю пісню, нагло вдавився сльозами* (І. Багрянний). І. Р. Вихованець систематизує ознаки сурядного зв'язку, що вирізняють його в усіх синтаксичних одиницях-конструкціях, і відносить до них: 1) відсутність залежності, рівноправність поєднаних компонентів; 2) відкритість / закритість зв'язку; 3) незалежна координація як форма зв'язку [Вихованець, 1993, с. 31].

Відсутність залежності, рівноправність поєднаних компонентів вважають головною диференційною ознакою сурядного зв'язку [Загнітко, 2011, с. 364]. У сурядних поєднаннях не виділяють ні опорний, ні залежний компоненти, що поєднані сурядним зв'язком і функціонують як рівноправні, незалежні один від одного. Ознака незалежності, рівноправності сурядних компонентів найвиразніше постає в складносурядному реченні. Виняток становлять деякі складносурядні конструкції із семантико-синтаксичною взаємозалежністю. Основним засобом вираження рівноправності компонентів є сурядні сполучники. Ознака відкритості / закритості сурядного зв'язку виражає кількість компонентів, поєднаних в сурядний ряд. Відкритий сурядний зв'язок поєднує водночас необмежену кількість складників, зумовлену лише позамовними

чинниками, а закритий сурядний зв'язок пов'язує за одноразового його затосування тільки два компоненти. Відкритий і закритий різновиди сурядного зв'язку корелюють із різними семантико-синтаксичними відношеннями: єднальними і розділовими (відкритий зв'язок), зіставними, протиставними та градаційними (закритий зв'язок). Відкритий сурядний зв'язок із найтиповішими для нього єднальними відношеннями виражений за допомогою єднальних сполучників (*і (й), та*) і безсполучниково. Відкритий сурядний зв'язок у поєднанні з розділовими семантико-синтаксичними відношеннями формують сполучники *або, чи, або – або, чи – чи, то – то, не то – не то, чи то – чи то*. Закритий сурядний зв'язок реалізують зіставний сполучник *а*, протиставні *а, але, та* (у значенні *але*), *проте, однак, зате* і градаційні *як – так і, не тільки – а й, не тільки – але й, не лише – а й, не лише – але й, якщо не – то, не стільки – скільки*.

У реченнєвотвірному вияві для сурядного зв'язку характерний розподіл співположення між структурно рівноправними одиницями. Сурядні сполучники слугують формальним засобом його репрезентації. До спеціалізованих засобів вираження сурядності належить також інтонація разом з лексичним наповненням компонентів – складових частин складносурядного речення, що в межах останнього виступають носіями різних семантичних відношень: часових, розділових, умовно-наслідкових, зіставних, протиставних, градаційних, приєднувальних, причиново-наслідкових [Загнітко, 2011, с. 364]. Витлумачення сурядного зв'язку як реченнєвомодифікаційного, на думку А. П. Загнітка, досить проблематичне, оскільки окремі дослідники вважають однорідність не ускладнювачем речення, а тільки кількісним розширювачем [Там само. С. 368].

Недиференційований синтаксичний зв'язок поширений на більшість різновидів безсполучникового складного речення. У подібних конструкціях нейтралізоване протиставлення сурядного й підрядного зв'язків (за винятком безсполучникових складносурядних речень відкритої структури), напр.: *Андрій прийшов на допомогу Охріменкові й Литвинову – вони промили закипїлу рану холодною водою* (І. Багрянний); *Черевики Андрієві в результаті трусу були пошкоджені – зовсім пооддирано стельки всередині* (І. Багрянний); *Йому знайомий той стан – то інстинкт самозахисту зумисне притуплює нерви* (І. Багрянний).

Подвійний синтаксичний зв'язок поєднує два або більше семантично елементарних простих речень в одне просте ускладнене. Він зафіксований у складних присудкових структурах, де підмет перебуває з двома присудковими компонентами в подвійному синтаксичному зв'язку. Перший компонент складного (подвійного) присудка виражають особові форми повнозначного дієслова, другий – найчастіше власне-прикметники і дієприкметники: *Боєць стояв ошелешений* (О. Гончар); *...однак розгнівана громадськість не приймає доводів...* («Дзеркало тижня», 2014).

Вживання знахідного придієслівного відмінка іменників, поєданого водночас із напівпредикативним прикметником, становить окрему групу подвійного синтаксичного зв'язку. Знахідний придієслівний об'єкта перебуває в подвійному зв'язку з опорним дієсловом та водночас у двобічному зв'язку з напівпредикативним прикметником, виконуючи роль вторинного (залежного) підмета щодо вторинного (взаємозалежного) прикметникового присудка: *...не бачити його [небо] ясним* (О. Гончар); *Зрештою, з нею ніхто не збирався сперечатися – всі були раді бачити неможливе* (Т. Прохасько); *Але кожному хочеться відчувати себе добрішим* (В. Дрозд).

Кожному синтаксичному зв'язку властива своя формальна організація. У сучасній українській літературній мові виділяють чотири форми синтаксичних зв'язків: координацію, керування, узгодження і прилягання.

Координація – форма предикативного зв'язку, за якого присудок залежить від підмета, а підмет – від присудка (взаємспрямована залежність предикативного зв'язку). Вона виявляється в поєднанні тільки певних морфологічних форм (називний відмінок для іменника і особові форми для дієслова) у двоскладному простому реченні, напр.: *А захід палає* (О. Гончар); *Юнак розсміявся* (В. Слапчук); *Головував Франко* (П. Мах); *Мовчать жінки* (П. Мах); *І я теж всміхнулася* (Ю. Винничук); *Накрапає дощ...* (Є. Пашковський); *Зацвіли сади...* (М. Бажан). У формі координації об'єднано два види залежностей: залежність підмета від присудка, що зреалізована в способі керування, де присудкова форма дієслова потребує підмета у формі називного відмінка, і залежність присудка від підмета, яка виявлена у способі узгодження, за якого залежний компонент-присудок уподібнений компонентіві-підметові у формі числа, роду та

особи. Поєднання кличного відмінка в підметовій функції і форм наказового способу дієслова у функції присудка утворює особливий вид координації, напр.: – *Дядьку! Благословіть щедрувати!* (О. Гончар); – *Сергію Левковичу, підключай і ти своїх хлопців* (В. Слапчук); *Живи, козаче, влади не гани* (П. Мах); – *Все гаразд, Варваро, спи!* (В. Шевчук); *Благослови нас, Господи, Тарасом, Дай віру невмирущу, як Дніпро* (П. Мах); *Ну, прокидайся, Спинайся зривастими, Мій український Байкале!* (О. Богачук). Підмет у таких реченнях підпорядковує формою числа присудок, який стоїть у формі другої особи наказового способу і потребує кличного відмінка.

У взаємозалежності підмета і присудка вбачаємо її реченнєво-утворюючу особливість, що характеризує специфіку предикативного зв'язку. Сполучення підмета і присудка утворює синтез узгодження, зrealізованого залежністю присудка від підмета, і керування, представленої залежністю підмета від присудка.

У традиційній граматиці поширений погляд, згідно з яким кожна відмінкова і приєднаниково-відмінкова форма іменників або їхніх еквівалентів поєднана з опорним словом способом керування¹⁹. І. Р. Вихованець зауважує, що традиційний погляд на це явище не відтворює «синтаксичної специфіки керування, оскільки він орієнтований лише на морфологічні показники. Більшу пояснювальну силу має кваліфікація керування як форми (способу) підрядного зв'язку, що стосується значеннєво передбачуваної опорним словом сполучуваності непрямих відмінків іменників без приєднаників і з приєднаниками. У такому разі керованими формами слід вважати тільки ті форми, які зумовлюються валентністю слів із значенням власне-ознаки» [Вихованець, 1993, с. 37–38].

Семантична неповнота предиката, що потребує залежного іменникового компонента (здебільшого), визначає форму керування. Залежне слово повинно бути в певній відмінковій або приєднаниково-відмінковій формі. Семантично передбачуване поєднання ознакового і залежного членів речення (маємо на увазі синтаксичну залежність) утворює керування. Предикати, що наділені здатністю керування, потребують різної кількості іменникових компонентів. За наявності декількох керованих слів при тому самому предикатному компонентові спостерігаємо тісніший і менш тісний зв'язок залежних членів речення²⁰.

Об'єктна синтаксема у формі знахідного відмінка має тісніший зв'язок з опорним предикатом, напр.: *Ще голуби дозбиравали Зерна й зорі...* (В. Вербич); *Я тебе люблю* (В. Вербич); *Я думаю про тебе весь мій час* (Л. Костенко); *На знак згоди ти опустив голову* (Є. Гуцало); *Напружена вимова цього звука змінює його артикуляційну базу...* (І. Фаріон); *Привіз Галчинський препишині ружжі...* (І. Жиленко); *...Ігор лялим рушником витирає спітнілого від хвилювання лоба...* (В. Малик), ніж адресатна синтаксема у формі давального відмінка, що виражає напівсильне керування, напр.: *Сестрі цього разу везе хустку японську (чорне з червоним квіттям), для Інки-племінниці теж таку, тільки трохи веселішу, іншим дівчатам – прозорі, як дим, косинки* (О. Гончар); *...професор Феліче вручив Тихонові журнал – не журнал, книжку – не книжку – щось у м'якій обкладинці...* (Л. Копань); *А заодно й презентував свою книгу [читачам]* (Л. Костенко); *Того вечора він подарував Чорновусові рушницю Манліхера, кольта, дві «кукурудзи»...* (В. Шкляр) та інструментальна синтаксема у функції орудного відмінка, що поєднана з дієслівним предикатом способом слабкого керування²¹, напр.: *Я <...> все-таки потроху цюкаю сапкою на городі і не вважаю себе ледацем* (М. Стельмах); *Професор <...> проштрикував його [пацюка] товстою голкою...* (М. Дашків); *Малюнок робив «знаменик» пензлем або припорохом і закріплював графійою* (П. Загребельний); *Горобенко глибоко копнув лопатою...* (Б. Антоненко-Давидович).

При сильному керуванні необхідно виділити такі опорні слова:

1) перехідні дієслова: *вишивати сорочку, перевіряти диктант, читати монографію, побачити вчителя, відчувати холод, писати лист, готувати вечерю, любити Україну* і под.;

2) предикативні прикметники: *схожа на батька, подібний до матері* та ін.;

3) іменники-деривати віддієслівного походження, напр.: *сапання буряків, витлумачення проблеми, окреслення завдань, вивчення правил, читання книжки* і под.

Узгодження – спосіб підрядного зв'язку, у якому граматична форма залежного слова зумовлена граматичними формами опорного. У реченнєвій структурі залежний компонент набуває форм опорного, напр.: *І срібний дим, підсвічений зеленим, котився над квітучим палісадом...* (І. Жиленко); *Мотря чистого рушника дала зі*

скрині (Є. Гуцало); *У чисті вікна рине злива сонця...* (Н. Горик); *Україна обрала свій цивілізаційний шлях...* («День», 2014); *...Дякувати Богу, живий-здоровий Іван Варварчук якоїсь-то весняної днини щодуху вертав із війни додому* (М. Матіос); *...обсіє мати збілілу хату зерном-пшеницею* (Г. Яструбецька). На думку І. Р. Вихованця, порівняно з керуванням зв'язок узгодження являє собою слабкий підрядний зв'язок, не зумовлений лексичним значенням опорного слова [Вихованець, 1993, с. 40]. У явищах узгодження відбиваються диференційні граматичні ознаки частин мови і членів речення: прикметник синтаксично спеціалізований як узгоджена частина мови, іменник – як частина мови, що підпорядковує прикметник; у реченні характер означення як члена речення найповніше виявляється в узгоджених словах.

За особливостями взаємодії між головним і залежним словом розмежовують формально-граматичне, граматично-сміслове, асоціативно-граматичне узгодження [Загнітко, 2011, с. 372]. За формально-граматичного узгодження залежне слово узгоджене з головним без урахування лексичного вираження головного слова, напр.: *...припиняється раптовий літній дощ* (О. Ірванець); *Майже в кожній респектабельній кав'ярні <...> висять фотографії відвідувачів...* (І. Роздобудько); *...з-за лісу над озером вилітає журавлиний ключ* (В. Лис); *Колись я чув казку про чарівний місточок* (А. Дімаров); *Хворі, руді каштанові дерева. Блискучі, лаковані каштани на асфальті – хочеться назбирати їх собі цілу торбу...* (О. Захарченко). Граматично-сміслове узгодження визначає семантичне наповнення головного слова, а залежний компонент спрямований не на його форму, а на семантичну мотивованість граматичних значень, пор.: *Та він же круглий сирота!* (П. Загребельний); *...ти кругла сирота і судьба твоя нещаслива* (М. Матіос); *«Талановитий невдаха», – казала про Кедріна Віра Інбер («Експедиція ХХІ», 2010); ...вона [нація] – [повна] невдаха світової історії, не здатна ні на що сама й навіть не може засвоїти чужі уроки...* («Віче», 2012). Асоціативно-граматичне узгодження визначає весь обсяг внутрішньомовних семантично-парадигматичних зв'язків. За таких умов власна назва набуває граматичного значення роду за асоціацією головного слова, напр.: *Англійська «Санді Таймс» у статті Дуайта Роджера «Зникла експедиція» інформувала своїх читачів лаконічно,*

без будь-яких коментарів... (Л. Тендюк); *Продаю жіночий журнал «Наталі», передплата за декілька років* («Волинські оголошення», 2014). Аналізуючи способи вираження синтаксичних відношень, А. П. Загнітко стверджує: «Узгодження і керування – два різновиди морфологічної залежності між словами, а морфологічна залежність здебільшого супроводжується синтаксичною залежністю» [Загнітко, 2008, с. 221].

Кореляція як спосіб підрядного прислівного зв'язку виражає семантичне поширення головного компонента і репрезентована його частинимовною приналежністю та морфологічними категоріями: *...вів її [Русь] у далі невідомі син Перуна Олег-владика* (В. Симоненко); *Піднімає Волинь Світязь-озера келих* (П. Воронько); *Якось раптово зчух і зів'яв рум'яний красень-вечір...* (В. Малик); *Шуми, Славутичу-ріко!* (М. Рильський).

Прилягання – спосіб підрядного зв'язку, у якому головне слово або граматична основа речення не потребує в залежного компонента граматичних форм опорного слова. Якщо граматичні форми залежних членів речення, поєднаних з опорними членами речення способом керування або узгодження, сформовані опорними членами, то незалежний компонент, що функціонує в реченнєвій структурі за допомогою прилягання, представлений як незалежна від лексико-граматичного вираження або граматичної форми опорного члена речення синтаксична одиниця. Прилягання виражене типовими морфологізованими формами прислівників і дієприслівників, що семантично ускладнюють реченнєву структуру²², напр.: *Він [Данило] прийде саме вчасно...* (І. Андрусак); *Люби незрадно Україну...* (П. Мах); *Так гірко жінка в хаті голосила* (Н. Гуменюк); *Дружина зрадника у розпачі німому Так ревно заздрила сусідчим слюзам* (Н. Гуменюк); *Тоді ми справді станемо чоловіком і дружиною* (Г. Пагутяк); *Тут страждав від кохання до юної Ульрики сімдесятирічний Гете...* (І. Роздобудько).

Отже, семантико-синтаксичні відношення і синтаксичні зв'язки окреслюють різновиди синтаксичної залежності. У синтаксисі спостерігаємо корелятивність між тим чи тим синтаксичним зв'язком і різновидами семантико-синтаксичних відношень. Синтаксичні одиниці в простих елементарних і неелементарних (ускладнених) реченнєвих структурах визначені на основі формально-синтаксичних

і семантико-синтаксичних функцій, що пов'язані з формально-синтаксичною та семантико-синтаксичною залежностями. Семантико-синтаксичні відношення функціонують у семантико-синтаксичній структурі речення. Вони мають ємну структуру, яка репрезентує семантико-синтаксичну залежність.

Для характеристики компонентів реченнєвої конструкції і пізнання їх граматичного і семантичного виражень вирішальне значення має типологія семантико-синтаксичних і формально-синтаксичних залежностей у структурі речення. Труднощі аналізу синтаксичних зв'язків полягають у встановленні їхніх диференційних ознак, які, вказуючи на напрямок залежності між членами речення, не виходять за межі синтаксичної семантики. Основні різновиди синтаксичного зв'язку визначають специфіку творення реченнєвих синтаксичних одиниць, їхній статус у синтаксичній системі, напрямки реченнєвого аналізму, особливості міжреченнєвих дериваційних стосунків.

1.5. Різновиди семантико-синтаксичних і формально-синтаксичних реченнєвих залежностей

Одним із важливих теоретичних питань, що формують проблематику українського синтаксису та акцентують увагу на поглибленому вивченні семантико-синтаксичної структури речення, є виокремлення субстанційних семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей у простій семантично елементарній конструкції. Взаємовідношення двох рівнів (формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного) дає змогу виділити відповідні функційні різновиди залежностей. А. П. Загнітко визначає залежність як «несамостійність мовної одиниці, підпорядкованість, неспроможність її бути вжитою без головної, стрижневої», а залежний компонент речення – як «компонент структури, що перебуває у відношенні залежності від іншого – головного (стрижневого) компонента» [Загнітко, 2012, с. 303, 302].

Семантичні залежності характеризують семантико-синтаксичну структуру і відрізняються від формальних залежностей, властивих формально-синтаксичному аспекту речення. Їх дослідження вможливує виокремлення смислових зв'язків між компонентами реченнєвої конструкції, оскільки дозволяє визначити типологічні

особливості всіх синтаксичних залежностей у структурі синтаксичних одиниць.

Субстанційні семантико-синтаксичні залежності мають диференційну структуру та інтерпретують цілісну організацію простої семантично елементарної реченнєвої конструкції. Серед них виокремлюємо такі різновиди:

а) агентивна семантико-синтаксична залежність; б) семантико-синтаксична залежність суб'єкта процесу; в) семантико-синтаксична залежність суб'єкта стану (у межах якого виділяємо семантико-синтаксичну залежність суб'єкта всеохопного стану, суб'єкта якісного стану, суб'єкта кількісного стану, суб'єкта стану-відношення); г) об'єктна семантико-синтаксична залежність; ґ) інструментальна семантико-синтаксична залежність; д) локативна семантико-синтаксична залежність.

Формально-синтаксичний аспект простого елементарного / неелементарного речення спрямовує увагу на дослідження головних і другорядних членів речення, що уможливорює вирізнення чотирьох різновидів формально-синтаксичних реченнєвих залежностей: а) двобічна залежність; б) однібічна залежність; в) однібічна детермінантна залежність; г) подвійна залежність.

1.6. Предикатні семантико-синтаксичні реченнєві залежності

Предикатні семантико-синтаксичні залежності виявлені в складнопідрядних, простих неелементарних та в складносурядних реченнях. У складнопідрядних реченнях визначаємо вихідні предикатні семантико-синтаксичні залежності, у простих неелементарних конструкціях – похідні предикатні семантико-синтаксичні залежності, у складносурядних реченнях – семантико-синтаксичні взаємозалежності.

Різновиди семантико-синтаксичної залежності характеризують способи виділення частин складнопідрядного речення, у якому виокремлюємо вісім різновидів вихідних предикатних семантико-синтаксичних залежностей: а) темпоральна семантико-синтаксична залежність; б) причинова семантико-синтаксична залежність;

в) семантико-синтаксична залежність мети; г) семантико-синтаксична залежність умови; г) допустова семантико-синтаксична залежність; д) порівняльна семантико-синтаксична залежність; е) наслідкова семантико-синтаксична залежність; є) семантико-синтаксична залежність відповідності / невідповідності.

У складнопідрядних конструкціях зазнає актуалізації тільки одна із семантичних функцій елементарних речень або зреалізована одна семантико-синтаксична залежність, що визначає видозміну двох або більше власне-семантичних відношень. Цілком поділяємо думку І. Р. Вихованця про те, що «Трансформації власне-семантичних відношень у семантико-синтаксичні бувають трьох різновидів: трансформація комунікативного виділення семантичної функції одного з елементарних речень (і відповідно комунікативного послаблення семантичної функції другого елементарного речення) у складнопідрядному реченні, трансформація синтезу двох або більше власне-семантичних відношень і витворення на цій базі нових семантико-синтаксичних відношень у складнопідрядному реченні, трансформація конденсації темпоральних і модально-пропозитивних відношень у формально-граматичні означальні, об'єктні (з різновидом суб'єктно-об'єктних) і просторові» [Вихованець, 1983, с. 144–145]. Двобічні власне-семантичні відношення (причиново-наслідкові, умовно-наслідкові, відповідності-наслідку, двобічні темпоральні) в складнопідрядних реченнях зазнають трансформаційної зміни, тому необхідно виокремити одnobічні вихідні семантико-синтаксичні залежності: причинову, наслідкову, умовну, темпоральну і відповідності / невідповідності. За такої умови семантична функція одного з елементарних речень зазнає активізації, тоді як семантична функція іншого елементарного речення, що формує складнопідрядну конструкцію, значно послаблена. Трансформація синтезу двох або більше семантико-синтаксичних залежностей між елементарними реченнями продукує на цьому ґрунті виникнення вихідних предикатних допустових, наслідкових і порівняльних семантико-синтаксичних залежностей. Перетворення власне-семантичних темпоральних і модально-пропозитивних відношень у формально-граматичні означальні, об'єктні (суб'єктно-об'єктні) й просторові має більш поверхневий характер і утворює проміжну межу

між семантико-синтаксичним і формально-синтаксичним аспектами складнопідрядного речення: з одного боку, вони більш семантизовані, ніж синтаксичний зв'язок між елементарними частинами складнопідрядного речення, і менш семантизовані, ніж семантико-синтаксичні відношення, з іншого боку [Там само. С. 145].

Простим неелементарним конструкціям характерні ознаки, що за семантико-синтаксичними особливостями властиві простим і складним реченням. Споріднену ознаку з простим реченням виражає наявність ускладненої частини з двома рядами членів речення. Їх варто виділяти на основі синтаксичних зв'язків (формально-синтаксичний аспект речення) і семантико-синтаксичних залежностей (семантико-синтаксичний аспект реченнєвої структури). Зв'язок простого неелементарного речення зі складним виражений семантико-синтаксичною похідністю простого неелементарного речення від складного внаслідок формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних трансформацій складних речень.

У простих неелементарних реченнєвих конструкціях зафіксовано похідні предикатні семантико-синтаксичні залежності, які диференціюємо: а) темпоральна семантико-синтаксична залежність; б) причинова семантико-синтаксична залежність; в) семантико-синтаксична залежність мети; г) семантико-синтаксична залежність умови; ґ) допустова семантико-синтаксична залежність; д) порівняльна семантико-синтаксична залежність; е) семантико-синтаксична залежність відповідності / невідповідності.

У простих ускладнених реченнях виявлено похідні предикатні та субстанційні синтаксеми. Похідні предикатні компоненти є репрезентантами синтаксем, що зреалізовані незалежно і утворені внаслідок різноманітних трансформацій вихідних семантично елементарних простих речень. Похідні субстанційні синтаксеми залежать не тільки від основного в простому неелементарному реченні предиката, а й похідного або такого, що формує разом з основним предикатом позицію подвійного присудка. Похідні предикатні та субстанційні синтаксеми сформовані внаслідок поєднання простих елементарних речень у просту ускладнену конструкцію.

Потрібно виділити також семантико-синтаксичну взаємозалежність і формально-синтаксичну взаємозалежність (рівноправність) у складносурядних реченнях. У їхній структурі спостерігаємо не

довільні об'єднання предикативних частин, а семантичні єдності, що відображають зв'язки явищ дійсності й утворюють комунікативне ціле. Для цих речень характерна розгорнута система семантико-синтаксичних взаємозалежностей, в оформленні якої беруть участь різні елементи структури речення. Засоби сурядного зв'язку визначають різнопланові часові відношення, окреслюють протиставні й розділові відношення, зреалізують обставинні логічні відношення тощо. Для деяких семантико-синтаксичних взаємозалежностей характерні типізовані засоби з відповідних елементів лексики (часток, прислівників і под.). У складносурядних реченнях семантико-синтаксична взаємозалежність виражена трьома різновидами: а) темпорально-темпоральна взаємозалежність; б) причиново-наслідкова взаємозалежність; в) умовно-наслідкова взаємозалежність.

Отже, серед предикатних семантико-синтаксичних залежностей, що зреалізовані у складнопідрядних і простих ускладнених реченнях, доцільно виокремлювати вихідні (у складнопідрядних реченнях) і похідні (у простих ускладнених конструкціях) семантико-синтаксичні залежності.

1.7. Субстанційні семантико-синтаксичні реченнєві залежності

У простому семантично елементарному реченні предикат зумовлює основні різновиди субстанційних семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей, що зреалізовані в базових простих семантично елементарних конструкціях.

У реченнєвій конструкції $P_{v(all-ar)}$ ²³ спостерігаємо імпліцитне вираження семантико-синтаксичної залежності суб'єкта всеохопного стану, напр.: *Надворі вже світало* («Дзеркало тижня», 2012); *Довкола поволі розсвітало* (Ю. Винничук); *Гримить* (В. Стус); *У лісі швидко темніло* (В. Шкляр); *Дощило скрізь...* (В. Шкляр); *Уже стемніло* (В. Дрозд); *А тим часом весніє, весніє...* (О. Гончар); *З-під обрїю помітно світає...* (О. Гончар). Для таких конструкцій характерний тільки дієслівний предикат, семантика якого не визначає носія стану. Імпліцитну суб'єктну залежність всеохопного

стану виражають суб'єкти всеохопного стану. Ці стани характеризують усе середовище, а не якийсь конкретний предмет у ньому. Стихійність явища проходить не як дія, а як певний стан, утворений природними силами. Семантика цих предикатів не потребує поширення реченневої структури іншими залежними компонентами.

Необхідно виділити моделі реченневих конструкцій, у яких спостерігаємо предикат і залежний суб'єкт:

1. Модель $S + P_{v(pr)}$ формують дієслівний предикат і залежний суб'єкт процесу: *...квітка зацвітає...* (І. Малкович); *...шумить трава* (І. Малкович); *...цвірінчали горобці* (В. Шевчук); *Ще кактуси не зацвіли* (В. Слапчук); *Дерева шуміли...* (Є. Гуцало); *...гуго-тіли вітри й сніговиці...* (В. Шевчук) або стану: *Олексій нудьгував* (Ю. Мушкетик); *...один наш колега тяжко захворів* (Ю. Винничук); *Горпина зовсім ослабла* (З. Тулуб); *Заболотна ніяковіла...* (О. Гончар); *Агнеса вкрай розгубилася* (Ю. Дольд-Михайлик); *Данило ніяковів* (Ю. Смолич); *Старий вагається* (М. Соколян).

2. Модель $S + P_{adj(qual.st)}$ утворюють прикметниковий предикат і залежний суб'єкт якісного стану, напр.: *Вона [жінка] була щаслива* (Г. Тарасюк); *...однаково він приречений* (В. Неборак); *– Я згоден...* (В. Малик); *Міледі ж теж була і гарна, й смілива* (Л. Костенко); *Вулиця була порожня* (О. Довженко); *Тільки зараз я помітив, наскільки він [професор] втомлений і старий* (Д. Білий).

3. Модель $S + P_{num(quant.st)}$ формують числівниковий предикат і залежний суб'єкт кількісного стану: *Горнів було десять..* (П. Загребельний); *Нас уже тепер вісімнадцять душ є* (В. Винниченко); *...їх було четверо* («Волинь-нова», 2014); *У землянці було кілька чоловіків* (Є. Гуцало); *А карнавальні кандидати – нормальна практика, і шкода, що в Україні їх мало* («Високий замок», 2009); *Багато було різних гріхів і багато кар* (О. Довженко);

4. Модель $S + P_{adv(st)}$ репрезентують прислівниковий предикат і залежний суб'єкт стану, напр.: *І дружині легше* (Л. Костенко); *Врешті, так [Францові] було спокійніше* (Т. Прохасько); *...їй [донці] ставало гірше й гірше...* (П. Загребельний); *Юркові робилось дедалі гірше...* (Ю. Андрухович).

У реченневих конструкціях цих зразків переважно функціонують предикати процесу, стану, предикати якісного і кількісного стану.

Реченнєві конструкції $S + P_{adv(st-rel)} + O$ і $S + P_{adj(st-rel)} + O$ утворюють прислівниковий і прикметниковий предикати та залежні від них суб'єкт стану-відношення та об'єкт: *...але й чоловіків, хоч як то дивно теж було не менше [за жінок]* (П. Загребельний).

Реченнєву модель $S + P_{v(act)} + O$ формують предикат дії та залежні агенс і об'єкт: *Схопили готські вої князя Божса...* (В. Малик); *Він [батько] змотав спініз* (Є. Гуцало); *І сіяли вони [слов'яни] <...> пше-ницю...* (В. Малик), а модель $S + P_{v(pr)} + O$ утворюють предикат процесу та залежні суб'єкт процесу і об'єкт: *Родим тільки й ждав того запитання...* (П. Загребельний); *...його [Андрія] чекає страшна кара* (І. Багрянний); *...моя мати чекала арешту...* (Л. Костенко).

У конструкції з предикатом стану $S + P_{v(st)} + O$ виокремлюємо залежність суб'єкта стану і об'єктну залежність, напр.: *...він [Віталій] любить її [Тоню]...* (О. Гончар); *Ярослав не вірив тепер навіть Коснятинові* (П. Загребельний); *Ця жінка тебе кохала* (С. Йовенко); *...господар не довіряє мені...* (В. Шевчук); *...батьчко любить дітей* (В. Шевчук); *Рушниця була старою, ще з радянських часів* (В. Лис).

У конструкції $S + P_{adj(st-rel)} + O$ спостерігаємо залежність суб'єкта якісного стану-відношення й об'єкта від предиката стану-відношення: *На зріст він [учитель] був вищий од батька* (О. Довженко); *А я лиш трохи вища за траву* (Г. Чубач); *Але [гетьман] мудріший за інших* (Ю. Мушкетик); *...Максим <...> набагато менший за друга...* (І. Багрянний); *Він [Володимир] слабший за мене...* (В. Малик); *Ти з них найдобріший* (А. Дністровий); *Блондин був молодший і гарніший за мене* (Б. Бойчук).

Реченнєву модель $S + P_{adv(st-rel)} + O$ утворює предикат стану-відношення, що вмотивовує залежність суб'єкта стану-відношення і об'єкта, напр.: *...боргів більше за останній трани МВФ* (Інтернет-ресурс); *...а насильники найдалі від істини!* (П. Загребельний); *...гірка правда краще за солодку брехню* («Експедиція ХХІ», 2009); *Тут хлопців більше, ніж дівчаток* (Інтернет-ресурс).

У реченнєвій конструкції $S + P_{v(pr)} + L$ представлено предикат процесу із семантикою «місцеперебування суб'єкта», суб'єктна і локативна синтаксеми. У цій моделі встановлюємо семантико-синтаксичні залежності суб'єкта процесу і локатива, напр.: *Поет жив у <...> містечку ...* (В. Слапчук); *...жили при палаці священики,*

ченці, свічкогаси, кантори... (П. Загребельний); *Жінка лежала долиць на колісці ...* (М. Матіос); *... вони [слов'яни] сіли на цій землі* (В. Малик); *На порозі стояла <...> жінка* (В. Шевчук); *Фріц <...> стає посеред кімнати* (В. Винниченко); *Полк перебував у Києві...* (Д. Білий).

Реченнєву модель $S + P_{adv(st-rel)} + L$ формують предикат стану-відношення, суб'єктна і локативна залежності: *Грузовик їхній став на ночівлю під акаціями неподалік собору, щоб завтра, коли утвориться черга за комбикормом, бути до дверей найближче* (О. Гончар); *...Харків <...> до столиці найближче* («Дзеркало тижня», 2012).

Реченнєву модель $S + P_{v(act)} + O + L$ утворюють предикат дії, об'єкт і локатив. У ній зафіксовано суб'єктну, об'єктну та локативну залежності, напр.: *...Сергєєв положив протокол на столі скрасчку, а біля нього нову ручку з цілим пером...* (І. Багрянний); *Він дістав із човна рушницю* (В. Лис); *Борис <...> поклав грубезну папку на стіл...* (П. Загребельний).

Реченнєву конструкцію $S + P_{v(act)} + O + Ad + L$ утворюють предикат дії, об'єкт, адресат і локатив. У ній виявлено суб'єктну, об'єктну, адресатну та локативну залежності: *...Віктор <...> руку поклав їй [тещі] на плече недбалим, владно-ласкавим жестом* (О. Гончар); *Вона [Гаїнка] <...> положила йому [солдатові] в руку [семигривника]* (Б. Грінченко).

Структуру $S + P_{v(act)} + O + Ad$ утворює предикат дії, агенс, об'єкт і адресат. Дієслівний предикат цієї конструкції переважно має семантику «давання», «повідомлення» і зумовлює агентивну, об'єктну і адресатну залежності, напр.: *Я подарував їй [дружині] <...> троянду* (Л. Костенко); *Дарувала ти мені <...> квіти* (Н. Гуменюк); *Заплатив я конокраду гривню* (Й. Струцюк); *Читачам він [Рогоза] презентував свій новий роман...* («Львівська газета», 2010); *Ярослав уже віддав одну кімнатку для Пантелія й ще для двох писців...* (П. Загребельний).

У реченнєвій конструкції $S + P_{v(act)} + O + I_{ac}$ визначаємо агентивну, об'єктну та інструментальну семантико-синтаксичні залежності, які вмотивовує предикат дії. У цій конструкції предикат позначає дію, що виконує агенс за допомогою інструменталія (засіб дії), напр.: *...бабця шкребе сковороду ножем...* (Є. Пашковський); *... гунни посікли їх [братів] шаблями...* (В. Малик); *Іван косив <...> траву*

[**косою**] (Л. Костенко); *Солдати – на сухому пайку, ножицями відкривають рибні консерви* («Дзеркало тижня», 2011); *А мечем [я] тридцятилітні дубки стинаю* (П. Загребельний) (у деяких реченнях спостерігаємо імпліцитний вияв інструментальної синтаксеми на позначення засобу дії).

Реченнєва модель $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{ac}$ сформована предикатом дії та залежними від його семантики агенсом, адресатом та інструменталем. У зазначених реченнях виявлено агентивну, об'єктну, адресатну та інструментальну залежності, напр.: *...Андрій не хотів нікому писати листа [ручкою]* (І. Багрянний); *І написала я листа до <...> знайомого [ручкою]* (В. Дрозд); *...всі приватні листи я пишу [друзям] кульковою ручкою...* (В. Слапчук). У цій конструкції предикат позначає процес «писання».

Реченнєву конструкцію $S + P_{v(act)} + L_1 + L_2 + L_3$ утворюють предикат дії і залежні від нього агенс та локатив, що зазнає диференціації на початковий пункт руху, шлях руху та кінцевий пункт руху. До цієї моделі належать предикати, що позначають процес пересування суб'єкта. У таких конструкціях виділяємо агентивну і локативну залежності (вказівка на напрямок руху, що зазнає диференціації), напр.: *Дякувати Богу, живий-здоровий Іван Варварчук якоїсь-то весняної днини щодуху вертав із війни додому...* (М. Матіос); *Петер повзе по траві аж до схованки...* (С. Андрухович); *Від їжджають по шляху на схід грузовики* (О. Довженко); *...з-за лісу над озером вилітає журавлиний ключ* (Л. Костенко); *Ішов дід з містечка, через гору <...> у Маковщину* (Л. Костенко).

У моделі $S + P_{v(act)} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$ предикат дії для розкриття семантики потребує агентивної, інструментальної та локативної синтаксем. До цієї конструкції належать предикати, що позначають процес пересування, однак ця модель відрізняється від конструкції $S + P_{v(act)} + L_1 + L_2 + L_3$ тим, що семантика предиката вмотивовує інструментальну залежність, виражену переважно іменниками, що позначають засіб пересування, напр.: *У місто греки в'їхали волами* (Л. Костенко); *Ви їхали сюди автобусом чи потягом?* (О. Ірванець); *Гості пливають на <...> човнах* (О. Довженко); *...примчали вони [гунни] на <...> конях із-за гір...* (В. Малик). У таких реченнях спостерігаємо імпліцитний вияв семантичних різновидів (вихідний пункт руху, шлях руху та кінцевий пункт руху) локативної залежності.

У реченнєвій моделі $S + P_{v(act)} + O + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$ представлено предикат дії та залежні від нього агенс, об'єкт, інструменталь та локатив. Семантика предиката позначає просторове переміщення об'єкта за допомогою інструменталія, напр.: [**Люди Тягнуть металобрухт [машинами] з Чорнобильської зони, з артилерійських складів** (Л. Костенко); **Навпаки, бойовики щоденно нападають на військові розташування, переміщують свої вогневі позиції [технікою] вглиб житлових кварталів міст** («Віче», 2014); **На правий берег човнами [підприємці] переправляють продукти, алкоголь, тютюн тощо...** («Дзеркало тижня», 2015).

У реченнєвій конструкції $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$ зреалізовано предикат дії та залежні від нього агенс, об'єкт, адресат та локатив. Дієслівний предикат, що формує таку структуру, позначає об'єктне і суб'єктне переміщення і зумовлює агентивну, об'єктну, адресатну та локативну залежності, напр.: **...батькові Тарасу <...> змій носив <...> гроші в трубу** (О. Довженко); **Вранці Варвара сама принесла мені до ліжка <...> молока...** (В. Шевчук); **А років зо п'ять тому народний художник України Іван Приходько, з того ж села, приніс з якогось музею зразок...** («Молодь України», 2009); **– Я принесу тобі рушницю...** (В. Лис) (імпліцитний вияв локатива).

Реченнєву модель $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$ формують предикат дії та залежні від нього агенс, об'єкт, адресат, інструменталь і локатив. Семантика предиката виражає просторове переміщення суб'єкта і об'єкта. Відмінність цієї моделі від конструкції $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$ убачаємо в тому, що семантика предиката дії зумовлюють інструментальну синтаксему на позначення засобу пересування. У цій моделі репрезентовано агентивну, об'єктну, адресатну, інструментальну та локативну залежності, напр.: **Це влітку Василь воду возив до молотарки Буланім** (М. Іщенко); **Це ж і ти їм щось для музею привезеш?** (О. Гончар); **...звозять зі всього степу кавуни, везуть просто з баиштанів...** (О. Гончар); **...з Одеського порту «чорне золото» доставляють залізницею...** («Україна молода», 2010). У реченнях спостерігаємо імпліцитний вияв деяких залежних від предиката компонентів (адресата, інструменталія, локатива), які визначаємо з контексту.

У простому семантично елементарному реченні субстанційні семантико-синтаксичні залежності мають ієрархічні відношення. Центральне місце в реченні належить агентивній та об'єктній залежностям, найпериферійнішу позицію в реченнєвих конструкціях із предикатами дії мають інструментальна і локативна залежності.

Субстанційні семантико-синтаксичні залежності в структурі простого семантично елементарного речення зазнають диференціації. У реченнєвих конструкціях їхня реалізація залежить від семантики предиката. Встановлено, що предикати дії вмотивовують агентивну, об'єктну, адресатну, інструментальну та локативну семантико-синтаксичні залежності. Предикатам процесу здебільшого властива семантико-синтаксична залежність суб'єкта процесу. Предикати стану вмотивовують семантико-синтаксичну залежність суб'єкта стану, а предикати всеохопного стану – залежність суб'єкта всеохопного стану. Предикати якісного стану зумовлюють семантико-синтаксичні залежності суб'єкта якісного стану та об'єкта, предикати кількісного стану – семантико-синтаксичну залежність суб'єкта кількісного стану, а предикати стану-відношення визначають семантико-синтаксичну залежність суб'єкта стану-відношення та об'єкта. Всім семантико-синтаксичним реченнєвим залежностям властива ознака субстанційності.

Розділ 2

КЛАСИ ПРЕДИКАТИВ І СИСТЕМА СУБСТАНЦІЙНИХ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ В ЕЛЕМЕНТАРНИХ ПРОСТИХ РЕЧЕННЯХ

2.1. Предикат як визначальна синтаксема в семантико-синтаксичній структурі речення

Дослідження предиката як визначальної синтаксеми в семантико-синтаксичній структурі речення є вагомим питанням мовознавства, оскільки воно пов'язане з детальним вивченням проблематики синтаксису залежностей. Усебічний аналіз предиката слугує своєрідною основою, на якій сконцентровано аналіз семантико-синтаксичної залежності семантично елементарного / неелементарного простого речень та складних реченневих конструкцій.

На сьогоднішній день здійснено значний обсяг лінгвістичних напрацювань, у яких представлено класифікації предикатів. У працях І. Р. Вихованця [Вихованець, 1983; Вихованець, 1988; Вихованець, 1992; Вихованець, 1993], А. П. Загнітка [Загнітко, 2001; Загнітко, 2008; Загнітко, 2009; Загнітко, 2011], К. Г. Городенської [Городенська, 1991; Городенська, 2001а; Городенська, 2001б; Городенська, 2002а], М. Я. Плющ [Плющ, 1986; Плющ, 2011], К. Ф. Шульжука [Шульжук, 2004], В. І. Кононенка [Кононенко, 2010], М. В. Мірченка [Мірченко, 2004; Мірченко, 2011], О. В. Кульбабської [Кульбабська, 2011], О. М. Межова [Межов, 2012] та інших мовознавців здійснено якісно новий акцент на особливостях семантики цих компонентів.

Предикат як основний компонент речення має тривалу історію вивчення. Досліджуючи цю одиницю, мовознавці беруть до уваги Аристотелеву класифікацію предикатних компонентів. На основі його десяти логічних категорій Ю. С. Степанов здійснив класифікацію предикатів і виділив їх десять різновидів: «сутність», «кількість»,

«якість», «відношення», «місце», «час», «положення», «володіння», «дія», «стан» [Степанов, 1981, с. 121]. Він визначив категорії Аристотеля як універсальні предикати, що можуть «правити за основу для систематизації пропозиційних функцій або структурних схем, речення конкретних мов і мови взагалі» [Там само. С. 134]. Давньогрецький філософ виділив три основні категорії, що охоплюють зв'язки реального світу: сутності, стани та відношення. У логіко-лінгвістичній інтерпретації дослідники найбільше ототожнюють їх із предикатними одиницями. Логічна сфера «становища речей» універсальна для всіх мов, але наповнена реальним змістом лише в окремому мовному середовищі, тому класифікація предикатних одиниць, маючи загальний характер, показує конкретне мовне наповнення. Предикатні значення виражають тісний зв'язок мовних функцій і поняттєвих категорій [Бондарко, 1978, с. 82]. В. І. Кононенко констатує: «...обирання тих чи тих параметрів аналізу предикатів визначається їхнім типом, мовною специфікацією, матеріалом дослідження тощо» [Кононенко, 2010, с. 28]. Класифікація предикатів продовжує залишатися складним завданням, оскільки одні класи предикатів поступово переходять в інші, тому враховувати потрібно їхню рівневу організацію та семантичний потенціал, сформований сукупністю лексичних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних ознак.

На сьогодні в лінгвістиці виділено основні різновиди предикатних слів, але не створено єдиних критеріїв для їхньої характеристики. Для комплексного аналізу предиката і похідних від нього термінологічних понять характерна неусталеність підходів, що спостерігаємо в сучасних мовознавчих студіях. В. І. Кононенко слушно відзначає: «Для української мови з властивим їй потенціалом предикатного вираження характерний широкий набір засобів, розвинута кореферентність, трансформаційність багатьох синтаксичних конструкцій, їхні дериваційні можливості. Це, у свою чергу, відкриває перспективи застосування не стільки власне стандартизованого, структурованого підходу до вивчення предикатів різних типів, скільки врахування особливостей реалізації кожної конкретної моделі з орієнтацією на рідну мову, смислову структуру й засоби вираження предиката, функціонально-прагматичні аспекти тощо» [Там само].

Структурна організація простого речення і його компонентів залежать передусім від семантики предиката і його здатності

зумовлювати семантико-синтаксичну залежність. М. В. Мірченко вважає: «Предикат усякого речення – це особлива семантична сутність, що не передбачає однозначного лексичного заповнення в структурній схемі речення. Як пропозиційна функція предикат передає вказівку на зв'язок із суб'єктами чи об'єктами, які заповнюють віртуальні позиції в реченні або ж можуть їх словесно не представляти. Предикат не слід також асоціювати (ототожнювати) тільки з дієсловами, оскільки дієслово як лексико-граматична категорія є лише семантичним (одним із семантичних, хоч і найпоширенішим) різновидом предиката» [Мірченко, 2004, с. 112].

У словниках знаходимо різні тлумачення терміна «предикат» і похідних від нього дефініцій. Однак, треба зауважити, що вони не суперечать один одному, а лише взаємодоповнюють одне одного. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» термін «предикат» визначений як: «1. лог. Один із двох термінів судження, в якому щось говориться про предмет судження (суб'єкт). 2. грам. Те саме, що присудок» [ВТС, 2001, с. 919–920].

У «Словнику лінгвістичних термінів» це поняття потрактоване значно ширше: «ПРЕДИКАТ, предикат (від лат. *predicatum* – сказане). 1. У вченні про члени речення – те саме, що присудок. 2. Ознака, яка приписується суб'єкту в певному часовому й модальному плані, тобто те, що говориться про предмет думки» [СЛТ, 1985, с. 212–214].

Найповніше термін «предикат» розглянуто в «Лингвистическом энциклопедическом словаре»: «Предикат (від давньолат. *predicatum* – сказане) – термін логіки і мовознавства, який позначає конститутивний член судження – те, що говориться (стверджується чи заперечується) про суб'єкт. Предикат і суб'єкт мають предикативні відношення. Предикат може мати різні модальні значення. Поняття предикативних відношень ширше, ніж термін предикат, <...> предикат не будь-яка інформація про суб'єкт, а вказівка на предметність» [ЛЭС, 1990, с. 392].

Дослідження семантико-синтаксичної структури речення зумовлює значне зацікавлення предикатом як лексико-граматичною категорією²⁴. Від семантики предиката, його реченнєвотвірних властивостей залежить не тільки структурна організація речення і його компонентів, але і їхня семантична характеристика. Увагу дослідників привертає той факт, що дієслівним предикатам властиві

певні семантичні і формально-синтаксичні особливості, і саме лексичне значення предиката з'ясовує варіанти семантичних і синтаксичних моделей речення. У. Чейф зауважив: «Природа дієслова визначає, що буде становити інша частина речення, зокрема, які іменники будуть дієслово супроводжувати, який стосунок до нього будуть мати ці іменники і як ці іменники будуть схарактеризовані в семантичному плані» [Чейф, 1975, с. 114–121]. Л. Теньєр визначив предикат центром (ядром) речення [Теньєр, 1988, с. 117], що формує набір синтаксичних позицій (залежних від предиката субстанційних компонентів) і зумовлює способи їхнього семантичного і морфологічного оформлення. Дослідник стверджував: «Схема дієслівного речення <...> відмінна від схеми, що існує в традиційній граматиці. Традиційна граMATика, спираючись на логічні принципи, намагається виявити логічне протиставлення суб'єкта і предиката: суб'єкт – це те, про що щось повідомляється, предикат – те, що повідомляється про суб'єкт. У реченні *Alfred parle lentement* (Альфред говорить повільно) суб'єкт є *Альфред*, а предикат – *говорить*. Тут варто бачити не щось інше, як ще не пережите віддзеркалення того часу від Аристотеля до Пор-Рояля, коли вся граMATика була заснована на логіці. Будь-які аргументи, що можуть бути висунені проти концепції дієслівного ядра, тобто на користь опозиції суб'єкт / предикат, йдуть від апріорної формальної логіки, яка не має відношення до лінгвістики. Що стосується мовознавчих спостережень за фактами мови, то вони уможливають інший висновок: у жодній з мов жоден конкретний мовний факт не веде до протиставлення суб'єкта предикату. Наприклад, у латинському реченні *Filius amat patrem* (Син любить батька) слово *amat* є результатом аглютинації предикативного елемента *ama-* і суб'єктного елемента *-t*. Розрив між суб'єктом і предикатом не показаний розривом у слові. Навпаки, спостерігаємо розрив між складовими частинами суб'єкта *Filius... -t* і предиката *ama... patrem*. <...> Важко поставити на один рівень суб'єкт і <...> предикат» [Там само. С. 118–119].

Із погляду функційного синтаксису предикат формує елементарну реченнєву конструкцію і залежні від його значення семантико-синтаксичні субстанційні синтаксеми. У більшості речень дієслово слугує ядром, тому потрібно акцентувати увагу саме на дієслівному предикативі. Він є важливим виразником ознаки, якою охоплено суб'єкт у визначеному часовому і модальному

плані. Предикат стверджує або заперечує певну дію, процес, стан і под.

І. Р. Вихованець досліджує предикат із позицій функційної граматики, оскільки синтаксис відіграє вирішальну роль у спеціалізації граматичних явищ і має широкий діапазон одиниць та категорій, у підпорядкуванні його двом визначним функціям мови – комунікативній і когнітивній. Дослідник вважає, що функційний підхід уможливує адекватніше визначити сукупність синтаксичних одиниць та їхню ієрархію [Вихованець, 1992, с. 3–4]. У системі мови предикатні синтаксичні одиниці – це компоненти речення із семантикою ознаки. У реченневих конструкціях вони виражені дієсловами, прикметниками, прислівниками, числівниками. На відміну від предикатних, непередикатні одиниці є залежними субстанційними компонентами із предметним значенням. Семантичні ознаки непередикатних імен ґрунтуються на субстанційності (реальній предметності) позначуваних ними об'єктів. На думку І. Р. Вихованця, відмінність між предметом, з одного боку, і властивістю або відношенням, з іншого боку, становить основу для розрізнення непередикатних і предикатних імен [Вихованець, 1983, с. 26].

Предикат визначає залежні субстанційні компоненти в елементарному реченні, їхні семантичні функції і взаємовідношення. Саме він здатний формувати семантичну структуру речення, тому його вважають справжнім центром елементарної конструкції. Основна функція предиката в семантичній структурі речення сконцентрована в його внутрішніх і зовнішніх характеристиках: у внутрішній структурі кожного речення він формує залежні субстанційні синтаксеми, а на його семантичній природі ґрунтуються зовнішні семантичні відношення з іншими реченнями тексту. Предикат відіграє найважливішу роль в організації реченневої конструкції, оскільки зумовлює кількість непередикатних компонентів в елементарному реченні, їхні семантичні функції і взаємовідношення. Нам імпонує систематизація предикатних компонентів за семантичним вираженням, запропонована І. Р. Вихованець [Вихованець, 1992, с. 93–111]. Дослідник виділяв шість різновидів предикатів: предикати дії, предикати процесу, предикати стану, локативні предикати, предикати якості та кількості [Там само].

Загальну систему предикатів, на погляд А. П. Загнітка, варто диференціювати на такі підкласи: 1) предикати дії (фізичного, мовленнєво-мисленнєвого спрямування тощо); 2) предикати руху; 3) предикати процесуальні; 4) предикати існування; 5) предикати стану; 6) предикати володіння, належності; 7) предикати сприйняття; 8) предикати місцезнаходження або статальної локалізації; 9) предикати кваліфікації; 10) предикати якісної характеристики (детермінації); 11) предикати тотожності; 12) предикати відношення; 13) предикати модального відношення [Загнітко, 2011, с. 287–288]. Акцентуючи на значущості предиката, дослідник слушно зауважує, що основою семантико-синтаксичної структури є її предикат, експлікований предикатними словами. Така структура представляє віртуальний аспект речення. Семантико-синтаксичний рівень речення співвіднесений з обсягом його об'єктивних смислів, мінімальний обсяг яких складає семантична конфігурація, тобто набір потрібних для семантичного вирізнення речення семантичних ролей плюс значення дії. Семантико-синтаксична структура предиката моделює мовну презентацію речення і відображає всі найзагальніші ознаки, що властиві конкретному зразку речення як одиниці мови: загальну його структурну схему і значення, категорійне і субкатегорійне значення кожного з його компонентів, порядок їхнього розташування і синтаксичні відношення між ними [Там само. С. 607–610].

Дослідивши особливості предикатних компонентів у структурі речення, І. Р. Вихованець зазначив, що за трансформації елементарного речення в словосполучення чи зворот (синтаксичні одиниці нереченнєвого характеру з формально-граматичного боку рівня), дієслівний предикат може втрачати синтаксичну функцію присудка і навіть перетворюватися в залежний компонент похідних від речення конструкцій, проте не втрачає своїх можливостей, організовуючи центр їхньої семантичної структури, пор.: *Учень виконав вправу – Вправа виконана учнем – Виконання вправи учнем*. Семантичні функції синтаксем тотожні щодо словосполучень і речень [Вихованець, 1992, с. 161–166].

Семантико-синтаксична структура речення реалізує визначальну роль предиката. Вона відрізняється від формально-синтаксичної структури речення, у якій підмет і присудок є взаємозалежними в предикативному зв'язку. Другорядні члени речення предметного

значення залежать від присудка. Предикатно-субстанційні відношення реалізують семантико-синтаксичну структуру простого елементарного речення, яка інша, ніж формально-синтаксична структура, тому що всі синтаксеми, навіть синтаксема у формально-синтаксичній позиції підмета, залежать від предиката-присудка [Мацицька, 1998, с. 29–30].

Дослідження семантики речення і, зокрема, субстанційних семантико-синтаксичних залежностей потребує систематизації всієї сукупності предикатів. Це вмотивовано тим, що предикат не завжди виражений дієсловом і навіть не завжди тільки одним дієсловом, та й дієслово не завжди репрезентоване саме предикатом [Межов, 2012, с. 55]. Зважаючи на відомі класифікації предикатів [Vendler, 1957; Апресян, 1967; Васильєв, 1971; Васильєв, 1981; Апресян, 1967; Апресян, 1973; Чейф, 1975; Русанівський, 1971; Сильницький, 1973; Арутюнова, 1976; Богданов, 1977; Булыгина, 1982; Вихованець, 1983; Вихованець, 1992; Вихованець, 1993; Арват, 1984; Теньєр, 1988; Іванова, 1991; Степаненко, 1997; Загнітко, 2001; Загнітко, 2008; Загнітко, 2011; Золотова, 2004; Бацевич, 2004; Кацнельсон, 2004; Мірченко, 2004; Щерба, 2008; Межов, 2012 та ін.]²⁵, виділяємо три основних різновиди предикатних одиниць: 1) предикати дії; 2) предикати процесу; 3) предикати стану. Предикати стану диференціюємо на предикати всеохопного стану; предикати якісного стану; предикати кількісного стану; предикати стану-відношення.

Класифікуючи предикати, потрібно зважати на їхню спроможність визначати субстанційні семантико-синтаксичні залежності. Взавши до уваги цю особливість, виділяємо вісім зразків семантично елементарних простих речень:

- 1) однокомпонентні: *Світає;*
- 2) двокомпонентні: *Дівчина висока;*
- 3) трикомпонентні: *Діти сидять у садку;*
- 4) чотирикомпонентні: *Брат скопав грядку лопатою;*
- 5) п'ятикомпонентні: *Геолог відбив від скелі камінь молотком;*
Хлопець побіг з хати через вулицю до лісу;
- 6) шестикомпонентні: *Учні їхали автобусом з Луцька до Ужгорода через Львів;*
- 7) семикомпонентні: *Онука несе ягоди бабусі з лісу через подвір'я у хату;*

8) восьмикомпонентні: *Завод відправляє продукцію замовників потягом з Луцька до Польщі через Ягодин.*

Максимальну кількість субстанційних залежних компонентів утворюють предикати дії. Вони зумовлюють агентивну, об'єктну, адресатну, інструментальну та локативну семантико-синтаксичні залежності. Мінімальна кількість субстанційних семантико-синтаксичних залежностей пов'язана з предикатами процесу, стану, якісного та кількісного станів, предикатами стану-відношення.

Отже, предикат як основна одиниця семантико-синтаксичної структури речення є носієм предикативно вираженої ознаки. Його семантичний потенціал та здатність зумовлювати семантико-синтаксичну залежність утворюють реченнєву конструкцію. Вирішальну роль предиката в семантико-синтаксичній структурі речення вбачаємо в його внутрішніх і зовнішніх характеристиках: у внутрішній структурі кожного речення предикат визначає кількість субстанційних синтаксем, а на його семантичній природі зосереджені зовнішні семантичні відношення з компонентами речення.

2.1.1. Предикат дії

У простих семантично елементарних реченнєвих конструкціях предикати дії визначають для повного вираження семантики різноманітні типи семантико-синтаксичної залежності. Вони належать до центрального класу дієслівних предикатів, їхня семантика позначає діяльність, що пов'язана з суб'єктом-діячем. При дієслівних предикатах дії позиція суб'єкта представлена в основному номінаціями істот. Іменники у функції діяча здебільшого входять до класу назв осіб, напр.: *Василь повагом закачав рукави старої селянської сорочки з домотканого полотна* (А. Моцний); *Я не скрипковий ключ, а журавлиний тобі над полем в небі напишу* (Л. Костенко); *Ми виїшли з цирку прямо в літній дощ* (В. Мороз); *І дівчора в алях обручі ганяє* (В. Сосюра); *Іноді, але дуже рідко, обережно пройдестья берегом сіра чапля...* (Й. Струцюк).

За семантикою предикати дії охоплюють такі основні лексичні групи:

1) предикати, які позначають творення, вид діяльності: *автоматизувати, алітувати, баластувати, бальзамувати, бетонувати,*

бланишувати, будувати, варити, висаджувати, трунтувати, друкувати, консервувати, конспектувати, копати, креслити, кувати, лудити, малювати, молотити, пекти, плавити, прясти, сапати, свердлиити, сіяти, склити, слюсарювати, тесати, трамбувати, цементувати, фарширувати, фотографувати, шукатурити і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: *Якісь прегарні скіфські **молодиці** книши **пекли** на глиняній кабиці* (Л. Костенко); ***Коваль кує** <...> мечі, голки, зубила і лопати, цвяхи, ножі, сокири і серпи* (Л. Костенко); *...**Ольга Наливайко** <...> **відновила** рецептуру кількох колишніх хлібів, **випекла** їх та привезла на виставку...* («Голос України», 2015); *Другого ж дня **почали копати** яму під горою* (О. Іваненко); *Сам і сапу **міг виклепати**, й сокирище **вистругати*** (Є. Гуцало);

2) предикати, що виражають більший або менший ступінь інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт: *абшитувати, авансувати, авізувати, адсорбувати, акредитувати, активізувати, амортизувати, аналізувати, ангажувати, англізувати, анулювати, апробувати, арештувати, асигнувати, атакувати, атестувати, бавити, банітувати, балувати, баламутити, бесемерувати, білити, бронзувати, бронювати, букерувати, залити, відфільтровувати, відформувати, відфрезерувати, вмерезувати, вмонтувати, вирівняти, впаювати, впести, гасити, гнути, городити, гризти, гуртувати, дерти, дублювати, жертовувати, коптити, кошлатити, кришити, кроїти, лінчувати, сікти, смалити, солити, терти, тиснути, товкти, толочити, черпати, чесати, чистити, шинкувати, шматувати та ін.* (СУМ, 1970–1980), напр.: *Першу молоду кукурудзу **мати терла** на тертці, увесь качан довго варила...* (В. Дрозд); *...**він [цар]** одну по одній **толочив** перським чоботом землі всіх скіфських племен...* (І. Білик); *...[**Матвій**] <...> **солив** судака та стерлю...* (Ю. Мушкетик); *...**мати білила** до Паски хату знадвору, а колиску повісила на тинок* (В. Дрозд); ***Баба Катерина** старим тесаком на лавці **кришила** кропиву, змітаючи ребром обзеленої долоні **кришиво** в тазик...* (Є. Пашковський);

3) предикати, які позначають переміщення в просторі: *везти, водити, возити, волочити, доставляти, доносити, носити, переміщати, пересувати, послати, транспортувати, тягати і под.* (СУМ, 1970–1980), напр.: *Царя ж **везуть**, одягнутого в плис, у захололій капсулі із воску* (Л. Костенко); *Очевидно, **ти послав** телеграму в Спілку*

художників... (П. Загребельний); *Тоді можна буде вигідно возити вугілля з Австралії, США, Канади, Південної Африки* («Дзеркало тижня», 2008); *Коли зовсім розвиднилося, Максим виніс полотно й мольберт із хати на веранду...* (Й. Струцюк): *Образ в серці такий несу – Материнську любов гарячу і твоєї душі красу* (В. Симоненко);

4) предикати зі значенням руху: *бігти, брести, бродити, відступати, відходити, відшкандибати, вилетіти, вилітати, відімчати, відлетіти, відлітати, втікати, домчати, долітати, долізти, долетіти, докульгати, доїхати, доїздити, доїжджати, заїжджати, заїздити, заїхати, залетіти, залітати, їздити, їхати, мчати, над'їздити, над'їжджати, над'їхати, надлітати, надлетіти, наїхати, прибувати, простувати, прямувати, ходити* тощо (СУМ, 1970–1980), напр.: *Повільною ходою простує людина на курган...* (О. Гончар); *Я їду на Майдан...* («Слово Волині», 2014); *Бреде [Віра] через глибокі снігові замети вуличкою* (В. Дрозд); *Хмельницький в супроводі генеральної старшини рушив їм [послам] назустріч* (Н. Рибак); *До церкви під'їхала тачанка з молодою* (Ю. Яновський); *Рановранці з Києва виїхали гінці до Переяслава, Чернігова, Смоленська, Новгород-Сіверського, Трубчевська та Рильська. Мчали вони без відпочинку і на п'ятий день, об обідній порі, добралися до Новгород-Сіверського* (В. Малик).

Мовознавці по-різному пояснюють значення слова «дія». У широкому тлумаченні цього слова кожне дієслово позначає дію, а тому повинне бути зараховане до предикатів дії. За такої умови, дієслово як морфологічна одиниця і предикат дії як суто семантична категорія тотожні, але між морфологічними та семантичними одиницями не спостерігаємо цілковитої подібності. Тому дієслово диференціюємо на ряд семантичних класів, серед яких предикати дії, процесу і стану виділяємо як найголовніші дієслівні предикати.

Функціонування предикатів дії зумовлено власне-семантичними і семантико-синтаксичними ознаками. Власне-семантичні характеристики предикатів дії пов'язані зі значенням часу. Дія в часі її перебігу існує фазово, тобто в кожній окремий проміжок часу проходить тільки окрема її форма розвитку. Семантико-синтаксичні ознаки визначають сполучувальні можливості предикатів дії. Максимальна кількість іменникових синтаксем в елементарному із

семантико-синтаксичного погляду реченні не виходить поза межі семи компонентів. Предикати дії зумовлюють насамперед іменникову синтаксему у функції агенса і потребують для неї сильної формально-синтаксичної позиції підмета: *Ничипір Галайда постукав у двері* (Н. Рибак); *Молодший гунн висмикнув з піхов шаблю й заніс над Кисвою головою, цілячись вістрям прямо в обличчя* (В. Малик); *Щоправда, порядкувала в тому склепі не мама, а дядькова дружина Барбара, типова варшав'янка* (В. Штинько); *А вранці Іван уже наколов дров і рівно поскладав їх під стінкою дровітні...* (Й. Струцюк); *...бджоли носять сонячний пилок* (Л. Костенко).

Правобічна семантико-синтаксична залежність виражена:

1) синтаксемою у функції об'єкта дії, що позначає предмет, на який спрямована дія, напр.: *Над хатою моїх батьків лелеки в дзюбах несуть Різдво правнуків* (Й. Струцюк); *Скатертини-самобранки хтось нам розстеляв кругом* (П. Тичина); *Роблю я стріли, луки і мечі* (І. Кочерга); *Ситник привозив Родимові меди* (П. Загребельний); *Овдій Гора в'яже коші-пісні, коші-писанки* (Є. Гуцало); *І я закрила книжку...* (О. Забужко); *...безжально спалюй дорогі листи і вірші спалюй...* (В. Стус);

2) адресатною синтаксемою, що позначає особу або іншу істоту, стосовно якої проходить дія, напр.: *Але вона [Евеліна] подала йому [Бальзакові] свою адресу* (Н. Рибак); *...Іван <...> привіз із лісу дров [Лукії]...* (Й. Струцюк); *...багатьом своїм колегам я дарую блокнотики* (Ю. Мартич); *Андрій свою кашу віддав Краснояружському* (І. Багрянний); *...хочемо віддати її сестричці чарівні окуляри* (В. Нестайко);

3) інструментальною синтаксемою, яка, залежачи від предикатів дії, має два семантичні різновиди: варіант знаряддя дії і варіант засобу дії. Семантичні варіанти інструментальності диференційовані сукупністю закріплених за ними предикатів дії, особливостями іменникової лексики на позначення знарядь та засобів дії, трансформаційними можливостями реченневих конструкцій. Залежну інструментальну синтаксему зумовлюють тільки предикати дії, що визначають її семантичну природу, напр.: *Треба буде надписати цю дату на звороті хоча би твердим олівцем* (Т. Прохасько); *Він [батько] молотком розбив кінський маслак, поклавши на дровітню* (В. Барка); *Орудював він [батько] косою, як добрий маляр*

пензлем, – легко і вправно (О. Довженко); ...*робітників грузовиками розвозять* на далекі слободи після зміни (О. Гончар); ...*промайне* моторним *човником* тільки пара – дівчина і юнак (О. Гончар). Предикати дії, відкриваючи позицію субстанційної синтаксеми з інструментальною функцією, мають від трьох до семи залежних іменників.

4) локативною синтаксемою, напр.: [Сивок] *Продирався* *крізь куці*, *біг повз високі дерева*, *проскакував через галявини* (П. Загребельний); ...*мотоцикліст* <...> *пішов з кабінету через довгий коридор*... (П. Загребельний); *Летять із Африки на хату* чорногузи (М. Вінграновський); *Ішов старець по долині* (Л. Глібов); ...*її батьків і її, маленьку, разом з п'ятьма братами вивезли в Сибір* (Й. Струцюк); *До вулиці* <...> [Максим] *приїхав* *передостаннім тролейбусом* (Й. Струцюк).

Предикати дії здатні визначати агентивну, об'єктну, адресатну, інструментальну та локативні семантико-синтаксичні залежності у реченнєвих моделях $S + P_{v(act)} + O$; $S + P_{v(act)} + O + L$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + L$; $S + P_{v(act)} + O + Ad$; $S + P_{v(act)} + O + I_{ac}$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{ac}$; $S + P_{v(act)} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$. Відповідно до значеннєвого різновиду предиката дії інструментальна та локативна залежності зазнають диференціації (інструментальна залежність виражає засіб дії і засіб переміщення, локативна – початковий і кінцевий пункти руху та шлях руху).

2.1.2. Предикат процесу

Предикати процесу відмінні від предикатів дії насамперед тим, що позначають ситуацію, у якій відсутній активний виконавець дії. Вони перебувають на межі предикатів дії і предикатів стану. Із предикатами дії їх зближує ознака динамічності, нестатичності, фазовості, а з предикатами стану – здатність поєднання з пасивним суб'єктом, який не створює процес або стан. Предикати процесу, як і предикати дії, мають ознаку фазовості. У певний проміжок часу проходить тільки окрема фаза процесу, а не процес як загальне явище. Одна процесуальна фаза переходить в іншу, тобто існує цілісність у

рамках часового відрізка. До предикатів процесу належать дієслова зі значенням «перетворення», «переходу», «виникнення нової ознаки», «посилення ознаки чи якості».

Залежно від семантики дієслівного предиката, що визначає відповідну кількість функційно-семантичних позицій для заповнення їх субстанційними синтаксемами, визначаємо основні зразки мінімальних реченневих моделей із предикатами процесу:

1. Модель $S + P_{v(pr)}$ (у структурі спостерігаємо семантико-синтаксичну залежність суб'єкта процесу), напр.: *Ставши матір'ю, Галля трохи погладшала, мовби налилася як спіла ягода, і стала ще гарніша* (А. Кащенко); *Рука ще тепла, ще не задубіла* (Є. Гуцало); *...річка замерзла* (В. Близнець); *...за тридев'ять земель квіти квітнуть...* (І. Багряний); *...Людка <...> дивно одмолоділа...* (В. Шевчук); *...коріння сохне, обпалене гарячим повітрям* (В. Дрозд); *Ліхтарі світять яскраво, легко* (В. Винниченко); *...старий подався, ще більше схуднув...* (А. Дністровий).

2. Модель $S + P_{v(pr)} + O$ (її позначають предикати процесу, що потребують участі суб'єкта та об'єкта), напр.: *Лампа <...> освітлювала мамине обличчя* (А. Дімаров); *...тільки дощ <...> відживив її [Уляну]* (В. Дрозд).

3. У моделі $S + P_{v(pr)} + L$, яку формує предикат зі значенням процесу-місця, визначаємо суб'єктну і локативну залежності, напр.: *Хлопці трохи постояли посеред хати...* (Є. Гуцало); *...Льонька стовбичить серед двору...* (В. Шевчук); *Велика пустиня лежить на азійському континенті* (А. Мойсієнко); *Сама Січ розташувалася на горішній частині острова і була оточена валом та глибоким ровом* (З. Тулуб); *В небі місяць стоїть* (В. Стус); *Дівчата сидять на колодах* (Й. Струцюк).

Предикати процесу можна досить умовно об'єднати в кілька груп за семантичним, в основному, критерієм:

1) предикати, що позначають збільшення (зменшення) розміру: *більшати, меншати, мілішати, довшати, виростати, зменшуватися, збільшуватися, зсохнути, дрібнішати, коротшати, скорочуватися, розширюватися, звужуватися* і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: *Без нього вироста в Шуйці його донька...* (П. Загребельний); *...біль так повільно меншає...* (В. Винниченко); *...довшають тіні із запахом п'єми і поту...* (О. Забужко); *Хоча бесіди чимдалі*

коротшають («Дзеркало тижня», 2012); *Кажуть, меншає на світі солов'їв. Хамів на світі більшає, а солов'їв меншає!* (О. Гончар); *...меншає, дрібнішає Сергійкова постать...* (А. Дімаров);

2) предикати, що виражають збільшення (зменшення) ваги, об'єму: *важчати, гладшати, легшати, тяжчати, обважніти, схуднути* та ін. (СУМ, 1970–1980): *...гаман одразу поважчав й став не просто гаманом, а гаманом з грішми* (Ю. Мушкетик); *...він [кульок] удвоє полегшав* (А. Дімаров); *...і дружина схуднула...* (В. Барка); *Свирид погладшав і ніби помолодшав* (В. Малик); *...обважніла голова, обважніли руки, обважніла душа...* (А. Дімаров); *А зараз тільки й [хлопець] пише, що гладшає* (О. Гончар); *...з кожним днем він [приятель] повільно й безжально худне* (А. Дністровий);

3) предикати, що позначають перехід в інший предметний стан: *вигорати, вигоріти, вигоряти, визривати, визріти, википати, википіти, викисати, викиснути, відквітнути, відквітувати, відмерзати, відмерзнути, відмерзти, відплодоносити, висихати, волохатіти, дозріти, достигати, доцвітати, драгліти, забрунькувати, загусати, загуснути, задубіти, задерев'яніти, закам'яніти, заквітати, закипати, закисати, затвердіти, костеніти, крижаніти, мокріти, мохнатіти, мутніти, м'якшати, набубнявіти, ржавіти, скам'яніти, тверднути* і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: *...вона [фарба] давно вже висохла* (Н. Гайдамака); *Закипіла вода в річці, запінилася...* (О. Довженко); *Ґрунт попід цитрусами затвердів та спресувався...* (О. Гончар); *Через обмаль літнього часу у цій високогірній тундрі вони достигли одночасно – суниці, афини, малини, ожини і тогодзи* (Т. Прохасько); *...молоко скоро закисло...* (В. Тарнавський); *Плід остаточно визрів і впав сам* (І. Білик); *...я вже задубів* (Л. Костенко);

4) предикати, що позначають зміну якості: *дешевшати, дорожчати, засохнути, гіршати, гарячішати, гострішати, гуснути, густіти, густішати, духмяніти, зав'янути, зів'яти, кислішати, гіркнути, почерствіти, перезривати, перезріти, пересохнути, погустішати, прокисати, прокиснути, сохнути, рідіти, рідішати, скисати, трухліти, трухлявіти, черствішати* і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: *Ось і виходить – хороше дорожчає, поганеньке дешевишає* («Дзеркало тижня», 2013); *Але темрява не розходитьсь, а ще більше гусне* (І. Багрянний); *Листя на кущах горобини при дорозі поскручувалося, ягоди посохли, волошки в житті повигорали, вони безколірні, неначе*

старечі очі (Ю. Мушкетик); ...**мраковиння рідшає**... (Є. Пашковський); ...**хліб висох і зачав черствіти** (В. Барка); ...**засихає на грядках огудиння** огірків після дощів літніх... (В. Дрозд);

5) предикати, що мають значення зміни фізичного стану: *ви-ростати, жилавіти, жиріти, дерев'яніти, дряхліти, дурніти, дурнішати, горбатіти, дубіти, молодіти, молодшати, горбатіти, грубіти, заглухнути, запаршивіти, запухати, засихати, заскляніти, засмагнути, захолодіти, захолоннути, охрипати, поганішати, погарнішати, погорбатіти, подурнішати, твезезішати, заглухати, кріпнути, могутнішати, набрякнути, напухнути, обеззубіти, смаглявіти, рости і под.* (СУМ, 1970–1980), напр.: ...**мабуть, хворий чоловік, так висох** (В. Барка); **3 ложки поїла – горілкою, поки й [Данило] не захоловув** (В. Дрозд); **Хлопчик виріс** уже, став великий (С. Васильченко); ...**що не кажі, Юрію, а ти теж за grubів** на фронті, осолдафонився... (О. Гончар); **Нога набрякла**, коло ранки затверділо й посиніло (І. Білик); **Любава** остаточно видужала, **розквітла, погарнішала**... (П. Загребельний);

6) предикати, що позначають зміну внутрішнього стану: *жвавішати, живішати, дичавіти, дичіти, мудріти, мудрішати, мужніти і под.*, (СУМ, 1970–1980), напр.: ...**зрішники геть дичавіють**... (Є. Пашковський); ...**вона [Мишка] жвавішає і розповідає про минуле літо**... (А. Дністровий); ...**збираючись у поїзду, друг мій щоразу жвавішає, збадьорюється**... (О. Гончар); **Може, вам і не помітно, але помудрішає Оксен**, відколи вас спізнав (О. Гончар); **Мужніє Володимир!** (В. Малик);

7) предикати, що виражають зміну кольорової гами: *біліти, блакитнішати, буряковіти, жовтіти, зеленіти, сивіти, синіти, червоніти, чорніти* та ін. (СУМ, 1970–1980), напр.: **Сивіє** на овиді **хмара**... (Ю. Мушкетик); ...**і на косогорі чорніє** густий дикуватий сад, зарослий бузиною, терном, агрусом... (В. Близнець); **А серп червоніє, червоніє**... (В. Винничук); **Луки рутвяно зеленіють** (О. Гончар); ...**в степу від спеки все жовтіє і сохне**... (В. Малик); ...**синіє ваза** з орхідеями, байдужими, невинними... (В. Винниченко).

Окрему групу становлять предикати процесуально-локативної семантики, що позначають місцеперебування суб'єкта: *бути, вилежати, висидіти, вистояти, відлежати, відсидіти, відстояти, жити, залишатися, залишитися, залежатися, засидітися, застоятися,*

з'явиться, лежати, мешкати, опинитися, опинятися, перебувати, перебути, перележати, пересидіти, простояти, полежати, посидіти, постояти, поселитися, прожити, пролежати, просидіти, промешкати, простояти, розташуватися, розташовуватися, сидіти, стояти, юртитися, юртуватися, таборитися, отаборитися, таборувати, отаборитися, табунитися та ін. (СУМ, 1970–1980), напр.: **Вони [Роман і Петро] попростували під рясні білі акації в кутку двору й там отаборилися** (І. Багрянний); **Решта батарей дивізіону розташувалася від нього на північ, в кількох пунктах** (І. Багрянний); **Одного разу розташувався циганський табір на лисинецькому полі** (Ю. Винничук); **Трохим сидів на передку воза...** (Й. Струцюк); **Їх [молодят] поселили в маленькому дерев'яному будиночку...** (Й. Струцюк); **У Мар'їнці стоять кукурудзи** (В. Стус); **Поприсідали верби у воді...** (В. Стус).

Одна з типових особливостей предикатів процесу полягає в наявності лівобічної залежності суб'єкта процесу і нівеляції правобічної об'єктної залежності, тому дієслова з процесуальною семантикою зумовлюють залежність однієї іменникової синтаксеми, напр.: **Сонце так само сходить і заходить, і трава росте, і листя шелестить...** (П. Загребельний); **...високе небо Аустерліца чорніє, голубіє, синіє, зеленіє...** (В. Стус); **І так Матвій Чотирус вижив** (В. Дрозд); **...мальви ще червоніють біля причілка** (В. Дрозд); **Вогники жовтіють у вікнах...** (О. Гончар); **...край неба десь туча синіє...** (О. Гончар).

Спостерігаємо також реалізацію лівобічної залежності у позиції від предиката: **...сяє Південний Хрест** (М. Братан); **Молодіє древній край** (М. Братан); **Тепло жовтіють освітлені вікна будинків** (В. Винниченко); **В цьому місяці досягають гранати, фініки, сливи, бавовна і айва...** (П. Загребельний); **Постає проблема визначення тих лексично-образних та смислових сфер...** (Л. Ставицька); **...в лісовій глибині Полісся ростуть гриби** (Г. Яструбецька).

Якщо суб'єктна синтаксема при предикатах дії виражена переважно назвами істот, то при предикатах процесу її лексичний діапазон значно зростає і поширений на іменники, що позначають:

– конкретні предмети, напр.: **...горять Галапагоси** (Л. Костенко); **...хліб у торбі закам'янів** (Л. Костенко); **Біліє сіль на зябрах вуглуватих, в гарячих шпарах сірого граніту** (Л. Костенко); **І дідове горно пашисть...** (О. Богачук); **Височіє в три поверхи дах** (О. Богачук);

– абстрактні предмети: *У вікні вже не ясніє тінь...* (Г. Яструбецька); *Душа прозріє* (Л. Костенко); *...сутінок загус уже зовсім...* (В. Шевчук); *І мрії квітли* (О. Богачук); *Крижаніла тиша над бараком* (О. Богачук); *Яріла даль* (О. Богачук);

– номінації флори і фауни, напр.: *І цвіли під вікнами мальви* (Л. Костенко); *Цвітуть черемухи млосно* (Л. Костенко); *...брусниця червоніє в одмолодім листі* (В. Стус); *Зацвіли черешні на високій кручі...* (О. Богачук); *Кує зозуля у саду* (О. Богачук); *...твої брати моржі ще гріються на кризі* (Л. Костенко); *Великі риби, виплеснуті морем, закам'яніли на гранітних сходах. Знесилені подачками прибою, закам'яніли у страшній судомі* (Л. Костенко);

– явища природи: *Гроза погримувала грізно* (Л. Костенко); *Туман каламутно клубочиться в синіх ярах* (Л. Костенко); *Ще сонце жевріло за схилом* (О. Богачук); *Згасає світ* (О. Богачук).

При предикатах процесу із семантичним значенням *ждати*, *чекати* і под. спостерігаємо наявність залежних суб'єктного і об'єктного компонентів, напр.: *Мене ніхто там не чекає* (Г. Яструбецька); *...чоловік шість чекають на виплати* («Дзеркало тижня», 2008); *Самуїл ждав ромеїв коло Скопле* (П. Загребельний); *Вже леви ждуть, і жде мене арена* (Л. Костенко).

Загалом предикати із семантикою процесу визначають суб'єктну семантико-синтаксичну залежність, що представлена одним іменником. У реченневих моделях $S + P_{v(pr)}$, $S + P_{v(pr)} + O$ і $S + P_{v(pr)} + L$ їх лексичний діапазон досить специфічний і спрямований передусім на певну тривалість у часовому відрізку.

2.1.3. Предикат стану

Предикати стану становлять своєрідну з погляду синтаксичних і морфологічних ознак групу. Стани безпосередньо пов'язані з часовими характеристиками, зреалізовані в тому відрізкові часу, з яким співвіднесені, та виражають тимчасову характеристику предмета. Певний стан як властивість предмета змінна величина. Він передбачає, що цей предмет може перебувати і в інших станах. Стан є чимось плинним, непостійним, а не характерною ознакою предмета, що відтворює його внутрішню сутність. Він охоплює

деякий проміжок часу на часовій осі, що зумовлює відсутність членування його упродовж певного періоду на окремі випадки. Стан стосується окремих часових проміжків, а не точок на часовій осі, триває, продовжується і не зазнає упродовж деякого часового проміжку таких змін, що б засвідчили про його перехід до іншого стану [Вихованець, 1992, с. 98].

Предикати стану зумовлюють семантико-синтаксичну залежність суб'єкта стану, відображають самостійну, автономну ознаку предмета. Стан формує певний носій. На думку І. Р. Вихованця, предикати стану орієнтовані на «пасивний» суб'єкт [Там само. С. 98]. Основну групу предикатів стану становлять незмінні слова, які переважно зараховують або до слів категорії стану як окремої частини мови, або до предикативних прислівників [Щерба, 2008, с. 90; Виноградов, 1947, с. 399–421; СУЛМ, 1969, с. 440–443; Булахов, Жовтобрюх, Кодухов, 1987, с. 155]. Предикати стану, виражені дієслівними формами часу та способу, функціонують у позиції співвідносного з присудком головного члена односкладних речень. Форми часу і способу зреалізовані в них аналітично за допомогою синтаксичної морфемно-зв'язки *бути* або синтаксичних напівморфем *ставати*, *робитися*. Основну частину слів категорії стану формують прислівники. У сучасній українській мові відприслівникові деривати нараховують близько ста одиниць: *безлюдно, близько, боляче, важко, весело, видно, відомо, відрадно, грішно, жалко, затишно, кривдно, легко, людно, лячно, помітно, радісно, смішно, соромно, сумно, тяжко* і под. (СУМ, 1970–1980). Периферію цього розряду слів утворюють співвідносні з прислівниками та іменниковими відмінковими формами одиниці, що, виконуючи предикативну функцію, втратили зв'язок із парадигмою відмінювання [Вихованець, 1992, с. 98]. До них належать слова *біда, гріх, диво, досада, жаль, кривда, лихо, лінь, пора, сором* та ін. (СУМ, 1970–1980), окремі з яких, функціонуючи в групі предикативних слів, набувають власне-прислівникових ознак. Про це свідчить утворення спільних морфологічних і синтаксичних особливостей відприслівникових та відіменникових-відприслівникових предикатів стану в таких реченнях: *Жаль* (В. Шкляр); *Які збитки, який сором!* (О. Бердник) і *...йому* [отаману] *жаль своїх рідних* (В. Шкляр); *Якщо ж побіжимо ми, – то сором нам* («Український тиждень», 2010). Предикатам стану цієї групи

в позиції співвідносного з присудком головного члена односкладних речень властиві дієслівні граматичні категорії: теперішній, майбутній і минулий час: *легко – буде легко – було легко* і спосіб: *було б легко*, а також особа і число (третя особа однини), що робить їх спорідненими з одноособовими власне-дієсловами. Дієслівні категорії в предикатних словах стану виражені не синтетично (за допомогою флексій або інших морфем морфологічної одиниці), а аналітично (за допомогою аналітичних синтаксичних морфем / напівморфем: *бути, ставати, робитися*).

Предикативні слова стану мають властиву дієслову формально-синтаксичну функцію співвідносного з присудком головного члена односкладних речень і семантико-синтаксичну функцію предикатної синтаксеми, напр.: *Правдиво кажучи, Чужкраві й самому не вельми весело тут* (Д. Міщенко); *Вдома [мені] тепло, затишно* (Л. Костенко).

Предикати стану *безлюдно, близько, боляче, важко, весело, відрадно, грішно, затишно, кривдно, легко, людно, лячно, радісно, смішно, соромно, сумно, тепло, тяжко* і под. (СУМ, 1970–1980) визначають семантико-синтаксичну залежність суб'єкта стану: *... часом сумно йому буває тут без людей...* (О. Гончар); *Аж лячно хлопцеві стало...* (О. Гончар); *Івановичу щось тріпнулося, щось спалахнуло, аж йому стало жарко* (Ю. Мушкетик); *Йому було приємно...* (Ю. Мушкетик); *...аж мені стало боляче* (В. Шкляр); *Горобенкові стало ніяково і боляче* (Б. Антоненко-Давидович); *Князеві завжди важко* (П. Загребельний); *Мені по-земному й боляче, і смішно...* (В. Винниченко); *Мені гірко, важко, соромно...* (О. Бердник); *Скрізь безлюдно* («Віче», 2013). Предикати стану *видно, відомо, жалко, помітно*, і под. (СУМ, 1970–1980) вмотивовують семантико-синтаксичні суб'єктні і об'єктні залежності, напр.: *... йому жалко стало Лучука...* (П. Загребельний); *Хомі навіть жалко стало Антоновича* (О. Гончар); *Нарешті вирішили прилаштувати його на піддашку, вгорі, щоб моря більше було йому видно* (О. Гончар); *... нікому не було відомо на комплексі про Ягничеву дату...* (О. Гончар); *Хто ж то знає, чого княгиня прийняла чужого бога, а про князя то відомо всім* (П. Загребельний); *Управителеві жалко стало Марусі* (Б. Грінченко).

Аналізуючи особливості відприслівникових та відіменниково-відприслівникових дериватів як предикатів стану, І. Р. Вихованець

відзначає: «Предикати стану як відприслівникові та відіменниково-відприслівникові деривати не поєднуються із суб'єктними синтаксемами, вираженими іменником у формі називного відмінка» [Там само. С. 100]. Ці одиниці зумовлюють властиву власне-дієсловом лівобічну семантико-синтаксичну суб'єктну залежність стану, а також у деяких випадках правобічну об'єктну залежність. Для них характерні такі синтаксичні функції:

1) головний член односкладних речень;

2) центральна синтаксема семантико-синтаксичної структури елементарного простого речення;

3) здатність вмотивувати суб'єктну та об'єктну залежності.

За цими ознаками предикати стану, похідні від прислівникових та іменниково-прислівникових форм, належать до аналітичних дієслів.

За семантичним критерієм предикати стану утворюють такі групи:

1) вираження фізичного стану предикативними прислівниками *боляче, важко, душно, жарко, легко, морозно, млясо, тепло, тяжко, холодно* та ін. (СУМ, 1970–1980) та власне-дієсловами *бадьоритися, дрижати, дрімати, знемагати, куняти, лихоманити, марити, морозити, нездужати, нудити, скніти, наморочитися, слабувати, температурити, терпіти, тремтіти, трусити, трясти* і под. (СУМ, 1970–1980);

2) позначення емоційно-психічного стану, психофізичного переживання особи предикативними прислівниками *важко, весело, відрадно, жалко, кривдно, легко, лячно, радісно, смішно, соромно, страшно, сумно, тяжко* і под. (СУМ, 1970–1980); предикативними іменниками: *біда, гріх, диво, досада, жаль, кривда, лихо, лінь, сором* та ін. (СУМ, 1970–1980); власне-дієсловами *блаженствувати, божеволіти вагатися, веселитися, вередувати, гордитися, гордувати, губитися, дивувати, досадувати, жаліти, жахатися, журитися, заздрити, злоститися, нервувати, нехтувати, ніяковіти, нудитися, нудьгувати, обурюватися, печалитися, пишатися, скучати, соромитися, страшитися, стримуватися, сумніватися, сумувати, тішитися, тривожитися, тужити, хитрувати, чванитися* і под. (СУМ, 1970–1980);

3) вираження інтелектуального стану предикативними прислівниками *відомо, зрозуміло, незрозуміло, сумнівно, ясно, ознаки, невтямки* та ін. (СУМ, 1970–1980) та власне-дієсловами: *знати,*

вважати, пам'ятати, розуміти, сумніватися, тямити і под. (СУМ, 1970–1980).

Предикати зі значенням емоційно-оцінного вираження почуття зреалізовані дієсловами *бентежити, відбентежити, вабити, відкохати, відмріяти, відревнувати, відхвилювати, вражати, гніватися, гнівити, гордитися, дивувати, жаліти, засуджувати, захоплюватися, кохати, любити, мріяти, ненавидіти, милуватися, ображатися, перебентежити, подобатися, покохати, полюбити, поревнувати, ревнувати, розкохати, розлюбити, розхвилювати, сердитися, хвилювати, оцінювати, подобатися, полонити, хвилювати, цікавити, чарувати, шанувати* і под. (СУМ, 1970–1980). Правобічна і лівобічна субстанційні семантико-синтаксичні залежності суб'єкта стану й об'єкта цього різновиду позначають здебільшого істот, напр.: *Я тебе вимріяв* (А. Малишко); *Рідна моя прабабо, <...> не гнівайтесь на людей* (Л. Костенко); *Та він не ображається на матір* (О. Гончар); [*Свпраксія*] *Ненавиділа і зневажала тепер імператора* (П. Загребельний); *...я Марусю покохаю* (І. Жиленко). Об'єкт також виражений предметами, напр.: *В той день я справді полюбив життя* (Д. Павличко); *Щось його в цій ситуації драгувало, збуджувало, невдоволило...* (В. Шевчук); *Я світ нерозгаданий недолюбив* (В. Вербич).

Предикати стану формують реченнєві конструкції $S + P_{adv(st)}$, $S + P_{adv(st)} + O$, $S + P_{v(st)}$, $S + P_{v(st)} + O$, у яких зреалізована семантико-синтаксична залежність суб'єкта стану. Окрема група предикатів зумовлює також об'єктну залежність.

2.1.3.1. Предикат всеохопного стану

Предикати всеохопного стану формують реченнєву конструкцію $P_{v(all-ar)}$, у якій виокремлюємо лексично не виражений суб'єкт всеохопного стану. Синтаксичну структуру $P_{v(all-ar)}$ варто визначати тільки як абстрактну модель, а її наповнення залежить від конкретних мовленнєвих умов і зумовлене змістом висловлення та наміром мовця. Реалізуючи в моделі речення свої функційні властивості, синтаксична форма слова набуває чинності структурно-змістового компонента. У конструкції $P_{v(all-ar)}$ семантико-синтаксична залежність

суб'єкта всеохопного стану має нульове вираження. Предикати всеохопного стану становлять три семантичні групи і позначають:

1) пору року, напр.: *весніти, завесніти, осеніти, повесніти, розвеснитися, розвеснятися* і под. (СУМ, 1970–1980);

2) часовий проміжок доби, напр.: *вечоріти, дніти, засвітати, засвітліти, завечоріти, звечоріти, ночіти, обвечоріти, повечоріти, поночіти, завидніти, завиднітися, змеркнути, змеркати, засутеніти, затемнітися, повидніти, повиднішати, розвиднитися, розвидніти, розвиднятися, розсвітати, світати, світліти, світлішати, смеркнути, темніти, темнішати, тьмяніти, тьмянішати, яснитися, яснити, яснішати* і под. (СУМ, 1970–1980);

3) стан природи, напр.: *випогодити, випогодитися, випогоджувати, випогоджуватися, вияснюватися, вияснитися, вітрити, віхолити, дощити, задощити, задощитися, зазоріти, заметелитися, замрячити, занегодитися, заgrimіти, заgrimкотіти, задощилося, замжичити, замрячити, занепогодитися, засльотити, затеплитися, затуманити, захмарювати, захурделити, захурделитися, імжичити, мжичити, мигичити, морозити, мрячити, нахмарити, передощити, передощитися, підгрязити, прихмарити, прихмарювати, прояснити, проясніти, пояснішати, розgrimітися, роздощитися, розпогодитися, розпогоджуватися, розсльотитися, росити, сльотити, смеркати, смеркатися, сніжити, сушити, тепліти, теплішати, туманити, туманіти, холодніти, холоднішати, хмарити, хмарнішати, хурделити, хурделитися, хуртовинити, штормити, штормувати* та ін. (СУМ, 1970–1980).

У традиційній граматиці предикати всеохопного стану визначають як безособові дієслова [Дудик, 1972, с. 245–246; Дудик, Прокпчук, 2010, с. 146]. А. М. Пешковський уважав термін «безособове дієслово» невдалим: «Терміни «безособове дієслово» і «безособове речення» є неточними, тому що повної безособовості у присудка бути не може. Особа – необхідна категорія мовної (і не тільки мовної) дійсності <...> адже без особи мовця не може бути і мови, особа мовця зумовлює особу слухача, а обидві ці особи передбачають зовнішній світ <...>. Порівнюючи з інфінітивом, у безособовому дієслові усвідомлюємо дещо на зразок особи <...>. У безособовому дієслові відомий мінімум особи, відомий натяк на особу» [Пешковський, 1956, с. 343].

Проблематика безособових дієслів пов'язана як з неможливим уживанням підмета у формі третьої особи однини, так і з морфологічними особливостями самої дієслівної форми. Л. Теньєр, аналізуючи дієслова, для яких характерна відсутність залежної суб'єктної синтаксеми, відзначає також недоречність термінів «безособове дієслово» і «одноособове дієслово» і пропонує використовувати дефініцію «безвалентне дієслово» [Теньєр, 1988, с. 251]. На нашу думку, названі предикати в семантико-синтаксичній структурі речення потрібно визначати як предикати всеохопного процесу з нульовою семантико-синтаксичною залежністю.

Окрему групу предикатів всеохопного стану формують предикативні прислівники: *вітряно, душно, жарко, морозно, мрячно, сніжно, спекотно, темно, тепло, хмарно, холодно* і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: *На Марсі не цікаво, на Місяці неприємно, в Анарктиці холодно, у Сахарі надто спекотно* («Дзеркало тижня», 2010); *...надворі було хмарно й невиразно* (Б. Бойчук); *В мойому льоху душно й парно* (В. Винниченко); *Тепло в хаті* (В. Барка).

Предикати всеохопного стану функціонують у безособовій формі й мають особливе лексичне значення: позначають природні, фізичні стани, атмосферно-метеорологічні явища природи, що обмежені у своєму вияві певними рамками, і виражають дію природної сили. Деякі мовознавці, досліджуючи специфіку їхнього вживання в різних мовах, висловлювали гіпотезу про те, що спочатку всі дієслова, що позначали природне явище, були особовими, оскільки кожне з них уявлялося дією якоїсь надістоти [Мейє, 1938, с. 256].

У генетично первинних конструкціях семантико-синтаксична залежність суб'єкта всеохопного стану має лексичне вираження. До варіантів таких речень належать предикативні одиниці на зразок: *морозить; сутеніє; розвидняється; світає; теплішає*, в яких предикат уміщує суб'єкт всеохопного стану у своїй структурі. Семантико-синтаксична залежність суб'єкта всеохопного стану виражена особовим займенниковим словом *воно*, що позначає не особу і в структурі речення виконує формально-синтаксичну роль підмета: *...хай хурделить воно...* (І. Драч); *...а воно як завіяло...* (О. Гончар); *Воно гриміло, гуркотіло* (Л. Костенко). Подібні реченнєві конструкції спостерігаємо в деяких говірках, напр.: *Воно давно дощить; Воно все палить і палить; Воно парить*. Ці речення окреслюють різноманітні явища чи стани, що постійно проходять у навколишній

дійсності без участі якогось видимого діяча, хоча сучасній українській літературній мові властиві також конструкції з чітко визначеним суб'єктом, напр.: *Сонце палить немилосердно* (Л. Костенко); *Весніє світ...* (В. Стус); *Гроза погримувала грізно* (Л. Костенко); *...така страшна віхола мете* (О. Гончар); *Громи гуркочуть над Дніпром* (В. Штинько); *...спека палила нестерпна...* (О. Гончар); *Увечері буря стихала...* (І. Багряний); *Хоч метелиця вицухла, але вітер не вгавав...* (Ю. Мушкетик); *...ясніє даль...* (Д. Павличко).

Семантичним підґрунтям для виокремлення предикатів всеохопного стану вважаємо розрізнення активного і пасивного суб'єктів. Предикати всеохопного стану втратили здатність утворювати повну особову парадигму, оскільки не функціонують у першій та другій особі, а – тільки у формі третьої особи (пор.: *читаю – читаєш – читає*, але *світає, морозить, весніє, вечоріє, дощить, смеркає*). Безособовість особових форм дієслів маркована особливою структурною схемою, що зумовлена настановою мовця передати процеси, стани як стихійні явища. Форма дієслова 3-ї особи однини теперішнього, майбутнього та минулого часу й умовного способу набуває безособового значення в структурі односкладних речень [Плющ, 2011, с. 244]. Слова категорії стану є головним членом односкладної безособової конструкції. Вони також здатні характеризувати явища чи стани поза стосунком до суб'єкта як діяча: *За вікном вітряно* (Ю. Мушкетик); *Зимно і гаряче* (В. Стус); *– Холодно...* (І. Багряний); *Там було тепло і сиво* (В. Малик); *...було спекотно* (Ю. Мушкетик); *Душно тут страшенно* (В. Винниченко); *Було холодно і дуже вітряно* (М. Матіос).

Загальним граматичним значенням предикатів всеохопного стану є вираження незалежної ознаки, не співвіднесеної з діячем: ознака віднесена до моменту мовлення. Це граматичне значення репрезентує головний член речення. Визначення незалежної позиції предикатів всеохопного стану зумовлене двома факторами – морфологічним і синтаксичним. За морфологічним критерієм умовою незалежного використання дієслівної форми є відсутність суб'єкта і парадигми особових форм, а синтаксичним – місце головного члена речення відносно другорядних членів.

Предикати всеохопного стану для розкриття семантики зумовлюють семантико-синтаксичну залежність суб'єкта всеохопного

стану, що переважно має нульове вираження в реченневих структурах, напр.: *Вечоріло* (Р. Іваничук); ...*зазиміло* (О. Гончар); *А того, після повернення батька, ранку раптом випогодилося...* (В. Дрозд); *Роздощилося. Щоденно квасить і квасить* (Ю. Збанацький); *Заосеніло* (Г. Книш); *Тільки засіріло надворі...* (Є. Гуцало); ...*і вечоріло в полі...* (Ю. Андрухович); *Зрештою смеркає* (Є. Гуцало); *Перезриміло* (Є. Маланюк).

Характеризуючи зазначені конструкції, О. О. Шахматов наголошував: «Поеднання суб'єкта і предиката знаходить собі відповідність в одному членові (вираженому одним словом) – це речення односкладні» [Шахматов, 1941, с. 30]. До «безсуб'єктних», що позначають таку дію (чи процесуальний стан), що за своїм змістом не може мати конкретного виконавця (носія), належать вони в концепції Г. О. Золотової [Золотова, 1973]. Аналізуючи опозицію суб'єктність / безсуб'єктність, вона протиставляє речення: *Світає* (I); *Йому (не) працюється* (II) і *Він (не) працює* (III) – як безсуб'єктне суб'єктному [Там само. С. 157–158]. Дослідники формально-синтаксичної структури речення в цьому випадку виходять із наявності / відсутності підмета в називному відмінку [Дудик, 1972, с. 232, 236]. Г. О. Золотова, зважаючи на семантико-синтаксичний аспект речення, згрупує ці моделі інакше, з'єднуючи як суб'єктні двоскладні моделі (II) і (III) через наявність суб'єкта – носія предикативної ознаки і протиставляючи їм безсуб'єктну односкладну модель (I), яка несе інформацію про процес, що відбувається без діяча [Золотова, 1973, с. 159–160].

У семантично елементарному простому реченні (тобто реченні, сформованому з одного предиката і залежних від нього субстанційних синтаксем) функціонують переважно дієслово та іменник (іменники). Цю особливість семантико-синтаксичної реченневої структури виражає субстанційна залежність. Предикатові (у типовому вияві це семантичне, синтаксичне і морфологічне дієслово) із семантичного погляду не властиво мати нульову семантико-синтаксичну залежність (тобто відсутність сполучуваності з іменниками), тоді як із формально-синтаксичного погляду суб'єктна семантико-синтаксична залежність може мати нульове вираження. Наприклад, у сучасній українській літературній мові предикати всеохопного стану мають лексичне вираження, а пов'язані з ними у глибинній

структурі субстанційні синтаксеми позбавлені його, тобто мають нульову форму, напр.: *Розвидняється; Холоднішає; Світає; Дощить; Весніє*. Речення з одним предикатом і однією залежною від нього суб'єктною синтаксемою становлять найпростіший вияв семантично елементарного простого речення. Їх формують тільки предикати стану або процесу.

За характером семантико-синтаксичної суб'єктної залежності виділяємо такі різновиди реченневих конструкцій із предикатом всеохопного стану:

1) речення з нульовим суб'єктом всеохопного стану, що позначають природні процеси: *...та тільки ж палить...* (О. Гончар); *Крутить... Хурделить* (В. Коломієць); *А тим часом весніє, весніє...* (О. Гончар); *За вікнами ледь сіріло* (В. Слапчук);

2) речення з варіантним суб'єктом, що позначає природні явища чи ті, що властиві особі, напр.: – *Та ще й зараз палить, як на екваторі* (О. Гончар) і – *Палить у грудях...* (О. Бердник); *В кімнаті вже темніє* (В. Винниченко); *В тропіках темніє одразу...* (О. Гончар) і *...в очах темніє...* (Л. Костенко); *У другій половині квітня теплішає і в Забайкаллі...* (Б. Антоненко-Давидович) і *...йому наче теплішає в холодній темряві* (О. Гончар); *От проясніло в небі і полі* (В. Барка) і *...ясніє Володимир* («Україна молода», 2010); *...а мій зір тільки яснішає* (В. Слапчук).

Предикатам всеохопного стану властива загальна особливість семантики: стан представлений незалежно від суб'єкта. Ці предикати функціонують в складі таких контекстів, де потрібно підкреслити некерованість або стихійність явища, висловити з авторської позиції сприйняття навколишнього середовища.

У реченневих конструкціях із предикатом всеохопного стану носій стану повністю усунений із розумово-чуттєвої сфери. Нульове вираження семантико-синтаксичної залежності при цих предикатах зумовлене їхньою семантикою – вираження особливих станів всеохопного стану, властивих усьому середовищу, а не конкретному предмету в ньому. Стихійність явища визначаємо не як дію, а як стан, створюваний природними силами. Для вираження окремого значення компонент реченневої структури сформований різними частинами мови. Змінний стан виражений дієсловом: *холоднішає* – *Від легкого подуву вітру холоднішає* (А. Дністровий);

статичний, незмінний у момент мовлення – прислівником: *холодно* – *В соборі було холодно, темно і тихо* (П. Загребельний); *Проблема морального вибору вирішена в Лозниці холодно...* («Дзеркало тижня», 2012); опредмечений, зведений до групи предметів – категорією іменника, напр.: *холод* – *Холод* (І. Багрянний); *Холод і голод змушували греків повертатися до власних осель* («Віче», 2010); – *І тут війна та холод* (Є. Гуцало).

Отже, у сучасній українській мові основною ознакою предикатів всеохопного стану є формальна відсутність суб'єкта. Вони функціонують здебільшого в абсолютній позиції, оскільки семантико-синтаксична суб'єктна залежність всеохопного стану представлена імпліцитно і належить до предикатів із семантично не вираженою залежністю. Відсутність суб'єкта мотивована більшою мірою семантичним явищем, ніж морфологічним. Граматична форма вияву безсуб'єктності на морфологічному рівні позначена у вигляді наявності формального показника – нівеляція суб'єктної синтаксеми в межах морфологічної одиниці – дієслова.

2.1.3.2. Предикат якісного стану

Предикати якісного стану відрізняються від предикатів дії, процесу і стану семантикою на позначення постійної ознаки предмета, що відображає цілісність, відносну незмінність. Вони виражені прикметниками, не мають фазовості існування і характеризуються цілісністю переміщення на часовій осі. І. Р. Вихованець наголошує: «Необхідність для повної реалізації предикатних ознак присудкової позиції дозволяє назвати прикметники як частину мови, спеціалізовану на вираженні предикатів якості, предикативними прикметниками» [Вихованець, 1992, с. 102]. Його міркування конкретизує І. А. Пасічник, яка зауважує: «Вживання прикметників у присудковій позиції свідчить про синтаксичний перехід цієї частини мови у сферу дієслова, при цьому формальні морфологічні й семантичні ознаки вихідної частини мови зберігаються» [Пасічник, 2006, с. 20]. Предикативні прикметники є функційними еквівалентами дієслова (предиката), оскільки репрезентують власне-ознаку (пор: прикметники позначають ознаку предмета і мають зумовлені

опорним іменником словозмінні морфологічні категорії роду, числа й відмінка, функціонують у реченні як формально-синтаксичний прийменниковий другорядний член речення і як семантико-синтаксичний атрибутивний компонент [Вихованець, 2004а, с. 121]).

Предикати якісного стану переважно визначають семантико-синтаксичну залежність суб'єкта якісного стану і мають досить емну розгалужену систему лексичних різновидів:

а) загальна оцінка особи: *вродливий, гарний, гідкий, гожий, красивий, милий, прекрасний, потворний, привабливий, приємний, симпатичний, чарівний* і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: *Хлопчик вродливий...* (Л. Костенко); *Ви такий милий?* (П. Загребельний); *...який він [Духнович] прекрасний!* (О. Гончар); *Він [юнак], до речі, привабливий* (Л. Денисенко); *...король був потворний* (П. Загребельний); *Та, крім того, він [Великопольський] був вродливим* (М. Дашкієв);

б) загальна оцінка предмета: *гарний, гідкий, дивний, красивий, милий, прекрасний, потворний, привабливий, приємний, чарівний* і под. (СУМ, 1970–1980): *Світ красивий* (Л. Костенко); *Голос був повний, красивий, розлогий* (О. Гончар); *Та кінець вечора знову бував приємний* (М. Дашкієв); – *Днина гожа...* (Ю. Мушкетик); *Як казка, чарівний і дивний був той день...* (Б. Грінченко);

в) фізична оцінка істот: *глухий, здоровий, кволий, кривий, міцний, німий, сильний, огрядний, повний, сліпий, товстий, хворий, худий* та ін. (СУМ, 1970–1980), напр.: *Бо ти здоровий...* (І. Багрянний); *...він має бути сильний і мужній...* (Л. Костенко); *...я безробітна і хвора, замучена, знесилена, нещасна, самотня...* (С. Андрухович); *...тільки ж Щоголів, мабуть, і після смерті не був такий худий, аж чорний, як цей Кулинич...* (І. Багрянний);

г) вікові ознаки людей: *давній, молодий, старий, юний* і под. (СУМ, 1970–1980): – *Ти ще молодий...* (В. Шкляр); – *Я не є молодий і не є старий, хлопці* (Ю. Андрухович); *Чоловік у неї був старий...* (П. Загребельний); *Він [Опанас Журавський] був ще зовсім юний...* (В. Дрозд);

г) особливості характеру, інтелекту: *веселий, гордий, добрий, дурний, задрісний, злий, кмітливий, мудрий, нервовий, розумний, сміливий, сумний, сердитий, хитрий, хоробрий, чесний, щедрий* та ін. (СУМ, 1970–1980), напр.: *...мій народ не гордий...* (Л. Костенко); – *А ти теж не дуже хоробрий...* (В. Шкляр); *... він [товариш]*

веселий, немов на весілля рушав... (В. Стус); **От і я сумна** (І. Жиленко); **...ти од природи кмітлива і ще молода** (В. Дрозд);

д) ознаки, на які реагують органи чуттів (нюхові, смакові, температурні, на слух, на дотик і под.): **гарячий, гіркий, гладкий, голосний, жорсткий, запашний, затхлий, кислий, колючий, м'який, смачний, солодкий, солоний, смердючий, холодний, теплий, твердий, тихий** і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: **Чужинці їдять наш хліб і дорікають нам, що він не такий смачний...** (Ю. Мушкетик); **Бо вода тут справді смачна, солодка...** (О. Гончар); **...я ротом хапаю повітря, але воно затхле, сухе, як пісок...** (С. Андрухович); **А земля чужа, тверда, колюча** (І. Багряний); **Степ світлий і тихий, як пустеля** (В. Барка);

е) кольорова гама, її різні відтінки: **білий, блакитний, брунатний, бузковий, вишневий, волошковий, жовтий, зелений, золотий, каліновий, коричневий, сивий, сизий, синій, срібний, червоний, чорний, фіолетовий** і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: **...аж до сонця височінь блакитна** (А. Мойсієнко); **Головні кольори – синій, зелений та срібний** (Л. Костенко); **...є прут зелений, а є й сірий, а той чорний, а той червоний, і білий, і жовтий є...** (П. Загребельний); **Він [Аслан] був синій, як печінка, від биття...** (І. Багряний); **...а той вінок – волошковий...** (О. Гончар);

є) колір масті тварин: **буланний, вороний, гнідий, мишастий, мурий, перістий, попелястий, рябий, сірий, чалий** та ін. (СУМ, 1970–1980), напр.: **За таких хвилин Шепталу здавалось, що він давно вже не білий, а сірий, гнідий, перістий, вороний, чалий, як інші бригадні коні** (В. Дрозд); **А другий кінь вороний, добрий кінь** (Б. Грінченко);

ж) вага предмета: **важкий, легкий, невагомий** і под. (СУМ, 1970–1980): **...а меч був важкий** (П. Загребельний); **...але камінь важкий і холодний, мов лихо, мов нещастя, мов сама смерть** (П. Загребельний); **– Мені рідна зброя ніколи не важка** (О. Гончар); **Я знову зроблюсь невагома** (О. Забужко); **Я стаю легкий, сипкий і сам для себе неперекопливий** (Л. Костенко);

з) ознаки розміру, зовнішньої форми, обсягу, відстані: **близький, великий, випуклий, вузький, далекий, довгий, круглий, короткий, малий, опуклий, середній, широкий** і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: **Світ великий** (Л. Костенко); **Дорога важка й довга** (П. Загребельний); **А це шлях довгий, забрьохаємося** (Л. Костенко); **Але шлях ще довгий** (О. Бердник); **Стіл довгий і ломиться від**

наїдків... (Д. Білий); ...його [писаря] заялосений **піджачок був вузький** на гладкі плечі (Б. Грінченко); Але правду-таки мовлять люди, що **світ круглий** (В. Дрозд); **Форма** глека **опукла** з вогню! (В. Коломієць); **Вулиця Широка була справді широка...** (І. Багряний);

и) темпоральні ознаки: **довгий, короткий, нескінченний, тривалий** та ін. (СУМ, 1970–1980): День **довгий...** (Є. Гуцало); ...**битва була нескінченно довга...** (П. Загребельний); ...**інкубаційний період розвитку вірусу може бути дуже тривалий** (М. Дашкієв);

і) інші ознаки²⁶: **багатий, бідний, врівноважений, головний, задовільний, згубний, плавний, ламкий, несхитний, рвучкий** і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: До того ж **Світлана Кузьмівна** – на диво **спокійна, врівноважена** (Ю. Мушкетик); **Виборець відповідальний за те, що обрана людина робитиме на своїй посаді** («Дзеркало тижня», 2009); **Легенда, звісно, то головне** (В. Шкляр); **Чи справді наш розум всесильний, всемогутній?** (О. Гончар).

Предикати якісного стану **подібний, схожий, близький, споріднений** та ін. (СУМ, 1970–1980) зумовлюють семантико-синтаксичні субстанційні суб'єктну і об'єктну залежності, що позначають подібні ознаки суб'єкта і об'єкта, напр.: **Грунський район** – це ж район, **дуже близький до його рідного міста** (І. Багряний); **Местиша ніколи не був надто близький з братом** (І. Білик); **Він подібний на мого святого Антонія** (Т. Прохасько); ...**він [Вудро Вілсон] радше схожий на стриману, раціонально мислячу людину** («Дзеркало тижня», 2011); ...**словацька мова, як відомо, дуже споріднена з співучим подільським Хоминим діалектом** (О. Гончар); **В кожному разі дід був дуже подібний до козака-чаклуна й характерника** зі «Страшної помсти» Гоголя (І. Багряний).

Суб'єктну і об'єктну залежності вмотивовують також предикати **необхідний, потрібний, причетний, пов'язаний** і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: **Вільний від лісу простір життєво необхідний для існування численних представників карпатської флори і фауни** («Дзеркало тижня», 2009); **Мені просто необхідна ваша допомога** (М. Дашкієв); **Білінгвізм пов'язаний з монолінгвізмом** (А. Загнітко); – **Для чого я вам потрібний <...>?** (Б. Бойчук); **Україні потрібна термінова реформа...** («Високий замок», 2009); **Причетний я до рідного нам слова...** (І. Вихованець).

Предикати якісного стану виражають постійну, відносно незмінність ознаки. Вони визначають переважно один залежний компонент у конструкції $S + P_{adj(st)}$. Окрема група предикатів якісного стану здатна формувати реченнєву модель $S + P_{adj(st)} + O$, у якій представлено суб'єктну та об'єктну залежності.

2.1.3.3. Предикат кількісного стану

Предикати кількісного стану виражають постійну статичну або тимчасову кількісну ознаку предмета. Крім числа і величини, вони репрезентують кількість в об'ємі, у ступені й інтенсивності розвитку об'єкта, темп процесів, часові властивості різноманітних явищ. Їхнє значення цілком споріднене із семантикою стану, тому їх варто визначати як семантичний різновид предикатів стану²⁷.

Особливості цих предикатів досліджували І. Р. Вихованець (розмежував означено-кількісні та неозначено-кількісні предикати кількості) [Вихованець, 1992, с. 110], О. Г. Межов (виділив різновиди квантитавних предикатів: 1) статично-квантитативні (власне-кількісні); 2) квантитативно-компаративні; 3) квантитативно-вікові; 4) динамічно-квантитативні) [Межов, 2012, с. 101]; Н. М. Костусяк (проаналізувала предикати кількісної ознаки та предикати кількісно-вікової ознаки) [Костусяк, 2012, с. 256]; Н. М. Попович (вирізняла шість груп предикатів: 1) власне-кількості (точно означеної кількості); 2) неозначеної кількості; 3) приблизної кількості; 4) розподільної кількості; 5) кількості-відношення; 6) динамічно-кількісної ознаки) [Попович, 2002, с. 4–5]; Н. В. Кавера (виокремила чотири значеннєві групи: 1) предикати означеної кількості; 2) предикати неозначеної кількості; 3) предикати приблизної кількості; 4) предикати розподільної кількості) [Кавера, 2008, с. 14–15] та ін.

Ураховуючи семантичні особливості предикатів кількісного стану, потрібно диференціювати їх на три різновиди:

- 1) предикати означено-кількісного стану;
- 2) предикати кількісно-вікового стану;
- 3) предикати неозначено-кількісного стану.

Предикати означено-кількісного стану позначають точну кількість предметів. Вони виражені всіма семантичними розрядами

числівників: власне-кількісними, збірними, порядковими, дробовими, напр.: *До току відстань чимала, він тепер один у них...* (О. Гончар); *«Хлопці» були два дужі, червонощокі поліцаї...* (П. Загребельний); *...і тепер їх [вогників] чотири* (С. Андрухович); *...він [День української писемності] п'ятнадцятий...* (А. Загнітко); *Їх тут семеро* (Б. Грінченко).

Предикати кількісно-вікового стану репрезентують визначену або приблизну кількість, напр.: *...йому [синові] шість років* (Л. Костенко); *...тобі вічно двадцять сім* (Ю. Андрухович); *...років йому десь так тридцять, може, трохи більше...* (Ю. Андрухович); – *Кажуть, що вам сорок п'ять сьогодні?* (О. Бердник).

Предикати неозначено-кількісного стану позначають точно не визначені, узагальнено-кількісні поняття. Вони виражають кількісний стан у межах від приблизної кількості незначної номінації предметів (*мало, кілька, декілька*), напр.: *Нещодавно у нас було декілька одвертих розмов...* (В. Дрозд); *Бетонної смуги буде так мало...* (О. Гончар); *У землянці було кілька чоловік* (Є. Гуцало); *Хіба тут деревини мало?* (П. Загребельний) до приблизних кількісних номінацій їхньої надмірності (*багато, чимало, немало*), напр.: *Охочих потрапити до міста було чимало...* (М. Соколян); *Вагончики такі ж, як і на польових станах, тільки їх тут багато...* (О. Гончар); – *Не можемо ризикувати, – розважливо мовив Сивоок, – їх багато* (П. Загребельний); *Займися пораненими – їх буде сьогодні немало!* (В. Малик).

Числівник як предикат кількісного стану, перебуваючи в позиції присудка і предикатної синтаксеми з набутими у приіменниковому використанні її морфолого-синтаксичними властивостями, здатний утворювати двокомпонентні елементарні синтаксичні структури та зумовлювати залежність суб'єкта кількісного стану, напр.: *Коротше, щоб ти зрозумів, мені зараз сорок п'ять, вірши?* (Л. Денисенко); *...варіантів <...> є кількасот...* (Т. Прохасько); *Мені десять або дванадцять літ* (П. Загребельний); *...їх <...> було не тридцять восьмеро* (І. Багрянний). На двокомпонентності таких структур наголошують Г. О. Золотова [Золотова, 1982, с. 133], І. Р. Вихованець [Вихованець, 1992, с. 111], К. Г. Городенська [Городенська, 2002а, с. 23–26], Н. М. Костусяк [Костусяк, 2012, с. 257], О. Г. Межов [Межов, 2012, с. 101].

У формально-синтаксичній структурі речення предикати означено-кількісного, кількісно-вікового, неозначено-кількісного стану визначаємо як складений іменний присудок із числівниковою основою частиною²⁸. У функції присудка числівникам властиві дієслівні категорії часу, способу. Категорія виду здебільшого виражена в них аналітичним способом (за допомогою аналітичної морфемизації зв'язки *бути* або аналітичних напівморфем: *ставати / ставатися, становити, дорівнювати, досягати / досягнути, налічувати, нараховувати, сягати / сягнути, зостатися*) та числівниково-іменниковим поєднанням у функції складеного іменного присудка, напр.: *Адже той був президентом вісім років...* («Високий замок», 2009); *Потім було кілька тяжких літ для Болгарії* (П. Загребельний); *...не затребуваних сучасно у сільському господарстві стало втричі більше* («Дзеркало тижня», 2009); *Нас зосталося восьмеро* (В. Шкляр); *...з'єднане руське військо <...> налічувало понад двадцять тисяч воїв...* (В. Малик). На думку Н. М. Костусяк, це дає змогу кваліфікувати їх як функційні еквіваленти дієслова [Костусяк, 2012, с. 257].

Функційні особливості предикатів кількісного стану в семантико-синтаксичній структурі реалізують семантико-синтаксичну залежність суб'єкта кількісного стану із диференціацією на суб'єкт означено-кількісного стану, суб'єкт кількісно-вікового стану, суб'єкт неозначено-кількісного стану. Особливістю предикатів кількісного стану є те, що вони здатні визначати лише лівобічну семантико-синтаксичну суб'єктну залежність, тому просте семантично елементарне речення з такими предикатами утворене з двох синтаксем – предикатної ознакової синтаксеми і субстанційної залежної синтаксеми в реченнєвій конструкції **S + P_{num}**. Однак, морфолого-синтаксична однотипність семантично елементарних простих речень із предикатами кількісного стану компенсована досить великим обсягом різноманітної лексики в позиції залежного субстанційного компонента.

2.1.3.4. Предикат стану-відношення

Предикати стану-відношення сформовані транспозиційно-модифікаційними одиницями, вираженими прикметниками та прислівниками вищого та найвищого ступенів. Ці одиниці

транспоновані переважно в синтаксичну сферу дієслова, а модифікаційні зміни виражає семантична відмінність цих форм порівняно з вихідними, забезпечена відповідними словотворчими засобами – суфікси *-ш-*, *-іш-*, префікс *най-* та аналітичні компоненти *більш / менш*, *найбільш / найменш*.

Предикати стану-відношення формують трикомпоненті реченнєві структури, напр.: *...їм тут було краще, ніж удома* (О. Рудківський); *...[жон] у тебе більше, аніж у князя* (П. Загребельний); *А доброта – це найвища, найуніверсальніша* <...> *з усіх чеснот...* (Б. Бойчук). У них предикат стану-відношення виражений вищим (компаративом) і найвищим (суперлативом) ступенями порівняння.

Предикати стану-відношення *ближче, вище, гарніше, глибше, дешевше, довше, зеленіше, гостріше, мудріше, нижче, темніше, світліше, хитріше, чистіше, чорніше, пізніше* та ін. (СУМ, 1970–1980) утворені від вихідних прислівників за допомогою суфіксів *-ш-*, *-іш-*, які приєднані замість суфікса *-о-*, зрідка *-е-*. Прикметникові суфікси *-к-*, *-ок-*, що входять до складу прислівникових основ, усічені перед суфіксом *-ш* (*е*): *широко – ширше, ніжно – ніжніше, тонко – тонше, світло – світліше, високо – вище*. В утворенні деяких предикатних форм спостерігаємо чергування приголосних [з], [з] із [ж], пор.: *вузько – вузьче, дорого – дорожче, низько – нижче* і под. Окремим предикатам стану-відношення властиві суплетивні форми вищого ступеня порівняння: *багато – більше, добре – краще, мало – менше, погано – гірше*, напр.: *...чи так йому [Ході] буде краще* (В. Шкляр); – *Сама стерегла нашу доньку, їй ставало гірше й гірше* (П. Загребельний);

Предикати стану-відношення, виражені компаративними означальними прислівниками синтетичної форми, здебільшого функціонують у простому семантично неелементарному реченні. Цілком погоджуємося з думкою К. Г. Городенської: «У цій позиції вони репрезентують значення прислівникового предиката стану-відношення і пов'язуються з підметом, вираженим інфінітивом, що й слугує ускладнювальним компонентом» [Городенська, 2004б, с. 311]. Предикати стану-відношення зумовлюють об'єктну семантико-синтаксичну залежність, що має обов'язкову правобічну позицію і зреалізована об'єктом відношення, вираженим інфінітивом, напр.: *Сидіти краще, ніж стояти; Бігти тяжче, ніж іти; Мовчати було легше, ніж говорити* і под.

Предикати стану-відношення *найбільше*, *найменше* та ін. (СУМ, 1970–1980) (суперлативні прислівники міри і ступеня) у формально-синтаксичній структурі речення репрезентовані складеним присудком, який зумовлює функціонування іменників у родовому відмінку, напр.: *Серед визволених найбільше було чехів та поляків, кілька росіянок та українок, кілька французів і навіть один араб, невідомо де захоплений німцями* (О. Гончар); *...серед тамтешньої розмаїтої публіки письменників було найменше* (М. Дашкієв); *Придивившись пильніше, Максим зауважив, що в тій купі найбільше було автоматичної ручної зброї* (І. Багрянний); *Чого-чого, а веселоців тут було найменше...* (П. Загребельний), а також складеним присудком, що взаємозалежний із підметом у називному відмінку, напр.: *Сивоок теж пропхався наперед, теж доскочив до тих, що були найближче перед дружиною...* (П. Загребельний); *Чорнобородий несподівано відскочив убік, той, що був найближче до нього, за інерцією ступнув зо два кроки й опинився так близько від дівчини...* (Н. Гайдамака); *...дівчата будуть мовби найближче до них, до своїх* (О. Гончар); *Він хапає однією рукою мадам Віардо, другою Клоді – вони найближче до нього* (О. Іваненко); *Найкращою ж ця частина була тому, що була найдалше від дверей* (І. Багрянний).

Н. М. Костусяк відносить зазначений різновид предикатів до слів категорії стану [Костусяк, 2002, с. 45, 49]. Дослідниця констатує: «У синтаксичній структурі сучасної української мови вирізняємо ступеньовані форми слів категорії стану. Цікавий синтаксичний факт становить те, що вказані компоненти завжди виступають у позиції співвідносного з присудком головного члена односкладних речень і функціонують в елементарних та ускладнених конструкціях. Елементарні синтаксичні структури позначають одну ситуацію, наприклад: *...братам <...> не легше?* (Є. Гуцало); *...тобі ліпше...* (Р. Іваничук)» [Там само. С. 49]. Здебільшого прості неелементарні речення з предикатами стану-відношення утворені з двох реченнєвих конструкцій: базова конструкція вихідного елементарного речення і модифікована конструкція іншого елементарного речення, напр.: *Правда, в нас по ставках та каналах риби сьогодні, вважай, більше, ніж у Чорному* (О. Гончар). Ступеньовані слова категорії стану функціонують тільки в предикативній позиції й утворюють залежний суб'єкт порівняння у формі давального відмінка.

Предикати, виражені прикметниками, позначають характеристику ознаки предмета через її порівняння (зіставлення) з такою ж ознакою в іншому предметі або вирізняють окрему ознаку із сукупності однотипних за її виявом у відповідному предметі та зреалізовані формами компаратива або суперлатива: *світлий – світліший, найсвітліший; теплий – тепліший – найтепліший; добрий – добріший – найдобріший; великий – більший – найбільший* і под., напр.: – **Я старший за тебе на три літа...** (П. Загребельний); ...**Олександр був молодший Івана й Петра, але старший Семена...** (В. Шевчук); **[Віка] була на десять років молодша від мене** (Ю. Андрухович); **Він [ангел] був трохи більший за голуба, з сизими крильцями й золотоволосою дівочою голівкою** (Р. Іваничук); **Тягнибіда <...> розумніший і добріший за Мурая...** (О. Довженко); **Хай вона [сапа] буде гостріша за твої власні зуби...** (О. Гончар); **Він [Себастьян] був гарніший мужчина за мене, на це не було ради** (Б. Бойчук); ...**мій отець найдужчий за всіх!** (І. Білик); **Новий хором постав торік, він був найбільший серед усіх будівель княжого двору – з різьбленими теремами на обох чолах, з двома гострими вежами на причілках** (І. Білик); – **Султан Сулейман буде найбільший зі всіх султанів наших!** (О. Назарук). Співвідносна міра якості передається в сучасній українській мові граматикалізованими формами або так званими ступенями порівняння, які проте варто вважати не формами того самого слова, а різними словами. Функціонування форми порівняння як слів зумовлене відмінностями в семантиці, наявністю в структурі цих слів словотвірних формантів, зміною синтаксичної ролі ступенів порівняння порівняно з вихідними прикметниками. Предикати, що зумовлюють дві іменникові синтаксеми – суб'єктну й об'єктну, формують окремий різновид предикатів якості. Їх можна назвати предикатами якості-відношення [Вихованець, 1992, с. 103–104]. Варто також вказати і на збільшення залежних компонентів, що зумовлюють зазначені предикати, зокрема об'єктну залежність реалізують компоненти у функції об'єкта порівняння.

Предикати, виражені компаративними прислівниками міри і ступеня *більше (більш)* та *менше (мени)*, передають значення стану-відношення, напр.: **Такого, як ви, на «Оріоні» не було і більше, мені здається, не буде** (О. Гончар); ...**але й чоловіків, хоч як то дивно теж було не менше...** (П. Загребельний); **А мені було, може,**

стільки, як вам, літ, а може, менше, а то й більше (П. Загребельний).

Предикати стану-відношення визначають об'єкту залежність, виражену об'єктною синтаксевою, напр.: – *Дуже багато, більше від будь-якого з відомих мені племен* (І. Білик); ...*уражених було втричі менше від попереднього дня...* (І. Білик). Об'єкт порівняння в реченнєвих конструкціях з предикатами стану-відношення репрезентований у підрядній частині зі сполучником *ніж*, що засвідчує неелементарність таких речень, напр.: *Щось навіть гірше, ніж заборона* (Л. Костенко); *Та з халупами їм велося гірше, ніж із людьми* (І. Багрянний); *Я буду швидше, ніж за двадцять хвилин* (Ю. Андрухович). Залежний суб'єкт стану-відношення зреалізований іменником у формі давального відмінка або у формі родового відмінка з прийменником *для*, напр.: ...*йому буде ще гірше* (І. Багрянний); *Тим гірше для тебе* (І. Багрянний); – *Тим гірше для Мацапури* (Ю. Андрухович).

Предикати стану-відношення вмотивовують суб'єкту й об'єкту залежності, напр.: *То було гірше кулі, гірше петлі* (О. Довженко), виражені прикомпаративними суб'єктом та об'єктом стану-відношення. Зазначені предикати здатні зумовлювати суб'єкту й об'єкту залежності, репрезентовані суб'єктом та об'єктом порівняння, що функціонує з прийменником *за*, напр.: ...*що може бути краще за воду* (П. Загребельний); *А що може бути краще за НДДКРи для освоєння бюджетних коштів?* («Дзеркало тижня», 2012); *Ділове й спокійне запитання було гірше за крик...* (І. Багрянний).

Потрібно виділити також предикати стану-відношення в неелементарних конструкціях, у яких, крім суб'єкту та об'єкту залежностей, спостерігаємо залежність відповідного компонента у формі інфінітива, що ускладнює семантико-синтаксичну конструкцію: *Студентам подорожувати було цікавіше від інших*.

Отже, предикати стану-відношення здебільшого утворюють трикомпонентні структури $S + P_{adv(st-rel)} + O$ і $S + P_{adj(st-rel)} + O$ та визначають суб'єкту та об'єкту семантико-синтаксичні залежності, виражені суб'єктною і об'єктною синтаксевами у відповідних граматичних функціях.

2.2. Різновиди субстанційних семантико-синтаксичних залежностей

У простому семантично елементарному реченні предикат вмотивовує основні субстанційні різновиди семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей, що виявлені в базових простих семантично елементарних конструкціях.

Субстанційна суб'єктна семантико-синтаксична залежність має такі різновиди:

а) агентивна залежність, напр.: *Он там понад яром косар жито косить* (О. Гончар); *Марія жне жито, пшеницю* (У. Самчук); *Аж три роки, гей, три роки, три роки Вишивала Лебедівна рушники* (Т. Коломієць); *А Кий тим часом скрутив жмут соломи круг палаючих дощечок...* (В. Малик); *У викопану яму чоловік убиває кілок...* (Й. Струцюк);

б) залежність суб'єкта процесу, напр.: *Київські каштани зацвітають червоно* (Ю. Смолич); *...лопухи вже відцвіли...* (І. Білик); *За вікном весело щєбетали ластівки і цвірінчали розбишаки-горобці* (В. Малик); *Важчають ноги, важчає все тіло...* (М. Стельмах); *Попіл від пожежі вже зовсім охолонув* (Й. Струцюк); *Молоко кипіло...* (Й. Струцюк);

в) залежність суб'єкта стану, напр.: *Але Соня вірить...* (В. Винниченко); *Сусільство ненавидить чиновника* («Українська правда», 2011); *[Я] Люблю його пісні, його печаль і вроду. Ненавиджу його безмірну темноту* (Л. Костенко); *Він любить тиху паморозь дистанцій* (Л. Костенко); – *А ти повіриш...* (О. Ірванець);

г) залежність суб'єкта всеохопного стану (нульове вираження), напр.: *...осеніє кругом...* (Є. Пашковський); *Дощить, гримить...* (О. Гончар); *Надворі дощить, і холодна темрява роз'їдає очі* (Г. Тютюнник);

г) залежність суб'єкта якісного стану, напр.: *Може, і вона була вродлива у свою сімнадцяту весну?* (В. Коломієць); *...ти кругла сирота і судьба твоя нещаслива* (М. Матіос); *Колись [Панас Омельянович] був такий прудкий та непосидючий...* (О. Гончар); *Ці покої розкішні, просторі* («Волинь», 2016); *Зал того дня був переповнений* («Волинь», 2016);

д) залежність суб'єкта кількісного стану, напр.: *Мені двадцять вісім років...* (Ю. Андрухович); [*Сестра*] *Має чотирнадцять літ* (І. Білик); *Воронові було вже двісті сімдесят літ...* (В. Шкляр);

ж) залежність суб'єкта стану-відношення, напр.: *...багато жінок, але й чоловіків, хоч як то дивно, теж було не менше...* (П. Загребельний); *Мертвих ратників Мешка виявилось більше від живих...* (І. Білик).

Предикатний компонент зумовлює також інші різновиди субстанційних залежностей:

– об'єктну семантико-синтаксичну залежність, напр.: *Тебе знайшов я на добро* (В. Стус); *...Марко заробляв свій хліб насущний художником-оформлювачем...* (О. Ірванець); *Стримай гнів на винних без провини* (Б. Олійник); *І все ж умертвити українську націю <...> не вдалося* (В. Горбачук);

– адресатну семантико-синтаксичну залежність, напр.: *...схожий хтось на діда чи на батька <...> Подав мені сопілку бузинову* (В. Коломієць); *Президент продав Аджарію туркам...* («Дзеркало тижня», 2012); *Я подарував цьому шкільному музею 10 своїх пейзажів* («Експрес», 2010); *...друг-архітектор презентував Адальбертові Арделі будинок...* («Віче», 2011); *Дам тобі жonoю свою сестру Гриму* (І. Білик);

– інструментальну семантико-синтаксичну залежність, напр.: *Психолог гучно постукав лінійкою по металевій вазі з індійським карбованим орнаментом...* (Л. Копань); *Хлопець <...> тесав тибля сокирою* (Й. Струцюк); *А як копнув він [Кузьма] лопатою, попів перетлілий вигорнув* (В. Дрозд); *...у детонатор вставляли шматок бікфордського шнура, для надійності стискували плоскогубцями...* (М. Стельмах);

– локативну семантико-синтаксичну залежність, напр.: *Вів свій повстанський загін Никифор Калша берегом Синявки* (В. Дрозд); [*Сорока*] *<...> сіла на стару березу* (Й. Струцюк); *А вулицею на вечорниці вже йшли його брати* (Й. Струцюк); *На Канари теж поїхав не я* (Л. Костенко).

Схарактеризовані різновиди семантико-синтаксичних залежностей сформовані різнотипними предикатами і виражені субстанційними синтаксемами.

2.2.1. Агентивна семантико-синтаксична залежність

Агентивна семантико-синтаксична залежність підпорядкована предикатам дії. Її виокремлення вможливило визначити реченнєві структури з предикатами дії, виявити основні тенденції організації семантико-синтаксичної структури речення. Проблематика, що висвітлює агентивну семантико-синтаксичну залежність суб'єкта, передбачає також аналіз функційно-семантичних ознак предикатів дії.

У граматичних студіях дослідження суб'єкта найбільш вагово представлене у працях І. Р. Вихованця [Вихованець, 1983; Вихованець, 1992; Вихованець, 1993], А. П. Загнітка [Загнітко, 2011], К. Г. Городенської [Городенська, 1991], М. Я. Плющ [Плющ, 2011], М. В. Мірченка [Мірченко, 2004], О. Г. Межова [Межов, 2000; Межов, 2007; Межов, 2012] та ін.

Предикату і залежному від нього суб'єкту належить головна роль в утворенні речення. У системі мови предикатні синтаксичні одиниці – це центральні компоненти речення із семантикою ознаки. У реченнєвих конструкціях предикатами виступають дієслова, прикметники, прислівники, числівники. Непредикатні одиниці є компонентами з предметним значенням. Семантичні ознаки непредикатних компонентів визначають предметність позначуваних ними об'єктів²⁹.

Предикат здатний породжувати залежний суб'єктний компонент (агенс, суб'єкт процесу, суб'єкт всеохопного стану, суб'єкт стану, суб'єкт якісного стану, суб'єкт кількісного стану, суб'єкт стану-відношення). І. Р. Вихованець слушно зауважує: «Семантична диференціація суб'єктної синтаксеми залежить передусім від характеру предиката – найголовнішої у семантико-синтаксичній структурі речення синтаксеми» [Вихованець, 1992, с. 112]. Дослідник наголошує, що залежні від предикатів субстанційні синтаксеми виявляють неоднаковість щодо діапазону сполучуваності з класами предикатів і щодо семантичного варіювання [Вихованець, 1993, с. 248], напр.: *Диригент Петро <...> розтягав свого акордеона на ширину рук...* (Р. Іваничук) *Оксана пасла корову і водночас пасла вівці на березі річки* (Й. Струцюк) (агентивна синтаксема залежить від предиката дії); *Торішне листя не зопріло ще* (Л. Назарчук); (суб'єктна синтаксема залежить від предиката процесу); *Я вельми збентежився*,

ніби спійманий на кражі (Р. Іваничук); ...**вона [Василина]** просто **недолюблює** Доцьку (М. Матіос); **Ото й злоститься** потайки **Василина** на невістку мало не з першої днини... (М. Матіос) (суб'єктна синтаксема залежить від предиката стану) і под.

Семантичний потенціал предикатів дії визначає відповідну кількість предметних компонентів, а також впливає на їхнє семантичне вираження. Агентивну семантико-синтаксичну залежність визначають предикати дії, виражені такими основними лексичними групами:

1) предикати, що позначають активну діяльність агенса: *анти-септувати, асфальтувати, бальзамувати, барвити, боронити, боронувати, брити, вгородити, вдрягнути, відбатожити, відгострити, відгострювати, віддубасити, віддухопелити, віджарити, відклепати, відклепувати, відкорковувати, відкоркувати, відкреслити, відкреслювати, відкрутити, відкручувати, відкупорити, відкупорювати, відмолотити, відмолочувати, відорати, відорювати, відполіровувати, відтінювати, відтіняти, відточити, відточувати, відтушувати, відтушовувати, відхльостати, відчухрати, відшліфувати, відшліфувати, відшмагати, відшмарувати, відшпарити, вибивати, вибити, вибривати, вибрити, вив'язати, вив'язувати, вигантовувати, виглушити, виголити, виголювати, вигострити, вигострювати, викрасити, викрашувати, викраювати, викраяти, викреслити, викреслювати, виклепати, виклепувати, викопувати, виколоти, вилізати, вилизувати, вимайструвати, вималювати, вимальовувати, вимережати, вимолоти, вимолотити, вимолочувати, вимостити, вимоцати, вимоцувати, винизати, виорати, виорювати, вирисовувати, вирисувати, витирати, вихлєбтати, вихльоскувати, вихльостувати, вколоти, вколювати, вкривати, вкрити, вперізувати, вперіщити, врізати, врізувати, врубати, встругати, встругнути, встругувати, втерти, втирати, в'язати, дубасити, дряпнути, достругати, достригати, досвердлювати, досвердлити, дорубувати, дорізати, дорізувати, дорисувати, допиляти, допилювати, домолоти, домолочувати, жати, забинтувати, завантажити, завантажувати, завісити, зав'язати, зав'язувати, загашувати, загачувати, угороджувати, загородити, закорковувати, закоркувати, залізати, зализувати, змайструвати, замалювати, замальовувати, заретушувати, зарисовувати, зарисувати, зарізати, засипати, заштрихувати, заштриховувати, зв'язати,*

зв'язувати, дрягнути, здряпувати, зітерти, зістругувати, зішкребти, зішкрябувати, змайструвати, змалювати, змальовувати, зстругати, зстругувати, зстригати, зстригти, зшкрібати, ізв'язати, ізв'язувати, клепати, колоти, колупати, копати, копнути, креслити, кропити, лініювати, майструвати, малювати, мережити, нав'язати, нав'язувати, надколоти, надклепати, надклепувати, надстругати, настругувати, надсвердлювати, надряпати, надряпувати, накривати, накрити, накреслювати, намережати, нарубати, нарубувати, зрізати, нарізувати, нарисувати, нарити, настругати, настругувати, обв'язувати, огороджувати, обгорнути, зітерти, обкреслити, вкреслювати, обмальовувати, обперезати, обрисовувати, обрисувати, обрубувати, обрублювати, обстругати, обстругувати, пересвердлити, пересвердляти, перестелити, перестеляти, перестругати, перестругувати, пиляти, підбинтувати, підбинтовувати, підв'язати, підв'язувати, повантажити, повив'язувати, позавішувати, позав'язувати, позв'язувати, подорізувати, подоколювати, позрізувати, позрублювати, понав'язувати, понадрубувати, понакреслювати, понадрізувати, понадпилювати, понакривати, понамальовувати, помережити, попереув'язувати, попереув'язувати, попереув'язувати, попереув'язувати, поперерізати, поперерізувати, попереув'язувати, попереув'язувати, поогороджувати, попідв'язувати, попідмальовувати, попідрубувати, пров'язувати, прокреслити, прокреслювати, простелити, простеляти, простругати, достругувати, протесати, прочеркнути, різати, різонутися, різьбити, розкреслити, розкреслювати, розмалювати, розмальовувати, розліновувати, розлінувати, розпилювати, розпиляти, розрисовувати, розрисувати, розрізати, розсвердлити, скреслити, скріпити, скріплювати, терти, фарширувати, хлестати, хльостати і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: *А хтось оре*, здається, за сімох (В. Лазарук); *...вона [бабуся] весь час вишивала* (Ю. Винничук); *...Настуня <...> чистила бородавкувату бульбу* (Й. Струцюк); *[Грицько] Викопав яму глибиною в коліно* (В. Малик); *Дідусь <...> плете собі личаки* («Експрес», 2013); *...власного гнізда-фортеці збудувати він [Петро Григорович] тоді змоги не мав* (В. Шевчук); *Смирений монах Йов Кондзелевич у Білостоцькому монастирі ікони малював...* (Й. Струцюк);

2) предикати, що позначають більший або менший ступінь інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт: *абшитувати, авансувати,*

авізувати, адсорбувати, акредитувати, активізувати, амортизувати, аналізувати, ангажувати, англізувати, анулювати, апробувати, арештувати, асигнувати, атакувати, атестувати, бавити, банітувати, бадувати, баламутити, бесемерувати, білити, бронзувати, букерувати, залити, відфільтровувати, відформувати, відфрезерувати, вмережувати, вмонтувати, вирівняти, впаювати, впести, гасити, гнути, городити, гризти, гуртувати, дерти, дублювати, жертвувати, коптити, кошлатити, кришити, кроїти, лінчувати, сікти, смалити, солити, терти, тиснути, товкти, толочити, черпати, чесати, чистити, шинкувати, шматувати та ін. (СУМ, 1970–1980), напр.: ...**князь садонув** кулаком привіконний мур... (М. Мартинюк); ...**Ви поливали** спекотні поля (В. Гей); **І розгорне** полотно дороги моя **Марієчка** свята (Н. Гуменюк); **І косар** ще **не мантачить** косу (Н. Гуменюк); **Сьогодні на прощі в Жидичині він [князь Данило] вчинятиме** молитву святому Миколаю (М. Мартинюк); ...**дідусь** <...> **міряє** свою територію широкими кроками («Експрес», 2013);

3) предикати, що виражають дію суб'єкта на об'єкт: *алітувати, ампутувати, антисептувати, апретувати, баластувати, бальзамувати, бомбардувати, барвити, батувати, боркати, боронити, брити, брукувати, букетувати, буравити, бурити, вибальзамувати, вибарвити, вибатувати, виборонити, вибрити, вибрукувати, вибурити, висікти, вистріляти, вистругати, вистукати, витерти, витесати, витісувати, вичесати, вичинити, вичинювати, вичиняти, вичісувати, вишити, вишліфувати, вишмагати, вишмарувати, вишпарувати, вишпарювати, виштрикати, виштрикувати, витолочити, витолочувати, вихлестати, вихлестувати, відстригти, відстрілити, відстрілювати, відстріляти, відстукати, відстукотіти, відстьобати, відтінити, відтінювати, відтовкти, відточити, відточувати, відтушовувати, відтушувати, відшліфувати, відшліфувати, відшмагати, відшпарити, відшпандорити, вклепати, вколоти, вколювати, вкоротити, вкорочувати, вкосити, вкривати, вкрити, вкроїти, вкувати, влупити, вперізувати, вперіцити, врізати, врихтовувати, врихтувати, вточити, вточувати, вхопити, в'язати, забальзамувати, забарвити, забрити, забрукувати, забуравити, забурити, забуцати, закреслити, заліпити, заліплювати, замайструвати, замалювати, замальовувати, заретушовувати,*

заретушувати, зарисовувати, зарисувати, зарізати, заплямити, заплямувати, заповнити, заповнювати, заповняти, заряджати, заряджувати, зарядити, засаджувати, засадити, засівати, засіяти, засмачити, засмачувати, застругати, заштукатурити, заштрикати, заштрихувати, зачесати, збивати, збити, збовтати, збривати, збризкати, збризкувати, збуравити, збурити, звивати, звити, зволожити, зволожувати, зв'язати, зв'язувати, згортати, зістругати, зстругувати, зітерти, зліпити, змазати, змазувати, змащувати, змайструвати, знівечити, зрубати, зрубувати, зстругати, зчавити, зчавлювати, зчерпати, зчерпнути, зчесати, зчісувати, ізв'язати, ізв'язувати, ізсувати, ізсукувати, калювати, клепати, колоти, колупати, колупнути, кольнути, копати, копнути, косити, креслити, кришити, кріпити, кропити, кувати, лапати, лизати, лизькати, лініювати, лоскотати, лупонутти, лупнути, мазати, мазонутти, мазюкати, майструвати, малювати, милити, мішати, молоти, мостити, м'яти, набальзамувати, набуравити, нав'язати, нав'язувати, навоцтити, навоцувати, навоскувати, нагортати, надавлювати, надобвати, намочити, нарізати, натесати, нав'язати, надколоти, надклепати, надклепувати, настругати, надсвердлити, надсвердлювати, надряпати, надряпувати, надрубати, надраювати, накрити, накривати, накреслити, накреслювати, накраяти, накраювати, накосити, накорчувати, накорчовувати, накопувати, накопати, наколотити, намазюкати, намазувати, намалювати, намічувати, намітити, налініювати, напиляти, напудрити, на помадити, на помаджувати, нарізати, нарізувати, нарити, на рубувати, на свердлити, на сікти, на сікати, на скребти, зсукувати, напилити, на шаткувати, на тирати, на шкребти, на шліфувати, на шмагати, на чинити, на чинювати, на чиняти, на щупати, на щупувати, недовантажити, недовантажувати, обвивати, обвести, обвалувати, обвалькувати, обварити, обв'язати, обв'язувати, обгородити, обгороджувати, обгорнути, обмальовувати, обмотати, обмостити, обмити, обнести, обпудрювати, вприснути, обривнювати, обривняти, обрізати, обрізувати, обробити, оброблювати, обрешетити, обрешетувати, обсвітити, обстелити, обстригти, обставляти, обтісувати, обточити, обточувати, обчеркнути, обчиркити, обчищати, обчистити, обшліфувати, обшмагати, обшматовувати, обшматувати, обштукатурити, оповивати,

оплутувати, опиллювати, оперізувати, оперіщувати, опоясувати, отирати, ошпарити, очищати, оштукатурити, перебальзамувати, переборонувати, перебрити, перебовтувати, перевантажити, переклепати, переколоти, переколошматити, переколотити, переколупати, перекопати, перекосити, перекреслити, перекришити, перекропити, перекувати, переліняти, перелоскотати, перемазати, перемайструвати, перемалювати, перемолоти, перемолотити, перемостити, перем'яти, перерізати, перерисовувати, перерити, перепилювати, пересвердлити, пересвердлювати, перестелити, перестелювати, перестеляти, перестругати, перешиліфувати, перешиліфувати, перешиматувати, перечесати, підбальзамувати, підбинтувати, підбинтовувати, підв'язати, підгородити, підграфити, підкручувати, підкувати, підкрутити, відкріпляти, підкреслити, підкреслювати, підкрашувати, підкосити, підколупнути, підколоти, підклепати, підклепувати, підмалювати, підретушувати, підрізати, підсікти, підстригати, підстругати, підтерти, підтесати, підшиліфувати, побальзамувати, побрити, побурити, поголити, позагачувати, позагороджувати, позав'язувати, позаліплювати, позакривати, порізати, пошліфувати та ін. (СУМ, 1970–1980), напр.: [Хорив] **Нарубав** сухих дровець, **викресав** возню, **приладнав** над ним бронзовий казанок (В. Малик); ...довгов'язий **сербин Текелій** Січ **зруйнував** (Д. Білий); [Ми] **Реквізували** касу, **знищили** телефонно-телеграфне начиння... (В. Шкляр); ...**Ходя змайстрував** собі справжнього лука (В. Шкляр); ...**ластівка ліпить** собі гніздечко (В. Близнець); Зразу ж **мисливець загородив** її [нору] двома кілочками, а всі входи навкруг **позасипав** (В. Барка);

4) предикати дії із семантикою «писання»: **відписати, відписувати, дописати, списувати, надписати, надписувати, написати, обписати, обписувати, описати, описувати, перезаписати, перезаписувати, переписати, переписувати, писати, підписати, підписувати, повідписувати, позаписувати, понаписувати, понадписувати, попереписувати** і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: ...**отаман написав** додому листа... (В. Шкляр); **Хто ж написав** оцю дивну, оцю чудесну книгу? (І. Багрянний); **Дмитро Іванович** мовчки **понідписував** обидва папірці... (Ю. Мушкетик);

5) предикати на позначення мовленнєвої діяльності: **вибовкнути, вибовкувати, вибовтнути, виказати, виказувати, диктувати,**

наоповідати, нарозказувати, передрікати, переповідати, переповісти, порозказувати, розказати, розказувати, розповідати та ін. (СУМ, 1970–1980): *Крізь сльози Оксана розповіла про напад харцизів на хутір* (Ю. Андрухович); *...він розповів Таї все про батька* (П. Загребельний); *Вовкулака <...> розповів мені про зустріч із Гудимою* (В. Шкляр); *Він [Мікі] надто багато говорить...* (С. Андрухович); *Старий граф знову сердито бубонить* (В. Винниченко);

б) предикати на позначення виду діяльності: *адвокатувати, адмініструвати, акторствувати, акторувати, бондарювати, бортникувати, вівчарити, вівчарювати, візникувати, головувати, гончарювати, директорувати, кашоварити, ковалювати, кочегарити, кравицювати, куховарити, кушнірувати, лимарювати, лікарювати, лісникувати, лоцманувати, маклерствувати, маклерувати, мельникувати, начальствувати, пастухувати, пастушити, писарювати, пічникувати, професорувати, режисерувати, ректорувати, ремісникувати, репортерувати, різникувати, ріпникувати, секретарювати, скотарювати, слюсарювати, теслювати, теслярювати, учителювати, фурманити, чоботарювати, шахтарювати, шевцювати, шинкарювати, шорникувати, шоферувати* і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: *...він жив, теслював, хазяїнував тут!* (Є. Пашковський); *Богодар, батько Ратибора, гончарював...* (М. Мартинюк); *Отрохович столярював у будівельній бригаді або на фермі* (В. Дрозд); *...вчителювала Ганна Остапівна в маленькій степовій школі...* (О. Гончар); *...дід Живосил усе життя шевцював...* (В. Малик); *...квартирант Іван шоферував у колгоспі...* (Р. Іваничук); *Я в лісі куховарив...* (Д. Білий); – *Батько колись, за молодості, лісникував* (Ю. Мушкетик);

7) предикати, які у своїй семантичній структурі мають лексичне значення «передача об'єкта»: *адресувати, виплатити, виплачувати, видавати, видати, виділити, виділяти, відадресувати, віддаровувати, віддати, відплачувати, відплатити, вручати, вручити, давати, дарити, дарувати, дати, довірити, заадресувати, завдавати, завдати, здавати, надарити, надарувати, надаряти, недодавати, недодати, необдарити, обдаровувати, обдарувати, переадресувати, передавати, передаровувати, передарувати, передати, передоручити, повіддавати, повиплачувати, подати, понадавати, подадаровувати, понадарувати, присвятити, присвячувати, пропонувати,*

роздарити, роздаровувати, роздати, роздавати і под. (СУМ, 1970–1980): *І командири правди вірну зброю Дали їй нацадкам на віки* (П. Мах); *Ющенко запропонував свій варіант Конституції* («День», 2009); *Король подарував Олелькові дуже гарного плаща...* (Ю. Винничук); *Чи готові вони [покупці] віддати перевагу вітчизняному товару?* («Дзеркало тижня», 2009);

8) предикати зі значенням руху: *бігти, брести, бродити, виїти, волочитися, забігти, зайти, іти, крокувати, кульгати, лізти, плентатися, повзти, прибігти, приволочитися, прийти, прикульгати, прилізти, приплентатися, приповзти, присунутися, приходити, пришкандибати, простувати, прямувати, сунутися, ходити, шкандибати* і т. ін. (СУМ, 1970–1980), напр.: *Максим починає чеберяти по хатинці незграбними <...> чоботищами* (М. Стельмах); *Як з перебитими крилами птиці, вони [люди] вештаються по землі* (Й. Струцюк); *Та кожен раз рушають все одно У невідомість молоді колумби* (Н. Гуменюк); *Ми сходили схилом униз до Черемоша* (Р. Іваничук);

9) предикати, що позначають переміщення в просторі агенса: *вилетіти, вилітати, відімчати, відлетіти, відлітати, виїжджати, виїжджувати, виїздити, виїхати, вимчати, впливати, від'їжджати, від'їхати, відпливати, в'їжджати, в'їздити, в'їхати, доїжджати, доїздити, доїхати, долетіти, домчати, допливати, доплисти, заїжджати, заїздити, заїхати, залетіти, залітати, запливати, заплести, їздити, їхати, летіти, мчати, над'їжджати, над'їздити, над'їхати, надлетіти, надлітати, надплисти, наїхати, наїжджувати, наїздити, об'їжджувати, об'їжджати, об'їздити, об'їхати, переїжджати, переїздити, переїхати, перелетіти, перелітати, перепливати, переплисти, під'їжджати, під'їздити, під'їхати, підлетіти, підлітати, підпливати, підплисти, повід'їжджати, повід'їздити, повідлітати, повідпливати, подоїжджати, подоїздити, поїздити, поїхати, полетіти, політати, помчати, поплисти, попереджжати, попереджжати, проїжджати, проїжджувати, проїздити, проїхати, пролетіти, пролітати, промчати, пропливати, проплисти, роз'їжджати, роз'їздити, роз'їхати* та под. (СУМ, 1970–1980), напр.: *Пливли ми ввечері лиманом* (Л. Костенко); *Плавали ж колись козакі по Дніпру аж до Чорного моря* (Й. Струцюк); *Чотири <...> вершини помчали навперейми*

табунові сайгаків (В. Малик); Пізно вночі останнім із хутора **виїхав Гнат Рева** (Гр. Тютюнник); **Батько** мій колись <...> **їздив** до Юркевича у гості в село Криве (М. Рильський);

10) предикати, що позначають переміщення в просторі агенса і об'єкта із семантикою «нести»: *внести, вносити, винести, виносити, віднести, відносити, донести, доносити, занести, занестися, заносити, заноситися, знести, нанести, наносити, наднести, надносити, нести, принести, приносити, перенести, переносити, піднести, підносити, пронести, проносити, рознести, розносити* і под. (СУМ, 1970–1980) та семантикою «везти»: *ввезти, ввозити, везти, вивезти, вивозити, відвезти, вивозити, відекспортувати, відекспортувати, відімпортовувати, відімпортувати, відправити, відправляти, відтранспортувати, відтранспортувати, доекспортувати, доекспортувати, доімпортовувати, доставити, доставляти, дотранспортувати, дотранспортувати, завезти, завозити, звезти, звозити, заекспортувати, заекспортувати, затранспортувати, затранспортувати, експортувати, імпортувати, навести, навозити, надвезти, надвозити, назвезти, назвозити, перевезти, перевозити, передоставити, передоставляти, переекспортувати, переекспортувати, переімпортувати, переімпортувати, переміщати, переміщувати, перетранспортувати, перетранспортувати, переправити, переправляти, повідвозити, повивозити, повозити, подоставляти, позавозити, позвозити, поекспортувати, поекспортувати, попереозити, потранспортувати, потранспортувати, привезти, привозити* тощо (СУМ, 1970–1980), напр.: ...**Марійка Думич принесла** букетик до школи... (Є. Гуцало); ...[**Лукія**] **понесла** [гриби] в хату (Й. Струцюк); – **А Вільку [німці] повезли** в Сибір (Й. Струцюк); ...у золотих оздобах багрянців **везуть** царя в країну царську... (Л. Костенко); ...**я тебе завезу** в село (Й. Струцюк); ...**купець** <...> **привіз** кілька канадцят бочок рідкісного фрязького вина... (П. Загребельний); ...**імпортери** на цю валюту **завозять** імпорту продукцію для населення... («Експедиція ХХІ», 2009).

І. Р. Вихованець слушно зауважує, що предикати дії морфологічно пов'язані з дієсловами. Це їхня первинна роль, основне призначення в граматичній системі. Віддієслівні деривати (віддієслівні іменники, інфінітиви, дієприкметники, дієприслівники) є наслідком

позиційних переміщень предикатів дії в межах речення, що частково нейтралізують вихідну семантику дії й спричиняють значеннєві нашарування інших частин мови [Вихованець, 1992, с. 95].

Агенс, сформований предикатами дії, переважно позначає істот, виражених іменником, які виконують конкретну дію. Іменники у функції діяча належать до групи назв осіб, напр.: *Увечері батько переніс птахів до повітки* (Є. Гуцало); *Галя вирішила поїхати до Лодзя...* (В. Штинько); *...німець ударив [Галю] шкiряною рукавичкою по обличчю* (В. Штинько); *Княжич <...> плазом ударив напасника* (М. Мартинюк); *Дарунки, ласкою зігріті, Од нас розносить Миколай* (П. Мах); *...а люди з міста несли відра повні ...* (П. Мах). Предметне вираження агенса засвідчує ускладнення реченнєвої структури, напр.: *...воно [експедиційно-транспортне бюро] доставить тобі додому [валізку]...* (В. Штинько); *Його пальці працюють швидко...* («Експрес», 2013); *...човен наблизився до острова* (В. Лис); *Сани ковзнули давньою березовою просікою і викочили аж на дорогу...* (Й. Струцюк); *Його довгий двосічний меч разив ворогів безпощадно...* (В. Малик); *І раптом тишу і спокій фіалкового озера розколов вибух* (Р. Іваничук); *Камінь робить людей твердими і розокремлює їх тим більше, чим довше вони тут живуть* (П. Загребельний). Агентивна семантико-синтаксична залежність виражена суб'єктом зі значенням інструментальності (знаряддя чи засобу дії). На фактичному матеріалі спостерігаємо також метафоричне вираження агенса: *А квіти побили морози* (Н. Горик); *З'ява у її домі Свекра не принесла обіцяної полегкості* (В. Штинько); *...вітер рознесе <...> по пелюстоці стеблинці і пам'ять і любов* (Г. Яструбецька); *І не пристрасть накопичення штовхала Степана до придбання книг...* (М. Дашків); *Кохання вдаряє в душу* (Л. Костенко). Поширення суб'єктної синтаксеми у функції агентивної залежності на назви неістот спричинене явищами метафори (персоніфікації). Предмети, явища природи набувають властивостей людини в художніх творах української літератури. Це так звані авторські, індивідуально-стилістичні метафори [Межов, 2000, с. 147]. Об'єктна семантико-синтаксична залежність виражена переважно предметним значенням. Позиції локатива, інструменталія та адресата в реченнєвих конструкціях із предикатами дії найчастіше контекстуально відсутні.

Суб'єктна синтаксема у функції агенса є основним семантичним варіантом і найвиразніше репрезентує семантико-синтаксичну (суб'єкт) і формально-синтаксичну (підмет) варіантність. Агентову семантико-синтаксичну залежність виражає активний виконавець дії, напр.: ...**дід наш Петро Григорович** <...> **побудував** цю церкву... (В. Шевчук); ...**діти класи мують**... (В. Медвідь); ...**Сивоок збудував Софію** (П. Загребельний); **Батько** <...> **будує** мости... (О. Гончар); [**Варка**] <...> **ударила** <...> **ногами гнідого коня в боки**... (Є. Гуцало); **Ми вирізали** з <...> **слив та абрикосів зірочки та хрестики**... (Ю. Винничук); [**Добриня**] <...> **шив** кожухи та чоботи... (В. Малик); **Він [Матвій]** **закопав** свою частку у **Військовій скарбниці**... (Ю. Мушкетик). Відповідно до варіантних семантико-синтаксичних ознак, синтаксеми у функції агенса в цій позиції представлені іменниками-назвами істот.

Агентову семантико-синтаксичну залежність, виражену істотою або предметом (ініціаторами дії), здебільшого виокремлюємо в таких реченневих конструкціях:

1. **S + P_{v(act)}**, напр.: ...**Дарина** **уже в Рогощі учителювала**... (В. Дрозд); ...**дід Живосил** **усе життя шевцював**... (В. Малик); **Третій місяць князював** у Лучеську **Ярослав Ингваревич** (М. Мартинюк); ...**Жульєн директорував** <...> у **Музеї живого письменника**, **потроху здобуваючись на світову славу** (В. Дрозд); ...**господарювала** **тепер в кафе її дочка**... (М. Братан); ...**поїхали ми** у **Сіверські ліси**, **де я колись лісникував** (В. Дрозд).

2. **S + P_{v(act)} + O**, напр.: **Я** з **дідушем збудував хатину**... (В. Малик); ...**хтось із сільчанських винахідників змайстрував** **легкокрилий вітряк**... (М. Братан); **Владика Молдавський Петро Могила** <...> **відбудував і зміцнив собор**, **перед тим століттями плундрований і знищений** (П. Загребельний); **Він [владика]** **полагодив старі куполи**, **надбудував верхні галереї**... (П. Загребельний).

3. **S + P_{v(act)} + O + L**, напр.: **Чоловік** <...> **закинув** у **машину валізи**... (Г. Тарасюк); ...**Сергєєв положив** **протокол на столі скраєчку**... (І. Багрянний); ...**Лучук завів** **свого лука на плече** (П. Загребельний).

4. **S + P_{v(act)} + O + Ad**, напр.: ...**Я** **інколи дарую** їм [жінкам] **квіти** (О. Соловей); **Жінка надсилає** **чоловікові** <...> **світлину** (В. Слапчук); ...**міністр презентував** **колегам законопроект про внесення змін до Податкового кодексу** («Дзеркало тижня», 2011);

Князь із Піддубців, справді князь добра, Мені подарував дорогу в гори... (П. Мах).

5. $S + P_{v(act)} + O + I_{ac}$, напр.: **Заготівельник** <...> **не зарубав** жодної зозулястої [сокирою] (П. Коробчук); ...на його тілі **хтось** ножем **вирівав** малюнок... («Високий замок», 2011); **Рудники** кинулися з кайлами до горна, виламали її грудки з лупи, **підхопили** кліщами і кинули на ковадло (З. Тулуб); **Я замикав** двері кімнати [ключем]... (В. Неборак); **Стасик-переселенець** <...> мовчки **свердлить** свердлом метал (О. Гончар).

6. $S + P_{v(act)} + Ad + O + I_{ac}$, напр.: **Написала** чоловікові <...> листівку... (П. Загребельний); ...**я** до Тебе **пишу** [лист] [ручкою]... (Ю. Андрухович); **Друг мій пише** з-за океану... (Л. Костенко); [Галя] <...> **написала** теплого листа полковникові (В. Штинько).

7. $S + P_{v(act)} + O + Ad + L$, напр.: ...**Віктор** <...> руку **поклав** їй [Інні] на плече недбалим, владно-ласкавим жестом (О. Гончар); ...**дівчина схилила** голову йому [Птіцину] на плече (В. Шкляр).

8. $S + P_{v(act)} + L_1 + L_2 + L_3$, напр.: **Ми** в вуличку **пройшли**... (І. Малкович); ...[**я**] **подався** на гору до хати Миколи Потяка (Р. Іваничук); **Й** на решті з Потякової гори **скотилася** невтомна **пані Хоткевичева** (Р. Іваничук); ...**ми рушили** шляхом у напрямі Буковецького перевалу... (Р. Іваничук).

9. $S + P_{v(act)} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$, напр.: **Поїхав батько** в ліс по дрова ще зранку... (Є. Гуцало); – **А їхав** мимо нас дядько **Танас** на санях... (Є. Гуцало); **Самуїл** <...> **поскакав** у Струмицю... (П. Загребельний); **Батальйон** наших миротворців **вилетів** у Сьєрра-Леоне розмінувати сьєрра-леонські поля (Л. Костенко); ...**Гупало виїхав** на просіку і зіскочив з коня (В. Шкляр).

10. $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$, напр.: **Ти носила** своєму братові **їсти** у сховок (І. Андрусяк); [**Блажчук**] <...> додому ж **приніс** від неї [тітки Василюхи] молока в глечик... (Є. Гуцало); ...**Анна принесла** їм збанок на зашклену талерію... (Т. Прохасько).

11. $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$, напр.: ...**імператори привезли** вінці з Риму... (П. Загребельний); **І привіз він** [купець] до нашого міста ладан... (Ю. Винничук); ...**я доставив** гранати... (В. Дрозд); ...на княжий двір <...> **вони з батьком возили** горшки, макітри, гладиики, глиняні тарелі... (М. Мартинюк); ...**Євросоюз і не планує імпортувати** газ з Ірану завтра чи за рік... («Віче», 2010).

Конструкції з предикатами дії мають різноманітне семантичне вираження, тому потрібно звернути увагу на можливі перехідні зони між предикатами дії та предикатами стану або предикатами якісного стану. І. Р. Вихованець зауважує: «Предикати дії взаємодіють з іншими типами предикатів. Абстрагованість від конкретних ситуацій може досягати різного ступеня, що дозволяє розмежовувати конкретну дію як вихідну конструкцію і сукупність дій, а також кваліфікацію, якість, характеристику, стан, які ґрунтуються на ситуаціях, пов'язаних з конкретними діями» [Вихованець, 1992, с. 95].

У реченневих структурах, крім агентивної семантико-синтаксичної залежності, спостерігаємо інші варіанти субстанційних семантико-синтаксичних залежностей. У реченнєвій конструкції $S + P_{v(act)} + O$ зафіксована агентивна і об'єктна семантико-синтаксичні залежності, у структурі $S + P_{v(act)} + O + L$ – агентивна, об'єктна і локативна семантико-синтаксичні залежності, у реченнєвій конструкції $S + P_{v(act)} + O + Ad$ – агентивна, об'єктна та адресатна семантико-синтаксичні залежності, у реченнєвій конструкції $S + P_{v(act)} + O + I_{ac}$ – агентивна, об'єктна та інструментальна семантико-синтаксичні залежності, у реченнєвій моделі $S + P_{v(act)} + L_1 + L_2 + L_3$ – агентивна і локативні семантико-синтаксичні залежності, у реченнєвій конструкції $S + P_{v(act)} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$ – агентивна, інструментальна та локативні семантико-синтаксичні залежності, у реченнєвій моделі $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$ – агентивна, об'єктна, адресатна та локативні семантико-синтаксичні залежності, у конструкції $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$ – агентивна, об'єктна, адресатна, інструментальна та локативні семантико-синтаксичні залежності. Кількість керованих предикатом субстанційних компонентів може бути визначена по-різному, однак не всі правобічні позиції в реченневих конструкціях заповнені відповідними синтаксемами (реченнєві конструкції $S + P_{v(act)} + Ad + O + I_{ac}$; $S + P_{v(act)} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$).

У системі сучасної української мови визначене відповідне місце для суб'єктного субстанційного компонента. Він стоїть переважно перед предикатом і тому репрезентує лівобічну агентивну семантико-синтаксичну залежність. Формування агентивної семантико-синтаксичної залежності в лівобічній позиції властиве

всім предикатам сучасної української мови. Цей усталений мовною системою порядок розташування лівобічних і правобічних компонентів, зумовлених семантикою предиката, у мовленні зазнає різних модифікацій. Реалізація різних різновидів залежностей відтворює структуру мови, а не мовлення, тому лівобічні й правобічні компоненти в реченневих конструкціях можуть займати препозицію і постпозицію відносно предиката, напр.: *Купало пробіг пальцями по клавішах акардеона* (Й. Струцюк); *А доні малюють веселки* (І. Жиленко); *Далі Андрій якось так непевно, без жодного слова висунувся з хати* (М. Матіос) і *...по лісі вештається якийсь пройдисвіт...* (Й. Струцюк); *Зійшов снігами день вчорашній* (І. Жиленко); *Та із сердитого полум'я батькової хати чомусь вибігають живі-здорові, неушкоджені, до того ж радісні Андрій з Оксентієм...* (М. Матіос).

Отже, агентивна семантико-синтаксичну залежність зреалізована в конструкціях $S + P_{v(act)}$, $S + P_{v(act)} + O$, $S + P_{v(act)} + O + L$, $S + P_{v(act)} + O + Ad$, $S + P_{v(act)} + O + I_{ac}$, $S + P_{v(act)} + Ad + O + I_{ac}$, $S + P_{v(act)} + L_1 + L_2 + L_3$, $S + P_{v(act)} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$, $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$, $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$. Вона властива для всіх моделей із предикатами дії. У кожному конкретному випадку виокремлюємо лише ті необхідні субстанційні семантико-синтаксичні залежності, актуалізації яких потребує відповідний предикат.

2.2.2. Семантико-синтаксична залежність суб'єкта процесу

Семантико-синтаксична залежність суб'єкта процесу підпорядкована предикатам процесу. Її виокремлення вможливорює дослідження всіх особливостей реченневих структур із предикатами процесуального значення та сприяє чіткішому баченню основних тенденцій організації семантико-синтаксичного аспекту речення. Витлумачення проблематики, що спрямована на аналіз семантико-синтаксичної залежності суб'єкта процесу, передбачає також аналіз функційно-семантичних характеристик предикатів процесу в семантико-синтаксичній структурі речення.

Предикати процесуальної семантики визначають семантико-синтаксичну залежність суб'єкта процесу і виражають ситуацію,

що не вимагає активного виконавця дії. Ці предикати мають ознаку фазовості: у певний проміжок часу діє тільки окремий період процесу, а не процес як загальне явище. Одна процесуальна фаза переходить в іншу, тобто існує цілісність у рамках відповідного часового відрізка.

Предикати процесу, що зумовлюють семантико-синтаксичну залежність суб'єкта процесу, можна досить умовно об'єднати за семантичним критерієм у кілька груп:

1) предикати, що виражають збільшення (зменшення) розміру: *більшати, меншати, мілішати, довшати, виростати, зменшуватися, збільшуватися, дрібнішати* та под. (СУМ, 1970–1980);

2) предикати, що виражають збільшення (зменшення) ваги, об'єму: *важчати, легшати, тяжчати, обважніти* та ін. (СУМ, 1970–1980);

3) предикати, що позначають перехід в інший предметний стан: *вигорати, визрівати, визріти, википати, викисати, відквітувати, відмерзати, відплодоносити, висихати, волохатіти, драгліти, забрунькувати, загусати, заквітати, закипати, закисати, затвердіти, костеніти, крижаніти, мокріти, ржавіти, скам'яніти, тверднути* тощо (СУМ, 1970–1980);

4) предикати, що визначають зміну якості: *в'янути, дешевшати, дорожчати, засохнути, гіршати, гіркнути, гарячішати, гострішати, густіти, дужчати, духмяніти, засихати, зів'яти, іржавіти, кислішати, гіркнути, почерствіти, прокиснути, сохнути, рідіти, рідшати, солодшати, скисати, твердіти, твердішати, тверднути, трухліти, шершавіти, черствіти* та под. (СУМ, 1970–1980);

5) предикати зі значенням зміни фізичного стану: *виростати, глухнути, жиливіти, жиріти, дерев'яніти, дряхліти, дурніти, гладшати, горбатіти, дубіти, молодіти, заглухнути, запаришивіти, запухати, засмагнути, заохолодіти, товстіти, тонішати, кріпнути, могутнішати, набрякнути, смаглявіти, рости* тощо (СУМ, 1970–1980);

6) предикати із семантикою зміни кольорової гами: *багритися, багріти, багряніти, біліти, білітися, білішати, блакитніти, блакитнішати, буріти, буряковіти, відбіліти, вижовтитися, вижовтіти, відзеленіти, вчорніти, голубіти, голубішати, жовкнутися, жовтіти, жовтішати, забагровіти, забагряніти, забіліти, заголубіти, зазеленіти, зазолотіти, зарожевіти, засивіти, засиніти,*

засіріти, засріблитися, зачервоніти, зачервонішати, зачорніти, збагровіти, збагряніти, збуряковіти, зголубіти, зеленіти, зеленішати, жовтіти, золотіти, золотішати, пережовкнути, поголубіти, поголубішати, пожовкнути, пожовтіти, позолотіти, прожовкнути, рижіти, розжевіти, рябіти, рябітися, ряботіти, рябішати, синіти, синішати, сіріти, сірішати, червоніти, червонішати, чорніти, чорнішати тощо (СУМ, 1970–1980);

7) предикати, що позначають зміну зображення: блистіти, блищати, блідніти, бліднішати, бліднути, блякнути, заблискати, заблискотіти, заблискнути, заблестіти, заблищати, замайоріти, замерехтіти, запалахкотати, засяяти, заяскріти, заяснішати, лискотіти, лисніти, маячити, мерехтіти, мигкотіти, мигтіти, переблискувати, проблискотати, проблискотіти, проблискувати, проблискнути, проблестіти, поблищати, яскравіти, яскравішати, яскрити, яскріти та под. (СУМ, 1970–1980);

8) предикати, що виражають звуки, властиві птахам, тваринам, комахам: бекати, бекнути, вищати, вити, витьохкувати, вищечувати, відскрекотати, відскрекотіти, відсюрчати, відтуркотіти, відцокувати, відцокотіти, відцебетати, воркотати, воркотіти, воркувати, гавкати, гавкнути, гавкотіти, гагакати, гарчати, терготати, тогнуті, тоготати, тоготіти, деренчати, деренькотати, деренькотіти, дерчати, дзижчати, дзявкати, загавкати, загавкотіти, загарчати, зателгати, зателготати, зателготіти, затототати, затототіти, задеркотати, задеркотіти, закаркати, закахкати, заквакати, заквилити, заквоктати, закигикати, заклекотати, заклекотіти, закувати, закувікати, закугикати, закукурікати, закудкудахкати, замекати, замурчати, занявкати, занявчати, запискотати, запискотіти, запирхати, заревіти, заревти, зарокотіти, засичати, заскавуліти, заскавчати, заскиглити, заскрекотати, заскрекотіти, зацокотати, зацокотіти, зацвіркотати, зацвіркотіти, зацвірчати, каркати, каркнути, квакати, квилити, квоктати, кигикати, кигикнути, крукати, крякати, кудкудахкати, кукурікати, мекати, мекнути, мукати, муркотати, муркотіти, мурчати, наскрекотати, нащебетати, нявкати, нявкотіти, перецокотати, перецокотіти, пискати, пискнути, пискотіти, перецебетати, підгавкувати, поворкотати, поворкотіти, поворкувати, продзижчати, проквилити, проквиляти, прокигикати,

прокрякати, скавучати, скрекотати, скрекотіти, теркотати, токотіти, цвірінькати, цвірінькотати, цвірінькотіти, цвіріньчати тощо (СУМ, 1970–1980).

Окрему групу становлять предикати процесуально-локативної семантики, що позначають місцеперебування суб'єкта: *бути, відлежати, відсидіти, відстояти, вилежати, висидіти, устояти, жити, залишатися, залежатися, засидітися, застоятися, знаходитися, з'явитися, коренитися, лежати, мешкати, опинитися, опинятися, перебувати, перебути, перележати, пересидіти, перестояти, полежати, посидіти, постояти, поселитися, поспочивати, поспочити, прожити, пролежати, просидіти, промешкати, простояти, розташуватися, розташовуватися, сидіти, стояти, юртитися, юртуватися* та ін. (СУМ, 1970–1980).

Наявність лівобічної залежності суб'єкта процесу і нівеляція правобічної об'єктної залежності засвідчує одну з типових особливостей предикатів процесу, що зумовлюють залежність однієї іменникової суб'єктної синтаксеми, напр.: *Вона* [криниця] *висохла*, чекаючи безсмертних людей... (Р. Іваничук); ...*палають* нові й старі будівлі, тисячолітні собори... (П. Загребельний); *І чого зміліла річка?* (У. Самчук); *Горить Кабул* (Л. Костенко); ...*закипіла* кривава баня перед очима в князя і посадника (П. Загребельний); ...*земля тліє*... (В. Дрозд); *Світло* в снігах і на танку чогось раптом *гасне* (В. Винниченко).

Якщо агентивна семантико-синтаксична залежність при предикатах дії зреалізована переважно назвами істот, то при предикатах процесу лексичний діапазон суб'єктної процесуальної залежності значно зростає і охоплює іменники, які позначають:

а) осіб, виражених власними та загальними назвами, напр.: ...*від безлічі клопотів він* [Пахом Хрисантович] *чманіє, глухне*... (О. Гончар); *Сагайдачний* <...> *враз обважнів* і зсунувся на долівку (З. Тулуб); ...*звичайна сільська дівка, присадкувата, широка в плечах з низьким чолом, вдовжжилась, потоншала, ніби різець скульптора відсік усе зайве*... (Г. Пагутяк);

б) конкретні предмети: *На столі горить свічка*... (С. Андрухович); *На вулицях горить* українська бойова *техніка* (Л. Костенко); *Повеселишали діти, ждуть і нетерпеливляться, поки суп закипить* (В. Барка); *В Іспанії палають ліси* (Л. Костенко); ...*очі згасли, а чоло зморщилось, як юхтові халяви на чоботях*

(Й. Струцюк); ...соковито **зеленіють** бурякові **плантації**... (І. Багрянний);

в) абстрактні предмети, напр.: ...а в тій **омелі гудів** горішиній **свавільний вітер** (І. Багрянний); ...лише **туман сивіє** десь унизу (І. Багрянний); **Грім гуркоче** й **гуркоче** на різні лади в глибині хмар... (О. Гончар); ...**крізь затягнені** риб'ячими міхурами **віконця-визирки сочуться** тьмяне **світло** зимового дня (П. Загребельний); **Простір моря потемнів**... (О. Гончар);

г) номінації флори: **Колись** **рясні верби зеленіли** на північному березі **ставка**... (В. Барка); **І зеленіла** та **омела**, й **шелестіла** (І. Багрянний); **В моїм селі на маминому гробі** **Росте калина** (Д. Павличко); ...**Надто багато глини**, а на глині, просто на голій глині, **росте трава** (П. Загребельний); **По садах цвіли вишні** (І. Багрянний); **Тут завжди квітнуть мальви і жоржина**... (В. Калашник);

г) номінації фауни, напр.: ...**бо ж тільки жайворонок** над тобою **дзвенить** у високості... (О. Гончар); ...**сивий ворон карка** в чорному тумані (М. Вінграновський); **Бо орли не цвірінькають** (У. Самчук);

д) явища природи, напр.: **Надворі реп'яв дощ**... (В. Шкляр); **Увечері буря стихала**... (І. Багрянний); ...**метелиця порідшала** (В. Барка); ...**така страшна віхола мете** (О. Гончар);

е) номінації астрології, напр.: ...**сонце гріє**, <...> **місяць світить** (Т. Прохасько); **Золотою пшеницею сіяли зорі**. (Ю. Мушкетик); ...**крізь шпари між колодами світило сонце**... (П. Загребельний);

є) номінації простору, напр.: **Пустиня ще більшає** в очах у **невтаємничених** (П. Загребельний); ...**жовкне світ**... (О. Гончар).

При предикатах процесу із семантичним значенням *ждати, чекати, шукати* і под. зреалізовані суб'єктна та об'єктна залежності, напр.: **Біля контори колгоспу знудьговано** **жде когось компанія** **молодих людей** (О. Гончар); ...**чи чекає там його** [Франца] **Анна** (Т. Прохасько); [Макс] **Йде і слухає, і жде чогось** (В. Винниченко); **І що єднає тебе з Шурою Гороховим, котрий шукає** **універсальний знак буття**... (Ю. Андрухович). У таких реченнєвих конструкціях семантико-синтаксична залежність у функції об'єкта процесу позначає істот або предмети і не виходить поза межі центральних предикатних позицій.

Семантико-синтаксична залежність суб'єкта процесу виражена називним відмінком, якому властиві ознаки субстанційності,

послабленої порівняно із суб'єктом дії динамічної вихідності, пасивності та залежності від предикатів процесу. І. Р. Вихованець наголошує: «Наявність ознаки пасивності споріднює називний суб'єкта процесу із знахідним відмінком об'єкта дії і давальним адресата дії, для яких семантико-синтаксична ознака пасивності є визначальною. Це дає підстави стверджувати, що у називного суб'єкта процесу накреслюється своєрідна суб'єктна периферія, суміжна з невласне-суб'єктною семантикою. Проте потрібно зазначити, що деякі ознаки вторинності у називного відмінка суб'єкта процесу досить завуальовані, тому він тісніше прилягає до називного суб'єкта дії» [Вихованець, 1992, с. 114]. Суб'єкт процесу у функції називного відмінка порівняно з називним суб'єкта дії має різноманітне семантичне наповнення.

Предикати із семантикою процесу зумовлюють суб'єктну процесуальну семантико-синтаксичну залежність, що не виходить поза межі одного іменника в конструкції $S + P_{v(pr)}$, за винятком деяких предикатів процесу (процес чекання і под.) у конструкції $S + P_{v(pr)} + O$ та предикатів процесу-локативності в моделі $S + P_{v(pr)} + L$. Семантика цих предикатів спрямована на вираження певної тривалості процесу в часовому проміжку.

В елементарних простих реченнях із предикатами процесу залежний суб'єкт процесу є найголовнішим субстанційним компонентом. Він визначає істоту або предмет, що не створюють процес, не спричинюють його перебігу, а функціонує як його пасивний носій. Лексичний діапазон вираження семантико-синтаксичної залежності суб'єкта процесу не обмежений вираженням осіб і охоплює різні семантичні групи.

2.2.3. Семантико-синтаксична залежність суб'єкта стану

Семантико-синтаксичну залежність суб'єкта стану визначають предикати стану, що в предикатній системній організації становлять своєрідну групу, пов'язану із синтаксичними і морфологічними ознаками. Предикати стану, виражені відприслівниковими дериватами *боляче, важко, весело, видно, відомо, відрадно, грішно, жалко,*

затишно, кривдно, легко, лячно, помітно, радісно, смішно, соромно, сумно, тяжко і под. (СУМ, 1970–1980), вмотивовують залежність суб'єкта стану: **Йому [жуку] боляче...** (Г. Пагутяк); **...мені стало боляче** (В. Шкляр); **Йому [Білінкевичу] було радісно...** (Ю. Андрухович); **...Сивоокові стало лячно...** (П. Загребельний); **...Отаві вже й зовсім стало смішно...** (П. Загребельний); **...їй [Євдосі] стало трішки соромно** (В. Шкляр); **Мені гірко, важко, соромно...** (О. Бердник). Іноді ці предикати можуть зумовлювати об'єктну семантико-синтаксичну залежність, виражену прийменниково-відмінковими формами (прийменник *за* + знахідний відмінок), напр.: **І [Горобенкові] стало боляче за книжки** (Б. Антоненко-Давидович); **Було їй [Ганні], видно, зараз і прикро, й соромно за цього «розгильдя»...** (О. Гончар); **Маю сподіванку, тату, що Вам ніколи не буде за мене соромно** (В. Шкляр).

Предикатні компоненти *біда, гріх, досада, жаль, лихо, лінь, пора, сором* і под. вмотивовують залежність суб'єкта стану, що зреалізована переважно іменниками-назвами осіб, напр.: **...стає жаль їй навіть цих зовсім не романтичних вез...** (О. Гончар); **...йому [отаману] жаль своїх рідних...** (В. Шкляр); **Але мені її [шапки] дуже жаль** (В. Шкляр); **Мені сором за тебе...** (В. Винниченко). Предикати *видно, відомо, жалко, помітно* та ін. визначають суб'єктну залежність стану у формі давального відмінка, виражену суб'єктною синтаксею, напр.: **Мені, наприклад, відомо, що радянські професори не визнавали університетських мантій, шапочок...** (П. Загребельний); **Уже не тільки політтехнологам та експертам, а й простим людям видно...** («Українська правда», 2009). Іноді спостерігаємо суб'єктну залежність стану у формі називного відмінка, напр.: **Казали, стрижений, а воно не дуже й помітно** (О. Гончар).

У сучасній українській мові існує така закономірність: семантико-синтаксична залежність суб'єкта стану, виражена давальним відмінком, у мовленні представлена іноді імпліцитно, а семантико-синтаксична залежність об'єкта у функції знахідного відмінка – експліцитно, пор.: **...на вулицях Варшави (на відміну від Києва) [мені] не видно різних там «бенглі», «хаммерів», «ламборджіні» та інших «майбахів»** («Дзеркало тижня», 2009); **На цих роботах відразу [людям] видно руйнацію особистості художника і компрометацію**

ідей минулого («Високий замок», 2009); ...вдень [Інні] **було б видно** розлогі **плантації** виноградників (О. Гончар) і ...**краще було видно** **бесідникам одне одного...** (О. Гончар); ...**молодій секретарці** з вікна **видно** **ж цей бур'ян...** (О. Гончар).

Предикати стану *бентежити, боятися, відбентежити, відкохати, відмріяти, відревнувати, відхвилювати, дивувати, гордитися, жаліти, засуджувати, захоплюватися, кохати, любити, мріяти, ненавидіти, нудитися, перебентежити, пережити, подобатися, покохати, полюбити, поревнувати, ревнувати, розкохати, розлюбити, розхвилювати, хвилювати, вабити, вражати, гнівити, милуватися, оцінювати, подобатися, полонити, сердитися, хвилювати, цікавити, чарувати, шанувати* і под. (СУМ, 1970–1980) зумовлюють суб'єктну семантико-синтаксичну залежність, представлену суб'єктною синтаксемою у формі називного відмінка: **Санько мріє...** (І. Багрянний); ...**завжди хтось кохає** сильніше... (Л. Денисенко); **Я вже нудилася...** (О. Думанська); **Теця любить** астрологічні прогнози... (Л. Костенко); – **А завидна [ти] боїшся?** (Й. Струцюк); **Тюля її страшенно ревнує...** (А. Дністровий); **Захоплюється** мистецтвом **дівчисько** **це** (О. Гончар); **Тетяна Яблонська** <...> **в 60-ті роки справді дуже захоплювалася** українською тематикою... («Віче», 2010).

Семантико-синтаксичну залежність суб'єкта стану визначають предикати стану в конструкціях $S + P_{v(st)}$ та $S + P_{v(st)} + O$, які, крім суб'єктної залежності, здатні зумовлювати об'єктну залежність. У її межах виокремлюємо чотири різновиди: 1) семантико-синтаксична залежність суб'єкта всеохопного стану; 2) семантико-синтаксична залежність суб'єкта якісного стану; 3) семантико-синтаксична залежність суб'єкта кількісного стану; 4) семантико-синтаксична залежність суб'єкта стану-відношення.

2.2.3.1. Семантико-синтаксична залежність суб'єкта всеохопного стану

Здатність предикатних одиниць визначати семантико-синтаксичну залежність впливає на утворення структури семантично елементарного простого речення, на кількісний склад компонентів реченневих конструкцій. Семантико-синтаксичну залежність

суб'єкта всеохопного стану вмотивовують предикати особливої семантики, що позначають:

1) пору року, напр.: *весніти, завесніти, осеніти, повесніти, розвеснитися, розвеснятися* і под. (СУМ, 1970–1980);

2) часовий проміжок доби, напр.: *вечоріти, дніти, засвітати, засвітліти, завечоріти, звечоріти, ночіти, обвечоріти, повечоріти, поночіти, завидніти, завиднітися, змеркнути, змеркти, засутеніти, затемнітися, осмеркнути, повидніти, повиднішати, розвиднитися, розвидніти, розвиднятися, розсвітати, світати, світліти, світлішати, смеркнути, темніти, темнішати, тьмяніти, тьмянішати, яснитися, ясніти, яснішати* тощо (СУМ, 1970–1980);

3) стан природи, напр.: *вигодинитися, вигодинюватися, випогодити, випогодитися, випогоджувати, випогоджуватися, вияснюватися, вияснитися, вітрити, віхолити, дощити, задощити, задощитися, зазоріти, заметелитися, замрячити, занегодитися, заgrimіти, заgrimкотіти, задощилося, замжичити, замрячити, занепогодитися, засльотити, затеплитися, затуманити, захмарювати, захурделити, захурделитися, імжичити, мжичити, мигичити, морозити, мрячити, нахмарити, передощити, передощитися, підгрязити, прихмарити, прихмарювати, прояснити, проясніти, пояснішати, розgrimітися, роздощитися, розпогодитися, розпогоджуватися, розсльотитися, росити, сльотити, смеркати, смеркатися, сніжити, сушити, тепліти, теплішати, туманити, туманіти, холодніти, холоднішати, хмарити, хмарнішати, хурделити, хурделитися, хуртовинити, штурмити, штурмувати* та ін. (СУМ, 1970–1980).

У реченневих конструкціях з предикатами, що позначають:

а) пору року: **Весніє** вже... (О. Гончар); ...**осеніє кругом**... (Є. Пашковський); **А як зазиміло**... (В. Дрозд); **Зовсім повесніло** ... (В. Барка); **А вже завесніло** (В. Дрозд);

б) часовий проміжок доби, напр.: **А вже дніло** (В. Дрозд); **Зрештою смеркає** (Є. Гуцало); **Вечоріє** (Ю. Яновський); **Надворі розвиднювалося** (Ю. Яновський); **Надворі тільки світає**... (А. Дімаров); **Не розвиднялось, і не дніло**... (В. Стус); **Вже майже зовсім смеркло**... (І. Багрянний); – **Як тільки смеркне** (Й. Струцюк); **У лісі швидко темніло** (В. Шкляр);

в) стан природи: **Цілу ніч вис, мете, хурделить**... (О. Гончар); **Надворі репів дощ, grimіло**... (В. Шкляр); **Надворі дощить**

(Гр. Тютюнник); *Зранку захмарило і довго сіяло на землю холодну, дрібну мжу* (Гр. Тютюнник); *Й далі блискало раз по раз* (Ю. Мушкетик); *...і знову дощить і дощить...* (В. Сосюра); *Певно, випогоджується* (А. Дністровий); *Лє як з відра* («Україна молода», 2009); *З гір свище, хурделить* (О. Гончар) семантико-синтаксична залежність суб'єкта всеохопного стану має імпліцитне вираження.

У таких реченнях спостерігаємо формальну невираженість компонентів глибинної структури. Генетично первинними конструкціями є речення з безособовими дієсловами: *морозить; світає; вечоріє*. На думку Н. С. Валгіної, раніше ці речення були двоскладними: *Дощ дощить; Вечоріє вечір* [Валгіна, 1973, с. 160]. Тавтологічні конструкції цього зразка зафіксовано в сучасній українській літературній мові: *Грім гримить...* (Є. Гуцало); *То не грім гримів у захмарених високостях...* (Є. Гуцало); *...хурделиця хурделить...* (В. Стус); *На сіножать сніги сніжать...* (М. Вінграновський).

Аналізуючи відмінності двоскладних та односкладних речень, П. С. Дудик зауважив: «Якщо в двоскладному реченні виділяється підмет (у граматичному розумінні) і дія, стверджується їх щонайтісніший зв'язок, то в скільки-небудь типовому односкладному безособовому реченні підкреслюється стихійність дії або ж її нейтральність у відношенні до особи. Тому-то й недоречним чи, в кращому випадку, помітно штучним виявиться запитання про те, ким реалізуються процеси, дії, стани, які втілюються у моделі безособової конструкції. Через те, що безособові речення вказують на відсутність суб'єкта дії або стану як активної сили, вони тим самим не можуть бути спонукальними реченнями. Адже ні від кого вимагати, щоб скоріше чи пізніше *світало, вечоріло, потепліло* <...>. Разом з тим, безособові конструкції є лише одним із мовних засобів позначення процесів і станів, які можуть бути відображені і в двоскладному реченні як такі, що пов'язані з певними суб'єктами» [Дудик, 1972а, с. 245]. У деяких предикатах суб'єкт всеохопного стану немовби представлений в основі: *мрячить – мряка, розпогоджується – погода, світає – світ, зоріє – зоря; туманить – туман, дощить – дощ, морозить – мороз, гримить – грім, вечоріє – вечір* і под.

Л. Теньєр звернув увагу на дієслова виокремлених семантичних груп і назвав їх дієсловами без актантів, що позначають процес, «який розгортається сам по собі і в якому немає учасників. Це

властиве насамперед дієсловам, що позначають атмосферні явища. Так, в латинському реченні *Pluit «йде дощ»* дієслово *pluit* виражає дію (дощ) без актанта» [Теньєр, 1988, с. 121].

О. М. Пешковський, аналізуючи безособові дієслова, дійшов висновку: «І справді, вдумуючись у значення безособових дієслів, ми все-таки відкриємо в них сліди 3-ї особи <...> До того самого приводить і суто морфологічний аналіз цієї форми <...>. Ясно, що оскільки особа мислиться в дієслові, то вона мислиться тут як третя. Але мислиться вона з мінімальною ясністю» [Пешковський, 1956, с. 343]. Тому іноді виконавець невідомої чи малозрозумілої сили виражений займенниковим словом «воно», напр.: *Восени воно як розштормиться...* (О. Гончар); *...воно вже світлішає, розжевіє на сході...* (О. Гончар); *...а воно над ними <...> все зоріло...* (О. Гончар); *Тут, у горах, воно пекло так само безжально, як і внизу, біля океану, але з далеких снігових верхів тягло присмною прохолодою...* (І. Білик); *...вчора воно гриміло громами, блискало блискавицями, періщило холодним дощем* (В. Малик); *...а воно як завіяло...* (О. Гончар); *Якби випогодилось, то краще стало б, але воно випогоджується – тільки в другий бік* (Є. Гуцало). В. М. Ожоган наголосив: «Важливими показниками у родовій диференціації прономінативного субстантива середнього роду *воно* – співвідносного як із назвами істот, так і неістот – відзначаються формальні чинники (флексія *-о*). Формально-граматичний зміст щодо семантико-граматичного у прономінативної лексеми середнього роду, очевидно, необхідно розглядати як домінанту, оскільки займенниковий іменник *воно* здебільшого вказує на субстантиви-назви неістот чи персоніфіковані предмети» [Ожоган, 1997, с. 85].

Суб'єкти всеохопного стану позначають різноманітні природні явища, що відбуваються в навколишній дійсності без участі якогось видимого діяча, однак в сучасній українській мові функціонують конструкції, у яких семантико-синтаксична залежність всеохопного стану представлена чітко сформованим суб'єктом, напр.: *Ясніє небо...* (О. Гончар); *...а море штормить* (Ю. Мушкетик); *А небо <...> вже світлішає...* (О. Гончар); *Спершу прояснилося небо* (І. Багрянний); *Світ вечоріє* (В. Стус).

Семантико-синтаксичну залежність суб'єкта всеохопного стану виявлено в конструкціях:

1) речення з імпліцитною семантико-синтаксичною залежністю суб'єкта всеохопного стану, які позначають явища, що відбуваються

в природі, у навколишньому середовищі, напр.: **Вечоріє** вже (О. Довженко); **Ще допіру дніло** (В. Стус); **Зазоріло** (О. Гончар); **З неба уже не мрячить** (В. Дрозд); **Світало** (В. Шкляр); **В тропіках темніє одразу...** (О. Гончар); **Від середини вересня як задощило, то вже зо два місяці не було ні тепла, ні сонця** (В. Шкляр); **...смерклося, й у лісі стало страшно...** (І. Білик);

2) речення з варіантною імпліцитністю / експліцитністю семантико-синтаксичної залежності суб'єкта всеохопного стану, що позначають ситуативні процеси, що відбуваються в природі, або особливості стану людини, напр.: **Назагал глобально теплішає** («Дзеркало тижня», 2012); **Ранувато темніє, як на середину вересня** (О. Ірванець); **В хаті темніє** (В. Винниченко); **...уже темніє раптово...** (О. Гончар) і **...йому [Козакову] наче теплішає в холодній темряві** (О. Гончар); **...[хлоп'яті] в очах темніє** (О. Гончар).

Імпліцитне вираження семантико-синтаксичної залежності суб'єкта всеохопного стану в структурі речення зумовлена такими ознаками:

1) відсутністю в реченні граматично оформленого підмета, який є носієм дієслівної ознаки;

2) відсутністю в дієслові-присудку ознак узгодження з підметом, що не виражені ні формою синтаксичного зв'язку, ні змістом;

3) нульовим вираженням двобічної залежності (взаємозалежності) між підметом і присудком;

4) предикат всеохопного стану переважно не потребує експліцитного вираження залежного суб'єкта.

У таких реченневих конструкціях суб'єкт всеохопного стану повністю усунений з розумово-чуттєвої сфери. Його імпліцитна реалізація виражає відношення до особливих станів всеохопного характеру, властивих усьому навколишньому середовищу, а не який-небудь конкретний предмет у ньому. Стихійність явища визначаємо не як дію, а як всеохопний стан, утворений природними силами.

Отже, у сучасній українській літературній мові семантико-синтаксичну залежність суб'єкта всеохопного процесу зумовлюють предикати, що позначають 1) пору року; 2) часовий проміжок доби; 3) стан природи і функціонують у конструкції $P_{v(all-ar)}$. Імпліцитне вираження семантико-синтаксичної залежності суб'єкта всеохопного стану в таких реченнях більшою мірою семантичне явище,

ніж морфологічне. Реченнєві конструкції з нульовим вираженням семантико-синтаксичної залежності суб'єкта всеохопного стану іноді мають синонімічні ряди з предикатами тотожної семантики, у яких спостерігаємо експліцитну реалізацію суб'єктної семантико-синтаксичної залежності.

2.2.3.2. Семантико-синтаксична залежність суб'єкта якісного стану

Семантико-синтаксичну залежність суб'єкта якісного стану зумовлюють предикати якісного стану, семантика яких виражає постійну ознаку предмета, цілісність, відносну незмінність, постійність. Залежність суб'єкта якісного стану зреалізована субстанційними синтаксемами, що мають ознаку власне-предметності³⁰.

Цілком погоджуємося з думкою І. А. Пасічник, яка зауважує: «Більшість прикметникових предикатів вимагає у ролі залежних компонентів власне-іменників, тобто іменників з конкретним значенням» [Пасічник, 2006, с. 39]. Залежні субстанційні синтаксеми, що мають конкретне значення, репрезентовані в номінативній функції, напр.: – **Я хворий і поранений...** (Ю. Андрухович); **...вона [Майя] була симпатична, навіть чимось схожа на мене** (Л. Денисенко); **Я був дуже наївним...** («Високий замок», 2009); **...і небо було чисте й гарне, як очі його матері** (П. Загребельний).

Семантико-синтаксична залежність якісного стану сформована предикатами якісного стану, що позначають:

а) загальну оцінку особи: *вродливий, гарний, гідкий, гожий, красивий, милий, прекрасний, потворний, привабливий, приємний, симпатичний, чарівний* і под. (СУМ, 1970–1980);

б) загальну оцінку предмета: *гарний, гідкий, дивний, красивий, милий, прекрасний, потворний, привабливий, приємний, чарівний* і под. (СУМ, 1970–1980);

в) фізичну оцінку істот: *глухий, здоровий, кволий, кривий, міцний, німий, сильний, огрядний, повний, сліпий, товстий, хворий, худий* та ін. (СУМ, 1970–1980);

г) вікові ознаки людей, номінацій фауни та флори: *давній, молодий, старий, юний* і под. (СУМ, 1970–1980);

г) особливості характеру, інтелекту: *веселий, гордий, добрий, дурний, заздрісний, злий, розумний, кмітливий, мудрий, нервовий, розумний, сміливий, сумний, сердитий, хитрий, хоробрий, чесний, щедрий* та ін. (СУМ, 1970–1980);

д) ознаки, на які реагують органи чуттів (нюхові, смакові, температурні, на слух, на дотик і под.): *гарячий, гіркий, гладкий, голосний, жорсткий, запашний, затхлий, кислий, колючий, м'який, смачний, солодкий, солоний, смердючий, холодний, теплий, твердий, тихий* і под. (СУМ, 1970–1980);

е) кольорову гаму, її різні відтінки: *білий, блакитний, брунатний, бузковий, вишневий, волошковий, жовтий, зелений, золотий, каліновий, коричневий, сивий, сизий, синій, срібний, червоний, чорний, фіолетовий* і под. (СУМ, 1970–1980);

є) колір масті тварин: *буланий, вороний, гнідий, мишастий, мурий, перістий, попелястий, рябий, сірий, чалий* та ін. (СУМ, 1970–1980);

ж) вагу предмета: *важкий, легкий, невагомий, тяжкий* і под. (СУМ, 1970–1980);

з) ознаки розміру, зовнішньої форми, обсягу, відстані: *близький, великий, випуклий, вузький, далекий, довгий, круглий, короткий, малий, опуклий, середній, широкий* і под. (СУМ, 1970–1980);

и) темпоральні ознаки: *довгий, короткий, нескінченний, тривалий* та ін. (СУМ, 1970–1980);

і) інші ознаки: *багатий, бідний, врівноважений, головний, задовільний, згубний, плавний, ламкий, несхитний, рвучкий* і под. (СУМ, 1970–1980).

Семантико-синтаксична залежність суб'єкта якісного стану зреалізована суб'єктною синтаксемою (здебільшого лівобічний компонент у семантико-синтаксичній структурі реченнєвої конструкції) і виражена іменниками різних семантичних груп:

1) назви осіб, що позначають ім'я, родинне і соціальне становище, фахове заняття, напр.: *Вона [дружина] була худенька, аж чорна...* (Л. Костенко); *О, Граф був дуже хитрий і далекоглядний!* (М. Дашків); *Була вона [жінка] ще зовсім молода, висока...* (П. Загребельний); *Георгіані був на диво елегантний, аристократичний...* (І. Багрянний);

2) назви предметів: *Препарат був дуже поширений в усьому світі...* («Дзеркало тижня», 2009); *...така вона [будівля] була*

висока й безлика... (П. Загребельний); *Ліжко в тебе ще розстелене...* (Ю. Андрухович); *Сядеш на камінь, а він гарячий!* (В. Близнець);

3) номінації фауни, напр.: *...ворон, по правді сказати, був уже глухий, як пень* (В. Шкляр); *Коник-гуцулик досить старий...* (Т. Прохасько); *...а в князя і його супроводу коні були свіжі, мовби щойно з стайні або з випасів...* (П. Загребельний);

4) номінації флори, напр.: *Ялинка буде висока...* (Л. Костенко); *Білі квіти по білому снігу розплескані* (М. Бажан); *Трава висока, – обминули мене* (В. Барка);

5) назви частин тіла, напр.: *Ніс теж брунатний – хусточкою нате́р* (Л. Копань); *Вони [губи] були вогкі, свіжі й приємні на дотик* (Б. Бойчук);

6) назви частин доби, пори року, напр.: *Дні короткі, та й ті невеселі, а ночі...* (С. Васильченко); *Літо було дощове* (Інтернет-ресурс); *Зима була жорстока, як і війна* (П. Загребельний); *Осінь була вогка і дощувата* (З. Тулуб);

7) назви речовин і матеріалів, напр.: *Вода була така холоднюча...* (В. Шкляр); *При самому березі вода була глибока* (І. Багрянний); *Вода була прозора й руда* (І. Білик); *...чисте золото дуже м'яке* (Інтернет-ресурс).

Пасивна і статична ознаки поширені на назви:

– істот, напр.: *Яка вона [Марія] була легковажна, нерозсудлива, непередбачлива...* (О. Іваненко); *Зреши́тою, дружина в мене розумна й красива...* (Л. Костенко); *Батько був тяжкий і твердий, як колода, мерзлий...* (І. Багрянний);

– предметів, напр.: *Всюди порохнява і павутиння в руїні, якою обернувся недавній храм, – а був чистий, мов зірка* (В. Барка); *Його одяг (чи, вірніше, лахміття) був уже сухий і теплий...* (І. Багрянний); *Хоч вона [вода] була солона й недобра, коні жадібно хапали її, скучивши за довгу зиму* (І. Білик).

Суб'єкт якісного стану зреалізований також абстрактними іменниками, напр.: *А вітер був південний, гарячий...* (В. Дрозд); *Світло було тьмяно-червоне...* (В. Неборак); *Я ніколи не думав, що години такі довгі, а день такий нескінченний* (В. Нестайко); – *Фінансова прірва – найглибша...* (Р. Самбук); *Повітря тепле, запашне* (О. Гончар).

Семантико-синтаксична залежність суб'єкта якісного стану зафіксована у формах називного, давального і родового прийменникового

відмінків, що мають рангове співвідношення. Називний відмінок переважно функціонує як спеціалізований морфологічний засіб суб'єкта якісного стану, якого формують предикати якісного стану. Семантико-синтаксична функція суб'єкта якісного стану в номінативній функції корелює з формально-синтаксичною функцією підмета, який разом із присудком реалізує у формально-синтаксичній структурі речення двобічну залежність (взаємозалежність). Із називним відмінком також пов'язаний давальний відмінок. Він виявлений у реченнях, трансформованих із вихідних двоскладних конструкцій, у яких предикат формує два залежних компоненти: ...**чоловікові потрібна самотність**... (П. Загребельний) ← **Чоловік потребує самотності**; ...**їй потрібна його допомога**... (М. Соколян) ← **Вона потребує його допомоги**; **І кому потрібна ця комедія?** ← **І хто потребує цієї комедії?** Родовий приєдниковий відмінок посідає периферійне місце у вираженні залежного компонента якісного стану і зреалізований переважно в реченнях з предикатами *властивий, характерний, типовий*, напр.: *До речі, для Олеса Гончара характерна особлива поштивість до жінки* (Б. Олійник). Він корелює з називним і давальним відмінками в цій же функції: *Така риса мовної поведінки, як мовна стійкість, властива прибалтійським народам*... («Дзеркало тижня», 2016).

Давальний і родовий приєдниковий відмінки зафіксовані у вторинній для них суб'єктній позиції стану, для них характерна семантико-синтаксична центральність у реченні, однак ця ознака відсутня у формально-синтаксичній структурі. Субстанційні синтаксеми у формах давального і родового приєдникового відмінків функціонують як залежні компоненти в семантико-синтаксичній реченнєвій конструкції, у формально-синтаксичній – як сильно-керовані другорядні члени речення.

У простих неелементарних реченнях із предикатами якісного стану зафіксований кличний відмінок, напр.: – **Будь обережний, дідуся**, – *шептала* [Марійка] (В. Малик). Конструкція сформована внаслідок поєднання двох семантично-елементарних речень: *Марійка* (залежний суб'єкт дії, виражений мовцем) + *шептала* (предикат дії) + *дідусяві* (залежний об'єкт-адресат стану, виражений адресатом) + *дідуся* (залежний суб'єкт якісного стану) + *має бути обережним* (бажаний для мовця стан адресата). Семантико-синтаксична залежність якісного стану, виражена субстанційною синтаксемою

дідусь у функції кличного відмінка, є складним компонентом, що визначає адресат, з одного боку, і суб'єкт якісного стану, з іншого боку. У реченневих конструкціях такого зразка (формально-синтаксичний аспект) кличний відмінок виконує роль підмета.

Семантико-синтаксична залежність суб'єкта якісного стану зреалізована в моделі **S + P_{adj(qual.st)}**.

2.2.3.3. Семантико-синтаксична залежність суб'єкта кількісного стану

Семантико-синтаксичну залежність суб'єкта кількісного стану вмотивовують предикати кількісного стану, що виражають постійну статичну або тимчасову кількісну ознаку предмета. Враховуючи різновиди цих предикатів (предикати означено-кількісного стану; предикати кількісно-вікового стану; предикати неозначено-кількісного стану), потрібно виділити залежність суб'єкта означено-кількісного стану, залежність суб'єкта кількісно-вікового стану, залежність суб'єкта неозначено-кількісного стану.

Залежність суб'єкта означено-кількісного стану визначають предикати означено-кількісного стану, що репрезентують точну кількість предметів, напр.: *...він [хлопець] один із них* (О. Гончар); *Запам'ятайте: нас тут було всього четверо...* (В. Шкляр); *Першим був випадок з королевичем Олафом* (І. Білик); *І цим другим був дядько Ягор* (О. Гончар).

Залежність суб'єкта кількісно-вікового стану зумовлюють предикати кількісно-вікового стану, семантика яких містить вказівку на визначену або приблизну кількість, напр.: *...Софії – дев'ятсот п'ятдесят років* (П. Загребельний); *...мені було шість років...* (С. Андрухович); *Тоді йому [Себастьянові] було двадцять років* (Т. Прохасько); *Іванові-Владиславові було на той час дванадцять років...* (П. Загребельний); *Комплексу понад 50 років...* («Дзеркало тижня», 2016).

Залежність суб'єкта неозначено-кількісного стану вмотивовують предикати неозначено-кількісного стану, що позначають точно не визначені, узагальнено-кількісні поняття: – *Мало не тільки дітей, а й дідів...* (О. Гончар); *Визначено – поки що це буде кілька десятків працівників антитерористичних підрозділів СБУ* («Дзеркало тижня», 2009); *...героїв було декілька...* (Ю. Андрухович); – *В Україні є*

чимало джазових фестів («Львівська газета», 2009); **Родичів багато** (О. Гончар); ...*про це стає відомо правоохоронним і наглядовим органам, а їх у нас багато* («Дзеркало тижня», 2009).

Залежність суб'єкта кількісного стану виражена субстанційними суб'єктними синтаксемами, що позначають людей, тварин, рослин, конкретні / абстрактні предмети. Слушними є зауваження І. Р. Вихованця про те, що «лексичні значення іменників, що наповнюють форму називного, безконечно різноманітні, їх діапазон може обмежуватися тільки словниковими можливостями мови» [Вихованець, 1987, с. 67].

Основним морфологічним варіантом, що репрезентує залежність суб'єкта кількісного стану, зокрема залежність суб'єкта означено-кількісного стану, є називний відмінок, який уважають суб'єктною домінантою в системі відмінків [Там само. С. 74]. Це типове вираження залежності суб'єкта означено-кількісного стану, напр.: *У нас є один державний банк, який користується привілеєм стовідсоткових держгарантій за своїми зобов'язаннями* («Дзеркало тижня», 2009); ...*буде ще один орієнтир для моряків* (О. Гончар); *Так ніби не один бог був для всіх князів* (П. Загребельний). Залежність суб'єкта означено-кількісного стану також передає родовий відмінок³¹, напр.: ...*було їх [грабіжників] троє чи четверо...* (П. Загребельний); *Горнів було десять...* (П. Загребельний); ...*їх могло тут бути десять, і сто, і тисячу відразу...* (П. Загребельний); *І було крил аж шестеро...* (В. Дрозд); *Але то було тоді, як в камері було двадцять семеро людей* (І. Багрянний); *Загиблих гірників уже сорок вісім...* (Л. Костенко).

Залежність суб'єкта кількісного вікового стану зреалізована давальним відмінком, напр.: *Анні було шість років...* (Т. Прохасько); ...*старший, Зої, було вже п'ятдесят літ, Федорі – сорок сім...* (П. Загребельний); *Мені десять або дванадцять літ* (П. Загребельний), а залежність суб'єкта неозначено-кількісного стану – родовим відмінком: *Тут їх немало, небагато – 340 чоловік* (І. Багрянний); *Квартир було небагато* (М. Бажан); ...*[прибічників Ізяслава] немало було в городі...* (В. Малик); ...*варіантів статті є кількасот...* (Т. Прохасько); *Звідси було туди кількасот метрів...* (О. Гончар).

Отже, залежність суб'єкта кількісного стану потрібно диференціювати на три різновиди: залежність суб'єкта означено-кількісного стану, залежність суб'єкта кількісного вікового стану та залежність

суб'єкта неозначено-кількісного стану. Морфологічне вираження залежності кількісного стану ґрунтується на трьох відмінках: називному відмінкові як основному варіантові суб'єктної залежності, родовому і давальному як спеціалізованих відмінках для репрезентації залежності суб'єкта кількісного стану. Залежність суб'єкта кількісного стану представлена в конструкції **S + P_{num(quant.st)}**.

2.2.3.4. Семантико-синтаксична залежність суб'єкта стану-відношення

Семантико-синтаксичну залежність суб'єкта стану-відношення вмотивовують предикати стану відношення, зреалізовані прислівниками та прикметниками вищого та найвищого ступенів. Їй властива обмежена можливість морфологічного вираження. Ця залежність виражена суб'єктною синтаксею у формі називного відмінка, напр.: *Усе ближче порт* (О. Гончар); *Жінки ближче до речей остаточних* (П. Загребельний); *Але кругом була вода, і куди не підеш – усе глибше!* (І. Багрянний); *Діти, коні, господарство, – про це здогадувався, й через це [Матвієві] було ще образливіше та болючіше* (Ю. Мушкетик); *...найвище була церква...* (Ю. Андрухович); *[Дівчина] Була ще гарніша...* (І. Білик); *Своя хата дуже більша за цю землянку та така весела!* (Б. Грінченко).

Суб'єктна залежність стану-відношення у функції давального відмінка лексично репрезентована переважно номінаціями істот, напр.: *Мені веселіше і тобі по дорозі* (В. Барка); *Мені стає ще сумніше...* (А. Дністровий); *Там їй [Любі] тяжко було* (С. Андрухович); *Як тяжко чоловікові на світі* (П. Загребельний); *А Андрієві наче веселіше за всіх було* (В. Винниченко). У цій функції давальний відмінок корелює із семантико-синтаксичними відмінковими ознаками субстанційності, має залежність від предикатів стану-відношення, пасивність, спрямованість стану-відношення на істоту чи предмет. Суб'єктна залежність стану-відношення у функції датива властива простим односкладним реченням, для яких базовими є реченнєві конструкції з прислівниковими формами, напр.: *...йому [Зінькові] дедалі все ставало сумніше й сумніше* (Б. Грінченко) ← *йому ставало сумно; Микиті стало веселіше*

(Б. Грінченко) ← *Микиті стало весело; Йому [Яну] стає ще сумніше* (В. Малик) ← *Йому стає сумно*.

Прикметникові предикати стану-відношення прогноують семантико-синтаксичні функції залежних суб'єкта і об'єкта, напр.: *...конюшич <...> найбагатший, наймогутніший серед скіфів...* (І. Білик); *Ти з них найдобріший...* (А. Дністровий); *Найстаршим серед них був полковник Здобудь-Воля, сорокасемирічний кубанець із чепурними козацькими вусами* (В. Шкляр). Залежність суб'єкта стану-відношення позначає істоту чи предмет як пасивних носіїв, виражених суб'єктною синтаксеєю у формі називного відмінка.

Суб'єктна залежність стану-відношення поширена на назви істот, рідше предметів у конструкціях $S + P_{adv(st-rel)} + O$ і $S + P_{adj(st-rel)} + O$.

2.2.4. Об'єктна семантико-синтаксична залежність

Об'єктна семантико-синтаксична залежність у функції об'єкта (семантико-синтаксична структура речення) найчастіше співвіднесена з додатком (формально-синтаксична структура речення). У науковій літературі об'єкт визначено як формальну категорію синтаксису, те саме, що додаток; семантичну категорію синтаксису, що окреслює назви предметів або істот, на які спрямовано дію, процес або стан [Вихованець, 2007, с. 441]. З його функцією пов'язані дефініції «об'єктне значення», «об'єктна функція», «об'єктне відношення», «об'єктна валентність», «об'єктна семантико-синтаксична залежність».

Об'єктна залежність позначає предмет або особу, на яку спрямовано дію. У семантико-синтаксичній структурі речення суб'єктна і об'єктна залежності відповідно виражені суб'єктною і об'єктною синтаксеями. Ці субстанційні залежності посідають центральне місце в реченнєвій структурі, адресатна залежність має проміжну позицію, периферійна позиція належить локативній та інструментальній залежностям. У системі мови закріплене відповідне місце за залежним об'єктним субстанційним компонентом. Він стоїть переважно після предиката, тому визначаємо правобічну семантико-синтаксичну залежність від предиката. Реалізація правобічної об'єктної

семантико-синтаксичної залежності в структурі простого семантично елементарного речення повніше розкриває семантику предиката.

Як уважає М. В. Мірченко, об'єктність є однією з категорій семантико-синтаксичного спрямування, підкатегорією субстанційності [Мірченко, 2004, с. 161]. Сема об'єкта встановлює змістову величину категорії. Це ім'я предмета або особи, на які спрямована дія-ознака або які охоплені такою дією. Об'єктній синтаксемі властиві лексико-семантичні та граматичні ознаки. Семантика предикатного компонента визначає варіанти об'єктної залежності: залежність об'єкта дії, залежність об'єкта процесу, залежність об'єкта стану, залежність об'єкта якісного стану, залежність об'єкта стану-відношення, залежність локативного об'єкта дії.

Залежність у функції об'єкта дії є домінантою об'єктної синтаксеми. Тут найбільш узагальнено семантичне навантаження об'єктної залежності. У позиції об'єкта дії представлена вся сукупність назв як предметів, напр.: *Вимірювати будемо добро* (П. Мах); *Лише один звук робить це слово англійським або німецьким!* (І. Фаріон); *З аналізу літописів І. Огієнко зробив висновок...* («Загальна психологія»); *Я тобі свіжого хлібця спечу* (І. Жиленко); *Завдяки мові людина формує складну моральну систему* (О. Федик), так істот: *...Костьова Марія сина родила* (Г. Яструбецька); *А Підкову з козаками ляхи одурили* (В. Штинько).

Предикати процесу зумовлюють об'єктну залежність, виражену об'єктною синтаксемою на позначення осіб чи предметів, на які спрямовано процес, напр.: *А я чекаю-жду кохання-чари* (І. Вихованець); *Вона [роса] просто сліпила очі* (Й. Струцюк).

Залежність об'єкта стану зафіксована в таких конструкціях: *Його дружинники сумували за Києвом* (П. Загребельний); *Я вірю в казки* (І. Жиленко); *Не любить мене чарівниця-дівчина* (Леся Українка); *– Чому ти обов'язково прагнеш мене принизити?!* (Леся Українка); *Йому стає боляче за неї [Тамару]* (О. Гончар); *Я не заздрю вже тобі...* (П. Мах). Для вираження об'єктної залежності цього зразка досить характерні абстрактні поняття, напр.: *Не біймось яничарської злоби...* (П. Мах); *Не бійся досвітньої мли* (Леся Українка); *Не жаль мені життя* (Леся Українка); *[Я] Лякаюся самої лише думки...* (В. Слапчук).

Об'єктну залежність у функції якісного стану вмотивовують предикати якісного стану, виражені предикатними прикметниками зі

значенням якості в позиції присудка, напр.: ...звук [ф] цілком **чужий** нашій мові... (І. Фаріон); Той <...> **Не вартий** бачить їх [дива] (Леся Українка); ...вони [гори] **були схожі на** застигли **хвилі** кам'яного моря... (Є. Гуцало); **Ріка була схожа на** бурхливу, бунтівничу **душу гір** (Є. Гуцало); **Грунський район** <...> дуже **близький до** його рідного **міста** (І. Багрянний).

Семантичний варіант об'єкта стану-відношення характерний предикатам стану-відношення, напр.: – **І вона вродливіша за мене?** (П. Загребельний); **Чи Гільда гарніша за мене?** (Б. Бойчук); **Сусідка старша від господині...** (В. Барка); **Артемиха була добріша, принаймні до мене** (В. Дрозд).

Об'єкт локативного предиката дії залежить від предикатів, семантика яких передбачає вказівку на переміщення об'єкта, напр.: **Я сум, дерева, вам несу** (І. Вихованець); [Блажчук] <...> **додому ж приніс від неї [тітки Василюхи] молока в глечичку...** (Є. Гуцало); **Вхопився обома руками за хвилю: винеси мене!** (В. Стус); [Степан] <...> **привіз із села <...> свій сірий костюм** (В. Підмогильний).

Об'єктна семантико-синтаксична залежність зреалізована граматичними засобами вираження – спеціальними відмінковими формами. Категорія відмінка багатьма своїми параметрами відображає найтиповіші явища граматичної структури сучасної української літературної мови, є необхідним компонентом більшості речень і репрезентує способи перегрупування компонентів речення та механізм взаємодії семантики, синтаксису й морфології.

У реченневих конструкціях морфологічними варіантами об'єктної залежності є знахідний, родовий, давальний, орудний і місцевий відмінки. Основний морфологічний варіант об'єктної синтаксеми – знахідний відмінок, що має семантико-синтаксичні функції об'єкта дії або стану. Субстанційні синтаксеми з функцією об'єкта дії або стану, виражені знахідним відмінком, є одними з найбільш потрібних компонентів семантико-синтаксичної структури речення. Предикатна синтаксема, визначаючи суб'єкту і об'єкту залежності, зумовлює найпоширеніший зразок реченнєвої конструкції, напр.: ...**мові притаманна моральна актуалізація** (О. Федик); ...**лапятий сніг щасливіший за мене** (І. Вихованець); **Ти мене зрозумів** (В. Штинько); **Я скрипку шукала** (Г. Яструбецька);

Трохимові Грицаю було трохи ніяково за Івана (Й. Струцюк); *Учений вивчив говори...* (М. Степаненко); *Я читаю листи фронтові пожовтілі* (О. Богачук); *...мене благословила ти...* (П. Мах). Іноді об'єктна залежність у функції об'єктної синтаксеми має імпліцитне вираження: *Гаптують, шиють, і печуть, і варять, купують, продають...* (Леся Українка).

Семантичні нашарування субстанційних залежностей, виражених синтаксемами, зумовлює відповідний предикат, а категорія відмінка найпереконливіше виражає основні функції залежних субстанційних синтаксем, зокрема, Є. В. Клобуков зауважує: «Основна функція відмінкової форми – служити показником мінімальної синтаксичної побудови – синтаксеми» [Клобуков, 1986, с. 9].

Характеризуючи семантичні варіанти об'єктної залежності, відзначимо, що основна роль у її репрезентації належить знахідному відмінкові. В об'єктній функції знахідний відмінок виконує роль домінанти, всі інші варіанти об'єктної залежності, підпорядковані знахідному відмінку, формують його лексико-комбінаторні варіанти (за умови, якщо вони закріплені за різними опорними предикатами). Знахідний відмінок – це, передусім, відмінок об'єкта. М. Я. Плющ зазначила: «Знахідний відмінок з'являється при перехідному дієслові, як «відпрацьована» у процесі мовленнєвого вживання форма, спеціалізована функція. У ній знаходить вияв мовне (граматичне) оформлення субстанції, яке цілком підлягає дії» [Плющ, 1986, с. 44].

Предикати, що формують залежні іменники у формі знахідного відмінка, становлять надзвичайно широку групу, що вможливило виділення дев'яти підгруп:

1) дієслівні предикати конкретної фізичної дії, що є найбільш поширеною підгрупою, до якої належать дієслова із семантикою творення та деяких видів діяльності: *будувати, варити, мостити, мурувати, орати, пасти, пекти, пилляти, плавити, плести, полоти, прасувати, прясти, ремонтувати, робити, садити, сапати, свердлиити, сіяти, скиртувати, склити, скородити, сталити, тесати, точити, трамбувати, цементувати, шити, штукатурити* та ін. (СУМ, 1970–1980), напр.: *І раб копає землю, теше камінь, приносить мул з ріки і робить цеглу, виводить мури, статуї великі...* (Леся Українка); *Ти вимий вікна...* (Д. Павличко); *Цвіт ломикаменю дробить каміння...* (Т. Коломієць); *От яке насіння сіяв тут Григорій і його братія!* (Р. Іванченко); *Все життя мати сапала поле* (Ю. Мушкетик);

2) дієслівні предикати, що визначають більший або менший ступінь інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт: *бгати, бити, бомбити, бороти, будити, валити, вішати, в'язати, гальмувати, гасити, гноїти, гнuzдати, гнути, згорнути, гребти, гризти, гріти, дерти, клювати, колоти, копати, краяти, кришити, кріпити, купати, кусати, ламати, латати, лити, ловити, мазати, мести, милити, мити, місити, м'яти, нищити, палити, парити, пороти, ранили, рвати, рівняти, різати, рубати, руйнувати, сікти, скребти, смалити, сушити, терзати, терти, тиснути, товкти, толочити, топати, тулити, хилити, чавити, чистити, чіпляти, чухати, иматувати, щербити* і под. (СУМ, 1970–1980): *Дружина <...> мие посуд...* (Л. Костенко); *...Надька <...> чавить калину...* (О. Гончар); *...голуб чистить пір'я на коньку рідної хати...* (Є. Пашковський); *Жінка не всі гриби збирає* (Й. Струцюк); *...Настя відгортає сніг од наших дверей* (Й. Струцюк); *Ти до мене горнишь* (П. Мах);

3) дієслівні предикати, що позначають переміщення об'єкта в просторі: *везти, волокти, доставляти, експортувати, імпортувати, котити, нести, сунути, переправляти, транспортувати* та ін. (СУМ, 1970–1980), напр.: *Колись на цьому лузі Федон ніс на обох руках свою Лукію* (Й. Струцюк); *...звозять зі всього степу кавуни...* (О. Гончар); *Ми води б наносили...* (Є. Гуцало); *Попереду везли саркофаг величезний порожній* (Леся Українка); *...[Хлопчик] котить по стежці вздовж призьби змайстроване батьком колесо* (В. Дрозд); *– Я принесла тобі хліба і вепрятини...* (П. Загребельний); *...з Литви Україна досить активно імпортує паливо...* («Дзеркало тижня», 2013);

4) дієслівні предикати із семантикою володіння, позбавлення і передачі, присвоєння і отримання: *берегти, брати, губити, давати, дарувати, держати, знаходити, лишати, мати, платити, продавати, тратити, тримати, ховати* і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: *...нива золота <...> людям дарувала хліб насущний* (О. Богачук); *Потім вона [Тіна] подала йому рушничок...* (В. Шкляр); *Я ще заздалегідь дав вашу домашню адресу командуванню наших передових частин, які мали вступити до Києва* (П. Загребельний); *Тобі дарую твоє князівство* (В. Лазарук);

5) дієслівні предикати на позначення процесу мовлення: *говорити, кричати, казати, мовити, оповідати, розповідати, читати,*

шептати і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: [Сови] **Не віщували щастя нікому** (П. Загребельний); ...[актриса] <...> **щось шепче собі під ніс...** («Дзеркало тижня», 2014); ...*Митрич розповідає про арешт Ісуса Христа в Гефсиманському саду...* (І. Багрянний);

б) дієслівні предикати, що виражають позитивне або негативне ставлення до чогось, внутрішній стан і почуття, спрямованість інтересу до чогось: *бодьорити, бентежити, вабити, вітати, ганьбити, гнівити, дивувати, драгувати, жаліти, зневажати, клясти, кохати, кривдити, критикувати, лаяти, любити, лякати, милувати, ненавидіти, нервувати, ніжити, пестити, полонити, ревнувати, сердити, славити, соромити, тішити, тривожити, турбувати, хвалити, хвилювати, цікавити, цінувати, шанувати* і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: ...*я тебе покохала...* (І. Драч); *Війна лякає кожну нормальну людину...* («Дзеркало тижня», 2014); *Андрій Венедович похвалив Степана* (В. Підмогильний);

7) дієслівні предикати чуттєвого сприймання: *бачити, дивитися, нюхати, помічати, слухати, спостерігати, чути* та ін. (СУМ, 1970–1980), напр.: *Про історію України чули тільки студенти-історики...* (С. Степаненко); *Арабський астроном Табіт спостерігав зорепад у Багдаді в жовтні 935 року* («Віче», 2012); *Даруся <...> слухала Івана* (М. Магіос); *Давно не бачив Ягнич такої високої та пишної паляниці...* (О. Гончар);

8) дієслівні предикати розумової діяльності: *вчити, гадати, досліджувати, думати, збагнути, з'ясовувати, знати, ототожнювати, пам'ятати, пізнавати, пояснювати, розв'язувати, розуміти, тлумачити, узагальнювати* та ін. (СУМ, 1970–1980): *Мабуть, знала його і Ярослава...* (П. Загребельний); *Був я в сьомому класі і вже вчив літературу чи «словесність»...* (Б. Антоненко-Давидович); *...я не розумів людей узагалі...* (Б. Бойчук); *Ситник не збагнув сенсу княжого запитання...* (П. Загребельний); *По бородах і розшитих зипунах, розчахнутих на широких грудях, по легких напівлежачих посадках на низьких конях і довгих списах враз пізнав Остап донських козаків – вічних братів-суперників запорожців* (Д. Білий);

9) предикати якісного стану на позначення зовнішності: *схожий, подібний, підхожий, точнісінький, вилитий, співзвучний, аналогічний, однотипний* та ін. (СУМ, 1970–1980), напр.: *...А мені ж потрібні гроші* (С. Дземан); *Один із цих солдатиків зовсім схожий*

на вчорашнього потерпілого: до чорноти засмагльований, чорно-брийвий, весь якийсь мініатюрний (О. Гончар); *Він подібний на мого святого Антонія* (Т. Прохасько); *Висновок у досліджуваній справі цілком співзвучний із рішенням КС від 22 травня 2008 року у справі N 1-28 / 2008, щодо предмета та змісту закону про держбюджет...* («Українська правда», 2010).

Форма знахідного відмінка свідчить про центральну позицію позначуваного ним іменника в семантико- й формально-синтаксичній структурах речення [Вихованець, 1987, с. 66]. Семантико-синтаксичні ознаки знахідного відмінка в об'єктній функції визначені субстанційністю, об'єктною залежністю від предиката, пасивністю, фінальною спрямованістю. Його формально-синтаксична ознака – розташування в реченні після присудка (формально-синтаксична ознака центральності), від якого залежить прислівний другорядний член речення.

Семантико-синтаксична залежність у функції об'єкта дії є найпоширенішою серед проаналізованих варіантів. 3-поміж усіх субстанційних залежностей об'єктна залежність разом із суб'єктною посідає центральну позицію в структурі простої семантично елементарної конструкції. Її здатні визначати предикати різних семантичних груп у реченнєвих конструкціях $S + P_{v(act)} + O$; $S + P_{adj(st)} + O$; $S + P_{adv(st)} + O$; $S + P_{v(act)} + O + L$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + L$; $S + P_{v(act)} + O + Ad$; $S + P_{v(act)} + O + I_{ac}$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{ac}$; $S + P_{v(act)} + O + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$.

2.2.5. Адресатна семантико-синтаксична залежність

Адресатну семантичну залежність зумовлюють предикати, що позначають «писання» (опорний предикат «писати»); «давання» (опорний предикат «дати»); «симпатію» (опорний предикат «подобатися»); «служіння» (опорний предикат «служити»); «догідливість» (опорні предикати «лестити, годити»); «мовлення» (опорний предикат «говорити»); «переміщення» (опорні предикати «нести», «везти») і под. Її виражають переважно адресатні синтаксеми зі значенням передачі об'єкта певному адресату. Л. Теньєр зауважував, що адресат належить до триактантних структур [Теньєр, 1988, с. 275].

У сучасній українській літературній мові адресатна семантична залежність зреалізована в реченнєвих конструкціях із дієслівними предикатами $S + P_{v(act)} + Ad$; $S + P_{v(act)} + O + Ad$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{ac}$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$ та із предикатами якості $S + P_{adj(st)} + O + Ad$.

У реченнєвій моделі $S + P_{v(act)} + Ad$ дієслівний предикат визначає суб'єкту і адресатну семантичні залежності. Речення утворюють предикати, що позначають «служіння, догідливість» і под., напр.: *служити, слугувати, прислужувати, прислужитися, коритися, кланятися, молитися, лестити, потакати, годити, вторити, кивати, присягати, пробачати* і под. (СУМ, 1970–1980).

Адресатна залежність представлена номінаціями:

1) власної назви особи, напр.: *...він зможе прислужитися Андрієві...* (І. Багрянний); *Мати <...> кланялася до княгині Ради, торкаючись правицею втоптаного снігу* (І. Білик); *Старий афінянин уже встиг зігритись після підвалів і приязно кивав до Креза...* (І. Білик);

2) загальним значенням особи: *У всьому корився своєму товаришеві* (П. Загребельний); *Гей, люди, викиньте цю стару ослицю на смітник та висипте канчуків, щоб знала, як прислужувати ханові!* (В. Малик); [Марія] *Кланялася парубкові, зворушена до сліз, розгублена* (Р. Іванчук); *Через те корилася чоловікові в усьому...* (Б. Грінченко);

3) родинної належності, напр.: *...і Денис мовчазно корився старшому братові, як батькові* (О. Гончар); *...син не корився батькові...* (С. Скляренко);

4) займенниковими словами, напр.: *...народи <...> будуть служити вам* (Д. Білий); *...йому <...> треба годити* (О. Гончар); *– Кому ти присягає?* (О. Довженко);

5) абстрактною назвою: *...метушня <...> повинна була служити <...> справі порятунку його моральності* (Ю. Андрухович); *Іван не тільки радо корився тій вибухлій силі...* (В. Дрозд); *...хто заповзвся служити богам...* (П. Загребельний);

6) номінацією тварин, напр.: *Мусив я служити його коневі, як свому панові* (Ю. Винничук).

До цієї конструкції також належать предикати: *личити, подобатися, сподобатися, імпонувати* і под. (СУМ, 1970–1980), що вмотивовують адресатну залежність, виражену переважно особою,

напр.: ...*вже саме це мусило імпонувати йому* (В. Дрозд); *Він був трохи розгублений <...>, що зовсім не личило колишньому кілеру, нардепові й президентові* благодійного фонду «Дитяче серце» (В. Шкляр); – *Мені не подобається твій вигляд, Настусю* (В. Шкляр); ...*її тендітна й елегантна фігура могла імпонувати багатьом мужчинам* (Б. Бойчук).

У реченнєвій конструкції **S + P_{v(act)} + O + Ad** предикат породжує об'єкту і адресатну залежності. Його семантика позначає передачу певного предмета адресатові, напр.: *видавати, видати, виділити, виділяти, віддавати, віддати, вручати, вручити, давати, дарити, дарувати, дати, завдавати, завдати, задарити, задаровувати, задарувати, задарювати, заповідати, заповісти, здарувати, здавати, нагороджувати, нагородити, надарити, надарувати, надарити, недодавати, недодати, обдавати, обдарити, обдаровувати, обдаряти, передавати, передаровувати, передарувати, передати, повіддавати, подати, понадавати, понадаровувати, понадарувати, попересилати, роздарити, роздаровувати, роздати, ударувати* і под. (СУМ, 1970–1980). У цій конструкції адресатна залежність виражає:

1) загальне значення особи, напр.: *Донька <...> Роздає маляткам* [яблука] (О. Рисак); *Його приніс він дівчині своїй – Серед зими дарунок незвичайний!* (Д. Павличко); ...*людям дав я «Кобзаря»* (Т. Шевченко); *Люди <...> можуть подарувати квіти незнайомій самотній жінці – і піти собі, так і не назвавшись...* (О. Забужко);

2) власну назву, напр.: *Того вечора він подарував Чорновусові рушницю Манліхера, кольта, дві «кукурудзи»...* (В. Шкляр); ...*дала Омелянові випити якогось відвару і, глянь, через тиждень усе як рукою зняло* (М. Вінграновський);

3) займенникові слова, напр.: ...*той зал йому дав право не сумніватись у собі* (Й. Струцюк); *Я вам віддам найкращі слова* (П. Мах); *Я готовий подати руку кожному на цій землі* (Ю. Андрухович); ...*ти мені її [шапку] подарував, чи, може, лише пожартував* (М. Вінграновський);

4) родинну назву, напр.: *Герой цієї повістини соромиться власної сестри, селянки, яка принесла братові у його установу, його «канцелярію» сільського гостинця* (В. Дрозд); *Чи подати Батькові срібного келиха з отруєним вином?* (Ю. Андрухович);

5) назву соціальної групи, напр.: ...*давайте замість півтори тисячі коней пошлемо запорожцям півтори тисячі лошат!* (М. Вінграновський); *Тоді московський цар Іван Третій написав патріархові в Константинопіль листа* (М. Вінграновський); *Пан Ясельський давав козакам прощальну вечерю* (М. Вінграновський);

6) абстрактне значення, напр.: *Віща притча <...> Душі дарув вікам* (В. Вербич); *Він <...> віддав життя державі* (П. Мах).

До цієї конструкції належать також предикати *адресувати, виплатити, виплачувати, відплатити, відплачувати, довірити, завдячувати, недоплатити, обділити, обділяти, повиплачувати, передоручати, понагороджувати, присвятити, присвячувати, продавати, продати, пропонувати* і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: – *А між іншим масаж тобі не завадив* (В. Шкляр); – *Ти можеш мені віддячити* (М. Соколян); ...*суд постановив виплатити йому сто тисяч гривень* («Дзеркало тижня», 2009). Адресатна семантична залежність із цими предикатами має різне лексичне вираження: ...*я остаточно вирішив своє життя присвятити літературі* (В. Дрозд); ...*він вирішив присвятити решту життя [тобі]?* (О. Гончар); *Цим треба завдячувати моєму великому другу, поетові Дмитру Павличку...* («Україна молода», 2010); *Я ж ладен платити нашим чільникам...* («Дзеркало тижня», 2009).

Реченневу конструкцію $S + P_{v(act)} + O + Ad$ також утворюють предикати зі значенням мовленнєвої діяльності: *говорити, доповідати, звертатися, казати, наказувати, повідомляти, розповідати, співати, читати, шептати, шепотіти, показувати, доводити, пояснювати, роз'яснювати, розкривати, оповідати* тощо (СУМ, 1970–1980), напр.: *Днювальний повинен <...> доповідати кожному командирові...* (А. Дімаров); *Інна <...> починає співати синові дифірамби...* (О. Гончар); *Військовослужбовець зобов'язаний <...> доповідати своєму безпосередньому командирові (начальникові)* («Віче», 2010); ...*я вам не скажу* (В. Слапчук); ...*не тут і не тепер доводити комусь цю істину...* (П. Загребельний); ...*навіть найнайвішшому в'язневі не треба було тут нічого пояснювати* (І. Багрянний); *Хіба розкажеш Свекрові...* (В. Штинько); *Міг би й казочки малечі цій розказувати* (О. Гончар). Адресатна семантична залежність, сформована предикатами зі значенням «говорити», номінує особу.

Реченнєву конструкцію $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{ac}$ наповнюють дієслівні предикати із семантикою «писання»: *виписати, виписувати, відписати, відписувати, вписати, вписувати, дописати, дописувати, надписати, надписувати, написати, обписати, обписувати, описати, описувати, перезаписати, перезаписувати, переписати, переписувати, писати, підписати, підписувати, повідписувати, повписувати, позаписувати, понаписувати, понадписувати, попереписати, попереписувати, пообписати, пообписувати, поописати, поописувати, попідписати, попідписувати, пописати, пописувати, прописати, прописувати, розписати, розписувати, списувати* (СУМ, 1970–1980) та ін. Вони зумовлюють суб'єктну, об'єктну, адресатну та інструментальну залежності. Адресатна залежність у цій реченнєвій конструкції виражена переважно іменниками на позначення осіб та займенниковими словами, напр.: *Андрій <...> написав (олівцем) тих кілька слів своїй матері* (І. Багрянний); *...Андрій не хотів нікому писати листа* (І. Багрянний); *...листа турецькому султанові було написано не без прямої участі одного з моїх пращурів* (О. Гончар); *Треба було постійно писати йому листи...* (Л. Денисенко); *Андрій <...> не мав ніякого наміру щось писати жодному прокуророві...* (І. Багрянний).

Реченнєву конструкцію $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$ формують дієслівні предикати на позначення переміщення, передачі об'єкта до адресата: *внести, вносити, винести, виносити, віднести, відносити, донести, доносити, занести, занестися, заносити, знести, нанести, наносити, наднести, надносити, нести, принести, приносити, перенести, переносити, піднести, підносити, пронести, проносити, рознести, розносити* та ін. (СУМ, 1970–1980). Її особливість полягає в тому, що ядром речення є предикат із семантикою «нести». У конструкції зафіксовано суб'єктну, об'єктну, адресатну і локативну залежності. Адресатна залежність виражена переважно іменниками, що позначають власні та загальні назви осіб, а також особовими займенниковими словами, напр.: *Я принесла тобі їсти!* (О. Довженко); *А років зо п'ять тому народний художник України Іван Приходько, з того ж села, приніс [майстрам] з якогось музею зразок і попросив виплести аж шість колосок* («Молодь України», 2009); *...дідовому покійному батькові <...> змій носив гроші в трубу* (О. Довженко); *Степ несе нам свою <...> тишу* (О. Гончар);

Що несе нам оця хмара з боку океану? (О. Гончар); *Тільки хто ж це королеві Марку золотинку в дзьобі принесе?!* (Л. Костенко).

Адресатна залежність, що позначає предмет, представлена обмежено, напр.: *Це був рішучий революційний крок, який приніс Туреччині різке підвищення усіх, як державних, так і соціальних стандартів...* («Український тиждень», 2010). У реченні семантика предиката «приніс» дещо звужує реалізацію субстанційних залежностей. Адресатна залежність репрезентована обов'язковою номінацією людей. Предметне значення можливе лише за умови метафоризації, персоніфікації понять: *Про що я світові повім...* (П. Мах); *Зміряй себе людською мірою. Своєї можеш і не зміряти, Але людській [мірі] ти мусиш вірити* (О. Богачук).

У деяких реченневих конструкціях помічаємо звуження залежних субстанційних компонентів від предиката «нести» і нівеляцію адресатної залежності: *Андрійка майже весь час доводилося нести на руках...* (В. Штинько); *Не роздумуючи, схопив жінку одною рукою під коліна, другою за голу талію і поніс крізь зливу, поміж сліпучими, погрозливіми блискавицями через розкати сердитого, надсадного, вже аж похриплого грому в намет* (Й. Струцюк); *Я хочу, щоб ти носила цей перстень від дня наших заручень* (В. Штинько); *Внесе Історія поправки, І все на місці стане у житті* (В. Лазарук); *А тим часом до шпиталю занесли нових поранених під час останнього нальоту, їх клали просто в коридорах* (В. Штинько); *Цей перстень носила моя мама* (В. Штинько); *Якими вітрами занесло вас до Косова?* (В. Штинько). Це зумовлено семантикою предиката.

Реченнєву модель $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$ формують предикати, що позначають переміщення певного об'єкта суб'єктом, напр.: *везти, ввозити, взяти, вивезти, вивозити, відвезти, вивозити, відекспортовувати, відекспортувати, відімпортовувати, відімпортувати, відправити, відправляти, відтранспортовувати, відтранспортувати, доекспортовувати, доекспортувати, доімпортовувати, доставити, доставляти, дотранспортовувати, дотранспортувати, завезти, завозити, звезти, звозити, заекспортовувати, заекспортувати, затранспортовувати, затранспортувати, експортувати, імпортувати, навести, навозити, надвезти, надвозити, назвезти, назвозити, перевезти, перевозити, передоставити, передоставляти, переекспортувати, переекспортовувати,*

переїмпортовувати, переїмпортувати, переміщати, переміщувати, перетранспортовувати, перетраспортувати, переправити, переправляти, повідвозити, повивозити, повозити, подоставляти, позавозити, позвозити, поекспортовувати, поекспортувати, попереозити, потранспортовувати, потранспортувати, привезти, привозити тощо (СУМ, 1970–1980).

У цій реченнєвій конструкції зреалізовані залежні від предиката суб'єкт, об'єкт, адресат, інструменталь та локатив, напр.: *...князь Володимир привіз собі з Корсуня нову жону* (П. Загребельний); *Каплицю доставили літаком до порту Ушуая, а звідти чилійським судном на китайську станцію* («Віче», 2012); *...поштарка <...> привезла механізаторам цілу торбу газет і журналів* (О. Гончар); *...піджак <...> тесть привіз мені з Відня* (Л. Денисенко); *Бригадир привіз їй [Килині] соломи...* (О. Гончар); *...в один із своїх приїздів капітан привіз Віталікові для забави мавпеня* (О. Гончар).

Залежні від предикатів компоненти, що реалізують адресатну семантику, виражені переважно номінаціями осіб. У функції адресата втілена семантико-синтаксична природа давального відмінка. Порівняно з категоріями суб'єктності та об'єктності категорії адресатності властива менша семантична і морфологічна розгалуженість. На думку І. Р. Вихованця, адресатна синтаксема закріплена тільки за предикатами дії і виражає особу [Вихованець, 1992, с. 124]. Однак, за нашими спостереженнями, варто виділити реченнєву конструкцію **S + P_{adj(st)} + O + Ad** із предикатами якості *винний, винуватий* і под., що визначають адресатну залежність, напр.: *Немає тяжчого, коли ти винний комуś, цей борг не дає тобі спокійно спати* (І. Білик); *До речі, він мені трохи винний* (З. Тулуб); *Щоразу зростали проценти, і тепер я йому винний сімсот флоринів* (З. Тулуб).

Для адресатної синтаксеми, що виражає адресатну залежність, характерна незначна кількість морфологічних варіантів. Її семантичне варіювання зводиться до наявності певних значеннєвих відтінків. У граматичній системі сучасної української літературної мови відбуваються зміни у співвідношенні синтетичних і аналітичних форм щодо вираження адресатності. Ці зміни стосуються напівпериферійної (нецентральної-непериферійної) позиції речення. Наприклад, прийменник *для* з родовим відмінком переходить з детермінантної (периферійної) позиції речення в

нецентральну-непериферійну позицію, перетворюючись на функційний еквівалент давального відмінка адресата, пор.: *Дівчина понесла для матері квіти і Дівчина понесла матері квіти*. Прийменник для з родовим відмінком, крім вираження функції адресата дії, вносить у конструкцію додатковий значеннєвий відтінок призначення. Проте, незважаючи на використання в напівпериферійній позиції речення прийменниково-відмінкових форм, давальний безприйменниковий відмінок у значенні адресата дії в сучасній українській мові функціонує як домінуючий [Там само. С. 126].

Основним морфологічним варіантом вираження адресатної залежності є давальний відмінок. Ядро іменникової лексики давального відмінка утворюють назв осіб. Адресат як компонент семантико-синтаксичної структури речення сформований сукупністю диференційних семантико-синтаксичних ознак і залежить від предикатів дії.

З функційного погляду особливістю адресатної семантико-синтаксичної залежності в базових синтаксичних конструкціях із дієслівними предикатами та предикатами якості є те, що найчастіше адресат виражений іменниками – назвами конкретних осіб. Семантика предиката як центрального компонента речення впливає на семантико-синтаксичне вираження адресатної семантико-синтаксичної залежності.

2.2.6. Інструментальна семантико-синтаксична залежність

Інструментальну семантико-синтаксичну залежність реалізує інструментальна синтаксема, яка зумовлена семантичними особливостями опорного дієслівного предиката.

Проблематика інструментальності окреслена в працях І. Р. Вихованця [Вихованець, 1983; Вихованець, 1992; Вихованець, 1993], А. П. Загнітка [Загнітко, 1990; Загнітко, 2001; Загнітко, 2009; Загнітко, 2011], Г. Г. Рогачової [Рогачова, 1995], Л. А. Мурзіної [Мурзіна, 1996], М. В. Мірченка [Мірченко, 2004], І. С. Беркешук [Беркешук, 2011], Н. М. Костусяк [Костусяк, 2012], О. Г. Межова [Межов, 2012] та ін. Мовознавці вирізнили та проаналізували інструменталь як

компонент семантико-синтаксичної структури, проте виокремлення інструментальної залежності та висвітлення всіх її особливостей потребує окремого дослідження. Саме на концепції типології залежностей необхідно систематизувати і диференціювати синтаксичні та семантичні залежності, що представлені інструментальною синтаксею.

У семантико-синтаксичній структурі простого елементарного речення інструментальна залежність зреалізована в трьох різновидах: 1) функція знаряддя дії; 2) функція засобу дії та 3) функція допоміжного матеріалу. Семантичні варіанти інструментальності диференційовані сукупністю закріплених за ними предикатів дії відповідної семантики, специфікою іменникової лексики, що позначає знаряддя і засоби дії, трансформаційними можливостями реченнєвих конструкцій.

Інструментальна залежність у функції знаряддя дії зафіксована в конструкції $S + P_{v(act)} + O + I_{ac}$. Вона визначає конкретний предмет, використаний суб'єктом для завершення дії. Дієслівні предикати, що зумовлюють інструментальну семантичну залежність у функції знаряддя дії, у своїй семантичній структурі містять синтагматичну сему інструментальності. Вони представлені такими групами:

1) предикати конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт, напр.: *алітувати, ампутувати, антисептувати, апретувати, баластувати, бальзамувати, бомбардувати, барвити, батувати, боркати, боронити, брити, брукувати, букетувати, буравити, бурити, вибатувати, виборонити, вибрити, вибрукувати, вибурити, висікти, вистріляти, вистругати, витерти, витесати, витісувати, вичесати, вичинити, вичинювати, вичиняти, вичісувати, вишити, вишліфувати, вишмагати, вишмарувати, вишпарувати, вишпарювати, виштрикувати, витолочити, вихлестати, відстригти, відстрілювати, відстріляти, відстукати, відстукотіти, відстьобати, відтовкти, відточити, відточувати, відшліфувати, відшліфувати, відшмагати, відшпарити, відшпандорити, вклепати, вколоти, вколювати, вкоротити, вкорочувати, вкосити, вкרוїти, вкувати, влупити, вперізувати, вперіцити, врізати, врихтовувати, врихтувати, вточити, забрити, забрукувати, забуравити, забурити, забуцати, закреслити, заліпити, заліплювати, замайструвати, зарізати, застругати, заштукатурити, заштрикати, збивати, збити, збовтати, зривати,*

збуравити, збурити, зістругати, зстругувати, зітерти, змазати, змазувати, змацувати, змайструвати, зрубати, зрубувати, зстругати, ізсувати, ізсувати, калювати, клепати, колоти, кольнути, копати, копнути, косити, кришити, кріпити, кувати, дупнути, дупнути, майструвати, молоти, набуравити, нагортати, надовбати, нарізати, натесати, надколоти, надклепати, надклепувати, настругати, надсвердливати, надсвердлювати, надрубати, накраяти, накраювати, накосити, накорчувати, накорчовувати, накопувати, накопати, наколотити, напиляти, нарізати, нарізувати, нарити, нарубувати, насвердливати, насікти, насікати, зсукувати, напилити, нашіткувати, нашкребти, нашлифувати, нашімагати, обвалувати, обвалькувати, вприснути, обривнювати, обривняти, обрізати, обрізувати, обробити, оброблювати, обрешетити, обрешетувати, обсвітити, обстелити, обстригти, обставляти, обтісувати, обточити, обточувати, обчеркнути, обчиркрити, обчищати, обчистити, обшлифувати, обшімагати, обшіматовувати, обшіматувати, опилювати, оперіщувати, очищати, оштукатурити, переборонувати, перебрити, перебовтувати, переклепати, переколоти, переколошматити, переколотити, перекопати, перекосити, перекришити, перекувати, перелоскотати, перемазати, перемайструвати, перемолоти, перемолотити, перемостити, перерізати, перерити, перепилювати, пересвердливати, пересвердлювати, перестругати, перешлифувати, перешлифувати, перешіматувати, підбальзамувати, підкручувати, підкувати, підкрутити, відкріпляти, підкрашувати, підкосити, підколупнути, підколоти, підклепати, підклепувати, підрізати, підсікти, підстригати, підстругати, підтерти, підтесати, підшлифувати, побальзамувати, побрити, побурити, поголити, порізати, пошлифувати та ін. (СУМ, 1970–1980).

Інструментальну семантичну залежність у функції знаряддя дії виражають переважно конкретні предмети, засоби і допоміжні знаряддя праці, якими виконують певну фізичну дію: *віник, граблі, голка, долото, коса, лопата, ніж, ножиці, пилка, плоскогубці, рубанок, сапа, свердло, серп, сокира, тертка, товкач, щітка*, напр.: *Кашовар помішує ополоником тетерю у казані...* (Р. Іваничук); *Славу-та ножницями обережно розрізав просякнуту кров'ю пов'язку* (В. Малик); *...вусач із зіркою на лобі зараз почне отут пиляти їх пилкою або рубати сокирою...* (О. Гончар); *Орудював він косою, як*

добрий маляр **пензлем...** (О. Довженко); ...**батько <...> видовбував долотом** окопчики для спиць (В. Дрозд).

2) предикати із семантикою «вимірювання»: *вимірити, вимірювати, виміряти, відмірювати, відміряти, домірити, домірювати, доміряти, замірити, замірювати, заміряти, міряти, намірити, наміряти, обмірити, обмірювати, обміряти, перемірити, перемірювати, переміряти, помірити, поміряти, понамірити, понамірювати, понаміряти, поперемирити, поперемирювати, поперемиряти, промірити, розмірити* і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: *Нестор <...> його (підранка) **аршином виміряв*** (В. Дрозд); ...*Поміряла тиск у Чуйка (тоннометром)* (П. Загребельний); ...*батько <...> вимірював її вершню циркулем...* (В. Дрозд); *З вартими заздрості спокоєм і практичністю [дід Онишко] **проміряв метром** город...* (Ю. Мушкетик); *За основу взяли той тризуб, який розробляв іще Василь Кричевський 1918 року, трохи його вдосконалили графічно, **побудували циркулем і лінійкою, тож там є модуль і одиниця, за якою все створено*** («Львівська газета», 2009). Інструментальну залежність дієслівних предикатів вказаної групи реалізує інструменталь, виражений іменниками *лінійка, метр, сантиметр, циркуль, прилад, термометр* і под.

3) предикати, що позначають володіння музичним інструментом: *грати, вигравати, музичити, музикувати, виконувати, награвати, пугикати, тнути, тяти, витинати, затинати, шкварити, нашкварювати, різати, нарізувати, бренькати, бренькотати, бренькотіти, бринькати, бриньчати, триндикати, тринькати, тарабанити, барабанити, терликати, тирликати, пиляти, пілікати, тілікати* і под. (СУМ, 1970–1980).

Інструментальну семантичну залежність цієї групи предикатів представляють іменники-назви музичних інструментів: *скрипка, баян, бандура, рояль, фортепіано, віолончель, гітара* та ін., напр.: ...*Степан Гава перед сеансом однаково жалібно **на баяні витинати*** «сім-сорок» (Є. Пашковський); *Ах, хто ж то так тужно, хто так ніжно **грає на роялі!*** (І. Багрянний); ...*він **грав на скрипці*** (Д. Білий); *Неподалік на лавочці **грають на гітарі...*** (А. Дністровий); *Вона [галичанка] з дитинства співає в хорі, добре танцює, **грає** принаймні на одному музичному інструменті (найчастіше **на бандурі** або **на фортепіано**)...* (Н. Сняданко).

4) предикати зі значенням створення різноманітних зображень предметів (знаки, малюнки, картини, схеми тощо): *вимальовувати,*

вималювати, малювати, позамальовувати, розмалювати, розмалювувати, творити, сотворяти, створювати, витворювати, мазюкати, рисувати, замалювати, замальовувати, зарисовувати, зарисувати, намалювати, обмальовувати, розписати, порозписувати, відінітити, відтушовувати, відтушувати, заштрихувати, накреслити, накреслювати, намічувати, намітити, перекреслити, перелініяти, перемалювати, перерисовувати, підграфити, підкреслити, підкреслювати, підмалювати, підретушувати і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: ...на сходах донька **фломастером підмалювала** метеликів на зачитаній книжці (Є. Пашковський); ...портрети Гонти, Черчіля, Коновальця, Наполеона, Роберта Планта, Івана Павла II та інших <...> я **намалював олівцем** (А. Дністровий); ...батько <...> **розкреслював** по дереву хімічним **олівцем**... (В. Дрозд); Машунок **робив** «знаменщик» **пензлем**... (П. Загребельний).

5) предикати на позначення процесу писання: *відписати, відписувати, дописати, списувати, надписати, надписувати, написати, обписати, обписувати, описати, описувати, перезаписати, перезапписувати, переписати, переписувати, писати, підписати, підписувати, повідписувати, позапписувати, понापписувати, понадписувати, попереписувати, пообписати, пообписувати, поописати, поописувати, попідписувати, пописати, пописувати, прописати, прописувати, списати, списувати* і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: ...*все щось шкрябав, шкрябав пером* (О. Гончар); *Треба буде надписати цю дату на звороті хоча би твердим олівцем* (Т. Прохасько); ...*я їх на руках писала ручкою*... (О. Захарченко); ...*Олег черкнув ручкою шестизначний номер*... (Є. Пашковський). Предикати двох останніх груп вмотивовують інструментальну семантичну залежність, виражену номінативами *олівець, ручка, пензель, перо, фломастер* і под.

У реченнях з предикатами, що позначають створювання різноманітних зображень і формують конструкцію **S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{ac.}**, напр.: *Так ніби то друг намалював [олівцем] її навмисне для Максима як указівку чи як потіху*... (І. Багрянний); *Я таткові намалював [пензлем] книжку* (Б. Грінченко) зреалізована адресатна залежність, що не властиве для розглянутих попередніх груп.

Інструментальна семантична залежність у функції засобу дії зумовлена предикатами, що позначають просторове переміщення

агенса за допомогою транспортного засобу. У структурі **S + P_{v(act)} + I_{mv} + L₁ + L₂ + L₃** потрібно виділити такі групи предикатів:

1) опорний предикат «**летіти**», напр.: *вилетіти, вилітати, відлетіти, відлітати, залетіти, залітати, надлетіти, надлітати, перелетіти, перелітати, підлетіти, підлітати, повідлітати, полетіти, політати, пролетіти, долетіти, летіти, пролітати* та ін. (СУМ, 1970–1980);

2) опорний предикат «**їхати**», напр.: *виїжджати, виїжджувати, виїздити, виїхати, в'їжджати, в'їздити, в'їхати, доїжджати, доїздити, доїхати, заїжджати, заїздити, заїхати, їздити, їхати, над'їжджати, над'їздити, над'їхати, наїхати, наїжджувати, наїздити, об'їжджувати, об'їжджати, об'їздити, об'їхати, переїжджати, переїздити, переїхати, під'їжджати, під'їздити, під'їхати, повід'їжджати, повід'їздити, подоїжджати, подоїздити, поїздити, поїхати, попереджати, попереджати, проїжджати, проїжджувати, проїздити, проїхати, роз'їжджати, роз'їздити, роз'їхати, від'їжджати, від'їхати* та ін. (СУМ, 1970–1980);

3) опорний предикат «**мчати**», напр.: *відімчати, вимчати, домчати, мчати, помчати, промчати* та ін. (СУМ, 1970–1980);

4) опорний предикат «**плисти**», напр.: *впливати, відпливати, допливати, доплисти, запливати, заплисти, надплисти, перепливати, переплисти, підпливати, підплисти, повідпливати, поплисти, пропливати, проплисти* тощо (СУМ, 1970–1980).

Інструментальна залежність представлена номінаціями, що позначають вид транспорту: *машина, потяг, літак, автобус, тролейбус, трамвай, електричка*, напр.: *Протягом дня встигає чимало: вранці як директор вирішує справи у мистецькій галереї, <...> а ввечері вирушає потягом до Києва* («Віче», 2009); *Адже вони вперше приїхали машиною...* (Н. Сняданка); *– За годину я літаком повертаюсь в Сан-Ремі* (Ю. Дольд-Михайлик); *Зі Львова й Ужгорода можна дістатися електричкою або автобусом* («Дзеркало тижня», 2009). У фактичному матеріалі спостерігаємо вираження інструментальної залежності також лексемами *кіль, віз, підвода*, напр.: *Один раз і ще раз подумала Сандулячка, і через два дні сама приїхала конем до Когана помагати* (М. Магіос); *Проїжджав господар возом попри ставки...* (Ю. Винничук); *...ми виїхали підводою в напрямку Умані* (В. Шкляр); *А у нас на Україні волами їздять...* (В. Дрозд).

Дієслівні предикати із семантикою «переміщення» збільшують кількість залежних компонентів:

1) опорний предикат «**тягнути**»: *тягнути, тягти, перетягнути, перетягувати* і под. (СУМ, 1970–1980);

2) опорний предикат «**перемістити**»: *переміщати, переміщувати* та ін. (СУМ, 1970–1980);

3) опорний предикат «**переправити**»: *переправити, переправляти* тощо (СУМ, 1970–1980).

Суб'єктна, об'єктна, інструментальна та локативні залежності представлені в конструкції $S + P_{v(act)} + O + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$, напр.: [Гуляйпільці] *На спеціальних пристроях волами тягли через скарбнянські плавні стопудову козацьку мідь...* (О. Гончар); *...підлеглий Пучака Лисенко <...> переміщував тіла жертв у власній автіві...* («Дзеркало тижня», 2012); *...Щек кожного дня переправляв перевозом і рибальськими човнами воїв із-за Дніпра* (В. Малик).

Інструментальна залежність у функції засобу дії сформована предикатами, що позначають переміщення у просторі агенса і об'єкта в моделі $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$:

1) опорний предикат «**везти**»: *везти, ввозити, везти, вивезти, вивозити, відвезти, вивозити, завезти, завозити, звезти, звозити, завезти, завозити, звезти, звозити, навезти, навозити, надвезти, надвозити, назвезти, назвозити, перевезти, перевозити, позавозити, повідвозити, повивозити, повозити, позвозити, поперевозити, привезти, привозити* і под. (СУМ, 1970–1980);

2) опорний предикат «**експортувати**»: *доекспортувати, доекспортувати, заекспортувати, заекспортувати, реекспортувати, реекспортувати, експортувати, поекспортувати, поекспортувати, відекспортувати, відекспортувати* та ін. (СУМ, 1970–1980);

3) опорний предикат «**імпортувати**»: *відімпортувати, відімпортувати, доімпортувати, імпортувати, переімпортувати, переімпортувати* і под. (СУМ, 1970–1980);

4) опорний предикат «**відправити**»: *відправити, відправляти* і под. (СУМ 1970–1980);

5) опорний предикат «**транспортувати**»: *відтранспортувати, відтранспортувати, дотранспортувати, дотранспортувати, затранспортувати, затранспортувати, перетранспортувати,*

перетранспортувати, потранспортовувати, потранспортувати і под. (СУМ, 1970–1980);

б) опорний предикат «**доставити**»: *доставити, доставляти, передоставити, подоставляти, передоставляти* тощо (СУМ, 1970–1980).

У конструкції інструменталь зреалізовує інструментальну залежність на позначення виду транспорту, напр.: ...*батько літаком доставить їм [дочкам] в їхню тундру корзини винограду* (О. Гончар); *Ще як був дужчий, возив волами на молокозавод у Чернігів із колгоспної сепараторної вершки* (В. Дрозд); [Іран] *Транспортує нафту територією України [танкерами]* («Український тиждень», 2008); *Переважно Україна експортує в ЄС [вантажівками] метал, сільськогосподарську продукцію, обладнання та продукцію гірничодобувної промисловості...* («Дзеркало тижня», 2012).

У сучасній українській літературній мові сформовані й активно функціонують прийменниково-відмінкові форми іменників для вираження семантико-синтаксичної інструментальної залежності, що становлять абсолютну периферію предметності, замикаючи її й межуючи з адвербіальністю.

Орудний відмінок належить до основних морфологічних репрезентантів інструменталія в значенні засобу дії. Н. М. Костусяк уважає продуктивним аналіз семантичного відмінка «інструменталь», побудованого на морфологічних засобах його функціонування. Орієнтація на такі кваліфікаційні параметри уможливує вирізнення центральної грами (відмінкової домінанти) та її морфологічних варіантів, що дає змогу повно і всебічно проаналізувати специфіку синтаксичної парадигми інструменталія [Костусяк, 2012, с. 128]. Морфологічні варіанти інструменталія (прийменниковий знахідний, родовий і місцевий відмінки) зреалізовують інструментальну залежність на позначення знаряддя дії, напр.: ... *я засвоїв одну операцію – нарізка різьби на шийці шестидюймового снаряда і почав працювати на верстаті* (В. Дрозд); *Один коваль з помагаль виконував меч начорно, а другий помагаль точив на точилі* (П. Загребельний) і характерні для інших функційних виражень інструментальної залежності, напр.: ...*батько доставив її на возі до Харківського художнього училища із села Римарівка...* («Віче», 2011); *Шериф поліції на прізвисько Електронний мозок Інтерполу їде в машині на розслідування вбивства,*

скосного щойно («Дзеркало тижня», 2013); *У Кенії троє смертників в'їхали в готель на замінованій машині* (Л. Костенко).

Отже, в сучасній українській літературній мові інструментальну семантико-синтаксичну залежність у функціях знаряддя дії (конструкції $S + P_{v(act)} + O + I_{ac}$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{ac}$) та засобу дії (конструкції $S + P_{v(act)} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$) зумовлюють предикати дії. Група дієслівних предикатів, що позначають конкретну фізичну дію, спрямовану на об'єкт, за нашими спостереженнями найбільш кількісна. Усі функційні особливості інструментальної семантико-синтаксичної залежності вмотивовані семантичними класами відповідних предикатів.

2.2.7. Локативна семантико-синтаксична залежність

З'ясовуючи особливості локативної семантико-синтаксичної залежності, потрібно сконцентрувати увагу на дослідженні семантичних ознак синтаксичних складників речення, зокрема, на її диференційному функційному вираженні, що вмотивоване лексичним значенням предиката (статичний / динамічний).

Локативність (від лат. (casus) locativus – місцевий відмінок) – семантична категорія, до якої входять усі різновиди просторового значення. Категорія виражає відображені у свідомості людей різноманітні просторові відношення предметів і явищ, тобто їхнє місцеперебування, напрямок руху, контактність та дистантність розташування і под. У сучасній українській літературній мові локативність зреалізують синтаксичні, словотворчі та лексичні засоби. Найрозгалуженішу в значеннєвому й кількісному плані групу становлять прийменниково-відмінкові форми іменника, що позначають місце у внутрішніх межах предмета, на його поверхні, дистантне розташування, шлях руху, вихідний і кінцевий пункти руху [Вихованець, 2007а, с. 337]. О. В. Виноградова схарактеризувала локативність як «функціонально-семантичну категорію» і запропонувала кваліфікувати її як одну з найважливіших і найскладніших категорій, що пов'язана зі сприйняттям людиною навколишнього світу, зокрема просторових характеристик, і відображенням його в

мовленні [Виноградова, 2001, с. 5]. Поняттева основа функційно-семантичної категорії локативності співвіднесена з уявою про місце предметів та явищ об'єктивної дійсності, їхніх взаємозв'язків та взаєморозташування, для яких просторовий чинник постає одним із основних виявів сутності й поза яким їхня природа не може бути пізнана [Там само].

Предикати, що зумовлюють локативну семантичну залежність, у реченнєвих конструкціях мають особливе лексичне значення. І. Р. Вихованець, аналізуючи локативні предикати, поділяє їх на три групи: «власне-локативні предикати, утворені в результаті семантико-синтаксичної деривації, процесуально-локативні предикати і утворені в результаті семантико-синтаксичної деривації акціонально-локативні предикати» [Вихованець, 1992, с. 104].

Дослідник поділяє власне-локативні предикати на дві частини:

1) автономнішу з формально-синтаксичного погляду кореневу частину, але неосновну із семантичного боку. Це дієслова *бути, перебувати, знаходитися, опинятися, розташовуватися*;

2) неавтономну з формально-синтаксичного погляду аналітичну морфемну частину, але, на його думку, найважливішу із семантико-синтаксичного боку [Там само].

О. Г. Межов не виділяє локативні предикати в окремий семантичний клас, а досліджує їх у межах предикатів дії, процесу та стану, оскільки вони не утворюють щодо цих предикатних одиниць нової семантичної групи [Межов, 2012, с. 59]. На погляд А. П. Загнітка, у загальній системі предикатів варто виокремити «предикати місце-знаходження або статальної локалізації» [Загнітко, 2011, с. 611].

До основної групи предикатів, що вмотивовують локативну семантико-синтаксичну залежність, відносимо предикати статичної семантики: *бути, вилежати, висидіти, вистояти, відлежати, відсидіти, відстояти, жити, залишатися, залежатися, засидітися, застоятися, знаходитися, з'явиться, лежати, мешкати, опинитися, опинятися, перебувати, перебути, перележати, пересидіти, простояти, полежати, посидіти, постояти, поселитися, прожити, пролежати, просидіти, промешкати, простояти, розташуватися, розташовуватися, сидіти, стояти, юртитися, юртуватися, таборитися, отаборитися, таборувати, отаборитися, табунитися* та ін. (СУМ, 1970–1980).

Локативна залежність виражена локативною синтаксемою з прийменниками *біля, близько, близько від, в (у), вдовж, вздовж, вище, вповдовж, впоперек, довкола, довкіл, довкруг, збоку, збоку від, зверху, зверху, ззаду, кінець, коло, край, круг, кругом, між (межи), навколо, навкіл, навкруг (навкруги), навпроти, напроти, насупроти, недалеко, недалеко від, неподалік, неподалік від, нижче, обабіч, обік, обіч, обіруч, оддалік, оддалік від, округ (округи), осторонь, побіля, побіч, поблизу, поверх, повздовж, повище, подовж, позад, позаду, поміж, поперед, попереду, поперек, поруч, поряд, посеред, проміж, просто, проти, серед, спереду, супроти* і под. (СУМ, 1970–1980).

Предикати, що визначають локативну залежність, досить уживані. Серед них можна виділити такі предикати:

1) предикат «**сидіти**», напр.: *Остання в світі казка сидить під образами* (Л. Костенко); *Деякі сиділи на колодах...* (Н. Рибак); *Мати сидить коло неї, на ліжку* (Т. Яков'юк);

2) предикат «**стояти**», напр.: *Стояла вона над скелястим берегом* (В. Шкляр); *...старі хатки в солом'яних скафандрах стояли в чорних кратерах села* (Л. Костенко);

3) предикат «**бути**», напр.: *У нашому саду була розкішна флора* (Л. Костенко); *У закутку душі хай буде трохи сад* (Л. Костенко); *Наступного дня він уже був у Черкасах* (В. Шкляр);

4) предикати «**жити**»: *Як жити в світі без надії...* (П. Мах); *Там хтось живе* (Г. Яструбецька); *Бо й домовик у комині давно вже не живе* (В. Штинько); *...живу на цьому світі не дарма* (П. Мах);

5) предикат «**рости**», напр.: *Я виросла у Київській Венеції* (Л. Костенко); *В солодкім сні біля води росте твоя капуста* (М. Вінграновський);

6) предикат «**лежати**»: *Руки лягли на стан* (В. Штинько); *Дорога і дорога лежить за гарбузами* (Л. Костенко); *Вагітні яблуні лежать під частоколом* (Н. Гуменюк);

7) предикат «**з'явитися**», напр.: *...він з'явився в Києві* (Н. Рибак);

8) предикат «**спинитися**»: *Він [чоловік] спинився біля паркана* (Н. Рибак); *...вона [Катря], наче привид, спинилася біля ліжка* (О. Зима);

9) предикат «**товпитися**», напр.: *Навколо на березі товпилися дубівчани* (Н. Рибак);

10) предикат «**купчитися**»: *...в серці купчилася злість...* (Н. Рибак); *Під натягнутою стріхою купчилися невеликі гурти мандрівників* (М. Кідрук);

11) предикат «гніздитися», напр.: *В бійницях гніздяться птахи* (О. Гончар); ...[птахи] *гніздяться в плавневих хащах* (О. Гончар);

12) предикат «поселитися»: *Він поселився в домі їхньому, під зорепадом жолудів* (Л. Костенко); *Інженера поселили у «врем'яниці»* (Т. Яков'юк);

13) предикат «таборитися», напр.: *Неподалік під шкуртами отаборився комбат Чумаченко із своєю штабною ватагою і санитарним взводом* (О. Гончар); *На стерні таборилися перепели* (М. Братан) і под.

І. Р. Вихованець називає предикати статичного різновиду процесуально-локативними і зазначає: «Процесуально-локативні предикати являють собою аналітичний комплекс, що формується із слів типу: *сидіти, стояти, лежати, висіти* із значенням процесу і дериваційної аналітичної синтаксичної морфемі (локативізатора). Ці два елементи і утворюють перехідний між предикатами процесу і локативними предикатами розряд предикатів – процесуально-локативні предикати» [Вихованець, 1992, с.106]. Одиниці, за допомогою яких предикат нелокативної семантики факультативно переходить у локативний предикат за допомогою додавання до дієслівного кореня дериваційної одиниці, У. Л. Чейф назвав локативізаторами (lokativizer) і вважав, що вони за своєю суттю роблять відмінними цей вид деривації від інших [Чейф, 1975, с. 186]. Локативізатори, або в термінології І. Р. Вихованця – аналітичні синтаксичні локативні морфемі [Вихованець, 1992, с. 209], становлять не одну дериваційну одиницю, а своєрідний клас локативних дериваційних морфем, кожна з яких наділена спільною ознакою (здатністю до перетворення предикатів іншої відмінної семантики на предикати з локативною семантикою), з одного боку, і диференційною ознакою (індивідуальною семантикою, спрямованою на відбиття різновидів статичної локалізації) – з іншого.

Другу групу предикатів становлять предикати процесу *падати, опадати, звалюватися, звалитися, капати, капотіти, текти, хилитися, похилитися, кренитися, схилитися, спускатися, відхилитися, опускатися, потекти, повалитися, витікти, розтікатися, стекти, відпадати, опадати* і под. (СУМ, 1970–1980). Семантика цих одиниць виражає зміну стану і спрямування динамічних змін на відповідний предмет. Виразно окреслена ознака динамічності

зумовлює наявність у структурі речення іменникових відмінкових форм. Динамічний характер цих предикатів впливає на розширення семантико-синтаксичної залежності. Локативну залежність із чітко вираженою динамічною функцією формують прийменники із субстанційними локативними синтаксемами в правобічній позиції. Наявність двох локативних залежностей тісно пов'язана зі складнішою порівняно з іншими предикатами формально-граматичною структурою, яку розширюють компоненти зі значенням вихідного і кінцевого локальних пунктів, у межах яких або на певній віддалі від яких проходить процес локалізації, напр.: *Кривавий дощ падає з неба...* (В. Дрозд); *Гаряче молоко капає на губи, на груди* (О. Бердник); *...за цей час із нього мусять вивантажити від п'яти до семи лотків хліба* (Ю. Андрухович); *Володькові тече з чола піт і кров* (У. Самчук); *Людина віками мріяла піднятися в повітря* (Р. Іваничук); *А батько уже старий, рубав-рубав тії дрова та й похилився на куц, упав* (В. Дрозд).

До третьої групи відносимо акціональні предикати. Серед них виділяємо групи:

1) предикати на позначення переміщення суб'єкта в просторі:

опорний предикат «**іти**», напр.: *іти, йти, простувати, прямувати, ступати, топати, тупцювати, тупцяти, тупати, крокувати, марширувати, чимчикувати, теліпатися, телюцитися, мандрувати, крокувати, теліпатися* і под. (СУМ, 1970–1980);

2) предикати на позначення переміщення в просторі за допомогою транспортного засобу:

а) опорний предикат «**летіти**»: *вилетіти, вилітати, відлетіти, відлітати, залетіти, залітати, надлетіти, надлітати, перелетіти, перелітати, підлетіти, підлітати, повідлітати, полетіти, політати, пролетіти, долетіти, летіти, пролітати* та ін. (СУМ, 1970–1980);

б) опорний предикат «**їхати**», напр.: *виїжджати, виїжджувати, виїздити, виїхати, в'їжджати, в'їздити, в'їхати, доїжджати, доїздити, доїхати, заїжджати, заїздити, заїхати, їздити, їхати, над'їжджати, над'їздити, над'їхати, наїхати, наїжджувати, наїздити, об'їжджувати, об'їжджати, об'їздити, об'їхати, переїжджати, переїздити, переїхати, під'їжджати, під'їздити, під'їхати, повід'їжджати, повід'їздити, подоїжджати, подоїздити,*

поїздити, поїхати, попереїжджати, попереїздити, проїжджати, проїжджувати, проїздити, проїхати, роз'їжджати, роз'їздити, роз'їхати, від'їжджати, від'їхати та ін. (СУМ, 1970–1980);

в) опорний предикат **«мчати»**: *відімчати, вимчати, домчати, мчати, помчати, промчати* і под. (СУМ, 1970–1980);

д) опорний предикат **«плисти»**, напр.: *випливати, відпливати, допливати, доплисти, запливати, заплисти, надплисти, перепливати, переплисти, підпливати, підплисти, повідпливати, поплисти, пропливати, проплисти* тощо (СУМ, 1970–1980);

3) предикати на позначення суб'єктного і об'єктного переміщення:

а) опорний предикат **«нести»**, напр.: *внести, вносити, винести, виносити, віднести, відносити, донести, доносити, занести, занестися, заносити, заноситися, знести, нанести, наносити, наднести, надносити, нести, принести, приносити, перенести, переносити, піднести, підносити, пронести, проносити, рознести, розносити* та ін. (СУМ, 1970–1980);

б) опорний предикат **«везти»**, напр.: *ввезти, ввозити, везти, вивезти, вивозити, відвезти, вивозити, завезти, завозити, звезти, звозити, завезти, завозити, звезти, звозити, навезти, навозити, надвезти, надвозити, назвезти, назвозити, перевезти, перевозити, позавозити, повідвозити, повивозити, повозити, позвозити, поперевозити, привезти, привозити* та ін. (СУМ, 1970–1980);

в) опорний предикат **«експортувати»**, напр.: *доекспортувати, доекспортувати, заекспортувати, заекспортувати, переекспортувати, переекспортувати, експортувати, поекспортувати, поекспортувати, відекспортувати, відекспортувати* та ін. (СУМ, 1970–1980);

г) опорний предикат **«імпортувати»**, напр.: *відімпортувати, відімпортувати, доімпортувати, імпортувати, переімпортувати, переімпортувати* та ін. (СУМ, 1970–1980);

г) опорний предикат **«відправити»**, напр.: *відправити, відправляти* та ін. (СУМ, 1970–1980);

д) опорний предикат **«транспортувати»**: *відтранспортувати, відтранспортувати, дотранспортувати, дотранспортувати, затранспортувати, затранспортувати, перетранспортувати,*

перетранспортувати, потранспортовувати, потранспортувати і под. (СУМ, 1970–1980);

е) опорний предикат «**доставити**», напр.: *доставити, доставляти, передоставити, подоставляти, передоставляти* і под. (СУМ, 1970–1980);

є) опорний предикат «**перемістити**»: *переміщати, переміщувати* та ін. (СУМ, 1970–1980);

ж) опорний предикат «**переправити**», напр.: *переправити, переправляти* тощо (СУМ, 1970–1980).

Семантика предикатів впливає на збільшення кількості локативних семантико-синтаксичних залежностей в напрямку від статичності (перша група предикатів) до динамічності (друга і третя група предикатів). Локативна залежність динамічного різновиду виражена прийменниково-відмінковими формами іменників, що позначають дистантне розташування, вихідний і кінцевий пункти руху, шлях руху, напр.: *І мчала вже від Стіру десь стріла* (Н. Гуменюк); *Тут вантажу з човнів не наноситься* (Л. Костенко); *Я цю землю за нігтями переніс з-за Бугу* (Й. Струцюк); *Він [партизан Чабан] перевозив людей за Десну* (О. Довженко); *...ми від станції Груневальд йшли лісом у бік шосе...* (Ю. Андрухович); *У листопаді 94-го ми з Небораком очманіло сунули майже нічними Афінами...* (Ю. Андрухович); *Вони [діти] просувалися вздовж забороненого муру добре організованою колоною і так само організовано почали сходити вниз доволі стрімкою стежиною...* (Ю. Андрухович).

Потрібно виділити такі варіанти реченневих конструкцій із локативною семантичною залежністю:

Реченнєву конструкцію **S + P_{v(пр)} + L** утворюють предикати, що позначають місцеперебування, та залежні суб'єкт і локатив, напр.: *бути, вилежати, висидіти, вистояти, відлежати, відсидіти, відстояти, жити, залишатися, залишитися, залежатися, засидітися, застоятися, з'явиться, лежати, мешкати, опинитися, опинятися, перебувати, перебути, перележати, пересидіти, простояти, полежати, посидіти, постояти, поселитися, прожити, пролежати, просидіти, промешкати, простояти, розташуватися, розташовуватися, сидіти, стояти, юртитися, юртуватися, таборитися, отаборитися, таборувати, отаборитися, табунитися* та ін. (СУМ, 1970–1980). У реченнях виділяємо суб'єктну і локативну залежності.

Локативна залежність у вказаних конструкціях передає просторові значення і сформована різноманітними прийменниково-відмінковими формами:

1) просторова близькість (*біля* + род. в., *коло* + род. в., *побіля* + род. в., *при* + місц. в., *поблизу* + род. в., *недалеко* (*від*) + род. в., *близько* (*від*) + род. в., *неподалік* (*від*) + род. в.) / віддаленість (*оддалік* (*віддалік*, *від*) + род. в., *поодаль від* + род. в., *далеко від* + род. в.), напр.: ...*при долині, біля старого граба* <...> *біла-біла хатка стоїть на самоті* (Л. Костенко); ...*біля тієї молодой грушечки-цукрівки сидить Хведот* (У. Самчук); *Жила вдова поодаль від села...* (В. Барка); *Жбур поселився далеко від людей* (Ю. Винничук);

2) розташування суб'єкта по колу (*навколо* + род. в., *довкола* + род. в., *навкіл* (*довкіл*, *окіл*, *вколо*) + род. в., *навкруги* (*навкруг*) + род. в.), напр.: *Навколо Алешок сипучі піски* (Р. Рибак); *Навколо нього час лежав навалом* (Л. Костенко); *Вони живуть навколо мене скрізь* (О. Довженко); *Ночами довкола гуртожитку відбувалось якесь життя* (Ю. Андрухович); ...[**вояки**] *стоять довкіл храмових стін, пильнуючи мідноковані двері* (М. Соколян);

3) вертикальне розміщення:

3.1) розміщення суб'єкта над просторовою поверхнею (*над* (*надо*, *наді*) + ор. в., *понад* (*понадо*) + ор. в. *поверх* + род. в., *вище* + род. в.): *Стояла вона над скелястим берегом* (В. Шкляр); *Над хвилями моря, на скелі, Хороша дівчина сидить* (Леся Українка); *Стоять мости над мертвими річками* (Л. Костенко); *Понад берегами озера, позабрідавши в чорну воду, стояли могутні* <...> *явори* (П. Загребельний);

3.2) розташування суб'єкта під певним предметом (*під* (*підо*) + ор. в., *попід* + ор. в., *нижче* + род. в.), напр.: ...*Іван так і просидів під брамою* (М. Магіос); ...*я сів під накриттям...* (Леся Українка); *А під сливами живе Василь* (М. Магіос); ...*попід вежами, попід мурами де-не-де бовваніли усамітнені парочки* (О. Гончар); ...[**сусіди**] *живуть нижче поверхом* (П. Загребельний);

4) горизонтальне розміщення:

4.1) розміщення суб'єкта перед просторовим орієнтиром (*перед* + ор. в., *поперед* (*попереду*) + род. в., *спереду* + род. в., *на чолі* + род. в., *проти* (*навпроти*, *напроти*) + род. в., *супроти* (*на-супроти*) + род. в., *просто* + род. в.), напр.: – *А перед нами оце*

якраз та яблуня... (О. Гончар); *Й чарка стоїть перед ним*, здається, неторкана, налита доповна (О. Гончар); ...[дівчата] *стануть проти місяця*... (О. Гончар);

4.2) розташування суб'єкта за просторовим орієнтиром (за + ор. в., поза + ор. в., позаду (позад) + род. в., ззаду + род. в.), напр.: *Дорога і дорога лежить за гарбузами* (Л. Костенко); *Козаки, затамувавши подих, стали поза спинами гравців* (В. Шкляр); *Він [Чорний ворон] <...> пристояв позаду молільниці*... (В. Шкляр);

4.3) розміщення суб'єкта з боку просторового орієнтира (з боку від + род. в., обік (обіч) + род. в. поруч (з) + оруд. в., поряд (з) + оруд. в., ліворуч (від) + род. в., праворуч (від) + род. в., край + род. в., кінець + род. в.): *У медпункті в неї на чистім столі поряд з реєстраційною книгою завжди лежить закладений бланком рецепта томик чийхось поезій* (О. Гончар); – *Ти така чиста, мені аж ніяково сидіти поруч з тобою* (О. Гончар); ... *край [галявинки] <...> лежав на простеленій бекеші Чорний Ворон*... (В. Шкляр); ...*ігумен <...> сидить кінець столу* (П. Загребельний);

4.4) розташування суб'єкта з обох сторін просторового об'єкта (обабіч + род. в., обіруч + род. в., пообіч + род. в.): *Великі берести й ясени, тополі й верби стоять обабіч вулиці* (І. Багрянний); *Безкраї степи <...> лежали обабіч нововідкритого поштового тракту*... («Експедиція XXI», 2010); ...*обіруч від нього [Нетудихати] лежали нагай і оголена шабля* (В. Савченко); ...*пообіч неї [грядки] на межах лежали купки старого почорнілого од моху каміння* (Гр. Тютюнник);

4.5) розміщення суб'єкта паралельно довжині або ширині просторового орієнтира (уздовж + род. в., уподовж (взддовж, вдовж, впродовж, поздовж, подовж + род. в.): ...[огорожа] *протягнулася від краю лиману вгору уздовж шосе* («Дзеркало тижня», 2009);

4.6) розміщення суб'єкта між просторовими орієнтирами (між + ор. в., поміж + ор. в., між (поміж, проміж) + род. в.), напр.: *Між горами в долинах – білі юрти* (Д. Павличко); *Людина повинна жити поміж деревами*... (П. Загребельний); *Отак би й жити йому [Сивоокові] поміж деревами, в цьому світі*... (П. Загребельний);

5) розташування суб'єкта в межах просторового орієнтира (в (у) + місц. в., на + місц. в., всередині + род. в., по + місц. в., ор. в. без прийменника): *Даруся <...> сиділа в розсохлій груші* (М. Матіос); *Всі сиділи в хаті* (У. Самчук); ...*стоїть він у дворі церкви* (Є. Гуцало); *Сидить в темниці в'язень самотний* (Леся Українка);

б) розміщення суб'єкта в центрі просторового орієнтира (в (у) + місц. в., *серед* + род. в., *посеред* + род. в., *насеред* + род. в., *посеред-ині* + род. в.), напр.: *...ми <...> перебуваємо майже в центрі Європи...* (Ю. Андрухович); *...киянин <...> мешкає в центрі...* (П. Загребельний); *...Хведот сидить серед дороги* (У. Самчук); *...посеред двору – старезна колюча груша* (О. Гончар); *...він [дід] довго стояв посеред шляху* (О. Довженко);

7) розташування суб'єкта на поверхні просторового орієнтира (на + місц. в., *поверх* + род. в., *зверху* (*зверх*) + род. в.): *На столі лежала рожєва гвоздика* (С. Андрухович); *На столі горнятко стоїть з варениною старих буряків і свіжих трав* (В. Барка); *...тільки зверху на сидінні нікого не було* (О. Гончар).

Реченнєву конструкцію $S + P_{v(act)} + L_1 + L_3$ утворюють предикати процесу: *падати, опадати, звалюватися, звалитися, капати, капотіти, текти, хилитися, похилитися, кренитися, схилитися, спускатися, нахилитися, відхилитися, опускатися, потекти, повалитися, витікти, стекти, відпадати, опадати* і под. (СУМ, 1970–1980). Семантика цих одиниць виражає зміну стану і спрямування динамічних змін на відповідний предмет. Як зазначає І. Р. Вихованець, виразно окреслена ознака динамічності зумовлює наявність у структурі речення іменникових відмінкових форм, спеціалізованих на вираженні динамічності [Вихованець, 1992, с. 106–107]. Динамічний характер таких предикатів впливає на розширення локативної залежності, що позначає: 1) вихідний предметний локативний компонент і 2) кінцевий предметний локативний компонент: *Отроки <...> швидко спустилися на землю* (В. Малик); *Несподівано з клунка викотилася пара картоплин...* (В. Підмогильний).

Реченнєві конструкції $S + P_{v(act)} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$ формують аціональні предикати, що позначають переміщення суб'єкта (конструкції $S + P_{v(act)} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$) та суб'єкта й об'єкта в просторі (моделі $S + P_{v(act)} + O + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$).

Реченнєву модель $S + P_{v(act)} + L_1 + L_2 + L_3$ утворюють дієслівний предикат і залежні від нього суб'єкт та локатив, що зазнає диференціації на початковий пункт руху, шлях руху та кінцевий пункт

руху. До цієї конструкції належать предикати, що позначають процес пересування суб'єкта, напр.: *іти, йти, простувати, прямувати, ступати, топати, тупцювати, тупцювати, тупати, крокувати, марширувати, чимчикувати, теліпатися, телюцитися, мандрувати, крокувати, теліпатися* і под. (СУМ, 1970–1980).

У реченнєвій моделі $S + P_{v(act)} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$ дієслівний предикат зумовлює суб'єкту, інструментальну та локативну залежності. До цієї конструкції належать предикати на позначення переміщення в просторі за допомогою транспортного засобу:

а) опорний предикат «**летіти**», напр.: *вилетіти, вилітати, відлетіти, відлітати, залетіти, залітати, надлетіти, надлітати, перелетіти, перелітати, підлетіти, підлітати, повідлітати, полетіти, політати, пролетіти, долетіти, летіти, пролітати* і под. (СУМ, 1970–1980);

б) опорний предикат «**їхати**»: *виїжджати, виїжджувати, виїздити, виїхати, в'їжджати, в'їздити, в'їхати, доїжджати, доїздити, доїхати, заїжджати, заїздити, заїхати, їздити, їхати, над'їжджати, над'їздити, над'їхати, наїхати, наїжджувати, наїздити, об'їжджувати, об'їжджати, об'їздити, об'їхати, переїжджати, переїздити, переїхати, під'їжджати, під'їздити, під'їхати, повід'їжджати, повід'їздити, подоїжджати, подоїздити, поїздити, поїхати, попереджжати, попереджжати, проїжджати, проїжджувати, проїздити, проїхати, роз'їжджати, роз'їздити, роз'їхати, від'їжджати, від'їхати* і под. (СУМ, 1970–1980);

в) опорний предикат «**мчати**», напр.: *відімчати, вимчати, домчати, мчати, помчати, промчати* і под. (СУМ, 1970–1980);

д) опорний предикат «**плисти**», напр.: *випливати, відпливати, допливати, доплисти, запливати, заплисти, надплисти, перепливати, переплисти, підпливати, підплисти, повідпливати, поплисти, пропливати, проплисти* тощо (СУМ, 1970–1980).

Відмінність моделі $S + P_{v(act)} + L_1 + L_2 + L_3$ від конструкції $S + P_v + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$ полягає в тому, що семантика предиката в конструкції $S + P_v + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$ передбачає реалізацію інструментальної залежності на позначення засібу пересування. У таких реченнях визначаємо суб'єкту, інструментальну та локативну залежності.

Реченнєву конструкцію $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$ формують предикати на позначення суб'єктного і об'єктного переміщення. Домінантна функція належить опорному предикату «**нести**»

і його варіантам: *внести, вносити, винести, виносити, віднести, відносити, донести, доносити, занести, занестися, заносити, заноситися, знести, нанести, наносити, наднести, надносити, нести, принести, приносити, перенести, переносити, піднести, підносити, пронести, проносити, рознести, розносити* і под. (СУМ, 1970–1980). У конструкції виокремлюємо суб'єктну, об'єктну, адресатну та локативну залежності.

Реченнєву конструкцію $S + P_{v(act)} + O + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$ утворюють дієслівні предикати із семантикою переміщення об'єкта і залежні від нього суб'єкт, об'єкт, інструменталь та локатив:

а) опорний предикат «**тягнути**»: *тягнути, тягти, перетягнути, перетягувати* і под.;

б) опорний предикат «**перемістити**»: *переміщати, переміщувати* і под.;

в) опорний предикат «**переправити**»: *переправити, переправляти* тощо (СУМ, 1970–1980).

Структуру реченнєвої конструкції $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$ формує дієслівний предикат із семантикою переміщення і залежні від нього суб'єкт, об'єкт, адресат, інструменталь та локатив. Семантичне значення предиката вмотивовує виділення таких груп:

а) опорний предикат «**везти**»: *везти, ввозити, везти, вивезти, вивозити, відвезти, вивозити, завезти, завозити, звезти, звозити, завезти, завозити, звезти, звозити, навезти, навозити, надвезти, надвозити, назвезти, назвозити, перевезти, перевозити, позавозити, повідвозити, повивозити, повозити, позвозити, поперевожити, привезти, привозити* і под. (СУМ, 1970–1980);

б) опорний предикат «**експортувати**»: *доекспортовувати, доекспортувати, заекспортовувати, заекспортувати, переекспортовувати, переекспортувати, експортувати, поекспортовувати, поекспортувати, відекспортовувати, відекспортувати* (СУМ, 1970–1980);

в) опорний предикат «**імпортувати**»: *відімпортовувати, відімпортувати, доімпортовувати, імпортувати, переімпортовувати, переімпортувати* і под. (СУМ, 1970–1980);

г) опорний предикат «**відправити**»: *відправити, відправляти* і под. (СУМ, 1970–1980);

г) опорний предикат «**транспортувати**»: *відтранспортувати, відтранспортувати, дотранспортувати, дотранспортувати, затранспортувати, затранспортувати, перетранспортувати, перетранспортувати, потранспортувати, потранспортувати* і под. (СУМ, 1970–1980);

д) опорний предикат «**доставити**», напр.: *доставити, доставляти, передоставити, подоставляти, передоставляти* і под. (СУМ, 1970–1980).

Локативна семантична залежність у конструкціях $S + P_{v(act)} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$ зазнає диференціації і позначає:

1) вихідний просторовий компонент, напр.: *Хведот <...> **принесе** кілька квіток жовтих з болота* (У. Самчук); *...човен <...> **поплив** з клуні в сад по траві поміж деревами* (О. Довженко); *...я **вийхав** з міста кудись далеко й надовго* (В. Винниченко); *Еверс спеціальним літаком **вилетів** з Парижа до Сан-Ремі* (Ю. Дольд-Михайлик); *Татари колись **вивезли** з села дівчину Петра...* (Г. Пагутяк);

2) кінцевий просторовий компонент: *Понурий і замислений **ішов** він по вулиці Революції на Нижній Вал по свої речі* (В. Підмогильний); *Поїхав Івасик в далекі Дунай...* (Ю. Покальчук); *Мурашка **повзе** по-свояцьки в рукав* (В. Гей); *Ярко **подався** до лісу* (В. Шкляр); *Прилетів у Францію – і вже наче вдома* (М. Кідрук); *...натомість із Ніжина до Києва замість години, як колись, **доводиться їхати** чотири...* («Тиждень», 2012);

3) траєкторію переміщення від вихідного до кінцевого просторового компонента, напр.: *...трахт <...> **веде** з Острога, **через Шумське**, до Крем'яця* (У. Самчук); *...що його **погнало крізь** наші степи* (О. Гончар); *Отже, **йдемо** ми з Кириком **степом*** (О. Гончар); *Над старою сивою землею Журавлі **летять**...* (В. Лазарук); *...«Газпром» у порушення своїх контрактних зобов'язань **транспортує через Україну** значно менше від мінімальних 110 млрд кубометрів газу щороку* («Дзеркало тижня», 2013).

У реченсвих конструкціях $S + P_{v(act)} + L_1 + L_2 + L_3$ і $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$ локативна залежність позначає чіткішу траєкторію руху на відміну від конструкцій $S + P_{v(act)} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$, пор.: *І я **повз нього***

хрест несучи (В. Слапчук); *Так він [Андрій] пройшов через устю камеру* (І. Багрянний) і *...чумаки <...> везли в степах <...> важезну сіль, тараню і чуму* (Л. Костенко); *Городами їхав <...>. Мостами їхав <...>. І лісами їхав* (О. Довженко). У конструкціях $S + P_{v(act)} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$ зафіксовано інструментальну залежність на позначення засобу переміщення від вихідного до кінцевого просторового компонента, напр.: *У місто греки в'їхали волами* (Л. Костенко); *Незліченними ешалонами вивозили людей в Німеччину* (О. Довженко); *Наказ Керенського доставив у Тернопіль – на змиленому коні – власноручно найнадійніший з кадрового офіцерського складу полку, поручик барон Нольде* (Ю. Смолич).

Зважаючи на семантико-синтаксичне вираження локативної залежності в конструкціях $S + P_{v(act)} + L_1 + L_3$; $S + P_{v(act)} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$, потрібно виділити основні варіанти прийменниково-відмінкових форм:

1) переміщення суб'єкта всередині або в межах простору (*в* (у) + зн. в., *до* + род. в., *всередину* + род. в., *наперед* (*посеред*) род. в., *на* + зн. в., *вглиб* + род. в.): *І раптом щось падає на палубу...* (О. Гончар); *Жінка вже йшла вглиб великої оселі...* (Люко Дашвар); *Шість чоловіків <...> раптом вирвались геть всередину тюрми...* (І. Багрянний);

2) рух суб'єкта без вказівки на сторону просторового орієнтира (*у напрямку* (*в напрямі*) + род. в., *в сторону* + род. в., *у напрямку до* + род. в., *назустріч* + дав. в., *навстріч* + дав. в.), напр.: *Тож, не гаючи жодної миті, [Сивоок] вистрибнув з копанки, спробував утікати в напрямку до дідового обійстя...* (П. Загребельний); *...група молоді в кількості 20–30 чоловік проломила кордон охорони та прямувала в сторону сцени* («Українська правда», 2010); *Я рушив йому назустріч* («Українська правда», 2010);

3) переміщення суб'єкта перед об'єктом (*перед* + род. в., *поперед* + род. в., *наперед* + род. в.): *...телята <...> ніколи не забігали поперед вожака табуна* (П. Загребельний); *Черниця мовчки пішла поперед коня князевого* (П. Загребельний);

4) рух суб'єкта над об'єктом (*над* + ор. в., *понад* + ор. в., *поверх* + род. в., *вище* + род. в.), напр.: *А далеко над морем вже летіли рядами, ніби перелітні птахи, бойові кораблі, прямуючи на схід*

(О. Бердник); ...[пташки] *летіли понад Ялівцем* якраз до Африки (Т. Прохасько);

5) переміщення суб'єкта під об'єктом (під + ор. в., *понад* + ор. в., *нижче* + род. в.): *Бігли коні під мостами* з золотими копитами (Інтернет-ресурс); *Тільки для цього [ти] спершу маєш сам крізь тунель **понад** судном пролізти* (О. Гончар);

6) рух суб'єкта за об'єктом (за + ор. в., *поза* + ор. в., *позад* + род. в., *назад* + род. в.), напр.: *Граната* гримнула під гусеницею, гусениця, сповзаючи, *потяглась за машиною*, мов гадюка... (О. Гончар); *Лучук* огинці *прослизнув поза Сивооком*... (П. Загребельний); ...[різники] <...> *гордо виступали позад* овечої отари з ножаками й важкими сокирами... (П. Загребельний);

7) переміщення суб'єкта між предметами (між + ор. в., *поміж* + ор. в.): *...медички весело **переміщують** між валами*... (О. Гончар);

8) рух суб'єкта з вихідного пункту (від + род. в., з + род. в., з-за + род. в., з-поза + род. в., з-над + род. в., з-понад + род. в., з-під + род. в., з-понад + род. в., з-межи (з-між) + род. в., з-поміж + род. в., з-посеред + род. в.), напр.: *...вони [чоловіки] повагом **рушають від тумби***... (О. Гончар); *...той [Бузина] все-таки зміг **вийхати з Києва***... (П. Загребельний); *...найманці **варяги** <...> **приходили на службу до Ярослава з-за моря***... (П. Загребельний);

9) рух суб'єкта до кінцевого пункту (до + род. в., на + зн. в., в (у) + зн. в., за + зн. в.): *...він [Лучук] **уже** **вдесять** **іде до Києва***... (П. Загребельний); *– **Багато** **люду** **пливе до Києва***... (П. Загребельний); *...[Максим] **подався в місто*** (Й. Струцюк); *...**варяги** **поїхали собі на двори** Поромоніті*... (П. Загребельний); *Хома з Ладимом **поїхали в Сигнайву***... (В. Шкляр); *Із симпозіуму [Ірена й Калінін] **поїхали разом у Кривий Ріг*** (М. Братан); *108 дітей з радіоактивно забруднених районів **поїхали відпочивати у Швецію*** (Л. Костенко); *Лукія <...> **виходила за ворота***... (Й. Струцюк); *На Івана Купала [ми] **поїхали за місто***... (Л. Костенко);

10) наскрізне переміщення суб'єкта (через + зн. в., крізь + зн. в., по + місц. в., ор. в. без прийменника), напр.: *[Сивоок] **Продирався крізь куці** <...> **проскакував через** **галявини***... (П. Загребельний); *Через гірські **перевали** **пішли гінці від Среця до Царграда***... (П. Загребельний); *[Гупало й Завгородній] **Поїхали лісом*** (В. Шкляр);

11) рух услід за просторовим орієнтиром (за + ор. в., позаду (позад) + род. в., услід + дав. в., услід за + ор. в., слідом за + ор. в., поза + ор. в., навздогін + дав. в., навздогін + ор. в.): ...**вони** [хлопці] **пленталися позаду довгої низки возів...** (П. Загребельний); **Услід за ним вийшла сліпа жінка...** (В. Шкляр); **Сивоок** <...> **похмуро потюпачив слідом за возом...** (П. Загребельний); **Навздогін йому звилась ракета...** (І. Багрянний);

12) переміщення суб'єкта паралельно просторому орієнтиру (мимо + род. в., повз + зн. в., проз + зн. в.), напр.: ...**мимо бульвару сунеться безкрая лавина таких самих приречених – друзів і товаришів** (І. Багрянний); ...[**Сивоок**] **біг повз високі дерева...** (П. Загребельний); **Вона** [мати], **тримаючи його однією рукою, а сина другою, мандрує через будинок, проз скляні прилавки** (В. Барка).

Локативна семантична залежність виражена компонентами предметного значення, що позначають місцеперебування, просторові орієнтири. І. Р. Вихованець наголосив: «Семантична і морфологічна своєрідність локативних синтаксем зумовлюється численною групою локативних прийменників, яких у сучасній українській мові нараховується понад сто і які групуються навколо центральної семантичної осі «контактність – дистантність» [Вихованець, 1992, с. 130]. Вони вимагають поєднання зі статичними або динамічними відмінками. З подальшим розвитком локативної системи посилюється друге протиставлення «статичність – динамічність». На думку дослідника, семантичними варіантами локативної семантичної залежності виступають три основні типи варіантів: варіанти зі значенням статичної локалізації, варіанти з динамічним значенням напрямку руху і варіанти з динамічним значенням шляху руху. Морфологічними варіантами локативної синтаксеми є місцевий, знахідний, родовий, давальний і орудний відмінки [Там само]. Як відзначає Н. М. Сологуб, поштовху перетворення локатива в прийменниковий відмінок сприяв розвиток граматичної специфіки місцевого відмінка, що йшов шляхом універсалізації, розширення семантичних різновидів іменників, ужитих у формі місцевого відмінка [Сологуб, 1975, с. 115].

Характерна риса всіх реченнєвих конструкцій, у яких визначаємо локативну семантичну залежність, полягає в наявності в їхній структурі локативних прийменників, що формують семантичні і морфологічні варіанти локативної семантико-синтаксичної залежності³².

Отже, локативна залежність виражена компонентами з предметним значенням, що позначають місцеперебування та просторові орієнтири. Локативну залежність зумовлюють три розряди предикатів: статичні, процесу та акціональні. Статичні предикати визначають експліцитну локативну залежність, а предикати процесу та акціональні предикати – експліцитну / імпліцитну локативну залежність. Локативна залежність має три варіанти: 1) варіант із семантичним значенням статичної локалізації; 2) напрямку руху і 3) шляху руху. Її реалізують субстанційні локативні компоненти в місцевому, знахідному, родовому, давальному й орудному відмінках. Сукупність усіх функційних позицій локативної семантичної залежності вмотивована семантикою предиката. Локативна семантико-синтаксична залежність виявлена в моделях $S + P_{v(pr)} + L$; $S + P_{v(act)} + L_1 + L_3$; $S + P_{v(act)} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$. У кожній реченнєвій конструкції локативна семантико-синтаксична залежність має відповідне значення і виражена прийменниково-відмінковими формами.

2.2.8. Семантичне ускладнення субстанційних семантико-синтаксичних залежностей

У структурі речення виокремлюємо залежності, які, крім суб'єктного значення, мають супровідне значення об'єкта. Семантичне ускладнення субстанційних семантико-синтаксичних залежностей утворене внаслідок об'єднання суб'єктних і об'єктних залежностей. Суб'єктно-об'єктна залежність представлена в таких різновидах семантично неелементарних речень:

- 1) пасивних зворотах із об'єктно-суб'єктною залежністю у функції називного відмінка;
- 2) безособових конструкціях із об'єктно-суб'єктною залежністю у функції знахідного відмінка;
- 3) реченнєвих структурах із об'єктно-суб'єктною залежністю у функції знахідного відмінка;
- 4) реченнях із об'єктно-суб'єктною залежністю у функції давального відмінка.

Семантичне ускладнення об'єктно-суб'єктної залежності відбувається за схемою: називний суб'єкта дії + предикат дії + знахідний об'єкта дії → називний об'єктного суб'єкта + предикат результативного стану, напр.: *Учні написали листівку + Учні розповсюдили листівку* → ...[**листівка**] <...> **написана і розповсюджена** учнями... (В. Дрозд); *Я написала першого вірша в окопі* → *Мій перший вірш написаний в окопі* (Л. Костенко). О. Г. Межов зауважує: «Подібні трансформації у граматичній структурі української мови скеровані на створення з тричленних вихідних активних конструкцій (суб'єкт дії – предикат дії – об'єкт дії) двочленних пасивних (суб'єкт стану – предикат стану) речень» [Межов, 2012, с. 344]. Супровідне об'єктне значення суб'єктної залежності виникло внаслідок транспозиції суб'єкта дії в називному відмінку у вторинну функцію орудного відмінка, що зумовило вираження об'єктної залежності називним відмінком.

Об'єктно-суб'єктна залежність, зреалізована називним відмінком, об'єднує значення об'єктної залежності дії та суб'єктної залежності результативного стану в пасивних зворотах. Г. О. Золотова кваліфікує такі конструкції як синоніми активних конструкцій, їхні кореляти, для яких характерні різні зміщення й ускладнення в синтаксико-морфолого-синтаксичних відношеннях [Золотова, 2004, с. 344]. За транспозиційного переміщення об'єктної залежності у функції знахідного відмінка в об'єктно-суб'єктну залежність у функції називного відмінка спостерігаємо семантичні взаємні заміни синтаксем: *Пан президент вперше за цілий день ні разу не прийняв графа Адольфа фон Елленберга* → *Граф Адольф фон Елленберг <...> вперше за цілий день ні разу не прийнятий паном президентом* (В. Винниченко). У суб'єктну залежність у функції називного відмінка переміщений компонент об'єктної залежності. Такі семантичні перетворення функціонують в межах власне іменників конкретного значення (істота / неістота).

Об'єктно-суб'єктну залежність простежуємо в безособових реченнях, у яких об'єктна залежність позначає особу чи предмет (об'єкт дії), що зазнають фізичної дії, і внаслідок цієї дії перебувають у певному стані (суб'єкт стану): *Поранило школярку* (Л. Костенко); *...відрізало город од цілого світу...* (П. Загребельний); *...вітром парашут віднесло далеко від призначеного місця приземлення...* (О. Гончар); *...братів заносило то в кропиву, то в замулені рівчаки*

(В. Близнаць). Семантико-синтаксичну залежність цього різновиду вмотивовують дієслівні предикати із семантикою фізичної дії, впливу, що функціонують у безособовому значенні.

Об'єктно-суб'єктну залежність визначають предикати на *-но*, *-то*, напр.: ...**фресок** *одноличних на весь зріст* **написано** *двіста і двадцять, а поясних – сто і вісімнадцять...* (П. Загребельний); ...у *простінку між двома вікнами* було **намальовано** *картину...* (Н. Гайдамака); *Уздовж усього берега – від аеропорту і до Батумі – висаджено пальми* («Дзеркало тижня», 2012); ...**створено** *Міжнародний комітет захисту культурних надбань Іраку* (Л. Костенко). Такі конструкції є семантично неелементарними, що засвідчує їхня трансформація в елементарні речення, пор.: *Дітей було врятовано* (З. Тулуб) ← *Діти врятовані + Врятували дітей*. Подібні речення синонімічні до конструкцій з безособовими дієсловами із формами на *-ло*, напр.: *Горбисту місцевість, здавалося, було затоплено* (В. Савченко) і *Затопило город із картоплю, позаливало вночі деяке збіжжя в льоху* (О. Гончар); *Ще комусь гарненьку хатку зруйновано* (І. Багрянний) і *У Світлодарську снарядом зруйнувало операційну у лікарні* («Інформатор», 2015); *Та сталося так, що 1341 року під час облоги німецької фортеці Баєрбург на річці Німан князя було смертельно поранено* («Дзеркало тижня», 2012) і ...**Пилипа** *тяжко поранило...* (В. Шкляр). Об'єктно-суб'єктна залежність, яку вмотивовують предикативні форми на *-но*, *-то*, *-ло*, у реченневих конструкціях репрезентована синтаксемами різного лексичного значення у формі знахідного відмінка.

Предикати *веліти*, *доручати*, *дозволяти*, *заважати*, *забороняти*, *казати*, *наказувати*, *пропонувати*, *радити*, *рекомендувати* зумовлюють об'єктно-суб'єктну залежність у функції адресатного об'єкта дії + потенційного суб'єкта дії у давальному відмінку. Це спостерігаємо внаслідок об'єднання простих елементарних речень в ускладнену неелементарну конструкцію, напр.: ...*він* [Гіппократ] **рекомендував** *хворим на туберкульоз перебування в сосновому лісі...* («Дзеркало тижня», 2007) ← *Гіппократ рекомендував хворим на туберкульоз + Хворі на туберкульоз мають перебувати в сосновому лісі; Він був настроєний занепадницьки і радив* Андрієві *теж не опиратись марно* (І. Багрянний) ← *Він радив Андрієві + Андрій має не опиратись марно; А хан Телебуга <...> то зараз велів* усьому

військові збиратися й рушати додому (Ю. Винничук) ← *Хан Телебута велів усьому військові + Військо має збиратися + Військо має рушати в дорогу.*

На основі об'єднання об'єктної і суб'єктної залежностей у формах називного, знахідного та давального відмінків відбувається семантичне ускладнення.

У формально-синтаксичній структурі речення формально-синтаксична залежність засвідчує складні подвійні синтаксичні зв'язки семантично складних компонентів з іншими членами речення, що створені внаслідок поєднання двох простих елементарних речень у просту неелементарну конструкцію.

Семантичне ускладнення субстанційних семантико-синтаксичних залежностей визначаємо на підставі зміни формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної позицій. Найчастіше простежуємо зміщення інструментальної залежності, якщо вона переміщена в суб'єктну (семантико-синтаксичну) і підметову (формально-синтаксичну) позиції, де інструментальна залежність представлена називним відмінком. На важливості називного відмінка як спеціалізованого засобу для вираження суб'єктних семантико-синтаксичних залежностей наголошує І. Р. Вихованець, за теорією якого позиція називного відмінка впливає на істотні перетворення синтаксем, що переміщені в цю позицію. У позицію називного відмінка, в якій поєднані формально-синтаксична позиція підмета, семантико-синтаксична позиція суб'єкта і комунікативна позиція теми (при актуальному членуванні речення), найчастіше проникають різнорідні синтаксичні елементи і зазнають у цій позиції функційних трансформацій [Вихованець, 1992, с. 169–170].

У суб'єктній функції називного відмінка виявлено семантико-синтаксичні залежності, які, крім суб'єкта, виражають супровідні значення знаряддя і засобу дії. Це пояснюємо вторинним характером, похідністю називного відмінка від інших відмінків, для яких є первинним супровідне значення. Особливістю називного відмінка є те, що всі його вторинні функції, зумовлені семантико-синтаксичною залежністю, супроводжені суб'єктною ознакою. Насамперед, тут слід звернути увагу на похідні від функцій інших відмінків функції знаряддя і засобу дії, виражені інструментальною залежністю, які, перемістившись зі своїх первинних позицій у суб'єктну позицію

називного відмінка, мають додаткове суб'єктне значення. Їх слід визначати як семантико-синтаксичну залежність інструментального суб'єкта, напр.: ...**підвода** через ліс, по полю, та понад грушку-дичку та до хати білої **везла**... (Г. Яструбецька); **Лише раз** на добу чиясь **рука відтикала** вгорі вузьке віконце... (В. Малик); **Босі п'яти** кумедно **залопотіли** по підлозі (І. Андрусяк); **Це ж ваші німецькі ножиці** **пообстригали** нас, як каторжанок... (О. Гончар); ...**ножиці** так небезпечно **скреготіли** біля самого вуха Теодорового... (І. Білик); ...**вставлені в колеса твоєї колісничі ножі косять** своїх же витязів (І. Білик); **В ту ж мить живу стрічку простромила** довга блискуча **голка** (О. Зима); **Швидкий поїзд** Київ – Варшава **протаранив** на переїзді авто «Мицубісі-Кольт»... (Л. Костенко); **Гетьманським шляхом з Києва на Бердичів, з Бердичева на Броди, з Брод на Радзівілля мчать мальпости і візки**... (Н. Рибак). У таких реченнях визначаємо реалізацію вторинних семантико-синтаксичних функцій називного відмінка, сформованих як наслідок транспозиції відмінкових форм орудного відмінка. На думку І. Р. Вихованця, транспозиція орудного відмінка знаряддя або засобу в називний інструментального суб'єкта передбачає в граматичній структурі речення істотне перегрупування відмінкових форм, передусім обов'язкове вилучення суб'єкта дії, після чого можливе пересування орудного відмінка знаряддя або засобу дії в позицію називного-підмета із семантико-синтаксичною функцією інструментального суб'єкта [Там самр. С. 171].

Семантико-синтаксичну залежність інструментального суб'єкта зумовлюють переважно предикати дії різних семантичних груп:

1) предикати, що позначають творення, вид діяльності: *бланишувати, друкувати, копати, креслити, кувати, лудити, малювати, молотити, плавити, прясти, сапати, свердлити тесати, трамбувати, цементувати, фотографувати* і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: ...**здаду чиясь коса ненароком і п'яти пообтина** (О. Гончар); **Сокира перестала тесати, і почувлися глухі удари об залізо** (Д. Білий);

2) дієслова, що визначають більший або менший ступінь інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт: *білити, залити, відфільтровувати, відформувати, відфрезерувати, вмержувати, вмонтувати, гасити, гнути, городити, гризти, дерти, коптити, кошлатити, кришити, кроїти, лінчувати, сікти, смалити, солити, терти, тиснути, товкти, толочити, черпати, чесати, чистити, шинкувати, шматувати*

та ін. (СУМ, 1970–1980), напр.: ...**кігті вгризаються** в струхлявілий одвірок... (С. Андрухович); Їхні **кігті цокали** об тверду землю (О. Захарченко); **Сокира впилася** в дерево (О. Гончар); В жиливих Юркових ручищах **торохтів відбійний молоток**... (Є. Пашковський);

3) дієслова, що виражають переміщення в просторі: *везти, возити, волочити, доносити, носити, переміщати, пересувати, транспортувати, тягати* і под. (СУМ, 1970–1980), напр.: А потім **несе тебе вертоліт** у найдальші райони... (О. Гончар); ...**коні**, звеселіло помахуючи головами, без підганяння і погукування **всмикнули** воза в гостинно розчинені ворота (П. Загребельний); ...**коні потягли** колісницю на одному колесі... (П. Загребельний); ...**віз** <...> возив борошно... (Б. Антоненко-Давидович); **Потяг підвозив** туди нові натовпи... (В. Барка);

4) дієслова зі значенням руху: *бігти, брести, бродити, відступати, відходити, відшкандибати, вилетіти, вилітати, відімчати, відлетіти, відлітати, втікати, домчати, долітати, долізити, долетіти, докульгати, доїхати, доїздити, доїжджати, заїжджати, заїздити, заїхати, залетіти, залітати, їздити, їхати, летіти, мчати, надїздити, надїжджати, надїхати, надлітати, надлетіти, найхати, прибувати, простувати, прямувати, ходити* тощо (СУМ, 1970–1980), напр.: **Машина рушила** (І. Багрянний); Наступного дня примхливий **джип йшов** на диво слухняно... (І. Білик); Зі швейцарського аеропорту **не міг вилетіти літак**... (Л. Костенко); До церкви **підїхала тачанка** з молодю (Ю. Яновський); **Легкий гелікоптер** низько над землею полетів у напрямку гамірного шляху, що ховався за відрогом лісу (О. Зима); ...**виповз потяг** – чмихаючи парою, він сунув прямо на нас (В. Шкляр); **Сани саме виїхали** на площу (І. Багрянний); Раніше **автобуси курсували** через Хворостів до Чорнобиля... (Й. Струцюк).

Отже, семантичне ускладнення субстанційних семантико-синтаксичних залежностей утворене внаслідок об'єднання суб'єктних і об'єктних та суб'єктних й інструментальних залежностей.

Розділ 3

СИСТЕМА ВИХІДНИХ ПРЕДИКАТНИХ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ У СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

3.1. Диференціація предикатних семантико-синтаксичних залежностей у складнопідрядних реченнях

Складні предикативні одиниці цілісного утворення мають різне тлумачення, диференціацію, місце й статус на текстовому рівні. Складнопідрядні речення сучасної української мови – один із найпоширеніших різновидів речень за структурно-семантичними та кількісними ознаками. Складність цих синтаксичних конструкцій, їхня проблематика як цілісних реченневих одиниць і сьогодні продовжує цікавити лінгвістів. Особливість складнопідрядного речення визначена характером відношень між його частинами, які, на думку І. Р. Вихованця, можна розглядати в декількох планах – власне-семантичному, семантико-синтаксичному і власне-синтаксичному [Вихованець, 1983б, с. 144]. Дослідник акцентує увагу на нетотожних ознаках перших двох рівнів і наголошує, що вони властиві семантичній структурі речення в двох її виявах – власне-семантичному і семантико-синтаксичному, що виявляють часткову подібність, власне-синтаксичний ярус визначає різновид синтаксичного підрядного зв'язку між частинами і є віддаленим від власне-семантичного [Там само]. Семантико-синтаксична структура складного речення ґрунтується на відповідних різновидах залежностей між його частинами.

У граматичних студіях проблематика складнопідрядного речення найбільш вагомо висвітлена в працях І. Р. Вихованця (реалізував

функційно-категорійну концепцію в дослідженні складнопідрядних речень) [Вихованець, 1983; Вихованець, 1992; Вихованець, 1993; Вихованець, 1996в], А. П. Загнітка (з'ясував функційні особливості складнопідрядних речень, запропонував їх класифікацію) [Загнітко, 2008; Загнітко, 2011], К. Г. Городенської (проаналізувала складнопідрядні речення як базові одиниці для різних типів простих ускладнених речень, виокремила підрядні сполучники на підставі їх формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної диференціації) [Городенська, 1991; Городенська, 2007; Городенська, 2010], М. В. Мірченка (обґрунтував підрядність з позицій категорійної граматики) [Мірченко, 2004], Р. О. Христіанінової (систематизувала формально-граматичну і семантико-синтаксичну організацію складнопідрядних речень, окреслила специфіку синтаксичних категорій у складнопідрядних реченнях) [Христіанінова, 2012], Н. Л. Гуйванюк (дослідила формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць) [Гуйванюк, 1999], К. Ф. Шульжука (схарактеризував складнопідрядні елементарні / неелементарні речення) [Шульжук, 2004].

Мовознавці спрямовують увагу і на конкретні різновиди складнопідрядних конструкцій, зокрема, досліджено займенниково-співвідносні складнопідрядні речення [Ломакович, 1993]; складнопідрядні просторово-ототожнювальні речення [Арделян, 2002]; складнопідрядні порівняльні речення [Заборна, 1997]; види допустових речень [Ковальова, 2005]; складнопідрядні речення з підрядними прикомпаративними [Мараховська, 1998]; складнопідрядні речення прислівного виду [Орехов, 2006]; складнопідрядні речення з умовною модальністю [Руденко, 2006]; прислівні складнопідрядні речення з'ясувального виду [Савченко, 1999]; складнопідрядні речення з корелятами якісно-кількісної семантики [Ткач, 2000]; окреслено семантику та прагматику з'ясувальних складнопідрядних речень [Олійник 2010]; схарактеризовано синкретичні різновиди підрядності в складнопідрядних конструкціях [Зарицька, 2005]; досліджено типологію синтаксичних зв'язків у складнопідрядних реченнях з підрядними причини [Дубовик, 2006]. У працях проаналізовано формально-граматичну організацію складнопідрядних конструкцій, висвітлено їхні семантико-синтаксичні особливості, диференційовано

різновиди сполучних засобів у складнопідрядних реченнях, однак витлумачення складнопідрядних речень як дериваційної бази простих ускладнених конструкцій потребує окремого дослідження.

Складнопідрядне речення належить до різновиду складних конструкцій, у яких одна предикативна частина підпорядкована іншій предикативній частині за допомогою підрядного зв'язку³³. Диференційною ознакою предикативних частин у складнопідрядному реченні є синтаксична нерівноправність, яка свідчить про наявність у структурі складнопідрядного речення головної і підрядної предикативних частин. На відміну від складносурядних речень, складнопідрядним цілісним конструкціям властива ширша сукупність засобів зв'язку (сполучники й сполучні слова). Варто вказати і на об'ємнішу систему семантико-синтаксичних залежностей у складнопідрядних реченнях.

Склад структури складнопідрядних конструкцій свідчить про синтаксичну нерівноправність частин (головної і підрядної). Синтаксично залежна підрядна частина підпорядкована головній частині складнопідрядного речення. І. Р. Вихованець аналізує формальні ознаки складнопідрядного речення та виділяє «види підрядного зв'язку (детермінантний, детермінантно-кореляційний, прислівний, прислівно-кореляційний), сполучниковий і безсполучниковий зв'язок предикативних частин» [Вихованець, 1993, с. 313].

Елементарні складнопідрядні речення сформовані тільки з двох предикативних частин (головної і підрядної). Їх варто диференціювати на два різновиди: формально елементарні та семантично елементарні.

Формально елементарні складнопідрядні конструкції створюють дві предикативні частини (головна і залежна), поєднані передбачуваним сполучниковим підрядним зв'язком, напр.: *...Ганнуса знала, що це тільки початок* (В. Шкляр); *А знаєш, що треба в дорозі людині, Окрім хліба й солі, ковточка води?* (П. Мах); *Ярослав бачив, <...> як вершники вистрибували один з-перед одного...* (П. Загребельний); *Він зовсім не вірив, що Андрій піде на волю...* (І. Багряний) і безсполучниковим, який властивий складнопідрядним конструкціям з прислівним підрядним зв'язком. Опорний предикат головної частини за своєю семантикою формує залежний компонент в об'єктній (з'ясувальній) функції, напр.: *І коли бачиш: тягне рученята <...>*

дитиночка твоя й моя шовкова (С. Йовенко); *Франциск відчув: це трохи – і заплаче* (Т. Прохасько); *Ти думаєш – я пішла у дощ?* (В. Штинько); *Відповівши хлопцеві, Мирон Данилович відчув: справді, страх нападає через той дим...* (В. Барка); *Сивоок <...> побачив: дід дає богові своє поличчя!* (П. Загребельний). У реченнях підрядні частини залежать від семантики предикатів *відчув*, *думаєш*, *побачив*. Сполучникові складнопідрядні речення І. Р. Вихованець уважає визначальними складнопідрядними структурами і наголошує на їхній домінантній функції навіть там, де паралельно застосовують безсполучникові складнопідрядні речення (з'ясувальні конструкції) [Там само. С. 316], напр.: *...в той же час Андрій до глибини душі відчув, що всі реагують на його присутність* (І. Багрянний); *Я теж відчув, що в цій долині діють якісь могутні енергії, ще невідомі людям* (О. Бердник); *...вона [Шуйця] теж, мабуть, знала, що загине вже остаточно без цього доброго чоловіка з сяйливою бородою й імлістими загадковими очима* (П. Загребельний).

Непередбачуваний підрядний зв'язок не залежить від граматичної природи головної частини, не мотивований нею, а визначений семантичним наповненням головної частини, для нього характерні семантико-синтаксичні залежності між головною і підрядною частинами, напр.: *Стук у велику дерев'яну колоду скликав кількарязово щодоби все населення обителі до молитви, до речі, також опівночі, коли кволий голос людини найчутливіший для бога* (П. Загребельний); *Коли через деякий час археолог уже стояв з нею поруч і, схилившись на мур, знову повів мову про давнє, античне, Інна й цього разу вловлювала в його словах отой глибший, додатковий зміст...* (О. Гончар); *Коли сонце підіб'ється, набігає дівчора* (О. Гончар). У цих складнопідрядних конструкціях підрядна частина залежить від головної і зумовлена комунікативними потребами висловлення.

Передбачуваний підрядний зв'язок, умотивований властивостями предиката в головній частині, називають прислівним, а слово в головній частині, від якого залежить підрядна частина, – опорним [Там само. С. 314]. Складнопідрядні речення з прислівною підрядною частиною можна трансформувати в прості реченнєві конструкції, напр.: *...що ж ти за князь, коли без ніг?* (П. Загребельний) → *Який же ти князь без ніг?; Вже світало, коли добралися до*

нової садиби (П. Загребельний) → *На світанку добралися до нової садиби; Тож як зрадів Константан, коли прибули від царственого брата гінці з хрисовулом...* (П. Загребельний) → *Константан зрадів прибуттю від царственого брата гінців з хрисовулом і прості ускладнені реченнєві конструкції з дієприслівниковим зворотом, напр.: Він ще відмикав двері, коли почув у глибині квартири телефонний дзвінок* (П. Загребельний) → *Відмикаючи двері, він почув у глибині квартири телефонний дзвінок; Коли ми повернулися до Лебединського лісу, я зібрав козаків* (В. Шкляр) → *Повернувшись до Лебединського лісу, я зібрав козаків.*

Семантично елементарну складнопідрядну конструкцію утворюють тільки дві семантично елементарні предикативні частини (вихідні семантично елементарні прості речення). У ній зреалізована одна вихідна предикативна семантико-синтаксична залежність (часова, причинова, цільова, допустова, умовна, порівняльна та інші), яка найпоказовіша з ознак семантично елементарного складнопідрядного речення, напр.: *Він бляху в ромби краяв, мов сатин, коли стояв над келією місяць...* (Л. Костенко); *Коли безсмертя впало на Ликеру, вона якраз по бублики йшла* (Л. Костенко); *Місяць дуб розколов і пильнує за нами, Бо згубити стежину Я з тобою боюсь* (В. Стус); *А чи не застановлялася ти над питанням, щоби й собі долучитись до нас?* (В. Штинько).

Елементарні складнопідрядні речення становлять дериваційну базу простих ускладнених речень. Це зумовлено його неоднорідною природою з погляду власне-синтаксичної, семантико-синтаксичної та власне-семантичної інтерпретації [Городенська, 1991, с. 16]. У таких складнопідрядних реченнях підрядна предикативна частина залежить від головної, тобто між ними зреалізовані семантико-синтаксичні залежності, які диференціюємо на темпоральну, причинову, допустову, порівняльну, наслідкову семантико-синтаксичні залежності, семантико-синтаксичні залежності мети, умови та відповідності / невідповідності.

Перетворення складнопідрядних елементарних речень у прості ускладнені конструкції – один із способів творення простих ускладнених речень на базі складнопідрядних конструкцій. У його процесі підрядна частина зазнає модифікацій, суть яких, як зауважила К. Г. Городенська, «полягає в перетворенні предиката

підрядної частини у віддієслівний або відад'єктивний іменник і в переміщенні його із центральної (присудкової) позиції в периферійну синтаксичну позицію та в заміні сполучників, що виражають семантико-синтаксичні відношення між головним і підрядним реченням, відповідними прийменниками, що спричиняється до утворення прийменниково-відмінкової форми з детермінантною функцією» [Там само. С. 17]. Сполучники підрядності формують семантико-синтаксичну залежність підрядної частини від головної і виконують службову функцію тільки за наявності простих речень, об'єднаних у складну конструкцію³⁴. Необхідна умова їх реалізації – відповідний тип поєднуваних ними компонентів простих речень, не згорнутих у член речення або інший нереченнєвий синтаксичний зворот. Тому, на думку І. Р. Вихованця, сполучники слід уважати найважливішими і найпоказовішими засобами поєднання простих конструкцій у складні, або аналітичними синтаксичними морфемами першого рангу [Вихованець, 1983а, с. 83]. К. Г. Городенська зазначила, що їх заміна прийменниками, а відповідно і дериваційна трансформація підрядної частини складнопідрядного речення в детермінант можлива лише на рівні певних типів семантико-синтаксичних відношень, що утворюються між підрядною частиною і предикативним ядром головної частини, зокрема тих, що мають кореляції з власне-семантичними відношеннями, або тих, що є синтезом двох і більше власне-семантичних відношень між елементарними реченнями [Городенська, 1991, с. 18]. На їхній базі зреалізовані темпоральна, причинова, допустова, порівняльна, наслідкова семантико-синтаксичні залежності, семантико-синтаксичні залежності мети, умови та відповідності / невідповідності.

Утворення простих ускладнених речень із елементарних складнопідрядних конструкцій відбулося внаслідок акцентування семантичної функції однієї елементарної конструкції і послаблення семантичної функції другої. Згортання предиката підрядної конструкції в складнопідрядних реченнях з темпоральними, причиновими, допустовими, порівняльними, наслідковими семантико-синтаксичними відношеннями та семантико-синтаксичними відношеннями мети, умови та відповідності / невідповідності граматично перебудовує реченнєву конструкцію, внаслідок якої предикатний компонент підрядної частини зазнає перетворення на залежний від

предиката головної елементарної конструкції віддієслівний або відад'єктивний іменник, а сполучник, що формує семантико-синтаксичну залежність підрядної конструкції від головної, замінений відповідним прийменником, унаслідок чого виникає залежна прийменниково-відмінкова форма.

Отже, складнопідрядне речення – різновид складних конструкцій, у яких одна предикативна частина підпорядкована іншій за допомогою підрядного зв'язку. Синтаксична нерівноправність як диференційна ознака предикативних частин засвідчує наявність у структурі складнопідрядного речення головної і підрядної предикативних частин. Синтаксично залежна підрядна частина підпорядкована головній частині складнопідрядного речення. Елементарні складнопідрядні речення потрібно диференціювати на формально елементарні та семантично елементарні. Елементарні складнопідрядні речення становлять дериваційну базу простих ускладнених речень. Семантико-синтаксичні залежності в складнопідрядних структурах мають досить розгорнуту диференціацію. Згортання предиката підрядної конструкції в складнопідрядних реченнях з темпоральними, причиновими, допустовими, порівняльними, наслідковими семантико-синтаксичними залежностями та семантико-синтаксичними залежностями мети, умови й відповідності / невідповідності трансформує реченнєву конструкцію в просте неелементарне речення.

3.1.1. Темпоральна семантико-синтаксична залежність

Складнопідрядне речення з темпоральною семантико-синтаксичною залежністю ґрунтується на особливому різновиді семантично складного речення, для якого характерна тотожність (симетрія) семантичних функцій обох елементарних речень щодо предиката предикатів, або пропозиціонального предиката [Вихованець, 1983а, с. 72–73]. Виділення в семантичній структурі складного речення предиката предикатів (пропозиціонального предиката, пропозиціональної зв'язки) як центрального компонента речення узгоджене з віднесенням у логіці до числа пропозиціональних зв'язок, що

використовують для з'єднання двох або більше висловлювань у нове, семантично складне утворення, операторів імплікації, еквівалентності, кон'юнкції і диз'юнкції [Там само. С. 73].

Темпоральна залежна підрядна частина складнопідрядного речення виражає означену або неозначену тривалість часу, фази перебігу явищ, одночасність або різночасність тощо. Залежну підрядну частину в темпоральній функції приєднують до головної: 1) спеціальні сполучники *коли, як, доки, поки, перш ніж, перед тим як, до того як, відколи, відтоді як, після того як, як тільки* і под., відносні й сполучні слова, які використовують для оформлення зв'язку між головною і підрядними частинами; 2) залежні закономірності видо-часових форм предикатів (підрядної частини від головної). Цілком погоджуємося з твердженням А. П. Загнітка, який вважає останній чинник власне-структурувальним фактором [Загнітко, 2011, с. 690]. Сполучники *коли* і *як* визначають загальне темпоральне значення, яке конкретизують у структурі складнопідрядного речення видо-часові форми предикатів і окремі компоненти залежної підрядної частини.

Темпоральна семантико-синтаксична залежність представлена в підрядних частинах трьох різновидів:

1) залежна підрядна частина із вказівкою на час дії або стану, що повідомлені в головній частині: *Даруй нам добру мить, **Коли** бджола над нами гомонить, Б'ючись в повітрі крильцями ясними!* (В. Стус); *Я люблю очима тишу цілувати, **коли**, як в тихому гаю, в душі урочисто і свято* (М. Вінграновський); ***Коли** починається ніч, все починається спочатку* (М. Вінграновський); ***Як** заряхтить повітря фосфоричне – комахи тут у ґрунті й заночують...* (В. Стус);

2) залежна підрядна частина із вказівкою на часову межу або тривання дії чи стану головної частини, напр.: *Учора, **як** між сосон догоряв мій день домашніх клопотів, я думав: життя – занадто довге задля нас* (В. Стус); ***Доки** доля дорогу стеле, **доки** в снах я літаю ночами, **доки** весни стоять за плечима, подаруй мені дівчину, Земле!* (М. Вінграновський);

3) залежна підрядна частина із вказівкою на швидку зміну послідовних дій або станів, напр.: ***Після того як** до мого рідного міста вступили чужі війська, кожен, хто до них належить, мій ворог* (П. Загребельний); ***Після того як** було забрано сміття, відчинилась*

кормушка й перед нею став роздатчик хліба з величезним кошиком (І. Багрянний); **Відтоді як** із Києва ізійшла Ольгова рать, у граді настала якась легка, прозора тиша (Р. Іванченко).

Оскільки до головної частини темпорально залежні підрядні частини приєднані різноманітними сполучниками і сполучними словами *відколи, доки, доти, поки, ледве, коли, скоро, тільки що, як, як тільки*, то в головній частині сполучному слову може відповідати прислівник із темпоральною функцією, напр.: **А тоді, коли** його пхнули наперед того сидячого старого, він [Сивоок] побачив перш за все його очі (О. Гончар); **І тільки** усмішками зблиснуть **тоді, коли** руки дівочі беруться надівати їм на шию тугі вінки із свіжого запахуючого першого колосся (О. Гончар). Іноді спостерігаємо відсутність такого слова: *Зоря чекає, доки тиша скресне, доки присплять дівчата свої весни...* (М. Вінграновський); – **Коли** мене люди не бачать, я віддаю їм свої вірші... (П. Загребельний)³⁵. І. Г. Чередниченко зазначав, що залежна предикативна частина часу поєднана з головною сполучними словами у випадку пояснення іменників, прикметників, займенників, прислівників, в інших випадках варто виокремлювати сполучники [Чередниченко, 1959, с. 100, 103, 107, 111, 113].

Темпоральна семантико-синтаксична залежність виражає різні відтінки щодо часового значення:

1) дія в головній і залежній підрядних частинах одночасна, напр.: **Як** падала, то гірко обіймала важкий живіт із первістком своїм (І. Жиленко); ...у той **час** коли німецький король Оттон I захотів Північну Італію, брав городи Середньої Італії і вже загрожував Риму, папа Іоанн XII одним помахом руки зумів зупинити орди Оттона, не допустив їх до Рима (С. Скляренко);

2) дія в головній частині відбувається після дії залежної підрядної частини: **Після того як** Андрій здемаскував провокатора, Охріменко не спускав з нього – з Андрія – очей, дивився просто в рот (І. Багрянний); Скульптор приїжджав уже кілька разів, **відколи** перший раз побачив Анну (Т. Прохасько); **За той час, відколи** вони не бачилися, багато чого змінилося... (В. Шкляр); **Відтоді як** волхв прокляв його, він [Златорук] пішов з дому (Р. Іванченко);

3) дія в головній частині проходить раніше від дії залежної підрядної частини, напр.: – *Здається, це остання можливість перемовитись, перед тим як* все це <...> так чи сяк не завершиться

(М. Соколян); *В кутку Санько добув швиденько мотузку і, **перш ніж** камера збагнула що й до чого, опустив люстро через вікно в нижню камеру* (І. Багрянний);

4) залежна підрядна частина виражає часову межу тривання дії в головній частині: ***Поки** ти любиш – я найпрекрасніша жінка* (С. Йовенко); *За вікном ластівки точать вечора ультрамарин, поспішаючи, **поки** дощ землю не змочить* (В. Стус); *Бути радості на землі, **Доки** проліски дзвонять* (В. Стус); *В серці рани глибокі палають, Серце вражене буде щеміти, **Поки** в землю його не сховають!..* (Леся Українка).

На семантико-синтаксичному рівні (це також стосується і формально-граматичного аспекту складнопідрядного речення) залежна підрядна частина зумовлена компонентом симетричної корелятивної пари (*доти – доки, доти – поки, до того – поки, відтоді – як, відтоді – коли, завжди – коли, іноді – коли, іноді – як, колись – коли, коли – як, назавжди – коли, тепер – коли, тепер – поки, тоді – коли, тоді – як, після того – коли, потім – коли, поти – доки, поти – поки*) і темпоральним компонентом головної предикативної частини, для якого необхідна конкретизація за рахунок темпорально залежної підрядної частини. У головній частині роль конкретизаторів виконують прислівники темпоральної семантики: *відтоді, доти, завжди, іноді, назавжди, колись, потім, тоді, тепер* і под., напр.: *Берести стояли вже тоді, **коли** Києва ще й мало було, вабили тихістю й спокоем...* (П. Загребельний); *Іноді, **як** почну згадувати, душа кров'ю обливається* (О. Скрипник); *І ось о тій порі, **коли** все надбережжя вже пов'ється снами чи слухатиме могутню музику прибою, коли тільки місяць ясно й самотньо горить у небі та хмари, розкидані де-не-де сріблясто біліють, наповнені світлом, – тоді виходять навстріч місячному гуркоту моря двійко білих гусей, Овідієвих чи, може, Коршакових...* (О. Гончар); *А вже як ранок брязне за вікном, **Тоді** відкрий вікно* (В. Стус); *Сивоок довго лежав у хижі, потім, **коли** сонце вже добре підбилося, вийшов на подвір'я* (П. Загребельний).

Отже, темпоральну семантико-синтаксичну залежність у складнопідрядному реченні виражає підрядна частина і відповідно до сполучників і сполучникових слів має різноманітне семантичне навантаження.

3.1.2. Причинова семантико-синтаксична залежність

Причинова семантико-синтаксична залежність реалізує подію або явище, що утворюють іншу подію або явище. Значеннєві різновиди причинові залежності досить розгалужені: власне-причина, мотив, обґрунтування, підтвердження, доказ, свідчення, привід, зачіпка, поштовх, стимул тощо. Розмежування цих значеннєвих різновидів, як наголошує Р. О. Христіанінова, «призводять до того, що, аналізуючи складнопідрядні речення, здебільшого виокремлюють і описують два типи причинових відношень без подальшої їхньої деталізації – власне-причинові та невласне-причинові (інші назви – причиново-аргументувальні, відношення приводу й наслідку, відношення обґрунтування)» [Христіанінова, 2012, с. 190]. Розмежування власне-причинових та невласне-причинових складнопідрядних речень здійснене на основі протиставлення спостережуваного явища й знання, усвідомлення того, що ми спостерігаємо. Відображувані явища у власне-причинових реченнях спостережувані, стосуються зовнішнього світу, диктальні. У причиново-аргументувальних реченнях підрядна частина позначає не причину явища головної частини, а спостережувану ознаку [Золотова, 2004, с. 353–355].

Складнопідрядні речення із залежною підрядною причиною частиною виступають вихідними конструкціями для похідних простих ускладнених речень із причиною залежністю, що зреалізована причиновими синтаксемами³⁶. Причинову залежність визначають прості сполучники *бо, що, оскільки, адже*; складені сполучники *тому що, через те що, завдяки тому що, з тим що, у зв'язку з тим що, через те що*; парні сполучники *а що ... то* і под.

Розглянемо особливості утворення причинові семантико-синтаксичної залежності. У простих неелементарних реченнєвих конструкціях, що утворені від складнопідрядних речень, напр.: *Син же його, мій чоловік, зробивсь активістом, не з користі, а тому що повірив...* (В. Барка) → *Син же його, мій чоловік, зробивсь активістом **через віру**; ...я не могла вислуховувати ніяких слів співчуття, **тому що** вважала себе винною в усьому* (Л. Денисенко) → *...я не могла вислуховувати ніяких слів співчуття **через** свою **провину*** спостерігаємо згорнені підрядні елементарні конструкції *Син*

повірів; Я вважала себе винною. З формально-граматичного боку такі компоненти мають позиції залежних від підметово-присудкової основи другорядних членів речення, а із семантичного – компоненти *через віру, через провину* мають причинову семантико-синтаксичну залежність від конструкцій: *Син же його, мій чоловік, зробивсь активістом не з користі; Я не могла вислуховувати ніяких слів співчуття і конденсують в собі конструкції Син повірів; Я вважала себе винною.*

У власне-причинових складнопідрядних реченнях зафіксована причиново-наслідкова залежність³⁷. Трансформація наслідкової залежності в причинову – результат комунікативної функції підрядної частини. З формально-синтаксичного погляду конструкції з причиново-наслідковою залежністю завжди складні й сформовані з двох предикативних частин: *Так само не став пропонувати гру Коломеї, <...> тому що вона була захищена п'ятим обручем весни – своєю зеленою неторканістю* (Ю. Андрухович); *– Видно, щось порушено в ній [природі], бо дедалі частіше лихоманить її останнім часом* (О. Гончар); *По дорозі заодно підпалили ще комнезам, спровадивши його голову до небесної канцелярії, й оскільки диму вже було забагато, подалися чимдалі від гріха аж на Старосілля* (В. Шкляр). Причинова підрядна залежна конструкція дериваційно корелює з детермінантом (формально-синтаксичний аспект реченнєвої структури), вираженим залежним субстанційним компонентом у прийменниково-відмінкових формах:

а) *від + род. в., з + род. в., внаслідок + род. в., у силу + род. в., у результаті + род. в., з приводу + род. в., з нагоди + род. в.,* напр.: *Цей вигук вихопився з грудей у Сергія мимохіть, <...> тому що пролунали слова молитви* (І. Білик) → *Цей вигук вихопився з грудей у Сергія мимохіть **від слів** молитви; Доданий у профільній старшій школі один рік аж ніяк не вирішує проблему, тому що для неї розроблятимуться окремі цілісні самодостатні курси* («Дивослово», 2015) → *Доданий у профільній старшій школі один рік аж ніяк не вирішує проблему **внаслідок** розробки для неї окремих цілісних самодостатніх курсів;*

б) *через + зн. в., за + зн. в., з огляду + зн. в., зважаючи на + зн. в.,* напр.: *...ти мене не любиш, тому що мені заздрить...* (Л. Денисенко) → *Ти мене не любиш **через заздрість**; Вона в дуже нехорошому стані*

*і моральному, і фізичному, тому що часто хворіє (О. Іваненко) → Вона в дуже нехорошому стані і моральному, і фізичному **через хворобу**; Подібні метафори ми відносимо до простих типів – метафоричних словосполучень різного компонентного складу, оскільки вони мають один метафоричний компонент... (Н. Слобода) → **Зважаючи на** один метафоричний компонент, подібні метафори ми відносимо до простих типів – метафоричних словосполучень різного компонентного складу;*

в) *завдяки + дав. в., напр.: – Я щасливий, тому що моє життя давно пов'язане з цим клубом (О. Гончар) → Я щасливий **завдяки клубу** («Я-Корреспондент»);*

г) *за + ор. в., напр.: Тому що грошей не було, Петровський одяг шинель і поплентався в другий кінець міста до матері по карбованець (О. Іваненко) → **За браком** грошей Петровський одяг шинель і поплентався в другий кінець міста до матері по карбованець; – Перемагає, тому що їх дуже багато → Перемагає **за** їхньою **кількістю** («Дзеркало тижня», 2007).*

Залежні субстанційні синтаксеми представлені не лише предикатом підрядної частини складнопідрядного речення, але й предикатно-аргументними структурами, про що засвідчує, як стверджує К. Г. Городенська, поєднання прийменника не з відпредикатним іменником, а з іменником-аргументом, зумовленим згорненням предикатом, на рівні формально-синтаксичної структури, пор.: *Хлопець не потрапив на змагання, тому що заборонила мати → Хлопець не потрапив на змагання через матір; Син помстився над ворогом, тому що він скривдив батька → Син помстився над ворогом за скривдженого батька.* Форма детермінанта прийменник + відпредикатний іменник-аргумент (у реченнях *через матір, за батька*) – дериват іншої похідної форми: прийменник + відпредикатний іменник (відповідно *через заборону матері, за кривду батька*), що утворена на першому етапі деривації – в процесі згортання підрядної частини із значенням причини (відповідно *Заборонила мати; Він скривдив батька*) [Городенська, 1991, с. 20].

Найуживанішим сполучником, що окреслює власне-причинову залежність, є недиференційований сполучник **бо**, зреалізований у різних функційних стилях: *В тебе ж серце живе, **бо** це б'ється!* (Леся Українка); *...погляди їхні в задумі вбирають місячні марева, **бо***

*це ж настає та мить особлива... (О. Гончар); Ніхто не може назвати баланс у цифрах, **бо** імпортна продукція заходить в Україну, як правило, за чорними або сірими контрабандними схемами («Дзеркало тижня», 2009); Цей сполучник недиференційований, **бо** може передавати не один відтінок протиставного значення, а кілька (І. Слинько). Підрядна залежна частина зі сполучником **бо** функціонує після головної. Власне-причинову залежність визначають також сполучники *тому що, через те що, що, а що ... то*. Цілком погоджуємося з думкою Р. О. Христіанінової, яка зауважує: «Сполучники **тому що, через те що** втратили первинну семантику складових компонентів і набули недиференційованого причинового значення, про що свідчить можливість взаємної заміни сполучників *бо, тому що, через те що* практично без обмежень» [Христіанінова, 2012, с. 191].*

Сполучники *бо, тому що, через те що, позаяк* здатні формувати власне-причинову залежність, яку виражають підрядні речення як у постпозиції щодо головного частини складнопідрядного речення: *В цьому Сивоок не вбачав нічого дивного, **бо** вже давно запримітив спільність між богами і дідом Родимом (П. Загребельний); Це було важливо, **тому що** в той час я не мав машини (Л. Денисенко); Це господь зробив потоп, **через те що** люди стали дуже грішними (І. Білик); ...Ходя змайстрував собі справжнього лука, **позаяк** отаман заборонив стріляти у лісі... (В. Шкляр), так і препозиції, напр.: **Бо** матеріали для цього неодмінно мають бути натуральні, музичний інструмент пластмаси не любить, усе штучне глушить, убиває в ньому звук (О. Гончар); **І тому що** вони (їх була більшість) не могли стати на моїй степені, мусила я до них знижатися (О. Кобилянська); **І через те** що ніхто не відповів, Бразд сказав... (С. Скляренко); **Позаяк** газета «Голос колгоспника» цього дня не виходить, я займався підготовкою до друкування бланків, замовлених районною заготконторою (В. Дрозд).*

Власне-причинову залежність іноді експлікують сполучники *аби, щоб*, трансформовані зі сфери цільової семантико-синтаксичної залежності: *Аби знаття, то я б лучав його в потилицю! (П. Загребельний); Не можуть повірити, **щоб** від такого добра відмовлявся (О. Гончар)*. Їх залучення в складнопідрядні речення з власне-причиновою залежністю обмежене з боку головної частини, що виражає семантику «заперечення».

Невласне-причинова залежність сформована тими ж сполучниками, що утворюють власне-причинову залежність, однак семантичне навантаження підрядної частини, виражене невласне-причиною залежністю, лише зовнішнє чи побічне свідчення для аргументації висновку про повідомлюване в головній частині, напр.: *Звісно, літа беруть своє, бо за десятих довелось різних шквалів пережити на своєму крутому віку* (О. Гончар); *...імітація є знанням, тому що знання є імітацією* (Т. Прохасько).

Складені сполучники *тому що, через те що, у зв'язку з тим що, завдяки тому що, тим що, затим що* і под. іноді можуть бути розчленовані, і тоді перші компоненти *тому, через те, тим* виконують функцію співвідносних вказівних слів у головній частині і стають логічно наголошеними центрами складнопідрядного речення: *Може, через те, що нас зосталося лише троє, він [Біжу] раптом ніби прокинувся* (В. Шкляр); *На жаль, це стало можливим через те, що Угорщина є частиною ЄС, і уряд мав змогу позичити гроші* («Дзеркало тижня», 2009).

Отже, залежні підрядні частини причини складнопідрядного речення, сформовані простими сполучниками *бо, що, оскільки, адже*; складеними сполучниками *тому що, через те що, завдяки тому що, затим що, у зв'язку з тим що, через те що* і парними сполучниками *а що ... то* та под., виражають власне-причинову і невласне-причинову семантико-синтаксичну залежність.

3.1.3. Семантико-синтаксична залежність мети

Семантико-синтаксичну залежність мети репрезентують підрядні частини складнопідрядного речення із семантикою цілеспрямованості, призначення дії, процесу, стану, що відображена в головній частині, і позначають бажаний наслідок, потенційний результат передумови, зафіксованої в головній частині, її стимул і мотив.

Залежність мети поділяємо на два різновиди. У першому – підрядна частина зумовлена семантичним навантаженням головної частини і лексичним наповненням предиката, що підтверджує можливість поставити питання від предикативного центру головної конструкції, напр.: *І капітан ніби справді заспокоївся, підвівся, щоб*

ити (О. Гончар); ...[викладачі] <...> *позмінно також ходять у рейси, щоб навчати курсантів під час практики* (О. Гончар). Такі конструкції з підрядними мети А. П. Загнітко визначає як безпосередні [Загнітко, 2011, с. 693].

Другий різновид передають конструкції, залежні від предикативного ядра головної частини опосередковано: через залежний від граматичного центра компонент: – *Ти повинен вивчити французьку, щоб в оригіналі читати Сартра і Камю...* (П. Загребельний); *Саме ж Тихе Узвишшя було оточене високою стіною, щоби не псувати краєвид і добрий гумор сумлінним виконавцям укладень* (М. Соколян) або детермінантний компонент головної конструкції: – *Ради них, власне, й під ножа ліг, ради них і не мер, щоб тільки не розгубились вони та вистояли в цьому своєму першому скаженому випробі* (О. Гончар); *Найкраще прийти при повному сонці, <...> щоб було людям на що подивитись* (О. Гончар). Якщо такий компонент відсутній у головній частині, то спостерігаємо неповноту відношень між головною і підрядними частинами.

Семантико-синтаксичну залежність мети визначають:

– підрядні сполучники *щоб, щоби, аби*, напр.: *Дзвонять дядькові всі стежини, щоб Європу сюди приніс...* (М. Вінграновський); *Щоб точно передати думку співрозмовникові, необхідно досконало володіти мовою, якою розмовляємо* (І. Вихованець); *Франциск попросив притильнувати, щоби діти Себастьяна й Анни обов'язково побували на цьому місці* (Т. Прохасько); *Щоб зберегти свій соціальний статус і престиж, вони [вожді] повинні бути готовими до ризикованих вчинків* (В. Лубський);

– сполуки *аби лиш, аби лише, щоб тільки, аби тільки* (сполучники *щоб, тільки* підсилені частками): *Молив Бога, щоб тільки вітер не війнув язиками на його хату* (Ю. Винничук); *Відтепер змінить своє життя, робитиме все, щоб тільки мама ніколи більше не плакала через нього* (О. Гончар); *Не шкодовано ні сили, ні часу, аби тільки церква була, як стала, а стала вона стрілчасто на пагорбі, гостра і гола, як і хрест, що над нею* (П. Загребельний); – *Столиця Київської Русі для такої акції підійшла б, аби тільки нинішні державники не переписували нашу історію* (М. Братан);

– складені сполучники для того *щоб, для того аби, задля того аби, задля того щоб, з тим щоб*³⁸, напр.: *Невже Шнурре витяг*

його з табору смерті лиш для того, щоб тепер піддати допиту в гестапо? (П. Загребельний); **Для того щоб** уникнути дублювання і плутанини в управлінні МЗС, треба ліквідувати пост віце-прем'єра з питань європейської інтеграції та звести зовнішньополітичний апарат прем'єра до групи радників і протокольної служби («Дзеркало тижня», 2009); **Це робиться задля того, щоб** викликати гострі емоції («Українська правда», 2010); **Для того аби** стрибнути, потрібні сякі-такі ноги (Ю. Андрухович). Перша частина таких сполучників у разі їх розчленування виконує функцію співвідносних слів у головній частини, вони «майже не вживаються як суцільні нерозчленовані складені сполучники», оскільки їхній перший складник (*затим, задля того і под.*) входить до головної частини як співвідносне слово, а *щоб, аби* – до залежної [Кулик, 1961, с. 231; Городенська, 2010, с. 77–78].

У складнопідрядних реченнях із семантико-синтаксичною залежністю мети сполучник *щоб* має найчастотніше вживання, менш уживаний сполучник *аби* та граматикалізовані сполуки *задля того щоб, затим щоб*. Особливості сполучників мети найдоцільніше визначати в контексті, оскільки найтиповіші сполучники *щоб, аби* – омонімічні, бо функціонують у складнопідрядних реченнях одночленного різновиду з означальними та з'ясувальними підрядними частинами.

Складнопідрядні речення з підрядними мети поділяють на односуб'єктні і двосуб'єктні [Кадомцева, 1972, с. 369–371; Шульжук, 2004, с. 290; Загнітко, 2011, с. 693].

В односуб'єктних конструкціях дія і мета належать одній особі. Залежність мети, виражену підрядною частиною, реалізує предикат головної частини. Опорне слово підрядної частини мети зреалізоване:

– інфінітивом, напр.: *...прийшли до Одера вони [хлопці], **Щоб** зачерпнути в шоломи солоні* (О. Богачук); *Немовби ми завжди тримаємо напоготові слово-антонім, **щоб** глибше передати особливості повідомлюваного* (І. Вихованець); *Потрібна тільки та щаслива мить, **Щоб** засвітити це яснішу, більшу й у Всесвіті моргнути, як сапфір...* (Л. Назарчук); *Слід побувати тут, **щоб** не страшно вам старіти* (І. Жиленко); *Я прийшов, **щоб** підкорити тебе!* (В. Малик);

– особовим дієсловом: *Перш усього шапку [Ганна] забрала і заховала, **щоб**, бува, не втік* (У. Самчук);

– головним дієслівним членом з афіксом *-ся*, напр.: *І він [Кулинич] розколовся, вибираючи каторгу, **аби лиш видертися** з цього пекла* (І. Багрянйий); ***Аби менше сваритися**, нам потрібне підпорядкування одному отаманові* (В. Шкляр); *Сонечко грайливе, походжаючи у голубій красі, Шукало дзеркала, **Щоб роздивитися** на вроду* (І. Вихованець);

– складеним дієслівним присудком, напр.: – *Я хочу взяти Київ і посилаю туди послів, **щоб умовили** киян **піддатися** мені по добрій волі, без спротиву* (В. Малик).

Односуб'єктні конструкції співвідносні з простими ускладненими реченнями, у яких виявлено похідні предикатні семантико-синтаксичні залежності, пор.: *І сотворив Господь англійський настільний календар, **щоб** відділяти місяць од місяця і рік од року* (І. Жиленко) → *І сотворив Господь англійський настільний календар для відділення місяця од місяця і року од року; Причому така надбавка має бути високою, **щоб** належно стимулювати роботу суддів* («Дзеркало тижня», 2009) → *Причому така надбавка має бути високою для належної стимуляції роботи суддів; Тому, **щоб** зберегти змальовану Кобзарем середньодніпровську природу, фахівці неодноразово пропонували розширити заповідник і підвищити його статус до біосферного* («Дзеркало тижня», 2009) → *Фахівці неодноразово пропонували розширити заповідник і підвищити його статус до біосферного для збереження змальнованої Кобзарем середньодніпровської природи*.

Залежну підрядну частину можна перетворити на другорядний член речення – обставину мети: *Перед самим весіллям [Добриня] поїхав до Києва, **щоб** купити ще децю...* (В. Малик) → *Перед самим весіллям поїхав до Києва купити ще децю; Проте Рахмон усе ж таки приїхав у Білокам'яну, **щоб** взяти участь у самітах організації та зустрітися з Медведевим* («Дзеркало тижня», 2009) → *Проте Рахмон усе ж таки приїхав взяти участь у самітах організації та зустрітися з Медведевим; Пішла з жалем дівчинонька Та у свій садок, **Щоб** нарвати барвіночку Іншій на вінок* (Леся Українка) → *Пішла з жалем дівчинонька та у свій садок нарвати барвіночку іншій на вінок*.

Для односуб'єктних конструкцій властиве послідовне визначення граматичної форми предиката залежної підрядної частини мети. Ці речення іноді зазнають парцелювання, внаслідок чого залежна

підрядна частина мети стає стилістично навантаженішою й уможливорює актуалізацію її значеннєвого компонента [Загнітко, 2011, с. 693], напр.: *Як берегти мені цілющу вашу воду, щоб ви не висохли, не змінювали русло, щоб в ваших водах небо не загуло, щоб з ваших вод я пив красу й свободу...* (М. Вінграновський); *Як відпливуть мужі – круглясті чари благатимуть з простертими руками Перуна – окропити грішну землю, прибивши порох по стежках кохань, **Щоб** переможцями вертали вої і знов куніць в глухі ловили сільця, щоб у бою не гнувся меч щербатий і не ламався гострожсальний спис, **Щоб** раювали тонкоспіві верві із полювань, із золотого жита, і добрим пивом, і солодким медом, і черевом дозрілих рожаниць* (В. Стус).

У двосуб'єктних складнопідрядних конструкціях зафіксовано різні суб'єкти (виконавці дії, предикати, що виражені узагальнено-особовими або безособовими дієсловами у функції головних членів формально-синтаксичної структури), які співвіднесені з різними діями або станами. Предикати головної і залежної підрядної частини виражають довільні дієслівні форми, істотно відмінні від односуб'єктних конструкцій. У цих структурах відсутнє граматичне корелювання предикатних форм, напр.: *Лягають іскри, наче квіти, **Щоб** так уміли всі любити!* (О. Богачук); *І все зробіть, щоб нащадкам усміхалася і ростила вічну духовність наша найпрекрасніша на світі земля* (І. Вихованець); *...вона [тополя] приходить здалеку до мене і шелестить до мене під вікном, щоб повертався я на Україну плугами чорнокрилимими орать, і тополята в полі поливають, і поливати землю тополину...* (М. Вінграновський); *Скільки аграрії внесли мінеральної поживи, щоб визрів якісний урожай–2010?* («Дзеркало тижня», 2009).

Нам імпонує диференціація складнопідрядних речень з підрядними мети на власне-цільові та невласне-цільові [Шульжук, 2004, с. 291; Христіанінова, 2012, с. 208–210]. У власне-цільових конструкціях семантико-синтаксична залежність мети представлена без нашарування значеннєвих відтінків, однак можливі деякі модальні відтінки. Складений сполучник *ніби щоб* виражає модальний відтінок невпевненості: *Той поставив келиха й потиху сказав, розділяючи кожне слово, ніби щоб і нетямущі могли зрозуміти* (І. Білик); *Найдивніших форм бувають ті тикви, родичі гарбузові, що їх природа ліпить повільно, протягом літа, ніби щоб дати латишеві взірці для глиняних його творінь* (О. Гончар); *Кумир той саме щось*

проповідує, кличе присутніх в геть інший світ, кличе, раз у раз пристукуючи піднятим над собою бубном, **ніби щоб** піддати сили своїм аргументам (О. Гончар); сполучники *аби* *лиш*, *аби* *лише*, *аби* *тільки*, *лиш* *би*, *тільки* *б* формують відтінок посиленого бажання в досягненні мети, напр.: *Сивоок знаходив небачені сині квітки і дарував Ярославі, <...> ладен був утекти від усього, **аби лиш** належали йому оці нестерпно сірі до сизості очі, оці розхилені уста, оця ніжність, од якої заходилося його серце* (П. Загребельний); – *Вони купують навіть усе найбезглуздіше, **аби лиш** воно нікому більше не дісталося* (П. Загребельний); *Він заводив знайомства, менжував і хитрував, **аби тільки** його бійці були добре нагородовані, зразково споряджені, вдосталь постачені боєприпасами* (О. Гончар).

У невласне-цільових складнопідрядних реченнях семантико-синтаксична залежність мети позначає:

– необхідну підставу, якщо в головній частині функціонують компоненти із семантикою «повинності» *необхідно*, *потрібно*, *слід*, *треба*, послаблюючи бажальне значення і посилюючи наслідкове, напр.: *Щоб вжити таке порівняння, **треба** бути великим садівником, близько відчувати нашу справу, нашу душу з усіма її прекрасними переживаннями* (О. Гончар); *Що **необхідно** для того, щоб донорська кров була менш небезпечна?* («Дзеркало тижня», 2011); *Це **потрібно** для того, аби суд міг надійно захищати права і свободи громадян* («Дзеркало тижня», 2007);

– застереження від небажаної ситуації, коли в головній частині наявне спонукання до виконання / невиконання дії, виражене імперативом: ***Глядіть**, хлопці, **щоб** тут усе було без мене, як і зі мною* (В. Дрозд); *Але **глядіть**, любя Соню-сан, <...> **щоб** ваш чоловік, захопившись, та не розвів і вдома отих агресивних покручів бразильсько-африканської породи...* (О. Гончар); ***Дай** Боже, казав я собі, **дай** Боже, **аби** він був живий, **аби** він шукав своє дитинча...* (В. Шкляр);

– гіпотетичну мету, якщо в головній частині предикат зреалізований дієсловом у формі наказового або бажального способу, напр.: *Послано на конюшню – **шануйся**, **щоб** не накликати нової біди на свою дурну голову* (П. Загребельний); – ***Налий** мені, рибонько, **щоб** у животі жаби заквакали* (М. Стельмах); ***І все зробіть**, **щоб** нащадкам усміхалася і ростила вічну духовність наша найпрекрасніша на світі земля* (І. Вихованець) або особовим дієсловом теперішнього, минулого або майбутнього часу, напр.: ***Біжить**, **поспішає**, **щоб**, бува, куди не*

втік від неї медпункт (О. Гончар); Але Сивоок мовби тільки й ждав нагоди, **щоб** на комусь зігнати свою злість... (П. Загребельний);

– антимету, що виражає суперечність між семантикою головної і підрядної частин: В холодних мокрих сутінках тинялися по набережній люди, купчилися під ліхтарями, розходилися, **щоб** знову зібратися в світляному колі, глянути одне на одного, постояти, викурити цигарку, подивитися на темне море (П. Загребельний); Царице небесна, заступнице моя милостива, заступись за мене, за мої молитви, **щоб** ріс він не вгору, а вниз, і **щоб** не почув він ні зозулі святої, ні божого грому... (О. Довженко).

Залежна підрядна частина мети щодо головної може займати препозитивну позицію: **Щоб** не будити сусідів по палаті, тихенько виїшов до вмивальника, глянув у дзеркало (П. Загребельний); **Щоб** не хотілося їсти й пити – слухайте лекції... (В. Стус); **Щоб** не падати на паркеті, мудро посипала паркет французькою пудрою (І. Жиленко) або постпозитивну, напр.: Погляньмо на волошку, що, чарівна і радісно-сумовита, заховалася в житті, **щоб** не чути тихого прокльону хлібороба за її бур'янову вдачу (І. Вихованець); З пісочників наших, о тати, о мами, зберімо всі скалки од люстра троля, **щоб** діточки наші не сліпли серцями (І. Жиленко); І кваплюсь я все зважить, відібрать, **Щоб** говорити точно, повнокрило (М. Вінграновський); Чуєш, земле? Загрими, **Щоб** здригнувся весь світ (О. Богачук). Залежна підрядна частина іноді розташована в препозиції: Здавши пацієнта, Інна <...>, <...> **щоб** не сумувати, взялась облаштовувати свій опустілий медпункт (О. Гончар); Мати, **щоб** підхвалити своїх перед гостем, стала розповідати, як вони після жнив, коли комбайн весь у пилуці, купають його (О. Гончар).

Отже, залежність мети зреалізована найчастіше сполучником *щоб* і підрядною частиною мети в постпозиції односуб'єктних структур.

3.1.4. Семантико-синтаксична залежність умови

Семантико-синтаксична залежність умови виражає реальну або нереальну умову, за якої здійснюється чи могла б відбуватися дія, позначена головною частиною. Залежність представляють підрядні сполучники на позначення реальної умови, зумовленої реальним

наслідком: коли, коли ... то, коли вже, коли вже ... то, коли тільки, коли тільки ... то, раз, раз ... то тільки, тільки ... то, якщо, якщо ... то, як, як ... так, як тільки, як тільки ... то, якщо тільки, якщо тільки ... то та ін. і сполучники, що репрезентують нереальну умову, встановлюють залежність ситуації від уявленої умови, внаслідок чого ситуація постає нереальною: *аби, аби лиш, аби лише, аби тільки, аби ... то, коли б, коли б ... то, навіть якби, навіть якби ... то, якби, якби лише, якби лиш, якби лише ... то, якби лиш ... то, якби тільки, якби тільки ... то, якби ... то, якби ... тоді, якби ... отоді* та ін. Погоджуємося з думкою К. Ф. Шульжука, який зауважує, що складнопідрядні речення з підрядною частиною умови зреалізовані в двох різновидах: сполучниковому і займенниково-співвідносному [Шульжук, 2004, с. 292].

Семантико-синтаксична залежність реальної умови виявлена в конструкціях, у яких підрядна частина не має супровідних значень і позначає семантику умови. Підрядні частини формують предикати, виражені вищо-часовими формами дієслів дійсного та наказового способів, напр.: *Якщо з мечем назустріч їй не йти – Життя від вас тікатиме, як обрій!* (Д. Павличко); *Коли ти вірити в добро навик, то віруй в землю* (В. Стус); *Коли нас облишає голодний біль, ми, нахиляючись над собою, прозріваємо в полисках синю вічність* (В. Стус); *Коли ж хто з своєю журбою до нього, Неначе до друга, вдавався, – Співець утікав тоді сам вже від того, Від жалів людських він ховався* (Леся Українка); *Він щоразу з'являвся, якщо ти чекав* (М. Воробйов); *Якщо суб'єкт права законодавчої ініціативи подав до Верховної Ради України проект закону, він зобов'язаний одночасно подати проект закону про внесення змін до Цивільного кодексу України («Цивільний кодекс України»).*

Семантико-синтаксична залежність ірреальної умови експлікована підрядними частинами, у яких предикати виражені дієсловами у формі умовного способу: *Якби ми споживали енергоносії хоча б як Польща, то це було б утрічі менше за сьогоднішні показники* («Дзеркало тижня», 2009); *Якби життя за мене говорило, бажав би я усе життя мовчати...* (М. Вінграновський); *І все зійшло б гаразд, якби не піка* (Ю. Андрухович); *Я би хотів бути львів'янином довіку, якби до Києва не тягла мене тряця...* (І. Малкович); *Якби тут був роаль, я б зіграла цю зблукану тему* (О. Забужко). Зрідка

значення потенційної умови набувають сполучники *аби*, *аби лиш* (*лише*), *аби тільки*, спеціалізовані на вираженні значення ірреальної умови. Цьому сприяє вживання в головній частині предикатів у формі теперішнього чи минулого часу. Підрядні частини підкреслюють важливість названої умови для реалізації позначеного в головній частині [Христіанінова, 2012, с. 200], напр.: *Аби з очей – то й із серця зникають друзі* (В. Стус); *Померти на дорозі повертання – занадто солодко, аби Господь нам не поклав у долі узголів'я* (В. Стус); *Аби оце тільки сталося, збулося оце аби!* (І. Драч); *Пропливу! Проживу! Скрізь де хоч – в сірникової коробці (У душпайці горіха, як Гамлет!) – аби був добрячий замок!* (О. Забужко).

Семантика підрядних частин уможливує виокремлення трьох різновидів умовної залежності: умовно-часову, умовно-причинову та умовно-допустову. У таких конструкціях переважає умовне значення, а часові, причинові та допустові семантичні нашарування в ній додаткові.

Умовно-часова залежність зреалізована підрядною частиною, у якій спостерігаємо додаткове значення часу, предикати мають однакові виδο-часові форми та репрезентують одночасність подій, напр.: *Тут пожій, коли й земля не крутиться* (В. Стус); – *Отож тебе тепер я запитаю, Коли ти дав мені ту обіцянку милу: Чи завжди, як тепер, ти був найдужчий в краю?* (Леся Українка). Це стосується і синтаксичного значення часу в тих реченнях, у яких предикати виражені недієслівними формами: *І ворон – друг, коли крило надламлене* (В. Стус); *Потрібен камінь, коли хто хоче будувати міцно своє життя і щастя* (Леся Українка).

Умовно-причинова залежність додатково визначає причину, завжди позначає реальну умову і транспонована в причинову залежність, пор.: *Раз я вже вирішив, то хай так і буде* (Григорій Тютюнник) → *Хай так і буде, бо я вже вирішив*; – *А раз він ворог, то й усі його думки – ворожі!* (П. Загребельний) → *Усі думки його ворожі, бо він ворог*.

Умовно-допустову залежність переважно окреслює сполучник *якщо*. Реченнєву конструкцію із залежністю цього різновиду можна перетворити в складнопідрядне речення з допустовою залежністю, пор.: [Ярослав] *Звелів тільки: якщо молодий князь захоче вдосвіта від'їздити, то не відчиняти йому воріт* (П. Загребельний) → *Хоч молодий князь захоче вдосвіта від'їздити, але не відчиняти йому воріт*.

Порядок підрядних частин, що виражають семантико-синтаксичну залежність умови, переважно вільний, тому підрядна частина перебуває щодо головної як в препозиції, так і в постпозиції, і значно рідше – в інтерпозиції.

3.1.5. Допустова семантико-синтаксична залежність

Допустову семантико-синтаксичну залежність між підрядною допустовою і головною частиною у складнопідрядному реченні формують допустові сполучники *бодай, дарма що, незважаючи на те що, попри те що, правда, усупереч (всупереч) тому що, хай, хоч (і), хоча (й)* і под., а також сполучні слова *хто не, що не, який не, як не, скільки не* використання яких, як уважав К. Ф. Шульжук, зумовлене пропуском власне-допустового сполучника [Шульжук, 2004, с. 295]. Т. П. Ткачук відзначив, що структуру допустовості варто поділити на ядерну, приядерну, периферійну та крайню периферійну зони [Ткачук, 2009, с. 14]. Складнопідрядне речення, на думку дослідника, з допустово-обмежувальними відношеннями між підрядною і головною частиною найчіткіше передає базове співвідношення апріорного та актуального тверджень [Там само]. Ці відношення в складнопідрядному реченні реалізують сполучники *хоч (і), хоча (й), незважаючи на те що, дарма що, хай (і), нехай (і), попри те що, всупереч тому що*.

Щодо семантичної класифікації підрядної частини, що виражає допустову залежність, то необхідно вказати, що у сучасних українських мовознавчих працях немає єдиної думки, саме тому по-різному визначають домінанту і можливі поєднання допустових та інших семантико-синтаксичних залежностей [пор.: Слинко, 1994, с. 561–568; Ткачук, 2009, с. 14; Городенська, 2010, с. 78–84; Шульжук, 2004, с. 294–295; Загнітко, 2011, с. 694; Христіанінова, 2012, с. 211–218]. Їх складність, як зазначила Р. О. Христіанінова, пов'язана з умовністю, семантичною «непрозорістю» самого поняття «допуст». Складнопідрядні речення з підрядними допусту дослідниця поділила на три різновиди: реально-допустові, потенційно-допустові та ірреально-допустові, які відрізняються модальним значенням [Христіанінова, 2012, с. 210–211].

В. Ю. Апресян зауважив, що семантика допустовості відмінна від причинової та умовної, оскільки, апелюючи до стандартних

законів організації світу, містить вказівку з погляду мовця на порушення певного природного перебігу речей: деякі ситуації призводять до неприродного наслідку, за природного розвитку подій ця ж ситуація мала б протилежний наслідок [Апресян, 2006, с. 91, 97]. Подібні міркування щодо значеннєвого вираження залежних допустових частин висловив І. Р. Вихованець [Вихованець, 1983а, с. 79]. У цих реченнях підрядна частина позначає несприятливу умову, що суперечить ситуації, зазначеній в головній частині, і немовби пропущена семантична ланка відповідного умові наслідку та наголошено на несумісному з вираженою умовою наслідкові [Там само], пор.: *Хоч у помешканні було нетоплено, але ефрейтор-асистент змокрів од довгої заплутаної промови...* (П. Загребельний) – *Якщо у помешканні нетоплено, то відчувають холод, але ефрейтор-асистент змокрів од довгої заплутаної промови.*

Допустову залежність варто диференціювати на два різновиди: власне-допустову і невласне-допустову.

Власне-допустова залежність позначає зворотну зумовленість – залежна підрядна частина обмежує дію в головній частині складно-підрядного речення, однак, незважаючи на це, дія в головній частині реальна. Такі конструкції становлять вихідну форму парадигми власне-допустових залежних частин, для яких властивий домінантний сполучник *хоч* (*хоча*), напр.: *...Тимко <...> зупинився і наказав Маркові випрягати биків, хоч до обіду ще можна було разів зо два обійти гони* (Григорій Тютюнник); *...мати об'явила себе ворожкою і почала лікувати людей від зубів, пристрїту й переляку, хоч і сама хворїла* (О. Довженко); *Даю тобі сей меч, дарма що ти не сильна* (Леся Українка); *Знаменитий митець, дарма що був неписьменним, виявився мудрим педагогом і чудовим організатором* («Дзеркало тижня», 2012).

Невласне-допустова залежність передає послаблення допустового значення, тому диференціюємо її на умовно-допустову, напр.: *Хоч би скільки круглих столів провели, скільки б експертів залучили, а повноцінний аналіз кодексу почнеться лише після його прийняття* («Дзеркало тижня», 2007); *Хоч би хто їх виграв, [а] ситуація в країні, швидше за все, стане трохи інакшою* («Дзеркало тижня», 2009) і зіставно-допустову: *І хоч яка була непроглядна сльота, Мудей швидко доніс його полем до Водяного...* (В. Шкляр); *Хоч Гаврило-Радомир був на чотири роки молодший за свого братовчеда й мав*

лише дванадцять років, уже тоді він міг позмагатися з будь-ким і силою, і вмінням володіти зброєю (П. Загребельний).

Семантичні відтінки невластиво-допустової залежності спостерігаємо в реченнях, підрядні частини яких поєднані з головною сполучними словами *хто, що, який, як, де, куди, звідки, скільки* з додаванням частки *не*, напр.: *І все, куди не йду, холодні трави снігаться* (В. Сосюра); *А дезертир є насамперед боягуз і боягузом лишиється, який би мундир він не зодягнув* (Ю. Дольд-Михайлик); *От хто б мені що не казав, а не схожа вона [леді Ю] на ту підлу й підступну леді Макбет...* (Л. Костенко); *...скільки я не намагався, <...> так ні одна [бджола] чомусь мене й не вкусила* (О. Довженко). Такі конструкції кваліфікують як узагальнено-допустові, головна частина яких засвідчує, що дія відбувається (відбулася, відбудеться) всупереч будь-яким перешкодам [Шульжук, 2004, с. 297; Загнітко, 2011, с. 694].

Невідповідність між діями, що наявні в головній і залежній підрядних частинах, увиразнює функціонування в структурі головної частини протиставних сполучників *а, але, та* (у значенні *але*), *проте, однак, однак, зате* в тих випадках, коли підрядна частина стоїть у препозиції щодо головної:

– сполучник *а*: *Хоч яка всюди темрява, а він [вулкан] ніч крізь ніч червоніє з-під хмар* (О. Гончар); *Хоч і не з князів, а туди ж, за грошима лізуть* («Українська правда», 2010); *Хоч і не репрезентативні в соціологічному сенсі, [а] одержані результати з п'яти шкіл у кожному регіоні досить показові...* («Дзеркало тижня», 2008);

– сполучник *але*: *Хоч як там було, але, мабуть, не вперше вони мірялися тут силами...* (П. Загребельний); *Хоч як прикидали його і Гостицький, і Бондаренко, але нічого з того не виходило* (Б. Антоненко-Давидович); *Хоч Святослав відійшов за Дунай, але ромені зайняли відвойовані ним землі, розповсюдилися по Болгарській землі, мов пошесть, розірвали країну на дві частини, захопивши всі східні області, все морське узбережжя і Придунайські землі* (П. Загребельний);

– сполучник *та* (у значенні *але*): *Хоч як журився батько по матері, хоч як шанував її пам'ять, та мусив оженитися вдруге* (Б. Антоненко-Давидович); *...хоч воно й запас у бодні деякий і є, та все-таки того не вистачить надовго* (У. Самчук); *Хоча Матвієві й під п'ятдесят, та «баба» його сім літ молодша* (У. Самчук);

І хоч він більше тяжів до науково-технічної лінії, **та** накази не обговорювали («Дзеркало тижня», 2009);

– сполучник *проте*: ...**хоч** у погляді сестри ще повно тепла, **проте** очі вже не горять, як раніш (О. Гончар); **Хоча** іменник має найчисленнішу армію слів, **проте** в художніх творах йому довелося поступитися місцем дієслівним і прикметниковим синонімам (І. Вихованець);

– сполучник *однак*: **Хоч** би що ви викреслили, **однак** сплачена вами сума надходить на єдиний рахунок у Головний інформаційно-обчислювальний центр КМДА і там розподіляється між усіма постачальниками пропорційно вартості їх послуг, а потім переказується на їхні рахунки («Дзеркало тижня», 2009); *І хоч* тяжким потом давався хліб насущний, **однак** солодким і запашиним він був («Українська правда», 2009);

– сполучник *одначе*: *І хоч* більше тут ритуалу, народного звичаю, <...> **одначе** ритуал є ритуал... (О. Гончар); *І хоч* <...> пігулки так і були всі під ватою неторкані, **одначе** Андрон Гурійович після цього справді став краще спати (О. Гончар);

– сполучник *зате*: **Хоч** сама без шуби, **зате** моя хата в «шубі»! (О. Гончар).

Детально проаналізувавши допустово-обмежувальні й протиставні сполучники, К. Г. Городенська виокремлює парні допустово-протиставні сполучники *хоч* (і) ... а, *хоч* (і) ... але, *хоч* (і) ... зате, *хоч* (і) ... проте, *хоч* (і) ... однак, *хоч* (і) ... одначе, *хоч* (і) ... та, *хоч* (і) ... так, *хоча* (й) ... а, *хоча* (й) ... але, *хоча* (й) ... зате, *хоча* (й) ... проте, *хоча* (й) ... однак, *хоча* (й) ... одначе, *хоча* (й) ... та, *хоча* (й) ... так, *хоть* (і) ... а, *хоть* (і) ... але, *хоть* (і) ... зате, *хоть* (і) ... однак, *хоть* (і) ... одначе, *хоть* (і) ... проте, *хоть* (і) ... та, *хоть* (і) ... так, *хай* (і) ... а, *хай* (і) ... але, *хай* (і) ... зате, *хай* (і) ... проте, *хай* (і) ... однак, *хай* (і) ... одначе, *хай* (і) ... та, *хай* (і) ... так, *нехай* (і) ... а, *нехай* (і) ... але, *нехай* (і) ... зате, *нехай* (і) ... проте, *нехай* (і) ... однак, *нехай* (і) ... одначе, *нехай* (і) ... та, *нехай* (і) ... так, *дарма що* ... а, *дарма що* ... але, *дарма що* ... зате, *дарма що* ... проте, *дарма що* ... однак, *дарма що* ... одначе, *дарма що* ... та, *нащо* (вже) ... а (й), *нащо* (вже) ... але (й), *нащо* (вже) ... проте (й), *нащо* (вже) ... однак (і), *нащо* (вже) ... одначе (й), *нащо* (вже) ... та (й) тощо [Городенська, 2010, с. 79–80].

Сурядні протиставні сполучники вважають факультативними [Шульжук, 2004, с. 295], оскільки вони не обов'язкові для вживання, коли змінити місцями підрядну і головну частини складнопідрядного речення, пор.: *Та хоч мистецьки карбована зброя весь час поблискувала при людях, чвар, **однак**, цього вечора не було...* (О. Гончар) – *Чвар цього вечора не було, хоч мистецьки карбована зброя весь час поблискувала при людях.* Підрядні сполучники належать до обов'язкових, їх пропуск порушує змістову і семантичну єдність та нівелює допустову залежність, пор.: *І хоч яка спека цьогогоріч, урожай зернових небувалий* (Л. Костенко) – *Спека цьогогоріч, урожай зернових небувалий; І цього разу мати вже готується, **хоча** надворі холодно і непогідно* (У. Самчук) – *І цього разу мати вже готується, надворі холодно і непогідно.*

Допустова семантико-синтаксична залежність зафіксована в пре-позиції: *І хоч загін самооборони очолював Перчик Нухим, він не мав того авторитету...* (В. Шкляр); *Хоч передусім він [Артур] зауважив у собі здатність зауважувати, й це було найгірше* (Ю. Андрухович); в інтерпозиції, напр.: *Ворон, хоч був і сліпий на одне око, відразу впізнав і священика, і чоловіка з довгим закарданюбленим носом* (В. Шкляр); *І грім, хоч мати і лякалась його, любив я з дощем і вітром за його подарунки в саду* (О. Довженко); *А тут уже, далєбі, хоч би й хотілося, духу не вистачить, не потягне зі свого господарства більше* (У. Самчук); *Але Родим, хоч який здавався неповороткий і повільний, виявився хуткішим за коня* (П. Загребельний) та в пост-позиції щодо головної частини складнопідрядного речення, напр.: *...він [Хведот] здивовано дивиться на Володька, хоча не сміє щось питати* (У. Самчук); *Жодного паперу не писав для них більше, хоч як не тис на мене мій візаві* (Ю. Андрухович); *У 1921 році Себастьян перестав говорити про війну, хоч його уява була там завжди* (Т. Прохасько); *...латиніст, докірливо хитаючи головою, вліпив мені трійку, хоч мої відповіді не варті були й того* (Б. Антоненко-Давидович).

У системі граматичних засобів, що репрезентують допустову семантико-синтаксичну залежність, основну функцію виконують допустові сполучники і сполучні слова.

3.1.6. Порівняльна семантико-синтаксична залежність

Функційні особливості порівняння представляють різні мовні засоби – лексичні, фразеологічні, морфологічні та синтаксичні. Його складники визначають відношення рівності або нерівності. М. С. Заоборна вважає, що «...синтаксичний порівняльний механізм, який полягає у встановленні подібності й відмінності двох ситуацій, визначає певні закономірності лексико-семантичного оформлення предикативних частин порівняльних речень. Ними виступають: а) подібність лексико-семантичного оформлення предикатних позицій; б) контрастування лексики в симетричних непередикатних позиціях головної та підрядної частин» [Заоборна, 1997а, с. 107]. Подібну думку висловлює О. А. Щепка, трактуючи, що за допомогою синтаксичних засобів переважно виражають відношення рівності або подібності [Щепка, 2008, с. 103]. У структурі порівняльних конструкцій варто виокремити: 1) суб'єкт порівняння; 2) об'єкт порівняння; 3) ознаку, за допомогою якої здійснюють порівняння; 4) засоби мовного оформлення порівняння – порівняльні сполучники³⁹.

Порівняльну семантико-синтаксичну залежність між порівняльною і головною частинами в складнопідрядному реченні визначають порівняльні сполучники, що реалізують два семантичні різновиди.

До першого різновиду належать сполучники *буцім, буцімто, мов, мовби, мовбито, немовбито, наче, начеб, начебто, неначе, неначебто, ніби, нібито* і складений сполучник *подібно до того як*⁴⁰. Їх кваліфікують як сполучники ірреального порівняння [Ткач, 2000, с. 7] або як порівняльні сполучники подібності [Городенська, 2007а, с. 10; Городенська, 2010, с. 84]. Ці сполучники майже рівнозначні, і заміна одного іншим не змінює семантику залежної підрядної частини, однак варто зважати на стильовий різновид реченнєвої структури, напр.: *Дивлюся: так буцім сова Летить лугами, берегами, та нетрями, Та глибокими ярами, Та широкими степами, Та байраками* (Т. Шевченко) – *Дивлюся: так начебто сова Летить лугами, берегами, та нетрями, Та глибокими ярами, Та широкими степами, Та байраками; І блідий місяць на ту пору Із хмари де-де виглядав, Неначе човен в синім морі То виринав, то потопав* (Т. Шевченко) – *І блідий місяць на ту пору Із хмари де-де виглядав, ніби човен*

в синім морі То вирунав, то потопав; **Подібно до того**, як ходять зорі та планети у всесвіті, так тут зараз прокладають свої орбіти володарі нічного степу – механізатори (О. Гончар) – Так тут зараз прокладають свої орбіти володарі нічного степу – механізатори, **ніби** ходять зорі та планети у всесвіті. Для складеного сполучника *подібно до того як* така заміна в науковому стилі не властива: ...граматика мови являє собою список усіх правильних речень цієї мови, **подібно до того як** словник являє собою, в крайньому разі в ідеалі, список усіх слів (А. Загнітко); **І подібно до того як** остання одиниця споживчих благ є ціноутворюючою, так остання одиниця праці визначає заробітну плату («Історія економічних вчень»).

Сполучники другого різновиду *так само як, так само як і, так як, так як і, як і* окреслюють порівняльну залежність, що позначає в підрядній частині ситуацію, тотожну головній, напр.: ...ніхто по нього не приходив, **так само як** ніхто й не приносив одержі (І. Багрянний); ...дід Гордій жив – і живе, **так само як** Дніпро тик – і тече... (Є. Гуцало); Він [староста], **так само як і** Костик учора, боявся йти сам... (І. Багрянний); ...його [Тритузного] звичка не скидати в учительській кашкет викликає в деякого з педагогів реакцію іронічну, **так само як і** його манера говорити урочистим тоном про свої обов'язки... (О. Гончар); ...Богдась <...> дуже хотів би грати в шахи, **так як** Олександр Вадимович грає з Степаном Васильовичем... (О. Іваненко); Дійсно, **так як і** казав той лейтенант – на їхньому сліду стояла хатина (І. Багрянний). До цієї групи також належать сполучники *що і як*: Біжить, **як** швець з чобітьми на базар («Народні порівняння»); Бреше, **як** деркач дирчить («Народні порівняння»); ...ходім, з полегкістю відітхнув і вхопився за втечу, **як** потопельник за соломину (В. Стус); Дівчина росте, **що** квітка в саду («Народні порівняння»); Дурня вчити, **що** мертвого лічити («Українські прислів'я»). Сполучник **що** представляє порівняльну залежність, характерну для речень усної народної творчості та розмовного стилю.

Як зауважує М. С. Заборна, подібність лексико-семантичного складу предикатних позицій головної та підрядної частин відповідає подібності двох порівнюваних ситуацій, що зумовлює заповнення предикатних позицій тотожними та синонімічними компонентами [Заборна, 2009, с. 176]. У деяких конструкціях предикат залежної

підрядної частини має імпліцитне вираження, тому вона співвіднесена з простим неповним реченням: *Спливають сосон крони, мов однокрилі ворони – в п'їтьму* (В. Стус); *На білих крилах червоніє кров, Мов на снігу зорі вечірньої багрянець* (Леся Українка); [У Даліли] *Стрункий, високий стан, мов пальма в гаю* (Леся Українка); *Нас полюбили прохідні двори й шовковиця, мов із села бабуся* (С. Йовенко); *Лиш тремтить, як віра в спроневері, копійчана свічка на столі...* (В. Стус); *Вже й сон розтав, як крига в чорній хвилі* (В. Стус). Порівняльну залежність виражають також залежні підрядні частини з імпліцитним суб'єктом, який можна визначити з головної частини: [Віктор] *Почувався так, ніби випадково й незаконно заволодів коштовним* (О. Гончар); [Молодиця] <...> *засміялася і стала дивитися на Сивоока так, ніби щойно його побачила* (П. Загребельний); *Дільничний міліціонер Степан раз по раз припліскував рукою кобуру на штанах, нібито щоразу пересвідчувався, чи зброя на місці* (М. Матіос). Р. О.Христіанінова цілком слушно зазначає: «у текстах усіх стилів складнопідрядні речення з неповними порівняльними підрядними частинами живаніші, ніж із повними» [Христіанінова, 2012, с. 219].

Аналізуючи складнопідрядні порівняльні речення із семантико-синтаксичними відношеннями порівняння, дослідники виокремлюють два різновиди складнопідрядних порівняльних речень: складнопідрядні речення реального (вірогідного) порівняння та ірреального (невірогідного, умовно-передбачуваного) порівняння [Слинько, 1994, с. 578; Заборна 1997; Конюшкевич, 2000, с. 158; Христіанінова, 2012, с. 220]. Р. О. Христіанінова більш деталізує складнопідрядні речення реального порівняння і виокремлює порівняльно-уподібнювальні, порівняльно-ідентифікувальні, власне-порівняльні та невласне-порівняльні підрядні частини [Христіанінова, 2012, с. 220–221].

Отже, порівняльна семантико-синтаксична залежність сформована порівняльними сполучниками і виражає ступінь подібності осіб, предметів або ситуацій.

3.1.7. Наслідкова семантико-синтаксична залежність

Наслідкову семантико-синтаксичну залежність формує складений сполучник *так що*. Це єдиний спеціалізований засіб формування цієї залежності. Семантика залежної підрядної частини виражає наслідок дії або стану, про які йде мова у головній частині, напр.: *Місце дії надто красномовне з урахуванням нинішніх російських політичних реалій, так що розвиток подій передбачити неважко* («День», 2010); *Домогосподарство слов'ян, германців, балтів та інших народів варварської і середньовічної доби трималося здебільшого на праці всіх його членів, так що реальне робоче навантаження чоловіків і жінок було майже однаковим* («Український тиждень», 2010); *Діапазон гіршого у нас безмірний, так що межі терпіння практично нема* (Л. Костенко).

У деяких складнопідрядних конструкціях художнього стилю, що мають специфічне емоційне навантаження, наслідкову залежність утворює сполучник *аж*, співвідносний з відповідною підсилювальною часткою: [Воно (рептилія)] *Насторожилось, дивиться, аж моторошно стає...* (О. Гончар); ...[сторож] *тупнув ногою, аж задуднів міст...* (П. Загребельний); *...земля тут ніколи не висихала, була мокра, аж чавкотіло під ногами, мов на болоті* (П. Загребельний); *Я б'юсь, аж теплий лікоть у крові і синяки скитають на колінках* (І. Жиленко).

Деякі дослідники обґрунтовано наголошують, що у формуванні складнопідрядних речень наслідку беруть участь сполучники *внаслідок чого, в результаті чого, від чого, завдяки чому, через що* [Кринська, 2001, с. 4; Шульжук, 2004, с. 298]⁴¹. З цим можна погодитися, оскільки зазначені сполучники формують наслідкову залежність, напр.: *«Агрозин» має унікальну здатність проникати в дрібні капіляри ґрунту, в результаті чого волога в ґрунті зберігається в посушливі періоди* («Дзеркало тижня», 2010); *В українців тоді вималювалися незначні розходження з поляками стосовно географії тогочасної Східної Європи, завдяки чому нам довелося вступити з ляхами в запальну наукову дискусію* (М. Кідрук); *Призупинено розвиток і нашого підприємства, через що аграрний сектор недоотримав 0,5 млрд* («Дзеркало тижня», 2009).

У деяких складнопідрядних реченнях можливість трансформації залежної підрядної частини у головну, а головної – у залежну

засвідчує вираження причиново-наслідкової залежності, напр.:
 ...Наймолодша в черницях давно, **Так що** вам тут нічого не світить
 (О. Забужко) → Вам тут нічого не світить, **бо** наймолодша в чер-
 ницях давно; Одначе на Сході Змія символізує добро і мудрість, **так**
що у рік Змії обіцяють всілякі позитивні події – реформи, новації, а
 то й глобальні зміни на краще в житті людей і держав (Л. Костенко)
 → У рік Змії обіцяють всілякі позитивні події – реформи, новації, а
 то й глобальні зміни на краще в житті людей і держав, **бо** на Схо-
 ді Змія символізує добро і мудрість; А вгорі до паркану ще й було
 прибито дощаний дашок з нахилом всередину, **так що** в цілому ця
 споруда нагадувала ярмаркову циркову халабуду (І. Багрянний) → В
 цілому ця споруда нагадувала ярмаркову циркову халабуду, **бо** вгорі
 до паркану ще й було прибито дощаний дашок з нахилом всередину.

Підрядна частина, що виражає наслідкову семантико-синтак-
 сичну залежність, переважно є постпозитивною.

3.1.8. Семантико-синтаксична залежність відповідності / невідповідності

Складнопідрядні речення із залежною підрядною части-
 ною відповідності / невідповідності – один із найменш вивчених
 зразків складнопідрядних речень, який дотепер не має єдиного
 трактування. Вперше в українському синтаксисі їх виокремлює
 І. Р. Вихованець, указуючи на специфічний різновид таких кон-
 струкцій [Вихованець, 1993, с. 329].

Семантико-синтаксична залежність відповідності / невідповід-
 ності виражає зіставлення явищ в кількісному та якісному планах⁴². Її
 утворюють сполучники *що ... то, чим ... тим*, напр.: **Й що** більше люди
 розпитували хлопця, **то** нижче никла його голова (Ю. Мушкетик);
Що більший гриб, **то** вища його ціна («Дзеркало тижня», 2012); **Що**
 більший ступінь охоплення угод на публічному ринку «на добу вперед»,
то чіткіші цінові сигнали для ринку двосторонніх договорів («Дзер-
 кало тижня», 2013); ...**чим** гарячіше ставало на заході, загрожуючи
 пришестям звідти великої бурі, **тим** радісніший ставав Роман, ходив
 мов на пружинах (І. Багрянний); **Чим** більше він розповідав, **тим** більш
 похмурим ставало обличчя пана Вербовського... (Д. Білий).

Р. О. Христіанінова виділяє сполучник відповідності *що не ... то* у складнопідрядних реченнях із підрядною частиною відповідності та пояснює введення компонента *не* до структури сполучника тим, що саме поєднання *що не ... то* утворює складнопідрядні речення відповідності без компаративів у предикативних частинах [Христіанінова, 2012, с. 223]⁴³, напр.: ...у тому селі **що не чоловік, то й Туз** (В. Шкляр).

Сполучники *що ... тим, тим ... що*, створені внаслідок контамінації їх базових сполучників *що ... то і чим ... тим* реалізують цю залежність обмежено, пор.: **Що** більше наближався час до світу, **тим** більшав гармидер у польському таборі (А. Кашченко); ...**чим** далі в поле, **то** їхні [гармат] залпи зливались в єдиний потужно-тремтливий гул (О. Гончар); **І чим** далі, **то** вже дужче виявляється безсилля Візантії... (С. Скляренко).

Підрядні частини, що реалізують залежність відповідності, передають розвиток дії, зміну якісної ознаки властиву:

– для одного суб'єкта: **Що** більше ворогів, **то** ліпше для справжнього воїна (П. Загребельний); **І що** більше світлішало в березі, **то** темніше робилося в його голові (В. Шкляр); **Чим** далі, **тим** більше нагадувала вона початкуючу черницю, заглиблену виключно у споглядання Великих Містерій (Ю. Андрухович);

– для різних суб'єктів: **Що** більше смеркало, **то** зеленішало море і синішало небо (В. Савченко); **Чим** більше заглиблювався чорноморець у степ, **чим** далі від їжджав він від колоністських господарств, **тим** більше якась старанно прихована туга й розпач огортали його серце (Д. Білий).

Конструкції першого різновиду можна трансформувати в прості ускладнені речення із семантико-синтаксичною залежністю умови, виражені прийменниково-відмінковою формою *з (із) + ор. відм.*, напр.: **Чим** далі вони заглиблювалися в ліс, **тим** ставало тепліше (О. Бердник) → **Із заглибленням** в ліс ставало тепліше; **Запевняю: чим** далі від столиці, **тим** гірші умови утримання (О. Вахній) → **Із віддаленням** від столиці **гірші** умови для утримання.

Семантико-синтаксична залежність відповідності / невідповідності сформована в семантико-синтаксичному ярусі складнопідрядних конструкцій як результат трансформації декількох залежностей – причиново-наслідкових та зіставних.

3.2. Функційно-семантичне ускладнення вихідних семантико-синтаксичних залежностей

Вихідні предикатні семантико-синтаксичні залежності мають функційно-семантичне ускладнення, утворене підрядними сполучниками між предикативними частинами в складнопідрядних реченнях. Вони передають п'ять семантико-синтаксичних функцій: об'єктно-темпоральну, об'єктно-причинову, об'єктно-цільову, темпорально-умовну, причиново-цільову.

Об'єктно-темпоральна залежність зреалізована в складнопідрядних конструкціях з опорними дієслівними предикатами внутрішнього стану, почуття, сподівання, віри, подиву, що формують об'єктний поширювач, та сполучними словами *доки*, *допоки*, *коли*, що позначають темпоральність: *Ягнич не йшов, чекав, доки землячок повернеться після розмови* (О. Гончар); *...ждеш, як подарунка природи, тієї миті, коли місяць проб'ється із тьми, вирине десь із глибин праночі, зійде й вистеле на морі свою заворожливу світляну доріжку* (О. Гончар); *...[агрономові] <...> доводиться сидіти отак без діла й чекати, доки по тебе пришлють машину з фанерною будкою на кузові, а то й просто самоскид* (П. Загребельний); *Допоки живий, доглядатиму її* [Даринине] *спочивище* (М. Братан).

Об'єктно-причинова залежність виражена співвідносними словами *те*, *скільки*, *наскільки* з прийменником *залежно від*, напр.: [Юрій Сергійович] *Ставив оцінки залежно від того, що ти одержав з іншого, попереднього предмета* (А. Дімаров); *В часі шальки коливаються залежно від того, що на них падає* (В. Савченко); *Залежно від того, скільки нафти протече за день через мою пустиню, мені платять ту або іншу суму доларів* (П. Загребельний); *І цей роман <...> приніс би автору славу «українського Лімонової» або і Набокова залежно від того, наскільки добре вдалося б йому написати цей текст* (Н. Сняданко). У конструкціях спостерігаємо значення причини-підстави, що зумовлює функційно-семантичне ускладнення залежності.

Об'єктно-цільову залежність утворюють семантично нівельоване співвідносне слово *те* в західному відмінку з прийменником *на*, родовому відмінку з прийменником *заради* та сполучниками *щоб*, *щоби*, *аби*: *Однак діяв Ярослав обережно, пішов навіть на те, щоб*

узалежнитися від Константинополя ще більше, ніж його покійний отець... (П. Загребельний); *А тут якийсь чоловік роки витратив на те, щоб* наготувати собі різнобарвних скелець і камінчиків, а тепер викладає їх на стіні (П. Загребельний); *Два життя склалося на те, щоби* повністю відкупити твоє власне (О. Забужко); *Може, він [слідчий] якраз і полює на те, щоб* зламати наймогутнішу пружину його душі (І. Багрянний); *І все заради того, щоб* жити вічно і не вмерти (О. Захарченко); *В'ються навколо неї бояри і боярчуки, навіть хрестяться заради того, щоб* увійти в довір'я (О. Захарченко); *Заради того, щоб* одвернути смерть від Русі, прийшов він сюди з військом своїм (С. Складенко).

Темпорально-умовну залежність виокремлюємо в складнопідрядних реченнях, у яких у головній частині наявне співвідносне займенникове слово *тоді*, а в залежній підрядній – сполучний засіб *коли*, який, як наголошує Р. О. Христіанінова, допускає потрактування і як сполучного слова із часовою семантикою, і як умовного сполучника [Христіанінова, 2012, с. 298]⁴⁴, напр.: *І стала приходити до нього тоді, коли* вас не було ще (П. Загребельний); [Сивоок] *Посміливішав тільки тоді, коли* впізнав і коняку, й візка... (П. Загребельний); *Всі лишилися на місці, навіть під ворожими бомбами, навіть тоді, коли* Інформбюро стало перелічувати назви нових та нових міст, полишених фашистові (П. Загребельний); *Найдивніше ж починалося тоді, коли* Золоторукий починав говорити (П. Загребельний); *А про виживання він вперше довідався тоді, коли* ця трава почала горіти довкола нього (Т. Прохасько).

Функційно-семантичне ускладнення залежності цього зразка виражають також сполучники:

– *коли, як*, напр.: *Ожвавіли хлопці згодом лише, коли* при наближенні до кураївських полів у хмарах піднятих кушпелищ змайнули білокрилі перевісники моря – кигитки (О. Гончар); *Навіть як* зорі вмирають у ніч горобину, *Пломінь душі* осяває чертоги небес (Б. Олійник); *Як* заряхтить повітря фосфоричне – *комахи тут у ґрунті й заночують...* (В. Стус);

– *що ... то, що не ... то, що ... так, що не ... так, як тільки, як тільки ... так, як тільки ... то*, напр.: *Що* виросте, *то* зів'яне; *Що* не гриб, *то* білий; *Як* тільки потепліє, *дощить*; *Як* тільки потепліє, *так* дощить; *Як* тільки потепліє, *то* дощить.

Слушною вважаємо думку Р. О. Христіанінової, яка стверджує, що синкретизм семантико-синтаксичних відношень у таких реченнях виникає на основі того, що їхній зміст набуває узагальненого характеру, сприяючи абстрагуванню від конкретного часу виконання дії, унаслідок чого значення підрядної частини постає як умова появи дії головної частини [Там само. С. 301].

Причиново-цільову залежність формують сполучники *аби*, *бо*, *щоб*⁴⁵, напр.: *Дивлюсь, перебираючи життєві чотки, аби не провалитися у розпач і не піддатись смертній самоті* (В. Стус); *Ти – берегом, аби не заросити червоні кеди* (В. Стус); – *Я любий, не спала, аби не прогаяти сонячну мить* (П. Мовчан); *Вони ж кричать, бо голос України вчувається в кривавиці століть* (М. Вінграновський); *Інна з чемності відсіла від них, примостилась із стільцем за грушею, але їй не далі, бо ж цікаво було їй послухати цих двох побратимів...* (О. Гончар); – *Змию трудовий піт, бо за неохайним зовнішнім виглядом можуть не помітити внутрішньої краси* (О. Гончар); *У своїй віллі серед маслинових гаїв на публічний огляд поставив би [загадкових істот], щоб потішати і твоїй, цезарю, зір!* (О. Гончар); *Я провів через уряд постанову, щоб український посол, коли до нього приходить громадянин України і платить консульський збір, мав право без жодних бюрократичних зволікань підтвердити його українське громадянство* («Дзеркало тижня», 2009).

Отже, функційно-семантичне ускладнення семантико-синтаксичних залежностей утворюють підрядні сполучники і реалізують об'єктно-темпоральну, об'єктно-причинову, об'єктно-цільову, темпорально-умовну та причиново-цільову залежності.

Розділ 4

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПОХІДНИХ ПРЕДИКАТНИХ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ У ПРОСТИХ УСКЛАДНЕНИХ РЕЧЕННЯХ

4.1. Похідні предикатні синтаксеми у структурі простих ускладнених речень

Просте ускладнене речення – неелементарна реченнєва синтаксична одиниця, у структурі якої виділяємо основну елементарну конструкцію і вторинні члени речення, утворені з вихідних елементарних простих конструкцій. У простому ускладненому реченні зберігається структурна схема одного з вихідних елементарних простих речень, до якої додаються перетворені на синтаксеми інші вихідні елементарні прості речення [Вихованець, 1993, с. 264].

У синтаксичній структурі простих ускладнених речень репрезентовані похідні предикатні синтаксеми, що позначають семантико-синтаксичну залежність між елементарними простими реченнями. Вони сформовані внаслідок згортання двох або більше простих семантично елементарних конструкцій в одне просте семантично неелементарне речення. Похідні предикатні синтаксеми виражають дію, процес, стан, якість і утворені переважно з двох частин. У їхньому формуванні бере участь трансформований у морфологічний іменник вихідний предикатний компонент і прийменник. Дослідження похідних предикатних синтаксем і виокремлення різновидів семантико-синтаксичних залежностей у структурі простих неелементарних речень уможливило аналіз усіх особливостей утворення простих ускладнених конструкцій.

У сучасній лінгвістиці проблематика простого ускладненого речення як семантично неелементарної конструкції висвітлена в працях Н. М. Арват [Арват, 1976], І. Р. Вихованця [Вихованець, 1992; Вихованець, 1993; Вихованець, 2002], А. П. Загнітка [Загнітко, 2008;

Загнітко, 2011], К. Г. Городенської [Городенська, 1991], М. В. Мірченка [Мірченко, 2004], К. Ф. Шульжука [Шульжук, 2004], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк, 2009а], О. В. Кульбабської [Кульбабська, 2011], О. Г. Межова [Межов, 2012] та ін.

Погоджуємося з думкою О. В. Кульбабської про те, що різні «види ускладнення простого речення функційно й конститутивно відмінні, тому диференціація синтаксичних процесів – редуції, компресії, транспозиції, модифікації, трансформації тощо – залишається актуальною проблемою мовознавчої науки» [Кульбабська, 2011, с. 11].

Для терміна «ускладнення» характерна інтерпретація різних синтаксичних явищ. Якщо брати до уваги реченнєву структуру, то ускладненою її потрібно вважати тоді, коли речення виходить за межі ядерної конструкції. Просте ускладнене речення має особливі ознаки, що відрізняють ці конструкції від простих та складних речень. З простими реченнями їхню спорідненість виражає реалізація ускладненої частини у функції двох рівнів членів речення – члени речення, виділені на основі формально-синтаксичної залежності (формально-синтаксичний аспект), і синтаксеми, виокремлені на основі семантико-синтаксичної залежності (семантико-синтаксичний аспект).

Спорідненість простого ускладненого речення зі складним засвідчує семантико-синтаксична похідність простого ускладненого речення від складної структури. Прості ускладнені конструкції утворені внаслідок трансформаційних процесів (формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних), що зазнають складні речення (маємо на увазі складнопідрядні конструкції). У зв'язку із цим, слушним вважаємо погляд І. Р. Вихованця на просте неелементарне речення як ускладнену реченнєву синтаксичну одиницю, у структурі якої вирізняють основне (немодифіковане) елементарне просте речення і вторинний член речення (або вторинні члени речення), витворений (витворені) з вихідного елементарного простого речення (або вихідних елементарних простих речень) [Вихованець, 1993, с. 129].

У базових елементарних реченнях функціонує лише один предикат, що вмотивовує семантико-синтаксичні залежності відповідно до значеннєвого вираження. З-поміж усіх повнозначних частин мови дієслова найчіткіше репрезентують значимість предиката, як компонента, здатного вмотивувати різні зразки залежностей у семантико-синтаксичній структурі речення, напр.: *Я читаю листи...* (О. Богачук)

(дієслівний предикат *читати* визначає агентивну і об'єктну семантико-синтаксичні залежності); *Ніхто не гладить добрими руками голівки чорнобривців* (Г. Яструбецька) (дієслівний предикат *не гладити* зумовлює агентивну, об'єктну та інструментальну семантико-синтаксичні залежності). На відміну від предикатів, що функціонують у структурі простого семантично елементарного речення і зумовлюють агентивну, об'єктну, адресатну, інструментальну та локативні семантико-синтаксичні залежності (пор. міркування О. В. Кульбабської, яка вважає ці одиниці базовими предикатними синтаксемами, що своєю семантико-синтаксичною валентністю зумовлюють кількісно-якісний склад субстанційних синтаксем, визначають реальну предметність – суб'єкт, об'єкт, адресат, інструменталь, локатив і окреслюють семантичну структуру не лише простих елементарних речень, а й у складі неелементарних конструкцій [Кульбабська, 2011, с. 80]), похідні предикатні синтаксеми в структурі простих ускладнених речень виражають семантико-синтаксичні залежності різного зразка. В. І. Кононенко, характеризуючи особливості ускладненого простого речення, зазначає: «Граматичними показниками ускладнення виступають сполучники (*тобто, а саме, хоч, як, та й*), похідні прийменники (*крім, попри, замість, завдяки*), частки (*навіть, аж, тільки*), ін. службові слова (*наприклад, зокрема, у тому числі*), а також інтонація й порядок слів» [Кононенко, 2007, с. 778].

Похідні предикатні синтаксеми витворені з простих елементарних конструкцій, їхню реалізацію уможливило базовий предикат (пор. твердження В. В. Богданова [Богданов, 1977, с. 77], К. Ф. Шульжука [Шульжук, 2004, с. 200], О. В. Кульбабської [Кульбабська, 2011, с. 82]). Співзалежність вихідних та похідних предикатних синтаксем утворює в семантико-синтаксичній структурі реченнєвої конструкції різні, але пов'язані між собою ситуації, напр.: *Ніна муркотіла, мліла від задоволення...* (О. Бердник) ← *Ніна муркотіла + Ніна мліла + Ніна була задоволена // Ніна муркотіла, мліла, бо була задоволена; Михайло задихнувся від туги...* (О. Бердник) ← *Михайло задихнувся + Михайло тужив // Михайло задихнувся, бо тужив; ...Кульбака <...> геть очманів від радощів...* (О. Гончар) ← *Кульбака геть очманів + Кульбака був радий // Кульбака геть очманів, бо був радий. У зазначених реченнях семантику похідних предикатів допомагають виразити прийменники, що, об'єднуючи*

елементарні прості речення в складні або ускладнені, виконують, на думку І. Р. Вихованця, роль «предиката предикатів» [Вихованець, 2002, с. 257]. Прийменник *від* не має самостійної позиції в реченні. Тільки у зв'язку з предикатним субстантивом він репрезентує у формально-синтаксичній структурі речення синтаксичні зв'язки і свідчить про формально-синтаксичну залежність другорядного члена речення від предикативного ядра.

У семантико-синтаксичній структурі речення разом із предикатним субстантивом прийменник *від* репрезентує причинову семантико-синтаксичну залежність, виражену позицією похідної предикатної синтаксеми. І. Р. Вихованець наголошує на специфічній функції прийменників у простих неелементарних конструкціях і зауважує, що вони поєднують два вихідних елементарних простих речення в семантично складну конструкцію [Вихованець, 1992, с. 138]. У цій функції прийменники семантично зближені зі сполучниками.

Прийменники і сполучники мають спільні та відмінні функції. Їхня спільність полягає в поєднанні простих семантично елементарних конструкцій в прості ускладнені речення, а різницю засвідчує різне функційне спрямування цих аналітичних морфем: прийменник з адвербіалізованим відпредикатним іменником функціонує як один член речення і формує з іншою елементарною конструкцією просту ускладнену структуру, а сполучники поєднують прості елементарні конструкції в складні і властиві переважно складним структурам.

І. Р. Вихованець вважає прийменники аналітичними синтаксичними морфемами другого рангу на відміну від сполучників – аналітичних синтаксичних морфем першого рангу, тому що «при функціонуванні прийменників у семантично складних конструкціях одне з елементарних простих речень обов'язково згортається, тобто перетворюється на адвербіалізований субстантивний компонент» [Там само]. Відпредикатні іменники в поєднанні з прийменниками реалізують темпоральну, причинову, умовну, допустову, порівняльну семантико-синтаксичні залежності, семантико-синтаксичні залежності мети та відповідності / невідповідності. На відміну від підрядного сполучника, що виражає семантико-синтаксичну залежність однієї семантично елементарної конструкції від

іншої, прийменник уможливує згортання семантично елементарної простої конструкції в предикатний субстантив.

Похідні предикатні синтаксеми утворюють три розряди: адвербіальні, атрибутивні і модальні. О. В. Кульбабська виокремлює ще два різновиди цих синтаксем: «кількісні (напр.: *Один кілок плота не держить* (Нар. тв.) // *Кілок плота не держить, якщо він один*) та апозитивні (напр.: *З вуст-пелюсток спливають слова // З вуст, що як пелюстки, спливають слова*)» [Кульбабська, 2011, с. 84]. Цілком погоджуємося з її думкою, що різновиди зазначених синтаксем мають широкий спектр семантичних відтінків і вможливають подальшу градацію [Там само].

Адвербіальні предикатні субстантиви належать до найпоказовішого розряду похідних предикатних синтаксем, що виражають різні семантико-синтаксичні залежності. Атрибутивні й модальні предикатні синтаксеми представляють семантичне ускладнення похідних семантико-синтаксичних залежностей.

У простому ускладненому реченні похідні предикати, переміщені з присудкової в периферійну синтаксичну позицію, зберігають здатність зумовлювати семантико-синтаксичну залежність, напр.: *Шепоче щось моє джерельце В волинській рідній стороні* (І. Вихованець) ← *Джерельце шепоче щось + Сторона – волинська + Сторона – рідна; Щедро ділився він* [Г. О. Костюк] *скарбами своєї книгозбірні з родиною Ротачів...* (М. Степаненко) ← *Він ділився скарбами з родиною + Він – щедрий + Скарби були в книгозбірні + Ця родина – Ротачі*. Похідні предикатні синтаксеми зумовлюють семантико-синтаксичну залежність у первинній для дієслівного предиката позиції, напр.: *Зненацька старший хлоп'як зупинився, неначе вражений тим...* (Є. Гуцало) ← *Хлоп'як зупинився + Хлоп'як – старший + Це було зненацька + Те вразило хлоп'яка*. Похідні предикатні синтаксеми перебувають у формально-семантичних співвідношеннях і є наслідком перетворень у складнопідрядних реченнях: *...двоє закоханих шаліють від щастя...* (О. Гончар) // *Двоє закоханих шаліють, бо вони щасливі; Та ще не встигли сіроми отямитися від такого щастя...* (В. Шкляр) // *Та ще не встигли сіроми отямитися, бо були щасливі; ...він [майор] червоний <...> від розгубленості чи від образи* (І. Багряний) // *... він [майор] червоний, бо розгублений чи образений; Дівчата-волонтери попри втому і знесилення намагалися*

мати добрий вигляд («День», 2014) // Дівчата-волонтери намагалися мати добрий вигляд, незважаючи на те, що були втомленими і знесиленими.

Похідні предикатні синтаксеми функціонують тільки в структурі простих ускладнених речень, оскільки не властиві для простих семантично елементарних конструкцій. Вони утворені внаслідок перетворення підрядних частин складнопідрядних речень та співвідносні з ними у формально-семантичному вияві.

Отже, похідні предикатні синтаксеми поділяємо на адвербіальні, атрибутивні і модальні. Їм властиве морфологічне вираження відмінковими та прийменниково-відмінковими формами, прикметниками, інфінітивами, прислівниками, дієприслівниками, дієприкметниками. Похідні предикатні синтаксеми виражають сім семантико-синтаксичних залежностей: темпоральну, причинову, умовну, допустову, порівняльну, мети та відповідності / невідповідності.

4.1.1. Темпоральна семантико-синтаксична залежність

Темпоральна семантико-синтаксична залежність позначає одночасність або різночасність подій, явищ і визначає їхні кількісно-часові вияви, зреалізовані в семантичних і морфологічних або морфолого-синтаксичних варіантах. Її експлікують темпоральні синтаксеми, виражені невластиві-іменниковою лексикою (назви часових понять, віддієслівні, віддієслівні і відприкметникові деривати), співвідносні з підрядними темпоральними частинами складнопідрядного речення [Вихованець, 1992, с. 140]. Темпоральні синтаксеми належать до різновиду похідних предикатних синтаксем.

Протиставлення одночасності – різночасності подій, явищ, процесів показове для часової сфери і реалізує семантичні варіанти темпоральної залежності. Інше важливе семантичне протиставлення – часова тривалість: неозначена тривалість – означена тривалість як розгалуження властивої темпоральній залежності семантичної ознаки тривалості в часовому проміжку. Поле темпоральності перебуває у сфері нейтралізованих із семантичного погляду відмінків, тому І. Р. Вихованець переконливо зауважує: «Нейтралізовані відмінкові закінчення, хоча іноді використовуються для значеннєвого

розрізнення темпоральних прийменниково-відмінкових форм, не передають притаманних відмінкам значень. Роль їх тотожна ролі застиглих колишніх відмінкових закінчень у морфологізованих прислівниках типу *увечері, навесні, зранку, удень, улітку*» [Там само].

Темпоральну семантико-синтаксичну залежність виражають в основному прийменниково-відмінкові форми. Прийменник у прийменникових сполуках констатує характер семантико-синтаксичної залежності між елементарними простими конструкціями. Загальна кількість темпоральних прийменників у сучасній українській мові становить 38 одиниць [Вихованець 1980, с. 217]. Це первинні прийменники *близько, в, від (од), до, з, за, між (межи), на, над, перед, під, по, при, серед, через, о (об), після* та ін. і вторинні прийменники *впродовж, вслід за, слідом за, поміж (помежи), проти, посеред, напередодні, наприкінці, одночасно з, під час, пізніше (пізніш), опісля, починаючи з, протягом, раніше (раніш), у процесі, у ході* та ін⁴⁶. Їхня більша частина формально споріднена з просторовими прийменниками, тобто вони можуть репрезентувати просторові та часові відношення. Це прийменники *біля, близько, в, від (од), до, впродовж, вслід за, слідом за, з, за, коло, між, межі, поміж, на, над, перед, під, по, при, проти, серед, посеред, через, о (об)*, напр.: **за десять метрів – за годину, серед поля – серед ночі, через річку – через десять хвилин**, пор.: **Серед** потопних каламутних вод приземлюватиметься літак Аерофлоту з рятівним вантажем Червоного Хреста (О. Гончар) і ...далі професорові Отаві не треба було й дивитися, **серед** найтемнішої ночі, з заплющеними чи зав'язаними очима, в лихоманці чи навіть вмираючи, він би показав на свій будинок... (П. Загребельний); **З** виразом облич, як на сповіді, люди побожно прислухаються до врочистого гамору **за** муrom (В. Стус) і – **За** двадцять хвилин буду там (П. Загребельний); ...я вилучив [лошицю] і гнав **через** Хрещатик (М. Вінграновський) і **І** нині купиш, і завтра теж, і на той рік, і **через** сто літ (І. Жиленко); – **На** ніч ставлю [«Опеля»] у дворі **проти** вікон... (Л. Костенко) і ...ми **проти** ночі, як старці, ходили від хати до хати... (В. Шкляр). Прийменники *одночасно з, під час, після, пізніше, опісля, протягом, раніше (раніш), у міру, в процесі, у ході, напередодні, наприкінці, починаючи з*, що становлять меншу частину, виражають суто часові відношення, напр.: *Що заважало тому ж*

Юхиму Звягільському **одночасно** з поданим ним до Верховної Ради законопроектом про пільгову приватизацію підконтрольної йому шахти подати низку документів щодо вдосконалення наукового супроводу гірничих робіт... («Дзеркало тижня», 2008); **Наприклад, під час** останнього візиту президента до Брюсселя було внесено ініціативу... («Дзеркало тижня», 2009); ...**протягом** двох-трьох тижнів ще дві держави нададуть нам чітку програму дій для безвізового режиму («Дзеркало тижня», 2009); **У ході** розслідування цієї кримінальної справи перевіряється, крім іншого, законність рішень Глевахівської селищної ради про передачу у приватну власність земельних ділянок («Дзеркало тижня», 2009).

Темпоральні форми *в (у) + зн. в., в (у) + місц. в., з + ор. в., за + ор. в., за + ор. в., на + зн. в., на + місц. в., при + місц. в., серед + род. в., посеред + род. в., о (об) + місц. в., впродовж + род. в., наприкінці + род. в., протягом + род. в., під час + род. в., одночасно з + ор. в., у ході + род. в., у процесі + род. в.* протиставлені формам *близько + род. в., перед + ор. в., напередодні + род. в., проти + род. в., над + зн. в., раніше (раніш) + род. в., до + род. в., по + зн. в., після + род. в., опісля + род. в., по + місц. в., через + зн. в., вслід за + ор. в., слідом за + ор. в., пізніше (пізніш) + род. в., між + ор. в., поміж + ор. в.* і подібним відповідно за ознакою одночасності / різночасності [Вихованець, 1992, с. 140–141].

Засоби вираження одночасності позначають перебіг подій, явищ у часових рамках. Їх потрібно виділяти за специфічною іменниковою лексикою та семантичними ознаками. Найбільше форм зафіксовано в групі засобів на позначення темпоральної залежності, що виражена неозначеною одночасністю, окреслену прийменниково-відмінковою формою окремого часового відрізка, частково заповненого подією або явищем. Серед цих форм варто виокремити форму *в (у) + зн. в.*, що має досить широкі сполучувальні можливості, зреалізована як темпоральна домінанта одночасності та поєднана переважно з лексемами, що позначають назви днів тижня, частин доби, пори року, загальних часових понять, явищ, дій, процесів: **У суботу** згадав, але не прийшов і в неділю (В. Стус); **Колись, у молоді літа** довелося йому показувати разом із паном Вербовським під час однієї з турецьких компаній (Д. Білий); ...**в ту ніч** (коли вкрали комп'ютер) Анатолій із друзями був у селі і повернувся в Чернівці лише наступного

дня пополудні... («Дзеркало тижня», 2009); Святковий Київ вироста в цю **мить** (В. Стус); ...в ту **мить** вітрильники ховаються за небокраєм (М. Воробйов); *Поспішає слідом шестикрильний у такий мороз* (В. Стус). Форма *під час* + род. в. функціонує як один з основних засобів вираження часткової одночасності, охоплюючи процесуальні і непроцесуальні назви (**під час** лекції, **під час** концерту, **під час** прогулянки), напр.: *За півтора року після черкесів Тисовою Рівнею під час* Брусилівського **прориву** знову прогарцював іще один – не менш дикий на грабіж – загін русаків... (М. Матіос); *Він мучив Юру вдень і вночі, на репетиціях і під час концертів...* (П. Загребельний); *Звичайно на кораблях під час аварії* перше місце на рятувальних човнах дають жінкам і дітям (Б. Антоненко-Давидович); **Під час мови** Кліма йому прийшло на думку позичить у його рублів триста-двісті для батьків (В. Винниченко); *Сонце зійшло для них під час бою* при якомусь сільці, либонь, під Почапами (І. Багрянний); **Під час розслідування** з'ясувалася особа напасника (І. Білик).

Інші форми зреалізовані лексико-комбінаторними еквівалентами, що поширені на вужчі шари іменникової лексики:

– назви днів, місяців, року, століття, певного вікового періоду, процесів (в (у) + місц. в.), напр.: *І знов од радісних побачень Земля у травні заясніє* (Г. Чубач); ...**У неділю** теж ішов дощ (Г. Пагутяк); ...у великодній **понеділок** тебе штовхнули у воду... (Г. Пагутяк); *І синій лід, мов синій кит, У січні їй лише насниться* (А. Мойсієнко); **В сорок п'ятому році** <...> об'явився в Оляни неждано-негадано син (Т. Коломієць); **У 1999 році** наказом міністра оборони України Олексія Бубликова зарахували почесним солдатом 4-ї радіотехнічної бригади міста Василькова («Дзеркало тижня», 2009); *Я, пригадую, вперше почув цю назву* десь **у шість** або **сім років** (Ю. Андрухович);

– назви різноманітних процесів (*при* + місц. в.), напр.: ...і знову – **при** синіх **смерках**, *при* ясних зорях – кристалились вони варварською гостиною... (О. Гончар); *Проте зараз навіть ніжність якась прокинулася при згадці* про той рік самотнього ув'язнення... (І. Багрянний);

– іменники *стадія*, *етап*, *процес* та ін. і поодинокі процесуальні назви (*на* + місц. в.), напр.: *Нашому братові на цій стадії тільки терти...* (О. Гончар); *Всього на першому етапі* для відключення було визначено 373 багатоквартирні будинки («Дзеркало тижня»,

2009); *Досліджуєте закони історії і намагаєтеся на науковому рівні зрозуміти причини нашої поразки на першому етапі боротьби* (Д. Білий);

– назви епох, історичних періодів, суспільних формацій, тривалих часових відрізків (за + род. в.), напр.: *Цікаво, чи росла за Овідієвих часів тут виноградна лоза?* (О. Гончар); *...по-справжньому піднявся город лиш за часів імператора Константина...* (П. Загребельний); *За літших часів він би нам знадобився...* (В. Шкляр); *Я <...> це за часів перебудови їздив на студентську олімпіаду* (Л. Костенко);

– процесуальні назви і метонімічно вжиті назви конкретних предметів (за + ор. в.), напр.: *Тепер у них вічно ясний сміх, жарти, співи за роботою* (В. Винниченко); *Не знає втомі за цією роботою комішанський трудолюб...* (О. Гончар); *...про нього вона [Ялосоветка] зараз, за працею, уже, видно, й забула* (О. Гончар); *Там за сніданком точилася повільна бесіда чоловіків...* (В. Малик); *За обідом у Модеста з Діною знов вийшла драма* (В. Винниченко); *...товариство зійшлося за чаєм у меншій їдальні...* (Ю. Андрухович); *...[Ми] набажаємось за кавою...* (Є. Пашковський);

– назви свят (на + зн. в.), напр.: *На Великдень стали два війська навпроти одне одного...* (П. Загребельний); *Пам'ятаєш: гусарський полк у цьому ж місті, паради, хвацькі офіцери, бали на Новий рік та Великдень і маскарад на водохреца* (Б. Антоненко-Давидович); *Лише на Різдво та на Паску ми наїдалися досита* (В. Дрозд); *Саме на Новий рік Демко захворів...* (О. Донченко) і (під + зн. в.), напр.: *Під Новий рік ми їхали в одному купе* (Ю. Андрухович); *Під Новий рік дружина подарувала мені мобільник з музичним сигналом...* (Л. Костенко); *Посилали майстрові радіограму під Новий рік...* (О. Гончар); *Десь під Великдень <...> Троян дістав вістку від Віри* (У. Самчук); *На заутреню під Великдень <...> дозволено христосуватись усім з усіма...* (Ю. Смолич).

До функційних форм, що виражають темпоральну залежність на позначення одночасності подібні синоніми, які в загальну семантику одночасності вносять додаткові семантичні відтінки:

– конкретно визначений час (о (об) + місц. в.), напр.: *Рівно о сьомій, кроків за тридцять від нас заворушилися чагарі...* (В. Шкляр); *Сталося це о дев'ятій вечора...* (Ю. Андрухович); *Віконце відчиняється двічі на добу – о сьомій п'ятнадцять вечора та*

четвертій нуль три ранку... (Ю. Андрухович); **Воно ж вибухнуло від нехлюйства, вибухнуло вдень, о першій годині дня** (Л. Костенко); **Виступили об 11-й уночі** (Б. Антоненко-Давидович); **Його сіеста починалася десь об одинадцятій і тривала годин із п'ять...** (Б. Антоненко-Давидович);

– наступність щодо попереднього часового терміну (на + зн. в.), напр.: **Великий візир наказав розшукати Омара і запросити його до свого палацу на перший день байраму** (Р. Іваничук); **На другий день** вона [Анна] **все одно пішла у гори і спробувала лізти** (Т. Прохасько); **На другий день** Аліній прийшов під сосну без дошки і фарб (Б. Бойчук); **...а на шостий день по Великодні підійшов комонний Київський полк** (І. Білик);

– розгортання дії в межах часового проміжку (у ході + род. в., у процесі + род. в.), напр.: **...в ході війни відбуваються найпотужніші виділення енергії** (В. Слапчук); **...зміст <...> замінюється у процесі його становлення свідомим і чуттєвим...** (Ю. Андрухович); – **Ближче ви познайомитесь з ним в процесі самої роботи** (Ю. Дольд-Михайлик);

– розгортання та зіставлення явищ (з + ор. в.), напр.: **«Вплив планет з кожним днем поліпшується»**, – **сказано в гороскопі** (Л. Костенко); **...з кожним днем я згадую про дім усе менше й менше** (С. Андрухович); **Дитяча мрія про «універсальний антивірус» з кожним днем, з кожним роком видозмінювалась, набувала все чіткішого й виразнішого змісту** (М. Дашкієв); **Андрій Іванович з кожним днем переконувався, що довкола нього виростає таємнича сила відчуження...** (Г. Пагутяк);

– вказівка на одночасність окремої події (одночасно з + ор. в.), напр.: **Одночасно з цією вісткою Петро теж дістав наказ пересунути батарею ще далі на південний схід, зайняти позиції, опущені вермахтом** (І. Багрянний); **...це вміння вдосконалювалося одночасно з розвитком людства і розповсюдженням цивілізації** (Д. Білий); **Одночасно з тією тріскотнявою з вогненного пекла випірнув Гліб...** (Р. Іванченко); **...татари налітали майже одночасно з появою сигнальних димів** (В. Рутківський);

– супроводу (під + зн. в.), напр.: **...[юнак] під час торгу домагався справедливості, бився та люто лаявся по-латині** (О. Гончар);

І зараз, **під час цих провідин**, капітан теж тримається не зазнайковито, радиться з Ягничем про те, про се... (О. Гончар); Якийсь дикун з розхристаною на всі груди гімнастеркою – чи не їхній ва-таг – **під загальний регім** підійшов до курінного Чорновуса й потягся п'ятірнею до його лівого рукава... (В. Шкляр).

Різновиди значення одночасності та уточнення внутрішніх меж часового орієнтира темпоральної залежності передають прийменники *серед, посеред, наприкінці*:

– рівновідділеність від початкової і кінцевої межі часового орієнтира (*серед* + род. в., *посеред* + род. в.): *Часто серед дня* Карлос кидав раптово всі справи і мчав у Сан-Рафаель... (Ю. Дольд-Михайлик); *Але серед тижня* ми могли бачити Женю через паркан з вулиці Воровського, а часом навіть і перемовитися з нею кількома словами (Л. Смілянський); *...родичі відвідували нас навіть серед тижня*, ніби намагалися надолужити втрачене за 12 років розлуки (Н. Сняданко);

– відношення до кінцевих внутрішніх меж часового орієнтира (*наприкінці* + род. в.), напр.: *Наприкінці тижня* Курт подав йому великого пакета (Ю. Дольд-Михайлик); Повторні збори банкірів у НБУ *наприкінці тижня* виявилися поки що малопродуктивними («Дзеркало тижня», 2014).

У групі прийменниково-відмінкових форм, що позначають одночасність темпоральної залежності, виразно зреалізовано друге семантичне протиставлення часової сфери – неозначена тривалість – означена тривалість. Прийменниково-відмінковим формам, що виражають неозначену тривалість, протиставлені форми означеної тривалості, тобто відрізка часу, повністю охопленого одночасним із ним явищем *протягом* + род. в., *впродовж* + род. в., *за* + зн. в. і *на* + зн. в. Основний засіб вираження темпоральної залежності означеної тривалості часу – прийменники *протягом*, *впродовж*, поєднані з іменниками, що позначають добу, пори року, загальне часове поняття тощо, напр.: [Журналісти] <...> **протягом тижня** ознайомилися з туристичними можливостями Чорногорії («Дзеркало тижня», 2005); *По тому протягом тижня* в усіх приміщеннях було наведено ідеальний порядок (В. Савченко); *Протягом дня* ви кілька разів телефонували до такого собі Кирила Ст. (Ю. Андрухович); *...воно [піаніно] покоїлося протягом* довгих спокійних **років**

(Б. Антоненко-Давидович); ...вони [слідчі] й переконалися **протягом** всієї слідчої **епопеї** (І. Багрянйий).

Прийменниково-відмінковим формам зі значенням різночасності на противагу прийменниково-відмінковим сполукам зі значенням одночасності властива інша семантико-граматична організація. Прийменниково-відмінкові форми із семантикою різночасної темпоральної залежності мають дві диференційні групи: а) група, що позначає часову попередність; б) група, що виражає часову наступність. Проміжну ланку між двома виділеними групами складає форма *близько* + род. в., у якій не розрізнене значення часової наступності і попередності, а зреалізована часова приблизність, напр.: ...*дізнавачі близько сьомої години вечора відвезли його* [Анатолія] в лікарню («Дзеркало тижня», 2013); ...*креативні штабісти кандидата з «Фронту змін» перекрыли 2 смуги завантаженої київської магістралі у робочий день близько 9-тої ранку* («Українська правда», 2009).

Темпоральна залежність, що позначає попередність, виражена формами *до* + род. в., *перед* + ор. в., *напередодні* + род. в., *проти* + род. в., *над* + зн. в., *під* + зн. в., *раніше (раніш)* + род. в., *по* + зн. в. Різні функційні зразки прийменників диференціюють семантичні відтінки попередності в часовій сфері неозначеної тривалості. Часову попередність неозначеного різновиду передають прийменники *до* і *перед*, напр.: *Ще й до нападу недуги був він наказом увільнений від авралів...* (О. Гончар); *Башкир за національністю, енергійний, наполегливий, рішучий, він жив до війни невгамовним життям* (О. Гончар); *...незадовго до загибелі опалила її [Саню] коротка фронтова любов* (О. Гончар); *...[я] багато чув [про професора] ще до початку воєнних дій* (П. Загребельний); *...чого їм доведеться зазнати <...> іще до нової весни...* (О. Забужко); *Цього разу насамперед постановив не робити ближчими днями ніяких випадів, зачітисся у Лебединському лісі аж до суботи* (В. Шкляр).

Деякі прийменники диференціюють відтінки швидшого часового передування, позначаючи один із моментів за день до проміжку часу, вираженого часовим орієнтиром (*напередодні* + род. в.), відносно близьку щодо часового орієнтира попередність (*над* + зн. в., *під* + зн. в.), найближчу часову попередність (*проти* + род. в.), напр.: *І знову на Спаса, напередодні Дня Незалежності, горить на тій самій шахті Засядька* (Л. Костенко); *«Земля» творилася*

напередодні нового, незмірного своїми творчими можливостями *етапу* в історії кіномистецтва (М. Бажан); *Він прийшов десь під ранок* (С. Андрухович); ...*сизий голос котиться під вечір*... (В. Коломієць); ...*аж під вечір* трави буйні в полі никнуть... (А. Мойсієнко); *Проти зими* він [птах] одліта (М. Воробйов).

Темпоральну залежність, що виражає означену тривалість часового відрізка, передають відмінкові форми *до* + род. в. і *по* + зн. в., у яких зафіксовано семантику кінцевої часової межі: *до цього часу* і *по цей час*. Значення часової наступності виражають сполуки *після* + род. в., *опісля* + род. в., *по* + місц. в., *за* + ор. в., *услід за* + ор. в., *слідом за* + ор. в., *пізніше* (*пізній*) + род. в. і *через* + зн. в. Засоби вираження часової наступності у їхньому різновиді неозначеної тривалості часу переважно відмінні за значенням або за семантичними відтінками: загальним стосунком наступності щодо часового орієнтира (*після* + род. в., *опісля* + род. в., *по* + місц. в., *пізніше* (*пізній*) + род. в.), градацією в напрямку посилення безпосередньої (близької) часової наступності (*за* + ор. в., *вслід за* + ор. в., *слідом за* + ор. в.), точним відрізком часу, що відмежовує наступне в часовому перебігу явище (*через* + зн. в.), напр.: ...*ми продемонструємо прогрес і в цьому питанні після виборів* («Дзеркало тижня», 2009); *Опісля завершення телефонної розмови авторка, наче проповідник, «учила життя» середній клас* («Львівська газета», 2010); ...*ти місяць тому зліпив* [крижаного діда] *одразу по приїздові* з двох вистуканих із відер льодяних напівконусів, наморозив йому губи й носа з язгід калини, навів очі вуглинами (Є. Пашковський); ...*а слідом за ним* [днем] *настане тьма, тьма назавжди* (М. Дашків); *Гоцман тоді не приїхав до них через місяць*... (В. Шкляр); *Через місяць* комсомолец Віктор Таран сховався <...> на станції Урал, за 500 з гаком кілометрів від Хабаровська... (М. Братан); *Через рік* приїхав професор із самого Львова (М. Матіос); *Через рік*, влітку 1924 року, він вирвався до Збруча на загнаному коні, в скривавленій сорочці (Д. Білий).

У сучасній українській літературній мові з-поміж цих засобів потрібно вирізнити сполуку *після* + род. в. як основний засіб вираження загальної (недиференційованої) часової наступності, а сполуку *через* + зн. в. – як основний засіб вираження кількісно-часової наступності. Порівняно із засобами вираження одночасності у групі форм часової наступності менш виразно репрезентоване семантичне

темпоральне протиставлення неозначена тривалість – означена тривалість [Вихованець, 1992, с. 143].

Темпоральна залежність, зреалізована прийменниками *від, з, починаючи з*, означає тривання наступного явища поза межами часового орієнтира (значення означеної тривалості часу), але водночас позначає початок перебігу явища всередині часового орієнтира і акцентує на домінантному в них значенні початкової часової межі: *Ось так живуть люди під щоглами, з юності й до сивини борються із стихіями...* (О. Гончар); *Юрій десь з року двадцятого по рік двадцять другий ходив і їздив то з текою повітового статистика, то з портфелем продагента, то з каламарем писаря ревтрибуналу...* (М. Бажан); *Насправді ти не змінився багато від того часу...* (Б. Бойчук); *Від того часу Максимова душа роздвоїлася* (І. Багрянйий).

Морфологічними і морфолого-синтаксичними варіантами темпоральної синтаксеми, що виражають різнотипну темпоральну семантико-синтаксичну залежність у простих ускладнених конструкціях, є родовий, орудний і знахідний відмінки, морфологізовані прислівники, дісприслівники і прийменниково-відмінкові форми. Як морфолого-синтаксичні варіанти темпоральних синтаксем прийменниково-відмінкові форми вважаємо найпродуктивнішими, поділяючи думку І. Р. Вихованця: «У зв'язку з найбільшою продуктивністю прийменниково-відмінкових форм у темпоральній функції їм властиве широке морфолого-синтаксичне і семантичне варіювання» [Там само. С. 144].

У сучасній українській літературній мові морфолого-синтаксичні варіанти темпоральних синтаксем зреалізовані формами: *близько* + род. в., *в* + зн. в., *в* + місц. в., *впродовж* + род. в., *вслід за* + ор. в., *до* + род. в., *з* + ор. в., *за* + ор. в., *за* + род. в., *між* + ор. в., *на* + зн. в., *на* + місц. в., *над* + зн. в., *напередодні* + род. в., *наприкінці* + род. в., *о (об)* + місц. в., *одночасно з* + ор. в., *опісля* + род. в., *перед* + ор. в., *під час* + род. в., *пізніше (пізніш)* + род. в., *після* + род. в., *по* + місц. в., *поміж* + ор. в., *посеред* + род. в., *при* + місц. в., *проти* + род. в., *протягом* + род. в., *раніше (раніш)* + род. в., *серед* + род. в., *слідом за* + ор. в., *у процесі* + род. в., *у ході* + род. в., *через* + зн. в. Вони охоплюють усі значення і їхні відтінки темпоральних синтаксем.

До прийменниково-відмінкових форм – аналітичних прислівників і морфолого-синтаксичних варіантів темпоральних синтаксем функційно подібні морфологізовані прислівники як морфологічні

варіанти вираження темпоральної залежності. Вони передають типове для приєменниково-відмінкових форм значення одночасності і різночасності (часової попередності і наступності) темпоральної залежності в простому ускладненому реченні. Морфологізовані прислівники доповнюють відповідний різновид темпоральних залежностей узагальнено-вказівним значенням. Аналітичні прислівники (приєменниково-відмінкові форми) і морфологізовані прислівники мають дещо відмінне навантаження: морфологізованим прислівникам властивий вищий ступінь граматичної адвербіалізації, а приєменниково-відмінковим формам – більший вияв семантичної диференціації. Морфологізовані прислівники диференціюємо за семантичними ознаками:

а) одночасність (*вранці, вдень, ввечері, смерком, вночі, опівночі, взимку, влітку, навесні*), напр.: *А **вранці** шерхлі освіжить вуста Щасливий смак березового соку...* (Т. Коломієць); *І дощ цілує **опівночі** кульбаби очі золоті* (М. Вінграновський); *Подзвони мені **ввечері** знову...* (Г. Чубач); *Гуркоче небо **навесні*** (В. Симоненко);

б) темпоральна попередність (*вчора, позавчора, давно, колись*), напр.: ***Вчора** пошта мені принесла листа від жайворонка* (І. Драч); *...**позавчора** в гущавині саду щось дивне кричало...* (О. Забужко); ***Не так давно** головний редактор харківського видавництва «Фоліо» Наталія Фоміна запропонувала мені взяти участь у підготовці двотомової збірки творів Тараса Шевченка...* (Л. Ушкалов); *Печенігів **Колись** на цьому місці Ярослав розбив і розгромив на цьому місці...* (М. Вінграновський); *А юна береза **колись** боса ходила по сивому лузі, по білім морозі* (І. Драч);

в) темпоральна наступність (*завтра, післязавтра, пізніше, потім, незабаром*): *Я **завтра** їду в шахти на Донбас...* (М. Вінграновський); ***Післязавтра** я проведитиму в Угорщині спеціальні курси для професорів та бізнесменів* («Дзеркало тижня», 2012); *...промінь зненацька висвітив прозорий камінець, а **потім** і чорний зажеврив червоно...* (М. Воробйов); *А ось наш розвиток у плані вдосконалювання інформаційних технологій принесе плоди вже **незабаром*** («Дзеркало тижня», 2009);

г) початок часової межі (*віднині, споконвіку, зранку, змолоду, зроду*), напр.: ***Віднині** ми і наших літ сім'я нехай нам будуть плинню золотою* (М. Вінграновський); *Бо так заведено **споконвіку**...*

(О. Забужко); *Дивно нам сьогодні зранку вряд продмухувать шибки й замість солоду у склянки класти липові листки* (П. Мовчан); *Вона [мама] змолоду зазнала жах переслідувань, ризикованих втеч, обшу-ків, приниження дозволених побачень крізь тюремні ґрати, чекання з заслання...* (О. Іваненко);

г) кінець часової межі (*довіку, донині, дотепер, дозавтра, досі*), напр.: *...я, всіма богами клянусь, слугуватиму тобі і твоєму князеві, довіку буду вірний душею і тілом...* (В. Малик); *І мати твоя, може, десь побивається донині за тобою* (Р. Іванчук); *З двадцять третього року Безрідна прозвали Оляну і під назвиськом цим Пам'ятають в селі дотепер* (Т. Коломієць); *Красу експресій і красу імпресій В уяві-спогаді ще й досі бережуть і трави в журавлинім піднебесі, і літо...* (А. Мойсієнко).

Для відмінкових морфологічних варіантів темпоральних синтаксем, що виражають темпоральну семантико-синтаксичну залежність, характерні функційно-семантичні обмеження. Вони передають семантику одночасності, поширені на відповідні групи іменникової темпоральної лексики і мають специфічні дистрибутивні властивості. У функції морфологічних варіантів темпоральних залежних синтаксем варто виокремити знахідний, орудний і родовий відмінки.

Знахідний відмінок функціонує як один із морфологічних варіантів темпоральних залежних синтаксем. Він представлений у нетиповій для українських відмінків прислівниковій семантико-синтаксичній функції часу і позбавлений власне-відмінкових диференційних (субстанційність, валентний зв'язок із предикатом, активність / пасивність) ознак. Йому властиві периферійна позиція в простому ускладненому реченні і неприслівний підрядний зв'язок. Темпоральна семантика слова у формі знахідного відмінка виражає темпоральну залежність. Знахідний часу залежить від підметово-присудковою основи речення і поєднаний з нею детермінантним підрядним зв'язком. Слабка позиція знахідного у функції часу полягає в тому, що він функціонує не самостійно, а з кількісними і вказівними словами [Вихованець, 1992, с. 145]. Знахідний відмінок передає три семантичні різновиди темпоральної залежності:

а) означену тривалість часу як різновид значення одночасності, виражену лексемами *хвилина, година, день, ніч, доба, зима, літо, осінь, весна, століття, вічність* у сполученні з означальними

елементами *весь, цілий, тривалий, довгий, короткий* і подібними лексемами, кількісними числівниками, неозначеними займенниковими словами *деякий, якийсь*, напр.: *Все літо й осінь на Поділлі вибухали повстання* (В. Малик); *...струмує чийсь погляд урочий крізь мене **весь день**, наче промінь крізь шибу* (П. Мовчан); *В Маастрихті я провів не **два дні**, а щонайменше тиждень* («День», 2010); *Адже діти майже не спали **всю ніч*** («Дзеркало тижня», 2012);

б) дистрибутивне значення одночасності, виражене темпоральною залежністю в сполученні із займенниковим словом *кожний*, напр.: *...діти **кожну хвилину** можуть під машину потрапити* («Український тиждень», 2008); *...[люди] <...> могли з'явитися **кожну мить** з того чи того боку...* (І. Багрянний);

в) неозначене тривання часового проміжку як різновид значення одночасності. І. Р. Вихованець наголошує на тому, що знахідний темпоральних назв, поєднаний тут із вказівними займенниковими прикметниками *цей, той*, і тому належить до непродуктивних (або архаїчних) елементів синтаксису сучасної української літературної мови, напр.: *І сміх **ту ж мить** припинився* (О. Гончар). У сучасній українській літературній мові замість нього функціонують прийменниково-відмінкові сполуки і родовий відмінок, пор.: *І сміх **ту ж мить** припинився* і *І сміх **в ту ж мить** припинився* або *І сміх **тієї ж миті** припинився* [Там само. С. 145–146]. Три форми знахідного темпорального відмінка залежать від його семантичного вираження і деяких супровідних елементів, що функціонують з темпоральними синтаксемами та підкреслюють семантико-синтаксичні особливості цього відмінка.

Темпоральна залежність, зреалізована орудним відмінком, представляє три різновиди часового значення:

а) час, в один з моментів якого триває дія, процес, стан, напр.: *Випадок звів мене з цією людиною теплим весняним **вечором** 1926 року в кав'ярні «У старого верпа»...* (Д. Білий); *У суботу **ранком** Явдоха послала Аліпія до містечка купити солі* (Б. Бойчук);

б) дистрибутивний неозначений час: *Імлистими **ранками**, коли ворог пострілював навмання, піхотинці вилізли з своїх глеюватих окопів, як ховрахи* (О. Гончар); ***Днями** підписано особливу таємну інструкцію...* (Ю. Андрухович); *День у день ми будемо поруч, будемо разом **ночами*** (В. Шкляр);

в) дистрибутивний означений час, напр.: *Так що ми з малим вечорами самі* (Л. Костенко); *Він [Агапіт] міг тижнями чи й місяцями топтатися серед чинів, кланялися їм, улещувати їх...* (П. Загребельний).

Темпоральна залежність у функції орудного відмінка виражена переважно абстрактною лексикою. Для орудного відмінка часу властивий підрядний детермінантний зв'язок, залежний від підметово-присудкової основи простого ускладненого речення або від головного члена односкладних конструкцій.

Абстрактна лексика (назви частин доби, днів тижня, року, пори року і под.) демонструє також темпоральну залежність у родовому відмінку. Цей відмінок наділений семантичними ознаками прислівника і формально-синтаксичною прислівниковою ознакою периферійності, тому залежить не від опорного слова, а від присудково-підметового центру простого ускладненого речення або головного члена односкладного речення, напр.: *Цього вечора до табору її чоловіка під їхав збройний загін зі столичним вельможею на чолі* (М. Соколян); *І ще того дня Сивоокова дружина зіткнулася з сумним походом* (П. Загребельний); *...саме тієї туманної ночі біля їхньої хати на нього чатувала засідка* (В. Шкляр); *Він [Рінкель] не був у суботу того тижня в ресторані «Білий Прапор»!* (В. Винниченко). Родовий відмінок часу вживають у супроводі вказівних займенникових слів. Подібно до прислівників він займає детермінантну позицію в реченні та поширений на семантично однорідні шари лексики. Його потрібно вважати синтаксичним прислівником, тобто елементом, який не набув свого морфологічного завершення, тому що перебуває на синтаксичній стадії адвербіалізації.

Серед морфологічних варіантів темпоральних синтаксем, що репрезентують темпоральну залежність, специфічне місце займають дієприслівники, яким властиве контекстуальне набування обставинного значення часу. Залежно від семантики предиката (насамперед, звертаємо увагу на його видо-часові функції) основного (незгорнутого) речення дієприслівники виражають значення одночасності, напр.: *Ще пізніше вночі Юрі подзвонив по телефону з Москви Всеволод Вишневський, торжествуючи і гучно радіючи* (М. Бажан); *На певній стадії розмови урядник таки згадував про нього і, водянисто дивлячись кудись униз, обіцяв посприяти* (Ю. Андрухович) і

різночасності (часової попередності і часової наступності), напр.: *На третій день Ходя, втративши терпець, узяв лука й пішов шукати удачі* (В. Шкляр); *...тим часом в жорстокому ході війни, в останньому корчі напруження всіх сил обидва вороги впадуть знесилені й вичерпані, впившись один одному в горлянку...* (І. Багрянний). Дієслівний предикат незгорнутої конструкції регулює використання дієприслівників у прислівникових семантико-синтаксичних функціях одночасності, часової попередності та наступності. Дієприслівники позначають темпоральну співвіднесеність, а не пряме значення часу.

Для темпоральної залежності в простому ускладненому реченні характерна ємна диференціація значеннєвих відтінків. Прийменниково-відмінкові форми вважаємо найпродуктивнішими компонентами її вираження.

4.1.2. Причинова семантико-синтаксична залежність

Причинова семантико-синтаксична залежність становить віддзеркалення причиново-наслідкової залежності в структурі складно-підрядного речення, що слугує для простої ускладненої конструкції вихідною одиницею. Її виражають причинові синтаксеми – похідні предикатні мінімальні компоненти, сформовані з трансформованого в субстантивний компонент вихідного предиката і аналітичної синтаксичної морфемі-прийменника як показника семантико-синтаксичних залежностей між елементарними простими реченнями.

Причинові синтаксеми, що репрезентують причинову залежність, систематизуємо за такими диференційними семантико-синтаксичними ознаками:

- 1) передування відносно часової перспективи;
- 2) реальна модальність, пов'язана з певними діями і спрямована на наслідок.

Причинова залежність зреалізована в семантичних, морфолого-синтаксичних і морфологічних варіантах. Семантичні відтінки причинового значення граматичних форм потрібно аналізувати в поєднанні з морфологічним вираженням, тому що майже кожна форма, окреслюючи причинову залежність, має специфічні семантичні відтінки. У сучасній українській літературній мові домінантою

експлікації причинового значення є прийменник *через*, напр.: [Сивоок] *Мав трохи холодку в серці **через** Родимову занепокоєність...* (П. Загребельний); *Він [Отава] завжди боявся жінок **через** їхню балакучість...* (П. Загребельний); ***Через** дрібні вилазки можемо загубити велику справу* (В. Шкляр); *Тож вона [Олександра], вочевидь, **через** притлумлене захоплення симпатичними панотцями, понад усе загорілась Ідеєю аскетичного самовдосконалення...* (Ю. Андрухович); ...[Ничипір Петриченко] ***через** тяжку недугу давно впав на ноги* (В. Шкляр).

Інші прийменниково-відмінкові форми, згруповані навколо домінуючого прийменника *через*, позначають додаткові семантичні відтінки:

1) походження явища, певного стану особи (*від* + род. в. і з + род. в.), напр.: *Можливо, ти **від** болю скрикнула?* (Д. Павличко); ...[солдатки] *тягнуть кісся і ноцями **від** болю квилять* (Т. Коломієць); *Пеньки почорніли **від** дощу* (Г. Пагутяк); *Пухкі щічки хлопчика почервоніли з **напруги**...* (А. Кащенко); *Твоє дитя родилося з **любові*** (Т. Коломієць);

2) відплата (*за* + зн. в.), напр.: *...силу, Славу **віддав** і себе самого Та **за** кохання схидне, нікчемне...* (Леся Українка); *І першомученик християнський архідиякон Стефан був побитий камінням після жорстоких сперечань **за віру** з сонмищами невіруючих* (П. Загребельний);

3) перешкода (*за* + ор. в.), напр.: *Але **за туманом** нічого не бачив* (І. Багрянний); ***За снігом** не видно скільки їх...* (В. Савченко); *...хай і цій небозі нещасній **воздається** добром **за переживання** її* (В. Дрозд);

4) причина, що визначає наслідок (*завдяки* + дав. в.), напр.: *Саме **завдяки** їх успішному **освоєнню** на основі сучасних технологій Канада останніми роками вийшла на одне з перших місць у світі за обсягом видобутку нафти* («Дзеркало тижня», 2009); *...все ж Віктор твій **завдяки працьовитості** не раз заживав ласки адміністрації* (О. Гончар); *...він [Степан] **натрапив** на охоронника і врятувався лише **завдяки** своєчасному **втручання** професора Брауна* (М. Дашків);

5) причина з вказівкою на результат (*внаслідок* + род. в. та у *результаті* + род. в.), напр.: *Матерія виникає **внаслідок** випромінюваного богом **світла** на його найвіддаленішій межі*

(П. Загребельний); **Внаслідок** двогодинної **праці** ми одержали щось схоже на зображення довжелезного гірського хребта чи силует дуже пощербленої пилки (М. Дашкієв); **У результаті** тривалих **спостережень** за рухом Меркурія у 1859 році він припустив існування інтрамеркуріанської планети... (О. Ємченко); **І через те** одпишу я начальникам твоїм про тяжку хворобу твою душевну **в результаті контузії** фронтової (В. Дрозд);

6) підкреслення взаємопов'язаності явищ (у зв'язку з + ор. в.), напр.: ...нечисельне **у зв'язку з** перманентною **кризою** населення санаторію різко зменшилося після зловісних подій в кімнаті пані Н. (Д. Білий); – **Тепер** вам належить переселитися в четвертий номер **в зв'язку з приходом** нового клієнта (В. Заєць); **Справжня слава, правда, прийшла** до нього уже на завершених його кар'єри **у зв'язку з відомим соціальним вибухом** у Чернігові... (В. Дрозд);

7) імперативна, обов'язкова причина (у силу + род. в.), напр.: – **Може, більшість** воює лише **в силу необхідності**, чи з припуки, чи з інстинкту самозбереження... (О. Гончар); **Лише в силу** виняткових **обставин** довелося викликати сьогодні цього **Вайса**... (Ю. Дольд-Михайлик); ...[Леонтовичу] <...> він [Коцюбинський] **в силу обставин** був дечим зобов'язаний на Україні (Л. Смілянський);

8) привід, мотив (з приводу + род. в. і з нагоди + род. в.), напр.: ...ні одного слова він не сказав **Осеві з приводу страйку?** (В. Винниченко); **З приводу** такого **нашестя** женихів тернівціанські матері застерігали дочок... (О. Гончар); Мануела з Челітою **з нагоди прибуття** високого гостя начепили найкраще намисто (І. Білик); Попечитель <...> не залишивсь навіть на урочистий обід **з нагоди відкриття** школи (В. Дрозд); ...чи не **з нагоди** невдалого походу перського царя вони влаштували свято (І. Білик);

9) врахування або обґрунтування (з огляду на + зн. в. і зважуючи на + зн. в.), напр.: ...**з огляду на стан** військовий роблено для Ярослава поступку... (П. Загребельний); **З огляду на його статечну поставу і прибуття** з Донбасу, його вже в народі поштиво назвали дон (Л. Костенко); **Тільки, зважуючи на прохання** засоромленої дівчини, він [Гнат] випустив її з обіймів і, взявши за руку, повів до гурту (А. Кащенко); **Не зважуючи на всі заперечення** господарів, Оксана із задоволенням включилася у господарську метушню (Д. Білий).

За спостереженнями І. Р. Вихованця, «Прийменники *внаслідок*, *у результаті*, *завдяки*, *у зв'язку з*, *у силу*, *з огляду на*, *зважаючи на* стосуються оцінної реакції мовця, різних виявів логічної мотивації явища. З цих прийменників найбільшою мірою спрямовані в суб'єктивну сферу мовця прийменники *з огляду на* і *зважаючи на*. У мовленні, у відповідному лексичному оточенні, причинові прийменники можуть на основі спільного для них інваріантного значення причини функціонально зближуватися, але мовленнєві перетини та зближення не ведуть до втрати прийменниками індивідуальних семантичних ознак, закріплених граматичною системою мови» [Вихованець, 1992, с. 148–149].

Причинову залежність окреслюють також морфолого-синтаксичні варіанти причинових синтаксем, виражених прийменниково-відмінковими формами з нейтралізованими в семантичному плані відмінковими закінченнями. Основним морфолого-синтаксичним варіантом причинових синтаксем є прийменниково-відмінкова форма *через* + зн. в., з якою пов'язані морфолого-синтаксичні варіанти *від* (од) + род. в., *з* + род. в., *за* + зн. в., *за* + ор. в., напр.: *Він завжди боявся жінок **через** їхню балакучість...* (П. Загребельний); *Але цього припису не дотримано **через** надмірну видовженість тріумфального походу* (П. Загребельний); *Перші дні то аж наче сп'янілі всі були **від радості та щастя**...* (В. Винниченко); *Почувши про це, Бунчук танцював **з радості**...* (І. Багряний); *...як тобі й дякувати **за це побачення**...* (О. Гончар); *...**за станом** здоров'я перевели її вихователькою в дитячий садок* (О. Гончар).

Причинову залежність визначають сполуки з вторинними причиновими прийменниками: *внаслідок* + род. в., *у результаті* + род. в., *завдяки* + дав. в., *у зв'язку з* + ор. в., *у силу* + род. в., *з огляду на* + зн. в., *зважаючи на* + зн., напр.: *Черевики Андрієві **в результаті трусу** були пошкоджені...* (І. Багряний); *...незвичайний хворий загинув **внаслідок** випадкового **отруєння** недоброякісними американськими консервами* (М. Дашкієв); *Таким чином, **завдяки** влучному **пострілу** невідомого стрільця, місто ввійшло до історії і було в черговий раз спалене* (Д. Білий); *У зв'язку з **цим** деякі фінансисти дотримуються дуже жорсткої позиції* («Дзеркало тижня», 2009); *В силу певних **причин** вони навіть не були налаштовані на серйозний діалог в такому руслі* («Українській тиждень», 2010); *З огляду на **відсутність** дійових противаг ректорам, вони стануть*

розпорядниками величезної цінності – землі як власності, переважно в обласних центрах («Дзеркало тижня», 2009); Одначе керівництво комплексу, **зважаючи на Ягничеві заслуги**, не кинуло майстра напризволяще (О. Гончар).

Для вираження причинової залежності слугують дієприслівники, у яких відсутні прийменники – репрезентатори причинової залежності, тому ці віддієслівні деривати стають причиновими засобами у відповідних мовленнєвих умовах. Виражений дієприслівником похідний предикат позначає семантико-синтаксичні залежності між двома семантично елементарними реченнями, вказуючи на причину другого явища, що зафіксовано незгорнутим реченням з предикатом-дієсловом в особових формах: *Дико зголоднівши*, Оленка жувала печиво... (В. Барка); *Сивоок-Божидар, злякавшись раптом, що ромеї послухають іноків і відпустять його, гордо підвів голову...* (П. Загребельний); *Шальке, мабуть, перевищував розумом навіть Забуша, але стримувався, розуміючи* вельми гаразд, що поперед барона пхатися не слід... (П. Загребельний); *...рій, розсердившись, піднявся й полетів у степ...* (О. Гончар).

Отже, причинову семантико-синтаксичну залежність позначають причинові синтаксеми. Вона зреалізована синтаксичними, морфологічними та морфолого-синтаксичними варіантами.

4.1.3. Семантико-синтаксична залежність мети

Семантико-синтаксичну залежність мети виражають синтаксеми, що позначають часовий проміжок відносного майбутнього. Для функції мети характерні семантичні диференційні ознаки наступності в плані темпоральної перспективи, гіпотетичної модальності бажаності, характеру дії, процесу, явища як бажаного наслідку. Синтаксеми мети зреалізовані в семантичних, морфолого-синтаксичних і морфологічних варіантах. Залежність із семантикою мети визначають прийменниково-відмінкові форми переважно двох різновидів.

Перший різновид виражає власне-мету за допомогою прийменників *для, на, з метою, під, по, за, в, про*, що поєднані з предикатними іменниками або інфінітивами: ...[Інна] *зробила своєму першому пацієнтові протишоковий укол, дала чималу дозу валеріани для*

заспокоєння... (О. Гончар); *...це вчинили саме вони з метою дестабілізації суспільства...* (Л. Костенко); **На підтвердження** свого прогнозу Бертольд абсолютно точно навів кількість наших дивізій, більше того – викрив всю дислокацію армії фюрера (Ю. Дольд-Михайлик); **Тому ми були змушені звернутися в Держкомпідприємства по захист** від свавілля транспортного відомства і просити об'єктивно оцінити ситуацію («Дзеркало тижня», 2009); **Дружина і чоловік мають право розділити майно за взаємною згодою** (Сімейний кодекс України); **Мустафа збирається на прогулянку** (С. Андрухович).

Другий різновид репрезентує семантику присвяти і представлений прийменниками *з*, *ради*, *заради*, в ім'я з родовим відмінком номінативів, напр.: *...Микола Степанович, за криничанською звичкою, всіляко намагався зменшити авторський гонорар задля здешевлення української книжки* (Б. Антоненко-Давидович); **Ради такої нагоди** навіть не гріх би було в старій пісні переміняти одно слово, вставити нове... (І. Багрянний); *Його батько віддав вивчення цієї святині все життя, власне, й загинув заради Софії...* (П. Загребельний); **В ім'я тієї Романової мрії** він глитав тую гірку, нестерпну кривду, аж захлинався, але глитав (І. Багрянний).

Морфолого-синтаксичні варіанти залежності мети виражають прийменниково-відмінкові форми із семантично нейтралізованими відмінковими закінченнями, серед яких основним морфологосинтаксичним варіантом є форма *для* + род. в., напр.: *...Сава Данилович для інтересу став на токових вагах...* (О. Гончар); *...подзьобаний віспою татарин із Криму, бувало, заїде в Кураївку для міньби...* (О. Гончар); – *Поруч з Кураївкою на узбережжі другий рік будується комплекс для оздоровлення шахтарів* (О. Гончар).

Форма з *метою* + род. в. функціонує як еквівалент сполуки *для* + род. в., напр.: – **З метою проведення** наступного терористичного акту, тепер уже в зоні урядового зв'язку, ви спустилися в допоміжні приміщення «Дитячого світу» (Ю. Андрухович); *...його [Андрія] спеціально кинуто до в'язнів (його підшефних) з метою досліджень в двох напрямках: як арештанти люблять своїх «перевихователів» і що їх чекає, та наскільки чекісти типу Барбарова стійкі у взаєминах з масами* (І. Багрянний); *Адже ще перед Олімпіадою-80 представники Міжнародного олімпійського комітету вимагали з метою убезпечення відвідувачів стадіону прибрати будинки навколо Троїцької площі,*

зокрема *Театр оперети і будинок, розташований за ним* («Дзеркало тижня», 2009).

Морфолого-синтаксичні варіанти *на + зн. в., під + зн. в., по + зн. в., за + ор. в., задля + род. в., ради + род. в., заради + род. в., в ім'я + род. в.* визначаємо як варіанти попередньо розглянутих форм: *На честь* різанини помпезний монумент за Дунаєм спорудили в степу (О. Гончар); *Підставляти паруси під вітер* – це в нього вийде зовсім коротко: *парусити* (О. Гончар); *Ви їздили по свинцеві кулі* для народу... (В. Дрозд); *Я прийшов за наказом* вашого батька (О. Зима); *Задля цього педагог зобов'язаний удосконалити власну наукову організацію праці, розробити новий методичний супровід, раціонально підібрати та комбінувати активні форми навчального процесу з освітніми технологіями...* («Віче», 2010); *В амбразурі вікна хлопці ради інтересу* проміряли цю стіну – виходило 70 сантиметрів (І. Багрянний); *Ради Інни* сидиш тут та вислуховуєш це чутиперечуте... (О. Гончар); *Я навіть починаю думати про тимчасовий перехід з чорно-білого в кольорове – не заради краси, звичайно, а заради історії* (Ю. Андрухович); *У Північній Кореї закликали співвітчизників ще трохи потерпіти в ім'я* майбутнього (Л. Костенко).

Периферію морфолого-синтаксичних варіантів синтаксеми на позначення залежності мети становлять рідковживані форми: *в + зн. в. і про + зн. в.,* напр.: *Ви ствердили пункт попередній, а тепер в зв'язку з цим, чи не були б ви ласкаві відповісти, в користь* якої країни ви займалися шпіонажем? (І. Багрянний); [Андрій] *Викопав* [буряки] *ломачкою і переніс* додому: *про запас* (В. Барка).

До сукупності засобів вираження семантико-синтаксичної залежності мети входить інфінітив, що позначає дію, процес або стан, для здійснення яких необхідна інша дія, зреалізована дієслівною лексемою із семантикою руху або переміщення, напр.: *Вона приїхала до Самари вчити* російську мову та *допомагати* російським дітям *усвідомити* своє місце під сонцем (Л. Денисенко); *Він* [Костя] *просто прийшов перевірити* працю студії (Б. Антоненко-Давидович); *108 дітей з радіоактивно забруднених районів поїхали відпочивати* у Швецію (Л. Костенко).

Семантико-синтаксична залежність мети експлікує призначення дій або процесів, явища, заради яких здійснена відповідна дія. У семантико-синтаксичній структурі простого ускладненого речення її

визначають похідні предикати, залежні від граматичного центру двоскладних і односкладних реченнєвих конструкцій.

4.1.4. Семантико-синтаксична залежність умови

Семантико-синтаксична залежність умови має диференційні ознаки передування в плані темпоральної перспективи, гіпотетичної й реальної модальності (можливості), окремої дії, що зумовлює наслідок. Залежність умови співвідносна із залежністю умови в семантико-синтаксичній структурі складнопідрядних речень із підрядними умовними частинами і виражена умовними синтаксемами. Семантичне варіювання умовної залежності сформовано з реальної й гіпотетичної модальності. Розрізнення двох сфер умовності іноді потребує додаткових засобів експлікації дієсловами, граматикалізованими лексичними елементами тощо [Вихованець, 1992, с. 153].

Умовна залежність утворена спеціалізованими морфолого-синтаксичними варіантами. Їх типовим репрезентантом є форма *при* + місц. в., напр.: *До того ж **при** такій глобальній **оптиці** корегуються пропорції власних проблем* (Л. Костенко); ***При** перших словах дитина заснула* (П. Загребельний); *...але золото лічити ми звикли **при** світлі* (П. Загребельний).

Із цією формою пов'язана мовленнєва реалізація, яку можна спостерігати в специфічному спектрі відтінків. Наприклад, у темпоральній сполуці *при* + місц. в. темпоральна залежність тотожна залежності умови. Темпоральну залежність або залежність умови передбачає лексичне наповнення форми та її синтаксичне оточення, напр.: *...собор у перші роки по збудуванню змінював свою барву **при** всякій **погоді**, вганяючи в подив і в захват давніх киян і всіх гостей цього праслов'янського града* (П. Загребельний); *Сусіди нівголосом радили Нечипоренкові **при** появі на сцені Григорія Матвійовича підвестися з свого місця і, стоячи, заплодувати...* (П. Загребельний); *...**при** зустрічах вони переважно мовчали один до одного* (Ю. Андрухович); *...[друг] пішов учора **при** заході сонця* (Ю. Андрухович).

У той час як модальні елементи в реченні посилюють значення умови, наявність у реченні дієслів на позначення зміни стану, перетворення спричиняє кодифікацію часової семантико-синтаксичної

залежності в напрямку ускладнення її причиновою семантикою. Відтінки умови, причини тощо, сформовані контекстом, становлять контекстуальні варіації основного для них значення, що не входять у граматичну систему мови. Відхід від відповідного основного значення може досягати високого ступеня, в результаті чого нові значення не утворюють системного явища поза мовленням у зв'язку з різними семантичними нашаруваннями і відсутністю протиставлень у мовній системі [Там само. С. 154].

Різновид сполуки *при* + місц. в. реалізує форма *без* + род. в., напр.: ...він [Ягнич] **без** їхньої **допомоги** навіть **підвестися** не міг (О. Гончар); **Кілька** повозів, **кілька** вершників, **може**, навіть **озброєних**, як то водилося у купців, що не наважувалися **пускатися** в небезпечні мандри **без** надійної **охорони** (П. Загребельний).

У граматичній системі сучасної української літературної мови умовна залежність виражена також формами *в разі* + род. в., *на випадок* + род. в., *за умови* + род. в., напр.: Працюють *при* так званій білій шкалі, **тобто в разі небезпеки датчики нічого не показують**, вони просто замазані глиною (Л. Костенко); Так, **тепер у них у всіх був засіб порятунку на випадок крайньої небезпеки** (Н. Гайдамака); Єдиного не насмілювався сказати **Еверс** прямо – **своїєї думки, що порятунок Німеччини можливий тільки за умови ліквідації фюрера** (Ю. Дольд-Михайлик).

До засобів вираження умовної семантико-синтаксичної залежності входить дієприслівник як морфологічний варіант умовної синтаксеми: *Адже це так просто: будучи ніким, не виконавши ніякої душевної роботи, не доклавши жодних зусиль до вирішення внутрішніх та соціальних проблем, – стати значимим, лише обравши роль критика і «борця за справедливість»* («Дзеркало тижня», 2014); **Виходячи з міркувань правової доцільності, беручи до уваги тогочасні політичні реалії і враховуючи співвідношення сил у Верховній Раді, я підготував проект Декларації про державний суверенітет Української РСР** («День», 2010).

Дієприслівники, що виражають умовну залежність, сформовані на основі темпоральної залежності і тому виступають компонентами з дифузною семантико-синтаксичною функцією. Для них характерне вживання додаткових (лексичних, граматичних елементів, специфічного інтонаційного оформлення речення), щоб увиразнити

семантичні функції умови. Одиначні дієприслівники і дієприслівникові звороти переконливіше, ніж прийменниково-відмінкові форми, засвідчують, що дериваційну базу простих ускладнених речень з умовною залежністю формують складнопідрядні речення з вихідними предикатними семантико-синтаксичними залежностями умови.

Для умовних синтаксем, що виражають умовну залежність, у реченні властива детермінантна позиція. Вихідними конструкціями для простого ускладненого речення з умовною залежністю вважаємо складнопідрядні речення, що засвідчують спеціалізовані умовні прийменники *за умови, на випадок*. Структура простого ускладненого речення з умовною семантико-синтаксичною залежністю сформована шляхом поєднання прийменників з віддієслівними і відприкметниковими дериватами-іменниками⁴⁷, тобто транспонованими в структуру простого ускладненого речення предикатами різних семантичних груп. У дериваційній парадигмі речення вихідну одиницю посідає розгорнута реченнева конструкція, а похідну – згорнута модель.

4.1.5. Допустова семантико-синтаксична залежність

Допустова семантико-синтаксична залежність ґрунтується на всіх різновидах релятивної темпоральної перспективи – одночасності і різночасності (часової попередності і наступності). Диференційні ознаки допустового значення визначають реальна модальність і спосіб окремої дії, що суперечить повідомлюваному наслідкові. Допустову семантико-синтаксичну залежність виражають допустові синтаксеми, розташовані на семантичній площині, пов'язаній із градацією значення допустовості – від нейтрального ступеня її вияву до чіткого смислового акцентування.

Зокрема, прийменник *незважаючи на* виражає різноспрямованість явищ, порушення їхньої природної взаємопов'язаності, напр.: *Незважаючи на підвищення ролі біогазу та різних альтернативних, так званих відновлюваних джерел енергії, до 2030 року в структурі світового ПЕК домінуватимуть вуглеводневі сировина і вугілля* («Дзеркало тижня», 2009); *Незважаючи на вибух, позитивна*

кривизна Простору залишається... (О. Бердник); **Незважаючи на розмір**, Антоній виглядав як справжня статуя... (Т. Прохасько).

Прийменник *всупереч* позначає несумісність, невідповідність, суперечність перебігу двох явищ: **Всупереч** цьому **прогнозові**, розбурхана Іспанія вирувала все більше (Ю. Дольд-Михайлик); **Так що всупереч** нашій національній **символіці** – синє небо над золотим полем – імпортуємо пшеницю з країни, символ якої – кленовий лист (Л. Костенко).

Прийменник *наперекір* посилює відтінок несумісності, невідповідності і суперечності, напр.: *Не плачте, мамо, я ще живий і, дасть Бог, житиму довго* **наперекір** нашій **долі-мачусі** (В. Шкляр); *У ремісничім, а пізніше у війську це був єдиний спосіб самовираження* **наперекір** **натовпу** та всіляким **статутам** (В. Дрозд); *Та непогоді сій* **наперекір** – *Мов з малахіту – сяють кипариси* (А. Мойсієнко); *Парадокс, але правова система, у фундамент якої закладається justice – справедливість, працює* **наперекір** **власній природі** («Дзеркало тижня», 2012).

Прийменник *незалежно від* увиразнює самостійність явища, його незалежність від іншого явища, логічно пов'язаного з ним: *Є багато речей прекрасних* **незалежно від усього** (Б. Антоненко-Давидович); *Час від часу він налітав у село як фурія, – і разом з ним зникало кілька людей* **незалежно від статі**, майнового стану і віку (М. Магіос); *Вийшло це якось дійсно фатально й немов* **незалежно від мене** (В. Винниченко).

Прийменник *попри* виражає несумісність, невідповідність перебігу двох явищ, напр.: *Українська мова вижила* **попри заборони, переслідування, зневажливе ставлення, підступні дії** (І. Вихованець); *Новий учень,* **попри** дивовижну **обізнаність** в Пророках та Ученнях, *не мав ані найменшого поняття про храмові ранги* (М. Соколяк); *Селяни,* **попри** всю свою **традиційну прив'язаність** до місця, цілими родинами **кидають село** (Д. Білий).

Прийменнику *при* характерна семантична нейтральність: **При вирішенні** спору про поділ майна суд може відступити від засади рівності часток подружжя... (Сімейний кодекс України); **Тим більше що при обчисленні тарифів** закладається рівень оплати у 95 %! («Дзеркало тижня», 2009).

У сучасній українській літературній мові допустова залежність зреалізована морфолого-синтаксичними варіантами, що пов'язані

з вихідними для них підрядними допустовими частинами складно-підрядних речень. Це форми *незважаючи на* + зн. в., *попри* + зн. в., *всупереч* + дав. в., *наперекір* + дав. в., *при* + місц. в. і *незалежно від* + род. в. Прийменниково-відмінкову сполуку *незважаючи на* + зн. в. уважаємо найпоширенішим морфолого-синтаксичним варіантом допустової залежності, напр.: *Довкола неї серед долину й лободи, незважаючи на пізню осінь, проросли колоски самосійного жита* (В. Шкляр); *Незважаючи на заборону, він приходив до Ізабелиного помешкання в години її відсутності* (С. Андрухович); *Незважаючи на нелюдську втому, спати мені не хотілося* (Д. Білий). Функційне вираження допустових синтаксем, що позначають допустову семантико-синтаксичну залежність у формі *незважаючи на* + зн. в., доповнюють різними лексичними відтінками морфолого-синтаксичні форми *всупереч* + дав. в., *наперекір* + дав. в., *попри* + зн. в., у яких нейтралізоване відмінкове закінчення, тому що вони функціонують у семантичній сфері прислівників, напр.: *Суд має право постановити рішення всупереч думці дитини...* (Сімейний кодекс України); *Українська душа, всупереч трагічному історичному досвіду, демонструє величезну життєлюбність і життєздатність з орієнтацією на сьогодні* («Українська правда», 2009); *І море невсипує колотиться, і ремствує, і скоро – наперекір всім бідам – зареве* (В. Стус); *Нестримна сила наперекір всім обставинам тягла його додому* (О. Скрипник). Для морфолого-синтаксичної форми *незалежно від* + род. в. характерно посилювати виражальні можливості допустової залежності, тому вона посідає центральну позицію в сукупності морфолого-синтаксичних варіантів реалізації допустових синтаксем, напр.: *Людський вік, навіть незалежно від кількості прожитих років, може бути дуже короткий і дуже довгий* (В. Дрозд); *Цей фактор керував розвитком людського мозку незалежно від рівня культури, від трудових і соціальних впливів, від умов життя* (П. Загребельний); *Тіло, виявляється, може бути щасливим незалежно від свідомості* (В. Савченко).

Зважаючи на те, що форма *при* + місц. в. має специфічне функційне вираження як мовленнєвий різновид форми *незалежно від* + род. в. їй належить периферійна позиція у сфері реалізації допустовості, напр.: *Ніхто не врахував позиції суддів і при виробленні та ухваленні сумнозвісних законопроектів про судоустрій та статус*

суддів («Дзеркало тижня», 2009); Автор часто чує про утопічність таких принципів формування суспільних структур **при** теперішньому **стані** українського суспільства («Українська правда», 2009). Допустова залежність у таких реченневих конструкціях сформована особливим семантичним наповненням і має різноманітне функційне вираження. Морфолого-синтаксичні форми *всупереч* + дав. в., *наперекір* + дав. в., *попри* + зн. в., *незалежно від* + род. в. представляють «відтінкові» варіації допустової семантико-синтаксичної залежності.

Отже, допустова семантико-синтаксична залежність позначає різноспрямованість явищ, їх несумісність, невідповідність, суперечність, що представляють морфолого-синтаксичні варіанти, репрезентовані допустовими синтаксемами.

4.1.6. Порівняльна семантико-синтаксична залежність

Порівняльна залежність виражає уподібнення одного явища іншому і сформована порівняльними синтаксемами зі специфічною семантикою та морфологічним оформленням. Вона охоплює різні компоненти реченневої структури та представлена змістом і формою їхньої реалізації. Семантика порівняльної семантико-синтаксичної залежності ґрунтується на основі складних процесів розумової діяльності індивідуума, невід'ємним складником якої є образні асоціації, що виникають унаслідок перцептивного сприймання дійсності, формування цілісного образу сприйняття предметів чи явищ. Саме асоціації утворюють у порівняльній конструкції її найголовніший компонент – основу, що концентрує семантичний потенціал порівняльної конструкції, решта компонентів якої (предмет та образ) матеріалізують порівнювані субстанції [Прокопчук, 2000, с. 8].

Порівняльну залежність у позиції порівняльних адвербіальних синтаксем оформлюють:

- 1) форма орудного відмінка іменника;
- 2) прислівникова форма з *по-*;
- 3) прийменниково-відмінкові форми *подібно до* + род. в., *порівняно з (поряд з)* + ор. в.

На думку О. Г. Межова, порівняльна семантика як супровідна в деяких субстанційних, предикатних, атрибутивних синтаксемах

може бути експлікована також називним відмінком іменника в позиції присудка; непрямыми відмінками іменників при ступеньованих предикатах у позиції керованого другорядного члена; відмінковими формами іменників у функції прикладки [Межов, 2012, с. 297].

Порівняльна залежність зреалізована реальним порівнянням, передаючи уподібнення одного явища іншому як реальний, достовірний, вірогідний факт та ірреальним порівнянням, що ґрунтується на образно-асоціативних уявленнях уподібнених явищ⁴⁸. У простому ускладненому реченні, похідному від складнопідрядного речення з порівняльними підрядними частинами, її репрезентують порівняльні синтаксеми – здебільшого порівняльні звороти, сформовані двома різновидами:

а) із порівняльного сполучника *як* та повнозначного слова (найуживаніший засіб), напр.: *Мова як сакральний феномен має трансцендентальне значення у тому сенсі, що вона підносить вартість людського буття в очах людини до надприроднього рівня...* (О. Федик); *Вона [любов] проллється, як пахоці* (Г. Яструбецька); *Перед сльозами і благанням ревним Холодна втримливість як віск розтала* (Леся Українка);

б) зі сполучників *так само як* і *подібно як* та ін., напр.: – *Гепатит А, так само як і гепатит Е, передається через забруднений посуд, воду, руки...* («Дзеркало тижня», 2008); *Свинець може бути використаний багато разів, так само як електроліти* («День», 2010); *Вихряться сніжинки вкруг і женуть, подібно як думки* (В. Барка); *Держава має свої тайни, подібно як подружжя життя, – сказав...* (О. Назарук).

Порівняльна залежність, виражена ірреальним порівнянням, експлікована синтаксемами з порівняльними сполучниками *мов*, *мовби*, *немов*, *немовби*, *немовбито*, *наче*, *начебто*, *неначе*, *неначебто*, *немовбито*, *ніби*, *нібито*, *буцім*, *буцімто* і под.⁴⁹, напр.: *Заклякло панство гонорове, мов кізяки серед зими* (О. Богачук); *На вікна вився виноград зелений, немов землі несказані думки* (М. Вінграновський); *Понад землею висів дим, неначе куц бузковий* (В. Стус); *Тут кожен клен тримає на долоні легкого, ніби пісня, солов'я* (В. Стус); *...те третє око, що вночі в свічаді, немов тернова ружа, розцвітає* (Г. Яструбецька); *І, немов паляниці, посідали копиці* (О. Богачук).

Найуживаніше в художніх текстах ірреальне порівняння у функції метафори змінює пряму назву предмета, дії, ознаки, обставини на переносну. Метафора і порівняння – явища генетично пов'язані, але структурно відмінні, тому що порівняння – це тричленна порівняльна конструкція (суб'єкт – основа – об'єкт порівняння), а метафора – одночленна, у ній різні асоціації стають тотожними. Оскільки деякі з метафор утворені з порівнянь унаслідок редуції форми з усуненням порівняльних сполучників, то порівняння може містити «реалізовану метафору», що функціонує як об'єкт порівняння в порівняльних конструкціях, виражених орудним відмінком іменника, прикладкою та іншими формами [Рошко, 2000, с. 190–191].

Похідна порівняльна семантико-синтаксична залежність утворена від підрядних порівняльних частин складнопідрядного речення. Відсутність предиката в простих ускладнених конструкціях засвідчує дериваційну специфіку порівняльної залежності. У процесі дальшого згортання підрядної порівняльної частини семантико-синтаксичну функцію сполучників перебирає непередикатний іменник (або інша форма), пор.: *Машина прорізала калюжу, як всюдихід* (В. Неборак) ← *Машина прорізала калюжу, як прорізає всюдихід*; *Шляхи дзвенять, мов струни голосні* (В. Стус) ← *Шляхи дзвенять, мов дзвенять струни голосні*; *І янгол величний з зорею на чолі, Мов хмарка прозора, поплине, Сіяючи світлом одвічної волі, До місяця вгору полине* (Леся Українка) ← *І янгол величний з зорею на чолі, Мов поплине хмарка прозора, поплине, Сіяючи світлом одвічної волі, До місяця вгору полине*; *І плаче Дант, і, мов дитя, сміється Дант* (С. Йовенко) ← *І плаче Дант, і, мов сміється дитя, сміється Дант*. Предикат підрядної порівняльної частини складнопідрядного речення лексично тотожний предикатові головної частини і не має формального вираження, його представляє непередикатний іменник підрядної порівняльної частини.

У простих ускладнених реченнях імпліцитний предикат підрядної порівняльної частини утворює порівняльну залежність, виражену орудним відмінком⁵⁰, напр.: *Хай морем золотим пшениця Затопить землю кам'яну* (Д. Павличко); *Здавалось, налетів дев'ятий вал і прокотився бурєю по морі* (Леся Українка); *І ти летиш – стрілою у п'тьму* (В. Стус); *Я зорею помру в глибині холодній...* (С. Йовенко); *Добрий, о добрий дощ Над містом грозою зринув...*

(В. Стус). Орудний відмінок у первинній для нього інструментальній функції залежний від предиката і межує з прислівниками. Як слушно зауважує І. Р. Вихованець, «...інструментальність орудного становить периферію предметності, замикаючи її й межуючи з адвербіальністю» [Вихованець, 1987, с. 125]. О. Г. Межов зазначає: «Набагато більша спрямованість у категорію прислівника його вторинних функцій. Вони зосереджені в основному у різновидах темпоральних відношень і функції способу дії (порівняння) у широкому розумінні. Саме в цих двох значеннєвих секторах активно відбуваються процеси його адвербіалізації» [Межов, 2012, с. 299]. Адвербіалізовані форми, відриваючись від іменникової парадигми, вмотивовують залежність від предикатної структури. І. Р. Вихованець розрізняє два ступені адвербіалізації: а) семантико-синтаксичний, коли створене обставинне відношення і при цьому використана не повністю ізольована від сукупності форм певного відмінка форма, що супроводжена означальними елементами; б) морфологічний, коли форма з обставинною функцією повністю ізольована від іменникової парадигми, «застигає» й у зв'язку з цим не може бути поєднана означальними елементами [Вихованець, 1987, с. 136]. Семантико-синтаксична адвербіалізація становить активний процес, у якому найчастіше використано орудний відмінок у функції порівняння, напр.: *Істино, єдина, озов дай, Вилуцися словом із мовчання, З вуст старечих, з молодих гадань; Свічкою спашни в німе смеркання, Ластівкою прилети з гнізда* (П. Мовчан); *Сидів і довго думав над собою блакитний вечір вдома навесні, тим часом як спливалася водою його зоря на темному веслі* (М. Вінграновський); *Бо ти княгинєю пройшла* (В. Стус); *Ти блискавицею мусиш світити у темі* (Леся Українка). Для адвербіалізованих форм, виражених орудним відмінком, характерні прикметникові атрибути: *Чорною блискавицею Шабля злотопогонника... Впала, розтята крицею, Шапка-будьонівка* (Т. Коломієць); *І пада пір'ячко синесеньким дощем, Із синьої звільнившись шкаралуці* (А. Мойсієнко). У цих реченнєвих конструкціях орудний порівняння зазнає трансформації в підрядну частину з імпліцитним предикатом, пор.: *шабля злотопогонника впала, як впала чорна блискавиця; пада пір'ячко, як падає синій дощ*. Погоджуємося з думкою О. Г. Межова, який слушно наголошує: «Звичайно, не всі підрядні порівняльні частини здатні трансформуватися в орудний

порівняння. Це залежить від лексичного наповнення компонентів і загального змісту речення» [Межов, 2012, с. 300].

Деякі підрядні порівняльні частини можна замінити прислівниками або прийменниково-відмінковими формами. У таких конструкціях зафіксована порівняльна семантико-синтаксична залежність, утворена внаслідок редуції складнопідрядних порівняльних речень, напр.: *Буваю злий зі злими, з лиходіями, й бився з ними, й потинав їх козацькою шаблею, бо козак я, хоч і живу зараз **по-панськи**...* (Ю. Мушкетик) ← *Я живу зараз так, як живе пан; ...княжич Володимир дуже пильно, не **по-дитячому** подивився на холопа Микулу...* (С. Скляренко) ← *княжич Володимир дуже пильно подивився на холопа Микулу не так, як дивиться дитина; Після до мене вийшла також Лена, вона взяла мене під руку і по своєму, **по-котячому**, боком пригорнулася до мене...* (У. Самчук) ← *Лена боком пригорнулася до мене, як пригортається кіт.* Порівняльні синтаксеми, виражені прислівниковою формою *по-дружньому*, *по-панськи*, *по-королівськи*, *по-людськи*, *по-дитячому*, *по-котячому*, *по-собачому*, *по-пташиному*, *по-совиному* і под., зреалізовані іменниками-назвами істот. Порівняльні синтаксеми, мотивовані іменниками-назвами неістот, мають менш виразну порівняльну семантику, напр.: *Вітерець дмухнув, і забриніли стебельця сіна, забриніла тирса тонко; навіть скошена, навіть ставши вже сіном сухим, вона продовжує співати **по-степовому*** (О. Гончар) ← *Вона продовжує співати, як співають у степу.* У реченнях порівняльна залежність похідна від локативної та темпоральної залежності й утворена внаслідок трансформації складнопідрядних структур у прості ускладнені речення. Прислівники з порівняльною семантикою мають також просторові або часові ознаки.

Структура порівняльної залежності оформлена такими складниками: 1) суб'єктом порівняння (компаратом) – предмет на основі порівняння з іншим предметом; 2) об'єкт порівняння (компаратор) – те, із чим порівнюємо суб'єкт; 3) основою порівняння (предикатом) – ознаковий компонент, який здійснює порівняння; 4) показниками порівняльних залежностей – засобами оформлення порівняння. Н. П. Шаповалова звертає увагу на показники порівняльних відношень, що виконують особливу функцію в реалізації компаративного змісту в чотириелементній моделі порівняльної

конструкції («суб'єкт» – «об'єкт» – «основа» – «показник»), і вважає, що вони забезпечують її цілісність [Шаповалова, 1998, с. 5].

Отже, у простому ускладненому реченні похідна порівняльна семантико-синтаксична залежність утворена внаслідок трансформації вихідної порівняльної залежності підрядної частини від головної частини складнопідрядного речення та імпліцитного вираження предиката в підрядній порівняльній частині.

4.1.7. Семантико-синтаксична залежність відповідності / невідповідності

Семантико-синтаксична залежність відповідності / невідповідності окреслює структуру залежностей між двома подіями, одна з яких (виражена синтаксею зі значенням відповідності або невідповідності) позначає явище, пов'язане з певним наслідком іншої ситуації. Її репрезентують субстанційні компоненти, поєднані спільним для них стосунком до часової перспективи – часової попередності, а також планом реальної модальності. Єдина їхня диференційна ознака – характер події, що відповідає наслідкові (семантика відповідності) або характер події, що не відповідає наслідкові (семантика невідповідності).

Залежність відповідності / невідповідності сформована прийменниково-відмінковими формами *відповідно до* + род. в., *з* + род. в., *виходячи з* + род. в., *залежно від* + род. в., *у світлі* + род. в., *у дусі* + род. в., напр.: *Адже можна справді все на світі оцими руками ліпити, перетворити фауну і флору знизу доверху, оновити природу до невпізнання, відповідно до бажань і прагнень людини* (О. Гончар); *Мирон Данилович з наказу жовтобородого вагаря поставив на терези відро* (В. Барка); *Чи не вони з наказу Чорного Вепра схопили князівну і держать десь у таємному місці?* (В. Малик).

Прийменниково-відмінкова форма *залежно від* + род. в. у загальну семантику відповідності вносить значеннєвий відтінок взаємозалежності або причинової взаємозумовленості: *Отже, якщо розглядати середню вартість житла у Львові, то діапазон такий – від 800 до 1500 доларів за квадратний метр залежно від розташування і якості житла* («Львівська газета», 2009);

Безперечно, семантичні моделі мають різну складність залежно від глибини відображення семантичних процесів у дискурсі (Н. Чей-литко).

Прийменниково-відмінкові форми виходячи з + род. в., у світлі + род. в., у душі + род. в. реалізують специфічні відтінки значення відповідності: **Виходячи з результатів** порівняння питомих показників за окремими варіантами переобладнання компресорних станцій, можна визначити вплив на них величини загальних капітальних вкладень у компресорні станції... («Дзеркало тижня», 2008); **Нами ретельно вивчені й проаналізовані у світлі** останній партійних рішень всі документальні згадки про перебування Великого Кобзаря у нашому краї в складі етнографічної експедиції 1846 року, складено детальну хронологічну й географічну таблиці його переміщень територією сучасної Ровенищини (О. Ірванець); **Завданням Кодексу України про адміністративні правопорушення є охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у душі** точного і неухильного **додержання** Конституції... (Р. Калюжний).

Прийменниково-відмінкові форми згідно з + ор. в., за + ор. в. виступають як варіанти синтаксем відповідності і функціонують в усіх стилях сучасної української літературної мови, напр.: **Згідно з міфами** до богів існували надприродні істоти – гігантські велетні... (В. Лубський); **За функціями** розрізняють три групи нейронів... (Я. Крушельницька); **Згідно з психофізіологічними дослідженнями**, синій колір заспокоює й пригнічує («Дзеркало тижня», 2009); **За прогнозом** цьогорічне водопілля на українській ділянці цієї транскордонної річки може досягти історичних рівнів («Дзеркало тижня», 2010). Це властиво також прийменниково-відмінковій формі на + зн. в., напр.: **Стандарти європейські: у місті бригада повинна прийти на виклик** за шість хвилин, а в сільській місцевості – за 15 («Дзеркало тижня», 2015); – **Тутоньки, біжу, – відповів я тремтячим голосом на поклик матері і побіг до неї...** (В. Дрозд); **На вимогу** Рима й Константинополя **Флавій Ецій** повів 451 року війну й з Аттілою... (І. Білик).

Морфолого-синтаксичним варіантам зі значенням залежності відповідності протиставлена прийменниково-відмінкова форма у

розріз з + ор. в., що представляє залежність із семантикою невідповідності, напр.: [Ю. Тимошенко] *Не дозволила б у розріз із Конституцією скасувати вибори до місцевих органів влади* («Дзеркало тижня», 2010); *Позитивне рішення МКМТ <...> йде в розріз із загальною тенденцією монополізації ринків і галузей* («Дзеркало тижня», 2012). Залежність невідповідності подібна до морфолого-синтаксичних варіантів, спеціалізованих на позначенні допустової семантико-синтаксичної залежності, пор.: *Рішення у розріз з думкою громади керівництво підтримало і Всупереч думці громади керівництво підтримало рішення.*

У підсистемі засобів вираження залежності відповідності / невідповідності процес їхнього становлення остаточно не завершений, тому домінантна позиція належить морфолого-синтаксичним варіантам відповідно до + род. в., згідно з + оруд. в., що найпоширеніші в офіційно-діловому і науковому стилях, напр: *Відповідно до нового підходу <...> сполучники позбавлено семантико-граматичних ознак слова і виведено з системи частин мови як лексико-граматичних класів слів* (К. Городенська) та в публіцистичному стилі, напр.: *Відповідно до інструкції Держкомрибгоспу, зареєстрованої Мін'юстом наприкінці січня минулого року, риборозведення у водоймах площею до 10 га має провадитися відповідно до біологічного обґрунтування* («Дзеркало тижня», 2009); *Назви дзвони отримували відповідно до призначення* (наприклад, «Ранній», «Буденний», «Скликун», «Постовий», «Суботній») або від імені того, на чій пожертвування його відлито («Дзеркало тижня», 2008); *Згідно з прогнозом департаменту енергетики США, у 2030 році, порівняно з 2005-м, роль газу як енергоносія у різних галузях промисловості зросте майже вдвітьє* («Дзеркало тижня», 2009). Прийменниково-відмінкові форми відповідно до + род. в., згідно з + ор. в. поширені також у художньому стилі, напр.: *Учні, відповідно до його авторитету й предмету, який він читав, прозвали його Соломоном* (І. Багрянний); *Можна буде створювати нові тіла для людей, безупинно оновлюючи їхню психіку, елементи їхніх організмів відповідно до потреб еволюції* (О. Бердник); *Треба було домовитися про спільну роботу згідно з вказівками начальника політичного управління* (В. Дрозд); *...вантаж здано в фонд оборони, відповідно до наказу Тимчасового уряду!* (Ю. Смолич); *3 завтрашнього дня*

навіть у приватних розмовах члени групи звертатимуться один до одного *згідно з цим наказом* (Ю. Дольд-Михайлик).

Морфолого-синтаксичні форми, що виражають семантико-синтаксичну залежність відповідності / невідповідності, об'єднані спільними функціями: 1) дериваційна співвідносність прийменників як складників похідних предикатних синтаксем, з одного боку, і сполучників як показників семантико-синтаксичних залежностей у складному реченні – з іншого⁵¹; 2) синтаксема, що виражає залежність відповідності / невідповідності посідає детермінантну позицію у простому ускладненому реченні; 3) поєднання прийменників у функції відповідності / невідповідності з абстрактними іменниками.

4.2. Семантичне ускладнення похідних семантико-синтаксичних залежностей

У простих неелементарних реченнях семантичне ускладнення похідних семантико-синтаксичних залежностей зумовлене модальними, атрибутивними і вокативними синтаксемами.

Модальні синтаксеми виражають ставлення мовця до висловленої думки і підпорядковані основній частині простого речення. Вони залежать не від окремого компонента в реченнєвій структурі, а від граматичної основи (основного предиката в позиції присудка або головного члена односкладних речень) простого ускладненого речення. Диференціацію модальних синтаксем об'єднує узагальнене ставлення мовця до висловленої ним думки, однак їх варто поділити на такі семантичні групи:

а) синтаксеми зі значенням достовірності повідомлення, впевненості: *безперечно, безумовно, дійсно, звичайно, звісно, зрозуміло, природно, розуміється, справді, щоправда, без сумніву, певна річ* та ін., напр.: *Дивно, звичайно, віднині землю лишити обжиту* (В. Стус); *І, звісно, у ній [державі] буде незалежна судова система, здорова політична конкуренція і нормальне вирішення усіх соціальних проблем* («Коментарі», 2012); *...щоправда, донька в голубому в клітинку переднику проходила тут з прозорим блакитним куклем...* (А. Мойсієнко);

б) синтаксеми зі значенням невпевненості, припущення, можливості, ймовірності: *бува, видається, здається, видно, ймовірно, мабуть,*

може, можливо, певно, напевно, очевидно, очевидячки і под.: **Можливо**, в ній лиш, цій старенькій, і зосталось знання повір'їв і знання всіх трав, **а мо**, ї вона не знає, не допоможе... (В. Коломієць); **А** в сусідській хаті вікна перекошилися врзнобіч, **мабуть**, приглядаються, якого кольору йде сьогодні дощ (Л. Назарчук); **А може**, то мине, немов весна, **З** розливом буйним і холодним полем? (П. Мах);

в) синтаксеми зі значенням джерела інформації: **кажуть**, **мовляв**, **по-моєму**, **на мій погляд**, **на нашу думку** тощо, напр.: **Кажуть**, **носа ти вкрав у баби**, **Губи ї ноги забрав мої**, **Взяв у матері синю звабу І в очах своїх затаїв** (В. Стус); **На погляд автора**, все це можна здійснити в рамках установчої конференції Руху з участю представників від організаційних суб'єктів – учасників Євромайдану... («Дзеркало тижня», 2013); **Неправомірно, на думку М. А. Жовтобрюха**, основу періодизації мови вбачати «не в матеріалі, історія якого поділяється на певні періоди, а поза ними»... (М. Степаненко);

г) синтаксеми з логічним навантаженням, зі значенням акцентування основного в реченні, узагальнення висновку: **виявляється**, **взагалі**, **головне**, **зокрема**, **зрештою**, **навпаки**, **наприклад**, **нарешиті**, **однак**, **отже**, **а отже**, **по-перше**, **по-друге**, **до речі**, **крім того**, **між іншим**, **з одного боку**, **з другого боку**, **у всякому разі** та ін.: **Взагалі**, **роботу в недільній школі всі викладачі вважають своїм послухом**... («Дзеркало тижня», 2009); **Отже**, **сполучник**, **об'єднуючи службові одиниці**, **входив як компонент до системи частин мови**... (К. Городенська); **Отже**, **на нашу думку**, **цей підтип адвербіальних метафор** **правомірно кваліфікувати як лексико-граматичний** (Н. Слобода);

г) синтаксеми зі значенням емоційної оцінки повідомлюваного: **нівроку**, **на біду**, **на диво**, **на жаль**, **на лихо**, **на радість**, **на сором**, **на щастя**, **як на гріх**, **як на зло**, **чого доброго** і под., напр.: **На жаль**, **не все гаразд з опануванням норм сучасної української літературної мови багатьма нашими зверхниками** (І. Вихованець); **Та, на диво**, **він [Аліпій] ніколи в житті не відчував каяття, ані потреби покутувати** (Б. Бойчук); **На щастя**, **у вагоні ніхто дверей не відчиняв** (М. Воробйов);

д) синтаксеми з інтимізуючо-контактуючим значенням: **бач**, **бачите**, **вірите**, **даруйте**, **знаєш**, **знаєте**, **погодьтесь**, **припустімо**, **скажімо**, **відверто кажучи**, **даруйте на слові**, **прошу вас** і под.: **Бач**, **дерево не втримаси в руках** (П. Мовчан); **Болбочан упав**, **з**

його груди вирвався стогін, таке, **знаєш**, протяжне «о-о-ох» (В. Шкляр); *Проте політики «нової хвилі», в числі яких і ви також, даруйте, не вчора з'явилися на політичній арені* («День», 2009); *Скажімо, [Отава] міг би цілий рік читати студентам про Сивоока, снувати здогади, описати епоху з усіма деталями, реаліями, в усій дикості й мальовничості* (П. Загребельний).

Субстанційні синтаксеми поширені атрибутивним компонентом – похідною від ознакового компонента вихідного елементарного простого речення предикатною синтаксемою. Атрибутивні синтаксеми ґрунтуються на атрибутивній залежності, для якої характерний перехід від семантико-синтаксичних залежностей до залежностей формально-синтаксичного зразка. Особливості атрибутивних залежностей зумовлені їхньою вторинністю, похідністю від інших залежностей. Вони виникають унаслідок різноманітних перетворень компонентів вихідних елементарних простих речень і перерозподілу синтаксичних залежностей між компонентами, утворених поєднанням двох або більше елементарних речень в одну просту ускладнену конструкцію. Необхідну умову наявності атрибутивної залежності між складниками реченнєвої структури зумовлює формально-синтаксична залежність другорядного члена речення від субстантива. Компоненти будь-якої семантики, перебуваючи в залежності від нього, передають ознаку предмета. Трансформована присубстантивна ознака має своєю базою вихідні синтаксеми зі значенням власне-ознаки (якості) і значеннями іншої природи [Вихованець, 1993, с. 277]. Поширюючись на присубстантивні компоненти з різною семантикою, атрибутивна залежність та атрибутивні синтаксеми семантично ускладнюють похідні предикатні залежності.

Семантичними корелятами атрибутивної залежності виступають предикати вихідного елементарного речення. Транспозицію предиката якості з формально-синтаксичної позиції присудка в приіменникову позицію і набуття предикатом функції атрибута вважаємо найпростішим перетворенням, напр.: *Страви нам подавала надзвичайно **вродлива дівчина**, приблизно шістнадцяти років, одягнута в народний одяг* (Д. Білий) ← *Дівчина була **вродлива**; Сумний та **невеселий** блукав садом **молодий** лицар **Андрусь*** (Ю. Винничук) ← *Андрусь **був молодий** + Андрусь **був сумний** + Андрусь **був невеселий**.*

Ускладнені трансформації представлені в реченнєвих конструкціях, у яких семантичний корелят атрибутивної синтаксеми формують предикати дії або процесу, напр.: *...хліба вже дозріли й просяться під серп* (Ю. Мушкетик) ← *Дозрілі хліба просяться під серп*; *...очі почервоніли й наллялися непоборною втомою* (І. Білик) ← *почервонілі очі наллялися непоборною втомою*. Менш ускладнені трансформації присудкових предикатів якості, стану, процесу або дії спостерігаємо за умови, коли опорний іменник позначає конкретні предмети. Іменники можуть бути відпредикатними утвореннями, що виражають якість, стан, процес, дію та інші ознаки і з формально-граматичного погляду замінюють власне-іменники. За такої умови атрибутивна залежність між опорним відпредикатним іменником і залежним від нього прикметником конденсує семантично складне речення з прихованими семантико-синтаксичними залежностями між двома згорнутими елементарними простими реченнями, напр.: *Упав останній крик благання – Людський невикричаний крик* (О. Богачук).

У присубстантивній із формально-синтаксичного боку й атрибутивній (наближеній до семантико-синтаксичної) позиціях атрибутивна залежність зреалізована в різних морфологічних формах та виражена:

– прикметниками як основним варіантом: *Крізь сутінки просвічується яблуневий цвіт* (Г. Яструбецька); *Навкруги лежало передвечірнє вересневе місто* (О. Ірванець); *Там, на березі лісового озера, стоїть невелика хижка* (В. Лис);

– відмінковими і прийменниково-відмінковими формами: *Крізь тисячі миль розлуки до мене ішла вона [листівка]...* (Л. Костенко); *...щемливе відчуття якихось великих змін відтоді ніколи її [Галю] не полишало* (В. Штинько); *...дим від попелища зрине вгору* (В. Стус); *...хвилі від срібла блищаться!* (Леся Українка); *Із-за гори десь доносився звук від вечірнього дзвона* (Леся Українка); *...біль від крила на ніч прип'яв до стола...* (Ю. Андрухович).

Вокативні синтаксеми відображають поєднання морфологічної непохідності із семантико-синтаксичною ускладненістю. Вони функціонують у простих ускладнених реченнях, сформованих в результаті об'єднання двох елементарних із семантико-синтаксичного погляду простих речень. За об'єднання простих елементарних

речень вокативна синтаксема набуває семантико-синтаксичного ускладнення. У сучасній українській літературній мові вокатив виражений кличним відмінком, що має семантико-синтаксичні, формально-синтаксичні й морфологічні ознаки, семантико-синтаксичні ознаки ускладненої субстанційності, пасивності – потенційної активності, динамічної фінальності – динамічної вихідності й формально-синтаксичні ознаки центральності та периферійності [Вихованець, 1992, с. 186]. Для вокатива характерний кінцевий словозмінний афікс, як показник його формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної залежності від інших компонентів речення.

У формально-синтаксичній структурі простого речення виявлено різні семантико-синтаксичні функції кличного відмінка, а також його типові семантико-синтаксичні та формально-синтаксичні ознаки. Вокатив функціонує в простих ускладнених речення і має чотири різновиди:

1) семантично складний вокатив (вокатив адресата – потенційного агенса), напр.: – *Людино, подожди!* (Л. Костенко); – *Світи краще, чоловіче...* (Н. Рибак); *Марійко, не свари мене* (П. Мах); *Радій, дівчинко, захоплюйся* (О. Бердник); – *Сідай, синку!* (В. Барка);

2) семантично складний вокатив акцентованого адресата і нейтралізованого суб'єкта: *Кров вашого діда – військового злочинця, каже, вирує й кипить у ваших жилах, молодий чоловіче* (Ю. Андрухович); *Світає, Господи, світає...* (Л. Костенко);

3) полісемантичний вокатив-ідентифікатор, що повторює семантико-синтаксичну залежну функцію граматично пов'язаного з ним займенника другої особи, напр.: *Бо ж давненько ти не привозив оренди у мою контору, пане Лейбку...* (Н. Рибак); – *І ти, Дажбоже, і ти, Роде, і ти, Велесе, теж порятуйте мене...* (В. Малик); – *Я, Насте, ніколи-ніколи тебе не забуду!* (С. Васильченко); *Мабуть, тобі вже, мій синку, зашпори в душу зайшли* (В. Стус); – *Ой синку наш, синочку, та краще б ми тебе з війноньки виглядали, ніж у таку далеку путь виряджали* (В. Шкляр); *...відступляться обожнення і гнів перед Тобою, Матере і Діво* (В. Стус);

4) вокатив однокомпонентного речення як конденсат суб'єктно-предикатної структури: – *Жданку, Жданку!* (В. Малик); *Учителю!* (Леся Українка); *Дівчино!* (Марко Вовчок); *Синку...* (І. Багрянний); – *Панове судді!* (Л. Костенко); – *Дитино!* (М. Гримич).

Подані речення, об'єднані відношенням до другої особи (адресата мовлення), мають різне семантико-синтаксичне наповнення.

У реченні *Дівчинко, затанцюй* вокатив виконує основну семантико-синтаксичну функцію і слугує вихідною базою синтаксичної інтерпретації інших його різновидів. У семантико-синтаксичній структурі речення типу *Дівчинко, затанцюй* потрібно виділити такі компоненти: *Хтось* (агенс, мовець) + *попрохав* (дія суб'єкта-мовця) + *дівчинку* (об'єкт-адресат дії, співрозмовник) + *дівчинка* (суб'єкт потенційної дії) + *затанцює* (потенційна дія агенса дія співрозмовника). Ці речення належать до семантично складних конструкцій. У них суб'єктом і предикатом першої структури виступають мовець і його вольова дія на об'єкт (адресата мовлення), а суб'єктом і предикатом другої конструкції – адресат і його потенційна дія (з можливим об'єктом, адресатом, знаряддям дії, локативом відповідно до семантичного потенціалу предиката, що зумовлює семантико-синтаксичні залежності різного типу). Вокатив у кличному відмінку *дівчинко* – складний за семантико-синтаксичною природою компонент, тому що визначає адресат вольової дії мовця, з одного боку, і суб'єкт потенційної дії співрозмовника – з іншого. У конструкції *Дівчинко, затанцюй* вокатив перебуває в центральній позиції підмета, що засвідчує форма координації між кличним відмінком і дієсловом наказового способу, напр.: *Дівчинко, затанцюй* і *Дівчатка, затанцюйте*. Вокатив з предикатами дієслова наказового способу наділений семантико-синтаксичними ознаками ускладненої субстанційності, пасивності – потенційної активності, фінальної спрямованості – вихідної потенційної спрямованості, супровідної емотивності і формально-синтаксичною ознакою центральності. Він сформований як наслідок злиття двох конструкцій зі спільним лексичним компонентом, який функціонує в різних семантико-синтаксичних позиціях у цих вихідних реченнях, і тому в похідній ускладненій конструкції поєднує в собі протилежні семантико-синтаксичні ознаки. І. Р. Вихованець зауважує, що кличний відмінок виконує функцію підмета тільки в одному різновиді конструкцій – у конструкціях із дієсловом наказового способу. У цій позиції під впливом семантики імператива кличний відмінок набуває адресатно-суб'єктного значення, тобто є синкретичним компонентом [Там само. С. 187].

В адресатно-суб'єктному значенні сконденсовано семантичне ядро адресата. В імперативних реченневих структурах семантика вокатива – вихідна база формування його похідних функцій. Вокатив функціонує як конденсат згорнутого речення і, приєднуючись до базового речення, доповнює вихідну адресатну семантику значенням потенційного агенса при предикаті в імперативній формі. Функція адресата – потенційного агенса сформована з елементарних відмінкових значень, одне з яких (суб'єктне) модифіковане в семантику потенційного агенса.

У граматичній структурі української мови вокатив оформлений відповідними морфологічними, синтаксичними і просодичними засобами. Його особливості найчіткіше виражені в реченневих конструкціях із дієслівними присудками у формі наказового способу. У таких реченнях вокатив, поєднаний із присудком предикативним зв'язком, виражає адресатну семантику. Функція адресата – потенційного агенса є первинною семантико-синтаксичною функцією вокатива, з якою корелює його первинна формально-синтаксична функція підмета, напр.: *Грай, Марку, грай!* (Л. Костенко); *Посуньтесь, товариші, трішечки* (І. Багрянний); – *Не журіться, дядьку* (Й. струцюк); *Ой донечко, мерщій вставай!* (І. Жиленко); *Ой заграйте-грайте, дядьку Петре, скрипкою* (Л. Назарчук); *Не кваптесь, друзі мої!* (І. Багрянний).

Функція адресата (потенційного агенса) вихідна для вокатива в похідних функціях. Вона нейтралізована в реченнях – *Ой, людоньки, світ валиться* (Й. Струцюк); *На заказанім дереві вже й колиска кругліє, пахне ймення твоє, як любисток, Маріє!* (П. Мовчан) і под., що сформовані зі згорнутого вихідного речення з дієслівним присудком наказового способу і основного речення із субстанційними компонентами, залежними від семантичного навантаження предиката. На відміну від реченневих конструкцій із дієслівним присудком наказового способу, вокатив у похідних конструкціях потрібно визначати як компонент із семантично нівельованою функцією потенційного агенса, що реалізує адресат і нейтралізованого агенса, а у формально-синтаксичних структурах – детермінантний другорядний член, залежний від підметово-присудкової основи речення, напр.: – *А таки приїхав твій батько, доню, – муркотів Ситник...* (П. Загребельний); – *Ну, доню, про що ж ми сьогодні матимемо нашу розмову?*

(В. Винниченко); *Та важкувато щось стало вчитись, тату...* (Б. Антоненко-Давидович); *Я, сестро, не назвав жодного прізвища, нема гріха на мені, нема!* (В. Дрозд); – *Зараз, братику, і ми вишваримо!* (Д. Білий).

Вокатив у простих ускладнених конструкціях *Чи ти хоч, хлопче, налюбитись встиг?* (Л. Костенко); *А ти, сестро, принеси мені глечик води із джерела* (Р. Іванченко); *Ти, Марку, грай* (Л. Костенко); *Щасливі, Ліно, Ви, ой Боже, як щасливі: Знайшли свій берег, тишу і дощі...* (Л. Назарчук); *Де ви, що з вами, наші далекі сільські товариші?* (Б. Антоненко-Давидович); *І ви, о сестри, простота свята, любіть його – за себе і за мене* (С. Йовенко) семантично повторює займенникові іменники другої особи і має однакову з ними залежну семантико-синтаксичну функцію.

Вокатив, виражений кличним відмінком, охоплює переважно назви осіб. Предметне значення зумовлене здебільшого явищами персоніфікації і тому утворене на базі типового семантичного наповнення кличного відмінка, напр.: *Угадай, угадай мене, весно!* – *Угадай, угадай, райдуго!* – *Угадай, доле!* (В. Коломієць); *Вітчизно!* *Будь найвищою в мені!* (Т. Коломієць); *Печаль моя і радосте моя, Зрадливице моя й моя свята любове, О слово, знаєм лише ти та я, Як важко бути нам самим собою...* (А. Мойсієнко); *І я почув тебе, моя любове* (В. Стус).

Вокатив у позиції адресата – потенційного агенса зреалізований як конденсат вихідного речення і залежить від дієслівних форм наказового способу. У двоскладних конструкціях він виражає адресатно-суб'єктне значення, а в односкладних конструкціях слугує конденсатом суб'єктно-предикатно-адресатної конструкції і в обох реченнях виконує емотивну функцію, домінуючу в односкладних вокативних конструкціях, напр.: – *Наталко! ...<...> – А йди сюди* (І. Багрянний); – *Панасе Павловичу!* – *кажу я з притиском.* – *Постановили ви, а не я* (В. Винниченко); – *Тату!* – *з жахом питає Галя.* – *Це правда?* (В. Винниченко)⁵². В односкладних вокативних реченнях субстанційне адресатно-суб'єктне значення збережене. Аналізуючи кличний відмінок як найбільш самостійний у реченнєвотвірних спроможностях, І. Р. Вихованець визнає його першим за рангом реченнєвотвірним відмінком, оскільки він майже в усіх випадках є «конденсатом суб'єктно-предикатно-адресатної

структури», має синтаксичну автономність і властиву тільки для нього відповідну інтонацію [Там само. С. 190]. У деяких реченнях емотивне навантаження усуває субстанційні ознаки вокатива і переводить його в розряд вигуків: *Нещаслива годинонько, Що ж я наробила?* (Леся Українка); *Доленько наша... шепотіла Житяна, і сльози печалі туманили їй очі* (Р. Іванченко); *О Господи, дайте спокій хоч Гелені!* (Л. Костенко).

Вокативним синтаксемам властива семантична диференціація, що залежить від їхньої синтаксичної позиції в реченнєвій конструкції. У позиції підмета найчіткіше засвідчено семантико-синтаксичну специфіку кличного відмінка як морфологічного засобу вираження вокатива. У позиції опосередкованого другорядного члена речення спостерігаємо залежність ознакового компонента та тяжіння до займенника другої особи. У реченнях з посиленням емотивним навантаженням вокатив зазнає перетворення на нечленоване речення.

Отже, модальні, атрибутивні та вокативні синтаксеми в простому неелементарному реченні виражають семантичне ускладнення похідних синтаксичних залежностей.

Розділ 5

ОСНОВНІ ВИЯВИ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТЕЙ У СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

5.1. Кореляція семантико-синтаксичних взаємозалежностей і формально-синтаксичних взаємозалежностей у складносурядних реченнях

У складносурядному реченні поєднані прості конструкції, що репрезентують єдине ціле – синтаксичну структуру вищого рангу. Складносурядне речення функціонує як цілісна одиниця, тому його предикативні складники позбавлені інтонаційної завершеності та окремого вираження. Порівняно з частинами, що виконують формотворчу конститутивну функцію, складносурядне речення, як уважав А. П. Грищенко, «є структурою вищого синтаксичного рівня, мотивованою з комунікативно-інформативного погляду потребою вираження за допомогою формальних засобів відповідного семантико-синтаксичного відношення між предикативними конструкціями» [Грищенко, 2007, с. 627]. Його частини виділені за наявністю предикативного ядра двоскладного речення або головного члена односкладного речення, співвідносного з присудком або з підметом, на думку І. Р. Вихованця, «тільки умовно можна назвати простими реченнями. Маючи подібну до простих речень синтаксичну будову, вони позбавлені інтонаційно-сислової самостійності речення» [Вихованець, 1993, с. 279].

У конструюванні складносурядних речень використовують різні прості реченнєві структури з відмінними граматичними модифікаціями. Частини складносурядного речення необхідно характеризувати за формально-синтаксичними і семантико-синтаксичними особливостями, тому потрібно з'ясувати функційну реалізацію

семантико-синтаксичної взаємозалежності і формально-синтаксичної взаємозалежності між предикативними частинами цих конструкцій.

У теоретичному синтаксисі здійснено вагомий напрацювання проблемних питань, що висвітлюють граматичні і семантичні ознаки складносурядних речень. Формально-граматичні особливості складносурядних речень досліджував А. П. Грищенко, який, аналізуючи різновиди в межах єднальних, зіставно-протиставних і розділових складносурядних речень, поєднав формальні та семантичні ознаки складносурядних конструкцій [Грищенко, 1969; Грищенко, 1972]. Дослідник висловлював сумнів щодо визначення єднальних складносурядних речень як однопланових із погляду «формальної та значеннєвої взаємозалежності між складовими частинами», тому він виділив три різновиди єднальних складносурядних конструкцій: 1) з вільним порядком розташування складових частин, кількість яких не обмежена формальними та значеннєвими чинниками; 2) з фіксованим розташуванням складових частин, кількість яких, як і в реченнях першого різновиду, не визначена граматичними і значеннєвими чинниками; 3) з обмеженою кількістю складових частин, що утворюють замкнений ряд [Грищенко, 1972, с. 388–389]. Виокремлюючи зіставно-протиставні складносурядні речення, А. П. Грищенко наголосив на чіткому граматичному зв'язку між складовими частинами цих конструкцій і розмежував два різновиди: 1) речення, що мають не більше двох складових частин, між якими встановлений зв'язок граматичної рівнозначності; 2) речення, що мають не більше двох граматично рівнозначних і позиційно стійких складових частин, а розділові речення, враховуючи їхні значеннєві зв'язки, розподілив на два типи: 1) речення, до складу яких входить не більше двох граматично рівнозначних складових частин; 2) речення, на граматично рівнозначні складники яких не поширений принцип кількісного обмеження [Там само. С. 339, 407].

Зважаючи на граматичні особливості сурядних сполучників, мовознавці доповнили поширену в українському синтаксисі традиційну класифікацію складносурядних речень і виокремили складносурядні речення з приєднувальними сполучниками, у яких друга частина є додатковим повідомленням щодо змісту першої [Вихованець, 1993, с. 302; Коцюбовська, 2002, с. 8; Городенська, 2004в,

с. 349], складносурядні речення з пояснювальними сполучниками, у яких виражені смислові відношення пояснення або уточнення [І. І. Слинко, 1994, с. 624–626], складносурядні речення з пояснювально-приєднувальними сполучниками [Загнітко, 2011, с. 667], складносурядні речення з градаційними сполучниками [Грищенко, 2007, с. 627–628; І. І. Слинко, 1994, с. 626–628; Городенська, 2004в, с. 349; Шульжук, 2004, с. 43–244; Спільник, 2004, с. 4–5]⁵³.

У сучасних граматичних працях виокремлюють шість семантичних груп сурядних сполучників [Городенська, 2004в, с. 349; Городенська, 2010, с. 54], тому варто виділити шість різновидів складносурядних речень: 1) складносурядні речення з єднальними сполучниками; 2) складносурядні речення з протиставними сполучниками; 3) складносурядні речення із зіставними сполучниками; 4) складносурядні речення з розділовими сполучниками; 5) складносурядні речення з приєднувальними сполучниками; 6) складносурядні речення з градаційними сполучниками.

І. Р. Вихованець інтерпретував проблематику складносурядного речення з позицій функційно-категорійної граматики [Вихованець, 1983; Вихованець, 1992; Вихованець, 1993]. Його ідеї поглибили А. П. Загнітко [Загнітко, 2008; Загнітко, 2011], К. Г. Городенська [Городенська, 1991; Городенська, 2007; Городенська, 2010], М. В. Мірченко [Мірченко, 2004], О. Г. Межов [Межов, 2012], Р. О. Христіанінова [Христіанінова, 2013; Христіанінова, 2014; Христіанінова, 2014а], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк, 1999], К. Ф. Шульжук [Шульжук, 2004] та ін.

Багатовимірний і системний аналіз складних синтаксичних конструкцій різного типу вможливує детальне вивчення всіх аспектів їхнього вираження – формально-граматичного, семантико-синтаксичного та комунікативного. Цей підхід дозволяє аналізувати складносурядні речення з позицій граматики залежностей [Масицька, 2013] і слугує для виокремлення нових категорійних понять «семантико-синтаксична взаємозалежність» і «формально-синтаксична взаємозалежність».

Особливості складносурядних речень як одного з різновиду складних реченнєвих конструкцій відображають його формально-синтаксичні ознаки: кількість частин складносурядного речення, що утворені вихідними простими реченнями, граматична реалізація

цих частин, характер синтаксичного зв'язку між ними і засоби його вираження, внутрішнє формально-синтаксичне членування складносурядних реченнєвих конструкцій, особливості реалізації семантико-синтаксичної взаємозалежності і формально-синтаксичної взаємозалежності. І. Р. Вихованець слушно зазначає: «Визначальну формально-синтаксичну і семантико-синтаксичну характеристику складносурядних речень становить елементарність / неелементарність їх структури. У мовленні функціонують як складносурядні речення з мінімальною для них кількістю предикативних частин (елементарні складносурядні речення), так і складносурядні речення ускладненого типу (неелементарні складносурядні речення)» [Вихованець, 1993, с. 299].

У складносурядному елементарному реченні об'єднано дві елементарні конструкції. Елементарні складносурядні речення є вихідними структурами, різні поєднання яких утворюють похідні ускладнені складносурядні речення. Елементарні і ускладнені складносурядні речення мають два різновиди: формально елементарні та ускладнені складносурядні речення і семантично елементарні й ускладнені складносурядні речення.

Формально елементарні складносурядні речення сформовані з двох взаємозалежних предикативних частин, які поєднані сурядним зв'язком⁵⁴. Цей зв'язок може бути сполучниковим і безсполучниковим, оскільки відсутність сполучника у деяких складносурядних конструкціях не впливає на семантичне вираження складових частин, пор.: *Гримить високий гонор полонеза, і лихом б'є об землю перепляс* (Л. Костенко) → *Гримить високий гонор полонеза, лихом б'є об землю перепляс; ...обагрився став, І утома наляга на плечі...* (В. Стус) → *Обагрився став, утома наляга на плечі; – Раніше ви вчилися жити, а тепер треба жити* (Є. Гуцало) → *Раніше ви вчилися жити, тепер треба жити; І ти смієшся, й даль яснє* (М. Рильський) → *І ти смієшся, даль яснє*.

Формально неелементарні складносурядні речення утворені з трьох і більше предикативних частин. Їхній різновид становлять ускладнені складносурядні речення відкритої структури, сурядні частини в таких конструкціях поєднані повторювальними єднальними та розіловими сполучниками, напр.: *І я вставав, і я спішив, І я зростав* (В. Стус); *І стеляться обрії милі, І вечір в осіннім*

вогні, І карії очі, і рученьки білі Ночами насняться мені (А. Малишко); *То пилок, то сніги, то сльота партизанську вкривають дорогу, то ожина хапає за ногу, то колючий, зіржавілий дріт* (П. Воронько); *Чи то спіткнулась, чи на плитках ковзко, чи на дзвіниці хилитнувся дзвін...* (Л. Костенко). Ускладнені складносурядні речення відкритої структури належать до безсполучникових, якщо їхнім частинам властиве вираження єднального переліку, напр.: *Тільки тобою білий святиться світ, тільки тобою повняється брості віт, запарувала духом твоїм рілля, тільки тобою тішиється немовля, спів калиновий піниться над водою – тільки тобою, тільки тобою!* (В. Стус); *Гілля розгойдується, жовте листя падає додо-лу, котиться по траві, на нього лапатим краплепадом сіється багряне, ось уже по траві котиться потік, він густішає од бронзового листя, од вишневого, все це перемішується, сухо шарудить, стискається в повітрі, крутиться...* (Є. Гуцало); *Дощові краплі видзвонювали на шибках одноманітну, нескінченну пісню осені, гудів вітер за вікнами, шуміли столітні липи обабіч Гетьманського шляху* (Н. Рибак); *Заливалися в небі радісні жайворонки, кричали у вечірніх травах деркачі, кумкали в теплій воді жаби, рипіли колеса, тривожно іржали коні, верблуди одчайоно ревли, віддаляючись від звичних сухих степів* (П. Загребельний). Складносурядні речення відкритої структури можуть мати сполучниковий і безсполучниковий зв'язки, напр.: *То дощ, то сніг, то знову дощ, і листя лопотіло, побуровіла нехвороц, вода на зиму сіла* (М. Вінграновський); *Біжать отари, коні ржуть, реве Тяжкий бугай на буйнім пасовищі, – І чорні птиці промайнули віщі, І чорна тінь поймає все живе* (М. Рильський); *Усе потонуло в хмарах куряви, світ зник з-перед очей нещасної дівчини, і тоді вперше згадала вона про свою вельможність, і в першому нападі шалу закричала...* (П. Загребельний).

У формально ускладнених складносурядних реченнях предикативні частини можуть бути поєднані різними сурядними сполучниками, напр.: *...І сонце, Неначе глобус, Усміхається школярам, А за вікном Реве повесіння, Вантажене снігом і кригою, Та лісом тріск іде – Нові проростають проліски* (В. Стус); *І тоді небеса зацвітали слізьми, і вітри реготали й телесувалися, а над усім панував безнадійно-вбивчий рух коліс* (П. Загребельний); *Я натомився*

від екзотики, Від хитро вигаданих слів, – А на вербі сріблять-ся котики, І став холодний посинів (М. Рильський). Складносурядні речення відкритої структури можна доповнити невизначеним числом предикативних частин. Їх кількість зумовлена не вимогами мовної форми, а позамовними чинниками – тим обсягом комунікативного навантаження, яке охоплює реченнєва структура.

Семантично елементарне складносурядне речення утворюють дві елементарні прості конструкції. Для них характерне вираження тільки однієї семантико-синтаксичної взаємозалежності: *А я чолом припала до вікна, і смуток мій бере мене за плечі* (Л. Костенко); *Доц пройшов – і Київ зеленіє* (М. Рильський); *І ти смієшся, й даль ясніє* (М. Рильський); *Воли не займають трави, І мати із дітьми ридас...* (А. Малишко); *Син з дочкою засміялися – і вона [мати] замовкла* (Й. Струцюк). Семантично ускладнене речення сформоване з трьох і більше предикативних частин, що зазнають трансформації в субстанційний компонент або словосполучення.

Формально і семантично ускладнені складносурядні речення належать до тотожних структур у плані побудови, однак різні у вираженні взаємозалежностей / взаємозалежностей, напр.: *То вітер розвіяв, то хвилі зірвали, То, граючись, діти малі розібрали* (О. Олесь); *Жовтий місяць, а ще вище – крик твій, а ще вище – той...* (В. Стус); *І скільки вас в борні розбилося об граніти, І скільки вас сконало серед мук, – Але і смерть була безсила вас спинити І вбить ваш вільний дух* (О. Олесь). Для формально-синтаксичної структури характерне вираження взаємозалежності між предикативними центрами, для семантико-синтаксичної – взаємозалежності. Елементарність / неелементарність (ускладненість) складносурядних речень співвідносна з їхньою закритістю / відкритістю: елементарні речення відкритої структури потенційно можуть бути розгорнуті в неелементарні, елементарні речення закритої структури не переходять в ускладнені структури [Шульжук, 2004, с. 233], пор.: *Дерева думу думають таємну, І пахне терпко так грибним дощем* (Л. Назарчук) → *Дерева думу думають таємну, І пахне терпко так грибним дощем, І на душі і солодко, й присмню* (Л. Назарчук); *А там, внизу, вода свій берег мила, І весни починалися із зим...* (М. Вінграновський) → *А там, внизу, вода свій берег мила, І весни починалися із зим, І ти неподалеченьку ходила* (М. Вінграновський); *Дніпро неспокійно шумить і реве, і хвиля*

берег мис (О. Довженко) → *Дніпро неспокійно шумить і реве, і хвиля берег мис, і мла стоїть від землі до неба, глухого, беззоряного* (О. Довженко) (формально елементарні відкриті структури переходять у формально і семантично неелементарні відкриті структури) і *Глянеш на курган, і вже дух зайшовсь...* (О. Гончар); *Помолодіє і моє лице – І сріблотінь заграє в інших барвах* (П. Мах); *...Василь ступив убік, впав на коліна – і його вирвало* (Є. Гуцало); *Він упіймав найбільше крижин, і тому <...> всі хлопчаки розступилися* (П. Загребельний) (формально елементарні закриті структури). Такі складносурядні речення належать до складних семантично неелементарних, оскільки до складу предикативних частин входять вторинні предикатні і субстанційні компоненти. До семантично неелементарних складносурядних речень відносимо конструкції з двома предикативними частинами, одна з яких семантично неелементарна, напр.: *Катеринка на вулиці грає, І монета упала з вікна* (М. Рильський) (перша предикативна частина позначає дві пропозиції: *катеринка грає* + *катеринка на вулиці*); *То коні летять чортотлицькі, Їх свистом жене Сагайдак* (А. Малишко) (перша предикативна частина виражає дві пропозиції: *коні летять* + *коні чортотлицькі*); *І гнеться дерево від плоду, І не страшний, моє дитя, Нам час останнього походу Без вороття – без вороття* (М. Рильський) (друга предикативна частина ускладнена вторинними субстанційними синтаксемами і повтором).

У семантико-синтаксичній структурі складносурядного речення репрезентовано функційне вираження взаємозалежності між двома ситуаціями (в семантично елементарних конструкціях) або між їхнім більшим складом (у семантично ускладнених конструкціях). Семантичні ознаки складносурядних речень пов'язані передусім із різними типами семантико-синтаксичних взаємозалежностей між предикативними частинами. Різновид семантико-синтаксичної взаємозалежності визначають предикативні частини, об'єднані не довільно, а змістовими єдностями, що виражають зв'язки між явищами дійсності й формують комунікативну довершеність. Для таких складносурядних речень характерна розгорнута система семантико-синтаксичних взаємозалежностей, у вираженні якої можна спостерігати різнопланові елементи реченнєвої структури. Сурядний зв'язок

передає різноманітні часові, протиставні й розділові відношення, позначає обставинні логічні відношення тощо. Деякі граматикизовані елементи можна приєднати до сурядних сполучників і утворити нестійкі сполучникові поєднання *і тому, а тому, і через те, і все ж, але тільки*, що характерні для складносурядних речень закритої структури [Вихованець, 1993, с. 299, 309], напр.: *Дзеркало було велике, але Фріц – більший, і тому повністю він там не вміщався* (С. Андрухович); *Бо справа не в суті цих наказів, а в тому що ти їх даєш* (С. Андрухович); *Свічі освітлюють кілька облич, викарбовують на них глибокі зморшки, утрирують вирази, і тому, наче надолужуючи це, темнішими обрисовуються потилиці й впливають із темряви волохаті силуети багатьох людей* (Б. Антоненко-Давидович); *Що-правда, вони ще не звикли до таборових умов, а тому й думки їхні весь час линуть до далекої Рязанської області, до своїх домівок і кривних...* (Б. Антоненко-Давидович)⁵⁵. Такі конструкції створюють похідні форми парадигми невластне-єднальних речень, єднальне значення яких ускладнено відтінком часової послідовності, причиново-наслідкової та умовно-наслідкової взаємозалежностей.

Формально-синтаксичну організацію складносурядних речень увиразнюють формальні ознаки цих конструкцій, до яких належать сполучниковий і безсполучниковий зв'язок предикативних частин, кількісний їхній склад (лише дві предикативні частини за закритого сурядного зв'язку і необмежена їхня кількість за відкритого сурядного зв'язку) та особливості синтаксичної будови предикативних частин [Там само. С. 297]. Сполучниковий і безсполучниковий зв'язки формують два варіанти складносурядних єднальних речень, де сполучникові і безсполучникові засоби вираження сурядності орієнтовані на формально-синтаксичну структуру речення, і виражають формально-синтаксичну взаємозалежність, напр.: *Встаю у ніч – І тиша...* (П. Мах); *Заснула ніч на теплому тумані, І спить роса на житньому стеблі* (О. Богачук); *Нерестяться в хмарах блискавиці, Ліс принишк – увесь заголубів* (О. Богачук); *Розлетілись роки, розчахнулася доля...* (І. Драч). Сурядний синтаксичний зв'язок визначає кількість предикативних частин у складносурядних реченнях відкритої структури, напр.: *...а дощ періщить, а громи гуляють, а вітер розходивсь...* (Г. Яструбецька); *Земна півкуля брижилась од жару, і півдуші ті спогади приспали, і півсебе услід за сном пішло*

(В. Стус); *А десь витьохкують же солов'ї, І соняхи цвітуть, і небо голубіє* (Л. Назарчук).

Складносурядне речення утворюють формально однотипні предикативні частини, напр.: *Я знаю тут усіх, і знають мене всі* (Л. Костенко); *Чийсь день по каплі скапує з весла, І пучаються на руках маленькі діти* (Л. Назарчук); *...під сонцем жито половіє, і льон свої блакитні вії розплющує в достигле літо* (І. Чернецький) (складносурядні речення сформовані з двох простих двоскладних речень) або різнотипні, напр.: *Ішов довго, і поступово вогонь розширювався, яскравів, набирив червоного тону...* (Є. Гуцало); *Отже, їх треба повернути назад, і вони зміцнять головний полк* (В. Малик); *В чії очі заглянеш, і хто зігріє твою стару кров у довгі зимові ночі?* (В. Малик); *До Білгорода під їжджала попереду свого обозу, і міст через Ірпінь першими перейшли шість білих волів...* (П. Загребельний) (складносурядні речення представлені односкладними й двоскладними реченнями).

З формального погляду основна диференційна ознака складносурядних конструкцій – граматична взаємозалежність одного предикативного центра від іншого, тобто граматична рівноправність предикативних частин. Домінантним критерієм виокремлення складносурядних речень із усього загалу складних конструкцій є сурядні сполучники, що оформлюють різні типи сурядного зв'язку. У формально-граматичній структурі складносурядного речення асемантичні сполучники виражають сурядний зв'язок, у семантико-синтаксичній структурі речення вони не мають функційного навантаження. І. Р. Вихованець наголошує: «Одну з формальних ознак складносурядного речення становить наявність у його структурі асемантичних сполучників» [Там само. С. 298]. Асемантичні сполучники поєднують предикативні частини у складносурядних реченнях, виражають сурядний зв'язок, а семантико-синтаксична взаємозалежність і формально-синтаксична взаємозалежність виражені граматичними формами компонентів реченнєвих конструкцій і лексичним оформленням предикативних частин. Із сурядних сполучників типовими асемантичними сполучниками вважають єднальні сполучники *і* (*й*), *та* (у значенні *і*). Зокрема, причиново-наслідкова взаємозалежність виражена не асемантичним сполучником *і*, який поєднує предикативні частини, а семантичним наповненням предикативних центрів і відповідною

структурною організацією складових частин складносурядного речення. Семантичні сполучники поділяють на зіставні, протиставні, розділові та градаційні [Вихованець, 1993, с. 302–304; Грищенко, 2007, с. 627–628; Христіанінова, 2014, с. 173]. Єднальні сполучники маркують єднальні семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами у складносурядному реченні. Для цих відношень властивий узагальнений семантичний зміст, що зумовлює їхнє формально-синтаксичне спрямування [Вихованець, 1993, с. 310; Городенська, 2010, с. 54]. Єднальні сполучники поєднують сурядним зв'язком предикативні (сурядні) частини, тому між ними сформована темпоральна взаємозалежність (зі значенням одночасності, часової послідовності), причиново-наслідкова та умовно-наслідкова взаємозалежність, тобто модифікації залежностей, властиві складнопідрядним реченням із підрядними причини та умови. На думку К. Г. Городенської, у єднальних сполучників, передусім власне-єднальних *і*, *й*, *та* (у значенні *і*), порушено узвичаєну для інших груп сурядних сполучників кореляцію між їхньою формально-синтаксичною та семантико-синтаксичною функціями [Городенська, 2010, с. 55]. У формально-синтаксичній структурі семантичні сполучники визначають сурядний зв'язок між взаємозалежними предикативними частинами складносурядного речення.

У складносурядних реченнях розрізняють фіксований і вільний порядок розташування предикативних частин [Грищенко, 2007, с. 627; Христіанінова, 2014, с. 175–176]. Вільний порядок частин уможливує зміну порядку предикативних частин, і це не впливає на загальну семантику реченнєвої структури, пор.: *І наш будинок доживав, і доживала тьотя Катя* (І. Жиленко) – *І доживала тьотя Катя, і наш будинок доживав*; *Я знаю тут усіх, і знають мене всі* (Л. Костенко) – *Знають мене всі і я знаю тут усіх*. Фіксований порядок предикативних частин зумовлює їхня формально-синтаксична організація, напр.: *...шторми ревуть, розтворюючи кораблі, а тут така тиша...* (О. Гончар); *...Стоїть сторозтерзаний Київ, і двісті розіп'ятий я* (П. Тичина); *Степан сів у люльку, Катерина – на задне сидіння* (В. Шкляр); *Мурахи стали страхіливими велетенськими істотами, <...> а грудочки – непривітними горами* (Є. Гуцало) або на смислове навантаження складових частин, напр.: *У ній [заяві] підтверджувалася не тільки рішучість Києва приєднатися до*

договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), а й готовність Вашингтона і Москви надати гарантії безпеки нашій країні у вигляді низки власних зобов'язань («Дзеркало тижня», 2009); До того ж сьогодні в Курайвці великий концерт, а таку подію Віктор навряд чи пропустить (О. Гончар). Формально-синтаксична взаємозалежність між складовими предикативними частинами з фіксованим порядком частин ґрунтується на фіксації послідовного перебігу кількох дій або станів як реалізації відповідних ситуацій.

Аналіз формально-синтаксичного аспекту складносурядних речень, наголошує Р. О. Христіанінова, має враховувати ще одну визначальну їхню формально-граматичну й семантико-синтаксичну характеристику – спосіб оформлення незалежної предикації [Христіанінова, 2014а, с. 176], яку вона вперше виокремила в дослідженнях складнопідрядного речення [Христіанінова, 2012]. Дослідниця констатує, що спосіб оформлення предикації характеризує особливості процесу творення складних речень і дає змогу виділити два різновиди складносурядних речень: 1) складносурядні речення, утворені на основі поєднання кількох предикативних частин, що передають усвідомлені до моменту мовлення й пов'язані між собою певними відношеннями ситуації, тобто такі речення фіксують результат мисленнєвих дій (типові складносурядні речення). Предикативні частини цих речень поєднують єднальні, протиставні, зіставні, розділові та градаційні сурядні сполучники; 2) складносурядні речення, утворені на основі приєднання другої предикативної частини, що виражають усвідомлені дії, процеси тощо (окремий специфічний тип складносурядних речень) [Христіанінова, 2014а, с. 176–177]. Предикативні частини першого типу складносурядних речень поєднують єднальні, протиставні, зіставні, розділові та градаційні сурядні сполучники представлені також безсполучниковими конструкціями, напр.: *І ти смієшся, й даль ясній, І серце б'ється, як в огні, І вид пречистої надії Стоїть у синій глибині* (М. Рильський); *Річки ясні жемчужились, Шуміли і пливли, Лани зливались з луками, Пахтіли і цвіли* (О. Олесь). Предикативні частини другого типу складносурядних речень об'єднують приєднувальні сполучники *та й, причому, а також*, напр.: *Не ті нині часи, та й інструментарій американського «втручання» тут мінімальний* («Дзеркало тижня», 2009); *Нині загальна аполітичність*

інколи розбавляється гострими треками, та й ті звучать «езопо-вою мовою» («Молодь України», 2009); Трансильванія взагалі пахла нафтою, та й усе на світі пахло нею (Ю. Андрухович); Поки ж ідеться про п'ять ДКС, причому й тут плани підвисають («Дзеркало тижня», 2014). Формально-синтаксичний аспект таких конструкцій виражає взаємозалежність між предикативними частинами, а семантико-синтаксичний – взаємозалежність.

Отже, у складносурядних реченнях варто виокремлювати семантико-синтаксичну взаємозалежність і формально-синтаксичну взаємозалежність між складовими предикативними частинами. Семантично елементарні складносурядні речення сформовані з двох взаємозалежних предикативних частин, формально елементарні складносурядні конструкції – з двох взаємозалежних. Для формально і семантично елементарних складносурядних речень характерне вираження лише однієї взаємозалежності / взаємозалежності. Виявлені функційні особливості семантико-синтаксичної взаємозалежності і формально-синтаксичної взаємозалежності вияскравлюють корелятивність / некорелятивність функційно-семантичних і структурно-синтаксичних ознак складносурядних речень та відкривають перспективу глибшого пізнання і осмислення способів формування складносурядних структур.

5.2. Система семантико-синтаксичних взаємозалежностей у складносурядному реченні

У складносурядному реченні семантико-синтаксична взаємозалежність має три різновиди: 1) темпорально-темпоральна семантико-синтаксична взаємозалежність; 2) причиново-наслідкова семантико-синтаксична взаємозалежність; 3) умовно-наслідкова семантико-синтаксична взаємозалежність. За основу розмежування різновидів семантико-синтаксичних взаємозалежностей узято семантичне наповнення складових предикативних частин складносурядного речення і на цій підставі простежено регулярність співвідношення семантики предикативних частин із відповідним сполучником.

Предикативні частини в складносурядних реченнях, що виражають темпоральну, причиново-наслідкову й умовно-наслідкову семантико-синтаксичні взаємозалежності, поєднані асемантичними сполучниками *і* (*й*), *та* (у функції *і*)⁵⁶, мають відмінну від складносурядних речень із семантичними сполучниками синтаксичну організацію. Асемантичні сполучники лише з'єднують сурядні частини, вираження семантико-синтаксичних взаємозалежностей припадає на складники складносурядного речення. Семантико-синтаксичні взаємозалежності сформовані структурними типами предикативних частин і їхнім семантичним наповненням. Наявність темпоральної взаємозалежності характерна для складносурядних конструкцій, а вираження причиново-наслідкової й умовно-наслідкової взаємозалежностей – вторинне, оскільки вони репрезентують трансформаційні стосунки між складносурядними і складнопідрядними реченнями. За спостереженнями І. Р. Вихованця, «У синтаксичній системі сучасної української мови наявні численні перетини семантико-синтаксичних відношень у складносурядному і складнопідрядному реченнях і семантико-синтаксичних відношень у безсполучниковому складному реченні з недиференційованим синтаксичним зв'язком. Семантико-синтаксичні відношення в безсполучникових складних реченнях іноді ускладнені різноманітними семантико-стилістичними нашаруваннями. <...> На типові для складносурядних речень семантико-синтаксичні відношення іноді нашаровуються відношення, транспоновані зі структури складнопідрядних речень (причинові, наслідкові, умовні та інші). У цьому виявляються дериваційні зв'язки різновидів складного речення» [Вихованець, 1993, с. 285, 299].

У складносурядних реченнях з причиново-наслідковою і умовно-наслідковою залежностями єднальне значення асемантичного сполучника *і* ускладнено семантикою причиново-наслідкової і умовно-наслідкової зумовленості. Такі речення мають переважно закриту структуру. А. П. Загнітко вважає, що приєднання до речень закритої структури третьої та наступної частин не створює розширення єдиного змістового цілого, а зумовлює витворення інших семантичних відношень і трансформацію речення зі складного у складне ускладнене речення [Загнітко, 2011, с. 659]. Значеннєві відтінки у взаємозалежних предикативних частинах виражені за допомогою

семантики предикативних частин, форм дієслів-присудків: ... *Чайка черкнула – І тріснула тиша* (О. Богачук); *Зоря зійшла вгори – і її далеким світлом загорівся його погляд...* (Є. Гуцало) – присудки в складових частинах виражені формою минулого часу доконаного виду; *А він [пролісок] уже прокинувся, Зашелестів – і шкіриться зима* (О. Богачук); *А попустить трохи – і маси розкіш вибору...* (Г. Яструбецька) присудки в складових частинах виражені формами минулого і теперішнього часу, доконаного і недоконаного виду.

Систематизація семантико-синтаксичної взаємозалежності на темпорально-темпоральну, причиново-наслідкову та умовно-наслідкову дозволить з'ясувати особливості структури складносурядних конструкцій.

5.2.1. Темпорально-темпоральна взаємозалежність

Темпоральна семантико-синтаксична взаємозалежність зафіксована в складносурядних реченнях як семантичному різновиді єднальних складносурядних речень. Основу цих речень формує семантика часової симетрії (репрезентація подій предикативних частин, що паралельно відображають одночасні події) або часової асиметрії (неповний паралелізм подій предикативних частин, що виражають неоднотимну реалізацію ситуацій). У таких конструкціях А. П. Загнітко розмежував: «1) єднально-перелічувальні, 2) єднально-поширювальні, 3) єднально-результативні та інші відношення» і наголосив: «Диференційними ознаками цих відношень виступають різні сполучники, нерівнорядні співвідношення модально-часових і способових форм дієслів-присудків, типізовані лексичні елементи» [Загнітко, 2011, с. 663].

У структурі складносурядного речення темпорально-темпоральна взаємозалежність виражає:

а) одночасність, паралельність перебігу дій, процесів, станів, позначену вищо-часовими формами дієслова, напр.: *Літо бабине тобі фату снує, І вінок плете осінній ранок* (Л. Назарчук); *Шумлять кругом і вороги і друзі, І в душу лізуть рідні і чужі* (М. Рильський); *А з-над озер тумани сонні Бредуть ліниво, як воли, І дід вусатий на ослоні Плете із лика постолі* (О. Богачук); *І летять-летять*

в небі журавлі, І дзвенить дзвінок Хлопчику малому (А. Малишко) (присудок виражений формами теперішнього часу, недоконаного виду); Гнідий кінь ступав поміж дубів, і хлопець із дівчиною раз у раз нахилили голови та відводили руками гілля (Є. Гуцало); І кожен усміхався, і кожен щось питав (Л. Костенко); На кожній гілці сиділо по білій пташці, і пташки співали (Г. Пагутяк) (присудок виражений формами минулого часу, недоконаного виду);

б) послідовність вираження перебігу дій, процесів, станів, передану різноманітними комбінаціями видо-часових форм і комунікативним вираженням предикативних центрів: *Очі примружила, і в вузьких щілинах зіниці поблискують палахкотючими вуглячками* (Є. Гуцало); *У ранню ж осінь впали стиглі весни, І пахне, пахне незбагненно трепетна земля* (І. Вихованець); *І ми удвох зустрілися і хлюпали цікавістю очі посеред поля нашої зустрічі...* (Л. Назарчук).

У складносурядних реченнях із семантикою одночасності перелічуваних явищ, процесів, подій, предикативні частини об'єднані спільним часовим значенням, а в тих, що означають часову послідовність, предикативні частини виражають послідовний перебіг явищ, процесів, подій та ін. За особливостями будови і граматичного значення ці конструкції варто вважати складносурядними реченнями однорідного складу предикативних частин.

Темпорально-темпоральна взаємозалежність між предикативними частинами на противагу темпоральній залежності в складно-підрядному реченні має двобічний вияв і семантичну симетрію. Семантична часова симетрія виявлена повно чи частково у функціях елементарних сурядних частин, об'єднаних «загальним значенням темпоральності» [Вихованець, 1993, с. 311]. Повна часова симетрія властива складносурядним реченням із предикативними частинами, що виражають одночасність, напр.: *Соне сомами дно старого Світязя, І хвиля киглиться, як чайка, по весні* (Л. Назарчук); *Літо бабине тобі фату снує, І вінок плете осінній ранок* (Л. Назарчук); *Зима стоїть персидська, як бузок, і жоден птах її не хилитає* (Л. Костенко); *Ви йшли по згарищах, вповзали в чорні вирви, І вимах вибухів Вам обпікав лице* (М. Бажан). Часткова часова симетрія властива складносурядним конструкціям, предикативні частини яких виражають значення часової послідовності, напр.: *Мене тут мати красенем зростила, І звідси стежка у світи веде* (Л. Назарчук); *Ти*

краще сльозину зітри, *І я тебе в спогад покличу* (П. Мах); *На луз лягло благословіння снігу – Хитливий переплив і перелив сніжсин, – І я мовчу, немов читаю книгу Великих, тихих, лагідних тайн* (М. Бажан); *А виріс димар смертоносним кадилом, І стало Майданеком зватися воно* (О. Богачук). Предикативні частини в складносурядних реченнях із семантико-синтаксичною темпорально-темпоральною взаємозалежністю поєднані як єднальними сполучниками **і**, (**й**), **та** (у значенні **і**), так і безсполучниковим зв'язком. Л. А. Булаховський вважав особливістю української мови те, що сполучник **та** може функціонувати у значенні **і**, та наголошував, що в єднальній функції цей сполучник близький своїм значенням до **і**, але не зовсім тотожний із ним [Булаховський, 1977, с. 499]. Сполучник **та** (у значенні **і**) виразніше передає паралелізм тривання дій, процесів, станів і переважно поєднує дві предикативні частини, напр.: *І спересердя Хмари хтось Прогупує, Та гнівно ляскають Білясті батоги* (В. Стус); *...і понесла луна козацьке слово та річка швидко човен понесла* (В. Стус); *І день дзвенить, як дзвін при шії вівці, Та довготканий виповза потік, Показуючи сонцю роздвоєний язик* (П. Мовчан); *Синам – батьківські полишать пороги, Та буде небо їм світить батьківське* (А. Мойсієнко); *Покладіть отут м'яти, Та хай тополя шелестить* (П. Тичина). Сполучник **та** також може поєднувати більше, ніж два предикативних складники, напр.: *Та вродили верби, та зацвіли раки, та поспіли в'юни* (Є. Гуцало). І. І. Слинько вважав, що для сполучника **та** це менш типове, ніж для сполучника **і** [Слинько, 1994, с. 606]. Зрідка у цій функції виявлено також сполучники **а**, *а може бути, а можливо*, напр.: *А темна ніч узори сині пише, А гості веселяться, А чарки круг столу ходять...* (М. Рильський); *Може, він вам сам думав допомогти, а можливо, він ще вам запропонує допомогу* (У. Самчук).

Складносурядні речення з темпорально-темпоральною взаємозалежністю належать до речень відкритої структури. Їм властиві такі формально-синтаксичні ознаки: 1) необмеженість сурядного ряду; 2) сполучниковий і безсполучниковий зв'язки. Предикативні частини, що виражають темпорально-темпоральну взаємозалежність, мають вільний порядок розташування, пор.: *Бринить деінде безголовий сонях, І скирта-дума у сніги пливе* (М. Вінграновський) → *Скирта-дума у сніги пливе і бринить деінде безголовий*

сонях; *І українцем я живу В краю Шевченка і Богдана, І європейцем я живу В краю Шевченка і Богдана* (П. Мах) → *І європейцем я живу В краю Шевченка і Богдана, І українцем я живу В краю Шевченка і Богдана*; *Шуміло неподалік море, і вся ніч рівно шуміла дощем...* (О. Гончар) → *Вся ніч рівно шуміла дощем, і шуміло неподалік море*. До варіантів цих конструкцій належать єднальні складносурядні конструкції з фіксованим розташуванням предикативних частин. У другій предикативній частині таких складносурядних речень наявний компонент, виражений займенниковими словами (*він, сам, той, цей* і под.), залежний від окремого компонента першої предикативної частини, напр.: *...хтось невидимим смичком провів по синьому піднебессі, по білих хмарах, і вони забриніли, як скрипка* (М. Стельмах); *Ось уже третій тиждень валяється там та гелетка жита, і ніяк його не змолоти* (У. Самчук); *Мов королева, возсідає Вірунька десь аж у піднебессі цеху, десь там торкає пальчиками залізу гриву свого велетня крана, і він, покірний найменшому її порухові, пересувається куди треба...* (О. Гончар). Різні займенникові форми у другій предикативній частині свідчать про нерівноправність частин і виключають трансформаційні можливості, що властиві складносурядним конструкціям із причиново-наслідковою і умовно-наслідковою взаємозалежностями. Тісніше об'єднання частин також зумовлене неповнотою другої частини, напр.: *Душа лягає на папір, І сонце – в серці щохвилино...* (П. Мах); *Телефону боялися всі, і вона так само* (Г. Пагутяк) або наявністю в першій предикативній частині спільного для всіх складових частин компонента: *Інакше плачуть хмари і стогне буйний вітер* (П. Тичина); *Інакше гнуться лози і жураються тумани* (П. Тичина).

Семантико-синтаксична ознака складносурядних конструкцій із темпорально-темпоральною взаємозалежністю складових предикативних частин виражає єднальні взаємовідношення. Предикативні складники частин поєднані єднальними сполучниками *і (й), та* (у значенні *і*), *і ... і, та ... та, ні ... ні, ані ... ані*, напр.: *Шумлять щасливі води, І грає вітер навкруги, І голуби ясної вроди Черкають неба береги* (М. Рильський); *Залежно від погоди смужечка вужчала або ширишала, і темна лінія обрію або ж наближалася до верхньої перекладки рами, або ж віддалялася...* (П. Загребельний); *Стоять сухі кукурудзи, й сухе волоття суше просо* (М. Вінграновський);

І спересердя Хмари хтось Прогупує, **Та** гнівно ляскають Білясті батоги (В. Стус); Підвівся зашмарований козак, дівчатам крикнув щось – **та** зміла хвиля і понесла луна козацьке слово, **та** річка швидко човен понесла (В. Стус); **Ні** серце не лопне, **ні** вибухне біль (В. Стус); Досі **ані** РПЦ не визнала, <...> **ані** навіть Українська держава не ухвалила офіційного акта про реабілітацію церкви («Дзеркало тижня», 2010). Функційним еквівалентом єднального сполучника **ні** ... **ні** слугує сполучник **ні** ... **ані**, що реалізує єднальні семантико-синтаксичні відношення з підсилювальним відтінком, напр.: **Ні** сестра сьогодні не прийшла, **ані** брат до нього не прийшов. Характеризуючи співвідношення складносурядних речень на основі ускладнення сполучних засобів, Н. В. Гуйванюк зазначала: «Суттєві відтінки в «пропозиційне значення» функтива вносить другий сполучниковий компонент, яким є різні підсилювальні частки, що <...> є одним із засобів актуалізації тих чи інших референтних значень. У ролі другого сполучникового елемента складносурядних речень вживаються, зокрема, власне частки *же* (ж), *аж*, *тільки*, *лише*, *лиш*, *лишень*, *навіть*, *от*, *ось* і под., а також деякі займенники (наприклад, *все*) та прислівники (*вже*, *тоді*, *тому*, *навіпаки*, *скоріше* і под.)» [Гуйванюк, 1999, с. 158]. Подібну думку висловлював К. Ф. Шульжук: «Для точнішого відтворення значеннєвих відтінків до сполучника *і* можна додавати прислівники, частки, модальні слова, які називають конкретизаторами» [Шульжук, 2004, с. 237].

Відтінок значення послідовності дії в загальне єднальне значення вносить другий сполучниковий компонент в одній із предикативних частин складносурядного речення, виражений поєднанням сполучника **і** з прислівниками:

а) **і тоді**, напр.: *Ось там раювали вони вдвох, купалися та пустували, бризкаючись морем одне на одного, і тоді він взяв її вперше на руки, і поніс із води, із слява прибою...* (О. Гончар); *...Родим <...> просто приставив його до стовпа і взявся до своєї роботи, і тоді Сивоок тихцем спробував підняти зброю, вхопився обіруч за чорну рукоять, похилив тяжке залізо на себе, смикнув догори і впав, накритий безжальним тягарем* (П. Загребельний); *Мовчазно сяйнула широка блискавка, видерла з п'ятьми біле, ніби мертве, жіноче обличчя над Сивооком, і лиш тоді він прокинувся назовсім і впізнав Ягоду коло себе, почув її зляканий, стривожений, заклопотаний шепіт...* (П. Загребельний); *Залишаються якісь грані, штрихи,*

нюанси, передані досить наближено, абстрактно, спрощено, **і тоді** вступає в дію закон запозичення (О. Рисак);

б) **і потім**, напр.: – Нечасє якось на полюванні познайомився з батьком, **і потім** вони часто ходили полювати разом (Ю. Дольд-Михайлик); А думати вже ніколи було, **і потім** землі, бачите, скілечки лишилось... (О. Довженко); Але ми пропустили реченець, **і потім** було вже пізно (В. Винниченко); – Є, звичайно, фабрики інструментів, але вони за попитом не встигають, **і потім** у них часто ще якість не та (О. Гончар);

в) **і після цього**, напр.: Жінка з робленою стоєю, млосно одкидала голову, тоді хвилювались трохи її груди, **і після цього**, вже переможно, з ледь помітною усмішкою, вона гуляла очима по студії... (Б. Антоненко-Давидович); – Годі, годі! – нарешті змилосердивившись, каже вона, **і тільки після цього** юний йог, дружнo перекинувшись, стає на ноги, з густо прилитою до обличчя кров'ю (О. Гончар); ...креснуло дівча й по нашому школярському гуртику карим своїм оком, **і одразу ж після цього** Настусин погляд, як і материн, пірнув кудись у степ... (О. Гончар).

За умови усунення другого сполучникового елемента, вираженого прислівником, асемантичний сполучник втрачає підсилювальний відтінок. У складносурядних реченнях із темпорально-темпоральною взаємозалежністю зв'язок між складовими частинами може бути сполучниковим і безсполучниковим. А. П. Загнітко слушно стверджує: «безсполучникові складні речення з часовими відношеннями між частинами можна віднести до таких, що прямують до складносурядних речень, але в силу формального неокреслення і невизначеності значення становлять площину потенційного вияву сурядності» [Загнітко, 2011, с. 658], пор.: *Палають огні при долині, І північ заходить...* (А. Малишко) → *Палають огні при долині, північ заходить*; *Я бачу інші небеса, І мука інша і краса Мене охоплюють ночами* (М. Вінграновський) → *Я бачу інші небеса, мука інша і краса Мене охоплюють ночами*; *Танцюють згуки на дзвіниці, І плаче дзвін, Ждучи мене з поля, з останнього бою* (П. Тичина) → *Танцюють згуки на дзвіниці, плаче дзвін, Ждучи мене з поля, з останнього бою*.

Отже, у складносурядних реченнях темпорально-темпоральна залежність сформована сполучником і та виражає одночасність або послідовність різноманітних подій.

5.2.2. Причиново-наслідкова взаємозалежність

Причиново-наслідкова семантико-синтаксична взаємозалежність зреалізована у складносурядних реченнях, у яких предикативні частини поєднані асемантичним сполучником **і** та його варіантами, напр.: *Мені щось наробила сила зла – **Й** наївність не угору – вниз росла* (І. Вихованець); *Я розпускала косу, і волосся вкривало мене аж до пояса* (Г. Пагутяк); *Знайомство з кімнатою шляхом обмацування приводить до поступового зменшення ефекту спотворення інших предметів, і зрештою сама кімната починає сприйматися правильно...* («Загальна психологія»).

Ці складносурядні речення споріднені зі складнопідрядними конструкціями, для них характерний фіксований порядок складових частин, між якими існує причиново-наслідкова взаємозалежність. У складнопідрядних реченнях виявлено причинову залежність, що виражає причину, і наслідкову залежність, що реалізує наслідок. У складносурядних конструкціях причина і наслідок двобічні, тому потрібно виділяти причиново-наслідкову взаємозалежність, що цілком має повний функційний вияв: перша виражає причину, друга – наслідок.

Для реалізації причиново-наслідкового значення, тобто коли **і** функціонує в значенні «і від того», «і тому», присудки в складових частинах репрезентовані різними формами, однак семантичне навантаження складових предикативних частин має чітке функційне вираження. У сурядній частині, що містить вказівку на наслідок, зафіксовано сполучник **і** з поєднанням прислівників, часток, модальних слів:

– **і тому**, напр.: *Але корабель не йшов на дно <...>, і тому він уперто гойдався на поверхні* (І. Багряний); *Але він не хотів бути Флобером, і тому роман його не писався* (Ю. Андрухович); *Я вмів слухати, і тому люди легко прихилиються до мене* (С. Андрухович); *...всі іони, створювані іонізатором за 1 с., переносяться електричним полем до електродів трубки протягом цього ж проміжку часу, і тому* *дальше збільшення напруги не приводить до зростання сили струму в газі* (Б. Будний);

– **і через те**, напр.: *Горобенко настроївся вже був до людського гомону, і через те його голос тепер залунав непотрібно високо й*

пронизливо... (Б. Антоненко-Давидович); Ніч накинута на них темне напинало, **і через те** Нестеренко і його кобила видаються здалека як велетенський силует чорного центавра (Б. Антоненко-Давидович); Але Соломон не відповідав, **і через те** «дискусія» зав'яла (І. Багрянний);

– **і від того**, напр.: Він стиснув на скронях долоні, **і від того** його біляве волосся наїжачилось угорі... (Б. Антоненко-Давидович);

– **і вже**, напр.: Відірвіть його від голки, від парусини, **і вже** Ягничка нема (О. Гончар); Підсів потім до механіка з Арктичної, **і вже** вони – як давні знайомі (О. Гончар); ...онук відомого злочинця поліційного коменданта фон Ф. – навіть «письменником зробився» **і вже** йому якусь там ворожу книжку в Києві навіть видали (Ю. Андрухович); Вона [осінь] теж даленіє і даленіє, **і вже** тільки кігтики спогадів дряпають мою душу (Л. Костенко); Вона [зима] закриває відкритість літа, **і вже** це повинно у щось вилитися (Т. Прохасько);

– **і отже**, напр.: ...вершиник уже був далеко, **і отже**, убійної сили свинцю бракувало (В. Савченко); Це ж до кожного треба добирати свій підхід, **і отже**, – скільки людей – стільки й різних важелів для впливу... (В. Савченко); ...Феодосія й під час кризи залишається улюбленим місцем відпочинку українців, **і отже**, ми рухаємося у правильному напрямі («Віче», 2010); За законом відбивання кут відбивання також дорівнює φ , **і отже**, кут між падаючим і відбитим променями дорівнює 2φ (М. Дідович); Тому спектр коливань однорідного кристала збігається зі спектром звукових хвиль, **і отже**, він неперервний, суцільний, без будь-яких заборонених коливальних частот (А. Косевич);

– **і ось**, напр.: Я ним не став, **і ось** вже стільки днів ми однокрило летимо (М. Вінграновський); Мову про ці кошти вели не один рік, **і ось** нарешті вдалося залучити їх до Тернопілля («Віче», 2010); У баладі «Тройзілля» дівчина вийшла заміж за іншого – **і ось** уже на весіллі «в Марусі головка злетіла» (С. Росовецький); Хтось написав нісенітницю, її двісті разів «перепостили» – **і ось** вона вже має статус громадської думки («Дзеркало тижня», 2012).

Складносурядні конструкції з причиново-наслідковою взаємозалежністю перебувають у дериваційних стосунках зі складно-підрядними реченнями, у яких виокремлено семантико-синтаксичні

залежності причини і наслідку. Ці конструкції становлять закриті структури, поєднані зі сполучником *і*. Причиново-наслідкову взаємозалежність у складносурядних реченнях виражає не сполучник *і*, а семантика предикативних частин. Конструкції з причиново-наслідковою взаємозалежністю предикативних частин належать до речень неоднорідного складу, оскільки це зумовлено особливостями лексичного наповнення з'єднаних частин.

5.2.3. Умовно-наслідкова взаємозалежність

Складносурядні речення, у яких виражено умовно-наслідкову взаємозалежність, трансформовані зі складнопідрядних речень із підрядними умови, пор.: *Якщо для такого довелось б підбирати наймення, то ліпшого й не вигадаси, аніж – Бутень* (П. Загребельний) → *Підбирай для такого наймення – і ліпшого не вигадаси, аніж – Бутень*; *Якщо тебе хтось чужий пантрує, то вже не втечеш* (В. Шкляр) → *Тебе хтось чужий пантрує – і вже не втечеш*; *А якщо зараз складемо зброю – то це вже на віки вічні* (В. Шкляр) → *Зараз складемо зброю – і це вже на віки вічні*.

Другий сполучниковий компонент, виражений прислівником *тоді*, вносить умовно-наслідковий відтінок у загальне єднальне значення, пор.: *Рибалки тамтешні виходять на нічний промисел з вогнями в човнах, і тоді рибки самі на тебе летять...* (О. Гончар) ← *Якщо рибалки тамтешні вийдуть на нічний промисел з вогнями в човнах, то рибки самі на тебе летять*. За трансформації формально-синтаксична структура складносурядного речення зазнає зміни, однак семантичне наповнення й характер вираження семантико-синтаксичної взаємозалежності між предикативними частинами незмінні.

Для таких складносурядних конструкцій властивий фіксований порядок складових частин, між якими існує умовно-наслідкова взаємозалежність, виражена не сполучником *і*, а лексичним наповненням предикативних частин. Для реалізації наслідкової семантики, тобто коли *і* функціонує в значенні «і внаслідок», «і внаслідок цього», форми присудків у складових предикативних частинах можуть бути різними, однак семантичне навантаження складових

предикативних частин зростає [Слинько, 1994, с. 606], напр.: *Вистачає придивитися до пейзажів – і все стає очевидним* (Ю. Андрухович); *Пройдиш понад валом – і почувши шепоти жагучі...* (О. Гончар); *Хай нам Бог допоможе у всьому – І молитвою ми вознесем Нашу віру у волю над все...* (П. Мах); *Базарна зникне комашня – І буде воленька в подобі...* (П. Мах).

Складносурядним реченням, у яких виражено умовно-наслідкову залежність, властиве своєрідне співвідношення формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного аспектів: між синтаксично рівноправними предикативними частинами виражена залежність, що властива складнопідрядному реченню, пор.: *Зустрів тебе, моя любове, – Й настала вічна мить з початком, тільки без кінця* (І. Вихованець) → *Зустрів тебе, моя любове, так що настала вічна мить з початком, тільки без кінця; Зanedужав, і його доглядала сестра...* (Є. Гуцало) → *Зanedужав, так що його доглядала сестра.*

Складносурядні конструкції з умовно-наслідковою залежністю є реченнями закритої структури зі сполучником *і*, утворені внаслідок дериваційних відношень з іншими різновидами речень.

ВИСНОВКИ

Створення типології семантико-синтаксичних залежностей в реченневих різнотипних структурах, визначення їхніх функційних особливостей – важливе завдання сучасного синтаксису. Дослідження семантико-синтаксичних залежностей спричинене потребою класифікувати та схарактеризувати типологічні залежності у структурі синтаксичних одиниць, виокремити субстанційні семантико-синтаксичні залежності в базових простих реченнях, з'ясувати специфіку вихідних предикатних семантико-синтаксичних залежностей у складнопідрядних реченнях, визначити похідні предикатні залежності в простих ускладнених реченневих конструкціях, вирізнити семантико-синтаксичні взаємозалежності у складносурядних реченнях.

У центрі проблематики залежностей ураховано синтез усіх аспектів речення (формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний, комунікативний), але в дослідженні обґрунтовано особливості організації семантико-синтаксичної структури реченневих конструкцій.

Реченню належить основне місце в системі синтаксичних одиниць. Як центральна одиниця синтаксису воно виконує найважливіші функції мови: комунікативну (мова як засіб спілкування) і когнітивну (мова як знаряддя пізнання і відображення дійсності, вираження думки). У реченні структуровано синтактичні одиниці нижчого рангу (синтаксеми, словосполучення). Зорієнтованість на формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти речення вможливила виокремити в його структурі синтаксичну залежність і диференціювати її відповідно до реченневих зразків на формально-синтаксичну і семантико-синтаксичну залежності.

Синтаксичні зв'язки і виокремлені на їхній основі компоненти реченневої конструкції становлять основу формально-синтаксичної організації речення. У двоскладних реченнях підмет і присудок є граматично взаємозалежними структурними компонентами.

Специфіка двобічної залежності полягає в поєднанні двох компонентів, які однаковою мірою передбачають один одного. Вона властива реченню незалежно від наявності інших формально-синтаксичних залежностей. На відміну від двоскладної формально-синтаксичної структури, репрезентованої підметом і присудком, односкладна формально-синтаксична структура представлена не диференційованим на підмет і присудок головним членом речення. В односкладних конструкціях предикативна взаємозалежність зреалізована в усіченому (згорнутому) вигляді. Другий головний член речення, співвіднесений із підметом або присудком, має нульову форму вираження.

У двоскладних та односкладних реченневих конструкціях виділено однобічну формально-синтаксичну залежність і сурядну взаємозалежність, що поєднує однорідні члени в межах простого речення. На противагу взаємозалежності та однобічній підрядній залежності сурядна взаємозалежність впливає на кількісний компонентний склад, оскільки поширює речення через уведення до його складу нових членів, однорідних у формально-синтаксичному плані, однак не змінює реченнєву структуру. Крім двобічної та однобічної формально-синтаксичних залежностей, у реченневих конструкціях наявні однобічна детермінантна і подвійна залежності. Синтаксична залежність між членами простого речення щодо своєї сутності споріднена із синтаксичними залежностями між частинами складного речення. Для простого речення характерна предикативна двобічна залежність (взаємозалежність), для складного речення – вихідна предикатна семантико-синтаксична залежність. Периферію простого речення становить підрядний зв'язок (однобічна підрядна залежність).

Специфіка формально-синтаксичних залежностей і компонентний склад реченневих конструкцій є основними диференційними формальними показниками простого і складного речень. До них належить і характер синтаксичних зв'язків. Усі складники зумовлюють особливості формально-синтаксичної організації простого і складного речень та достатні для виокремлення простої або складної реченнєвої конструкції. Внутрішні різновиди простого і складного речень формують засоби вираження синтаксичних зв'язків, специфіку оформлення компонентного складу конструкції, порядок

їх розташування. Відмінність між семантико-синтаксичною і формально-синтаксичною структурами полягає в асиметрії двох рівнів речення, виокремлених за різновидами формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної залежностей.

Семантико-синтаксичний рівень реченнєвої конструкції дає змогу простежити особливості семантичного вираження компонентів речення та співвідношення форми й змісту в кожному конкретному випадку. Семантико-синтаксична залежність відмінна від сполучуваності, дистрибуції, валентності та інтенції.

Спільним для формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної залежностей у реченні є вказівка на синтаксичні ознаки того компонента, який вони визначають: члена речення, виділеного за синтаксичною ознакою, і субстанційного компонента, схарактеризованого за семантико-синтаксичною ознакою, але на підставі синтаксичної ознаки.

Структурна організація простого семантично елементарного речення і його компонентів зумовлена передусім семантикою предиката і його здатністю формувати семантико-синтаксичну залежність. Від реченнєвотвірних властивостей предиката залежить не тільки структурна організація речення і його компонентів, але і їхня семантична характеристика. У системі мови предикатні синтаксичні одиниці – це компоненти речення із семантикою ознаки. У реченнєвих конструкціях вони виражені дієсловами, прикметниками, прислівниками, числівниками. На відміну від предикатних непередикатні одиниці є залежними субстанційними компонентами з предметним значенням. Семантичні ознаки непередикатних імен ґрунтуються на субстанційності (реальній предметності) позначуваних ними об'єктів.

Предикат – визначальний компонент семантичної структури речення. Це засвідчує відмінність семантико-синтаксичної і формально-синтаксичної структури речення. У формально-синтаксичній структурі речення підмет і присудок – взаємозалежні члени речення, пов'язані предикативним зв'язком, а другорядні члени речення предметного значення залежать від присудка. Семантичну структуру простого елементарного речення утворюють предикатно-субстанційні відношення. Вона відмінна від формально-синтаксичної структури тим, що всі синтаксеми, навіть синтаксема у формально-синтаксичній позиції підмета, залежать від предиката-присудка.

У розмежуванні субстанційних семантико-синтаксичних залежностей вихідним принципом слугують три основні класи предикатних одиниць: 1) предикати дії; 2) предикати процесу; 3) предикати стану. Предикати стану охоплюють предикати всеохопного стану, предикати якісного стану, предикати кількісного стану та предикати стану-відношення.

На основі двох рівнів – семантико-синтаксичного і формально-синтаксичного вирізнено два функційні типи залежностей: семантико-синтаксичну і формально-синтаксичну. Перший тип характеризує семантико-синтаксичну структуру речення, другий організовує формально-синтаксичний аспект речення.

Субстанційні семантико-синтаксичні залежності зреалізовані в простому семантично елементарному реченні. Вони мають такі різновиди: агентивна залежність; залежність суб'єкта процесу; залежність суб'єкта стану, яка об'єднує залежність суб'єкта всеохопного стану, залежність суб'єкта якісного стану, залежність суб'єкта кількісного стану, залежність суб'єкта стану-відношення; об'єктна семантико-синтаксична залежність; адресатна семантико-синтаксична залежність; інструментальна семантико-синтаксична залежність та локативна семантико-синтаксична залежність. Ці різновиди субстанційних семантико-синтаксичних залежностей зумовлені предикатами різних семантичних класів і виражені синтаксемами у різних відмінкових та прийменниково-відмінкових варіантах.

Предикати дії вмотивовують агентивну семантико-синтаксичну залежність. Функційне оточення предикатів дії – субстантивні компоненти, що перебувають у семантико-синтаксичній залежності від конкретного предиката. Семантичний потенціал предикатів дії визначає відповідну кількість предметних компонентів і впливає на їхню значеннєву диференціацію. Агентивна семантико-синтаксична залежність властива реченнєвим структурам із предикатами дії таких моделей: $S + P_{v(act)}$, $S + P_{v(act)} + O$, $S + P_{v(act)} + O + L_4$, $S + P_{v(act)} + O + Ad$, $S + P_{v(act)} + O + I_{ac}$, $S + P_{v(act)} + Ad + O + I_{ac}$, $S + P_{v(act)} + L_1 + L_2 + L_3$, $S + P_{v(act)} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$, $S + P_{v(act)} + O + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$, $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$, $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$.

Семантико-синтаксичну залежність суб'єкта процесу зумовлюють дієслівні предикати на позначення процесу в конструкції $S + P_{v(pr)}$, за винятком деяких предикатів процесу (процес чекання), що

утворюють конструкцію $S + P_{v(pr)} + O$, та предикати процесу-локативності в конструкції $S + P_{v(pr)} + L$. Семантико-синтаксична залежність суб'єкта процесу визначає істоту або предмет, що не створює процес, не спричинює його перебігу, а є його пасивним носієм. Лексичний діапазон вираження семантико-синтаксичної залежності суб'єкта процесу досить широкий.

Семантико-синтаксичну залежність суб'єкта стану визначають предикати стану, що в предикатній системній організації становлять своєрідну групу, пов'язану із синтаксичними та морфологічними ознаками, у конструкціях $S + P_{v(st)}$, $S + P_{v(st)} + O$, $S + P_{adv(st)}$, $S + P_{adv(st)} + O$, які, крім суб'єктної залежності, іноді здатні мати об'єктну залежність.

Семантико-синтаксичну залежність суб'єкта всеохопного стану зумовлюють предикати, що позначають: 1) пору року; 2) часовий проміжок доби; 3) стан природи і функціонують у конструкції $P_{v(all-ar)}$. Імплицитне вираження семантико-синтаксичної залежності суб'єкта всеохопного стану з такими предикатами більшою мірою є семантичним явищем, ніж морфологічним. Реченнєві конструкції з нульовим вираженням семантико-синтаксичної залежності суб'єкта всеохопного стану мають синонімічні типи із предикатами тотожної семантики, у яких спостерігаємо експліцитне вираження суб'єктної семантико-синтаксичної залежності.

Семантико-синтаксичну залежність суб'єкта якісного стану вмотивовують предикати якісного стану, семантика яких виражає постійну ознаку предмета, цілісність, відносну незмінність. Залежність суб'єкта якісного стану виражена субстанційними синтаксемами, що мають ознаку власне-предметності, і наявна в реченнєвій конструкції $S + P_{adj(qual.st)}$.

Залежність суб'єкта кількісного стану охоплюють відповідно залежності суб'єкта означено-кількісного стану, суб'єкта кількісного вікового стану і суб'єкта неозначено-кількісного стану в конструкції $S + P_{num(quant.st)}$.

Семантико-синтаксичну залежність суб'єкта стану-відношення зумовлюють предикати стану-відношення, виражені прислівниками та прикметниками вищого та найвищого ступенів. Вона поширена переважно на назви істот, рідше – предметів і зреалізована в конструкціях $S + P_{adv(st-rel)} + O$ і $S + P_{advj(st-rel)} + O$.

Об'єктна залежність співвіднесена з прислівним керованим дургорядним членом. Вона є найпоширенішою серед субстанційних залежностей і разом із суб'єктною залежністю посідає центральне місце в структурі простої семантично елементарної конструкції. Її зумовлюють предикати різних семантичних груп у реченнєвих конструкціях таких моделей: $S + P_{v(act)} + O$; $S + P_{adj(st)} + O$; $S + P_{adv(st)} + O$; $S + P_{v(act)} + O + L$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + L$; $S + P_{v(act)} + O + Ad$; $S + P_{v(act)} + O + I_{ac}$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{ac}$; $S + P_{v(act)} + O + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$.

Функційною особливістю адресатної семантико-синтаксичної залежності в базових синтаксичних конструкціях із дієслівним предикатом є те, що адресат виражений переважно іменниками – назвами конкретних осіб. Вона підпорядкована лише предикатам дії, що істотно впливають своїм значенням на семантико-синтаксичний вияв адресатної залежності. У сучасній українській літературній мові адресатна залежність представлена в реченнєвих конструкціях таких моделей: $S + P_{v(act)} + Ad$; $S + P_{v(act)} + O + Ad$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{ac}$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{adj(st)} + O + Ad$.

Інструментальну семантико-синтаксичну залежність реалізує інструментальна синтаксема, породжена семантичними особливостями опорного дієслівного предиката дії. Вона представлена синтаксемами зі значенням знаряддя дії в конструкціях $S + P_{v(act)} + O + I_{ac}$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{ac}$, а зі значенням засобу дії – у конструкціях $S + P_{v(act)} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$.

Локативна залежність виражена компонентами з предметним значенням, що окреслюють місцеперебування, вихідний і кінцевий пункти руху та шлях руху. Її зумовлюють три розряди предикатів: статичні, процесу та акціональні. Статичні предикати реалізують експліцитну локативну залежність, предикати процесу та акціональні предикати – експліцитну / імпліцитну локативну залежність. Сукупність усіх функційних позицій локативної семантичної залежності реалізовано в конструкціях таких моделей: $S + P_{v(pr)} + L$; $S + P_{v(act)} + L_1 + L_3$; $S + P_{v(act)} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_{v(act)} + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$.

Семантичне ускладнення субстанційних семантико-синтаксичних залежностей сталося внаслідок об'єднання суб'єктних і об'єктних та суб'єктних й інструментальних залежностей.

Кожний ярус структури складного речення ґрунтується на відповідних типах залежностей між частинами. Складнопідрядні речення – один із найпоширеніших типів речень за структурно-семантичними та кількісними ознаками. Система семантико-синтаксичних залежностей у складнопідрядних реченнях досить об'ємна.

У складнопідрядних конструкціях вихідні предикатні семантико-синтаксичні залежності об'єднують темпоральні, причинові, допустові, порівняльні, наслідкові семантико-синтаксичні залежності, семантико-синтаксичні залежності мети, умови, відповідності / невідповідності. Сполучники підрядності реалізують семантико-синтаксичні залежності між підрядною і головною частиною.

Темпоральна залежна підрядна частина складнопідрядного речення окреслює означену або неозначену тривалість часу, фази перебігу явищ, одночасність або різночасність тощо. Залежну підрядну частину з темпоральною функцією приєднують до головної: 1) спеціальні сполучники, сполучні слова, що використовують для оформлення зв'язку між підрядною і головною частиною; 2) видочасові форми предикатів. Темпоральна семантико-синтаксична залежність у складнопідрядному реченні формує підрядні частини трьох різновидів: 1) залежна підрядна частина, що вказує на час дії або стану, про які повідомлено в головній частині; 2) залежна підрядна частина, що визначає часову межу або тривання дії чи стану головної частини; 3) залежна підрядна частина, що репрезентує швидку зміну послідовних дій або станів.

Причинова семантико-синтаксична залежність окреслює подію або явище, які детермінують іншу подію або явище. Значеневі різновиди причинові залежності досить розгалужені: власне-причина, мотив, обґрунтування, підтвердження, доказ, свідчення, привід, зачіпка, поштовх, стимул тощо. Складнопідрядні речення із цією залежністю виражають власне-причинову і невласне-причинову семантико-синтаксичну залежності.

Семантико-синтаксичну залежність мети експлікують підрядні частини складнопідрядного речення із семантикою цілеспрямованості, призначення дії, процесу, стану, що представлені в головній

частині, і позначають бажаний наслідок, потенційний результат передумови, зафіксованої в головній частині, стимул і її мотив. Вона зреалізована двома типами: 1) підрядна частина залежить від семантичного навантаження головної частини і від лексичного наповнення предиката; 2) підрядна частина пов'язана із предикативним ядром головної частини опосередковано: через компонент, залежний від цього ядра.

Семантико-синтаксична залежність умови виражає реальну або нереальну умову, за якої дія, виражена в головній частині, зреалізована або могла б відбутися. Її експлікують підрядні сполучники, що визначають реальну умову, спричинену реальним наслідком, і сполучники, що окреслюють нереальну умову, устанавлюють залежність ситуації від уявленої умови, унаслідок чого ситуація постає нереальною. Семантико-синтаксична залежність реальної умови виявлена в конструкціях, у яких підрядна частина не має супровідних значень і чітко виражає семантику умови. Підрядні частини сформували предикати, виражені видо-часовими формами дієслів дійсного та наказового способів. Семантико-синтаксична залежність ірреальної умови властива підрядним частинам, предикати яких репрезентовані дієсловами у формі умовного способу. Значеннєві відтінки в підрядних залежних частинах уможливають виділити умовно-часову, умовно-причинову та умовно-допустову залежності. Семантика умовності в таких конструкціях є домінантною, а часові, причинові та допустові семантичні нашарування – додатковими.

Допустову семантико-синтаксичну залежність між підрядною допустовою і головною частиною в складнопідрядному реченні експлікують допустові сполучники, що зумовлюють два її значеннєві різновиди: 1) власне-допустова залежність; 2) невласне-допустова залежність.

Порівняльну семантико-синтаксичну залежність між порівняльною і головною частинами в складнопідрядному реченні виражають порівняльні сполучники, що її передають два семантичні різновиди: 1) порівняльні сполучники подібності, що майже рівнозначні, заміна одного сполучника іншим не змінює семантичного вираження залежної підрядної частини; 2) порівняльні сполучники, що поєднують тожні ситуації, виражені в підрядній та головній частинах.

Наслідкову семантико-синтаксичну залежність формує єдиний складений сполучник *так що*. Вона виражає наслідок дії або стану,

про які йдеться в головній частині. Для деяких складнопідрядних речень властива причиново-наслідкова залежність, що засвідчує можливість трансформації залежної підрядної частини в головну, а головної – у залежну.

Семантико-синтаксична залежність відповідності / невідповідності передає зіставлення явищ в кількісному та якісному планах. Предикативні частини виражають розвиток дії, зміну якісної ознаки, властиву одному суб'єктові або різним суб'єктам. Ця залежність у семантико-синтаксичному ярусі складнопідрядних конструкцій є результатом трансформації двох основних залежностей – причиново-наслідкової та зіставної.

Вихідні предикатні семантико-синтаксичні залежності мають функційно-семантичне ускладнення. Підрядні сполучники передають кілька семантико-синтаксичних функцій, зокрема об'єктно-темпоральну, об'єктно-причинову, об'єктно-цільову, темпорально-умовну та причиново-цільову.

Просте ускладнене речення – це неелементарна реченнева синтаксична одиниця, у структурі якої наявна основна елементарна конструкція і вторинні члени речення, утворені з вихідних елементарних простих конструкцій. Синтаксичній структурі простих ускладнених речень властиві похідні предикатні синтаксеми, що виражають семантико-синтаксичну залежність між елементарними простими реченнями. Вони сформовані внаслідок згортання двох або більше простих семантично елементарних конструкцій в одне просте семантично неелементарне речення. У базових елементарних реченнях є лише один предикат, що вмотивовує семантико-синтаксичні залежності відповідно до значеннєвого вираження і зумовлює функційні особливості субстанційних синтаксем, репрезентованих прийменниково-відмінковими формами. Похідні предикатні синтаксеми зреалізовані темпоральною, причиновою, умовною, допустовою, порівняльною семантико-синтаксичними залежностями, семантико-синтаксичними залежностями мети та відповідності / невідповідності.

Прості ускладнені речення з похідними семантико-синтаксичними залежностями в трансформаційному плані пов'язані зі структурою складного речення і зберігають переважно відповідний різновид семантико-синтаксичної залежності між його предикативними частинами.

Наявність у простому ускладненому реченні модальних, атрибутивних та вокативних синтаксем засвідчує семантичне ускладнення похідних синтаксичних залежностей.

У складносурядному реченні поєднані прості конструкції, що утворюють синтаксичну структуру вищого рангу. У них функціонують предикатні компоненти, які виражають семантико-синтаксичну взаємозалежність між двома предикативними центрами. У складносурядному реченні семантико-синтаксичну взаємозалежність визначають сурядні сполучники. Семантично елементарне складносурядне речення сформоване з двох елементарних простих конструкцій, для яких характерне вираження тільки однієї семантико-синтаксичної взаємозалежності. Семантично ускладнене речення сформоване з трьох і більше предикативних частин, що можуть зазнавати трансформації в субстанційний компонент або словосполучення.

У семантико-синтаксичній структурі складносурядного речення репрезентоване функційне вираження взаємозалежності між двома ситуаціями (у семантично елементарних конструкціях) або між їхнім більшим складом (у семантично ускладнених конструкціях). Семантичні ознаки складносурядних речень пов'язані передусім із різними типами семантико-синтаксичних взаємозалежностей між їхніми предикативними частинами. Тип семантико-синтаксичної взаємозалежності визначають предикативні частини, об'єднані не довільно, а за змістом. Вони окреслюють зв'язки між явищами дійсності та формують комунікативну довершеність. Для таких складносурядних речень характерна розгорнута система семантико-синтаксичних взаємозалежностей, яку виражають різнопланові елементи реченнєвої структури.

У складносурядному реченні семантико-синтаксична взаємозалежність має три різновиди: 1) темпорально-темпоральна семантико-синтаксична взаємозалежність; 2) причиново-наслідкова семантико-синтаксична взаємозалежність; 3) умовно-наслідкова семантико-синтаксична взаємозалежність, що розмежовані за семантичним наповненням його сурядних частин.

Семантико-синтаксична взаємозалежність зреалізована в темпоральних складносурядних реченнях, що є семантичним різновидом єднальних складносурядних речень. Основою слугує семантика часової симетрії (одночасна репрезентація подій предикативних частин,

які паралельно відображають одночасні події) або часової асиметрії (неповний паралелізм подій предикативних частин, що виражають неоднотимну реалізацію ситуацій). Темпорально-темпоральна взаємозалежність між предикативними частинами, на протидивагу темпоральній семантико-синтаксичній залежності у складнопідрядному реченні, має двобічний вияв і семантичну симетрію. Семантична часова симетрія виявлена цілком або частково у функціях елементарних сурядних частин, об'єднаних загальним значенням темпоральності.

Причиново-наслідкова семантико-синтаксична взаємозалежність наявна в складносурядних реченнях, предикативні частини яких поєднані асемантичним сполучником *і* та його варіантами. Такі складносурядні речення споріднені зі складнопідрядними конструкціями, для них характерний фіксований порядок предикативних частин, пов'язаних причиново-наслідковою взаємозалежністю. У складнопідрядних реченнях виділяємо причинову залежність, що позначає причину, і наслідкову залежність, яка виражає наслідок. У складносурядних конструкціях причина і наслідок двобічні. Це вможливує виокремлення причиново-наслідкової взаємозалежності, що має повний функційний вияв: перша сурядна частина визначає причину, друга – наслідок.

Складносурядні речення, у яких виражено умовно-наслідкову взаємозалежність, трансформовані зі складнопідрядних речень із підрядними умови. За трансформації формально-синтаксична структура складносурядного речення зазнає зміни, однак семантичне наповнення та характер вираження семантико-синтаксичної взаємозалежності між предикативними частинами – незмінні.

Витлумачення процесів формування субстанційних семантико-синтаксичних залежностей у базових конструкціях, вихідних і похідних синтаксичних залежностей у складних та ускладнених структурах посприяло з'ясуванню особливостей граматичного ладу сучасної української літературної мови. Пропонована монографія розширює спектр дослідження інших типів залежностей у реченневих конструкціях і перспективна для подальших наукових студій.

ПРИМІТКИ

¹ На думку В. Г. Гака, граматику залежностей, яку розвивали, спираючись на теорії Л. Теньєра, багато мовознавців розглядало як основну заміну граматики безпосередньо складових, сформовану на ґрунті англосаксонського структуралізму [Гак, 1988, с. 6].

² Пор. твердження О. Есперсена: «За умови поєднання дієслова із займенником (*он ест*) або з іменником (*человек ест*) помітно, що дієслово надає сполучуваності особливого характеру викінченості та утворює (більшою чи меншою мірою) завершене висловлення, чого не спостерігаємо за умови сполучуваності іменника або займенника з прикметником чи прислівником» [Есперсен, 1958, с. 95].

³ Автори «Русской грамматики» вважають: «Поширювальні члени не належать до складу структурної схеми речення» [РГ, 1980: т. 2, с. 90].

⁴ Ф. Данеш зауважує: «Важко обґрунтувати, чому основою осмислених речень потрібно вважати фрагменти зразка *Karel tušil* або *Hra případá*, а не *Karel tušil neznáze*. *Hra případá* *naivní*. Прийнятнішою є думка, що ядро синтаксичного репертуару мови конституює набір моделей для таких речень, з яких потім можна легко вивести інші» [Daneš, 1981, с. 62].

⁵ Й. Ф. Андерш є прихильником валентно-інтенційної моделі речення. Він зазначає, що таке витлумачення моделі речення «має свої теоретичні і практичні переваги. <...> воно дозволяє адекватніше й повніше описати типологію речень певної мови <...>, знання кінцевого набору моделей речення і їх модифікацій становить необхідну передумову спілкування між мовцем і слухачем і, з цього погляду, є таким же важливим, як і знання, наприклад, моделей словозміни» [Андерш, 1987, с. 18].

⁶ А. П. Загнітко, з'ясовуючи проблематику речення, наголошує: «Речення як факт повідомлення співвідноситься з відрізком об'єктивної дійсності. Але ця співвіднесеність відрізняється від денотативної співвіднесеності слова: слово тільки називає об'єкт,

тоді як речення повідомляє інформацію. Інформація являє собою твердження чи заперечення існування об'єктів, їх ознак та відношень. Процес мислення передбачає розчленування дійсності, виділення і виокремлення в ній об'єктів (предметів, якостей та ін.) і нове сполучення їх, яке у відповідний момент фіксується у свідомості. Тому речення як форма вияву думки повинно складатися мінімум з двох елементів: суб'єкта, який безпосередньо співвідноситься з предметом думки, і предиката, що виражає властивість, відношення, дію, пов'язувані із суб'єктом, стверджуючи чи заперечуючи їх» [Загнітко, 2008, с. 175–176].

⁷ М. І. Степанов, дослідивши концепцію елементарності, наголосив: «В історії науки елементарність ніколи не була тільки простою, а охоплювала аспект фундаментальності, вихідності, істотності й неподільності. Ці аспекти формують, очевидно, вихідний зміст поняття елементарності і його відносний стабільний інваріантний зміст» [Степанов, 1976, с. 21]. О. Г. Межов відносить питання про елементарні синтаксичні одиниці до визначальних у синтаксичній теорії і вважає, що їх систематизація та дослідження закономірностей ускладнення становить одне з основних завдань функційного аналізу [Межов, 2012, с. 30].

⁸ Пор. думку А. П. Загнітка: «Взаємодія категорійних значень іменника й дієслова зумовлюється їхнім статусом у частиномовній сфері і позицією в структурі речення (особливостями вияву номінативного й екзистенційного компонентів). Іменник і дієслово складають ядерну площину серед частин мови, поруч з ними перебувають прислівник і прикметник, що утворюють периферію <...>. Така кваліфікація іменника і дієслова є адекватною їхньої семантичної, морфологічної, синтаксичної й ономазіологічної специфікації. Для власне-іменників (назви предметів, неознакові слова або непередикатні лексеми) первинною постає функція номінації (номінативний компонент) предмета, на реалізацію якої спрямоване категорійно-частиномовне значення (грамеми роду, числа і відмінка)» [Загнітко, 2006, с. 9–10].

⁹ І. Р. Вихованець вважає, що в семантично елементарному реченні, у якому заповнені всі валентні гнізда предиката, відсутні словосполучення [Вихованець, 1992; Вихованець, 1993]. На думку А. П. Загнітка, такий підхід вимагає поглибленого вивчення,

оскільки витворення словосполучення також базується, з одного боку, на мінімальних валентних потенціалах предикатних лексем, з іншого боку, корелює з дериваційними особливостями реченневих структур [Загнітко, 2011, с. 365].

¹⁰ І. Р. Вихованець визначив такі одиниці як вторинні предикатні синтаксеми, що утворені внаслідок різноманітних перетворень вихідних семантично елементарних речень, кожний різновид яких знаходить реалізацію не лише в семантичних, а й у морфологічних і морфолого-синтаксичних варіантах [Вихованець, 1993, с. 269–272]. Дослідник наголошує, що вторинні предикатні синтаксеми набувають сполучувальних властивостей у первинній для дієслова предикативній позиції [Там само. С. 123].

¹¹ Синтаксичний рівень мови, зокрема його триярусна інтерпретація – семантико-синтаксична, формально-синтаксична й комунікативна [Вихованець, 1993, с. 54] дає змогу чітко з'ясувати категорійну сутність відмінка. Н. М. Костусяк зазначає: «У сучасній українській мові відмінкові грами утворюють ієрархічно структуровану синтаксичну парадигму, що ґрунтується на вирізненні основних первинних (центральных, спеціалізованих) та деяких вторинних функцій відмінків. Зокрема, із називним відмінком пов'язана передовсім семантико-синтаксична суб'єктна функція, із знахідним – об'єктна, із давальним – адресатна, з орудним – інструментальна, із місцевим – локативна. Крім того, кожна з відмінкових грам охоплює низку вторинних функцій, які стосуються внутрішньовідмінкової транспозиції. Потрапляючи в зону іншого відмінка, вони стають його функційними еквівалентами. Наприклад, суб'єктну семантико-синтаксичну парадигму структурує спеціалізований на цій функції називний відмінок та грами давального, орудного, знахідного, родового, місцевого – компоненти з різноманітними модифікаціями суб'єктності» [Костусяк, 2013, с. 10].

¹² На думку І. Р. Вихованця, семантико-синтаксична структура складного речення відображає відношення між двома ситуаціями (в елементарних конструкціях) або між більшою їх кількістю (у неелементарних (ускладнених) конструкціях) [Вихованець, 1993, с. 283].

¹³ Пор. твердження А. П. Загнітка: «Номінативно-акузативний граматичний лад мовної системи свідчить про співмірність позицій суб'єкта й об'єкта у реченневій структурі, вони постають

реалізаторами продовжених сем у семантичній структурі дієслівних лексем, що характеризуються власне-синтагматичною спрямованістю. Тому переконливішою є аргументація підмета як залежного і зумовленого присудком компонента реченнєвої структури (О. О. Потебня, В. Г. Адмоні)» [Загнітко, 2006, с. 12].

¹⁴ І. Р. Вихованець зазначає: «...з формально-синтаксичного погляду варто виділити два різновиди елементарних простих речень. Перший (основний) різновид являє собою власне-формально-синтаксичний різновид елементарних простих речень. Формально-синтаксична структура таких речень формується лише конститутивними з формально-синтаксичного боку членами речення, тобто мінімумом, необхідним для того, щоб речення стало граматично оформленою одиницею. У такому разі до нього входять тільки головні члени речення. Подібний підхід передбачає абстрагування від усього того, що не істотно для речення як предикативної одиниці. <...> Другий різновид елементарного простого речення тісно пов'язаний із семантико-синтаксичною структурою речення, опосередкований нею. Назвемо його опосередкованою формально-синтаксичною структурою простого речення. За такої умови до складу речення входять усі іменникові компоненти, зумовлені семантико-синтаксичною валентністю предиката, тобто ті компоненти, які роблять речення мінімальним повідомленням, незалежним від контексту. <...> семантико-синтаксична валентність предиката визначає лише кількість необхідних для речення компонентів, якісний же склад цих компонентів спричинюється формально-синтаксичними засобами. <...> Порівняно із власне-формально-синтаксичною структурою елементарного простого речення його опосередковану формально-синтаксичну структуру доцільно назвати розширеною формально-синтаксичною структурою, оскільки вона доповнюється керованими предикатом іменниковими другорядними членами речення» [Вихованець, 1993, с. 11–13].

¹⁵ І. Р. Вихованець тлумачить складне речення на тлі концепції про його три аспекти: формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний і комунікативний [Вихованець, 1993, с. 280].

¹⁶ Пор. думку А. П. Загнітка, який констатує, що окремі із семантико-синтаксичних відношень охоплюють кілька різновидів, зокрема, об'єктні семантико-синтаксичні відношення дослідник

диференціє на: 1) власне-об'єктні (*зустріти товариша, відчутти радість*); 2) об'єктно-адресатні (*надіслати матері, подарувати дівчині*); 3) об'єктно-інструментальні (*вишивати голкою, забивати молотком*) [Загнітко, 2011, с. 382–383].

¹⁷ Є. В. Кротевич зауважує: «...на відміну від інших видів синтаксичних відношень, предикативні відношення характеризуються двобічною залежністю, яка встановлюється тільки між тими самими, завжди співвідносними членами двоскладного речення – присудком і підметом» [Кротевич, 1956, с. 12].

¹⁸ Пор. думку І. Р. Вихованця: «...у конструкціях, де позиція залежного компонента з валентного погляду передбачувана й обов'язкова, сила зв'язку більша, ніж у конструкціях із формально передбачуваним, але не обов'язковим залежним компонентом, а особливо – у конструкціях із непередбачуваними й необов'язковими детермінантними компонентами. Це, так би мовити, три зовнішні градації сили підрядного зв'язку, тобто певною мірою зовнішнє розмежування відмінних синтаксичних поєднань. Силу підрядного зв'язку можна диференціювати й у внутрішніх межах конструкцій, поєднаних, наприклад, підрядним зв'язком передбачуваним й обов'язковим» [Вихованець, 1993, с. 30].

¹⁹ Пор. погляди О. О. Потебні, який вважав керуванням тільки такі випадки, «коли відмінок додатка визначається формальним значенням пояснюваного (в «іншому разі керування зникне в тумані»)» [Потебня, 1958, с. 120–122].

²⁰ У словосполученні форма керування виявляє неоднорідний характер: відповідно до центральної, нецентральної-непериферійної, напівпериферійної і периферійної позицій І. Р. Вихованець розрізняє сильне, напівсильне, напівслабке і слабке керування [Вихованець, 1980, с. 46].

²¹ А. П. Загнітко, аналізуючи реалізацію керування через змістову незавершеність опорного компонента словосполучення, вбачає слабкість орудного інструментального в тому, що він акумулює в собі семантику знарядєвості, засобовості, що часто синтезується зі значенням способовості: *прилетіти літаком* (*літаком* – інструмент і спосіб переміщення) [Загнітко, 2011, с. 372–373].

²² Орієнтація на формальні, зовнішні ознаки синтаксичних зв'язків у реченні означає, що в центр уваги вчення про речення дослідники

ставлять три види підрядності – узгодження, керування і прилягання. Орієнтація у встановленні синтаксичної залежності на зовнішні ознаки має своїм наслідком зокрема те, що окремі елементи речення – звертання, вставні слова, вигуки – оголошуються компонентами, граматично не пов'язаними з реченням, оскільки вони не піддаються інтерпретації з позицій узгодження, керування, прилягання [Пешковський, 1956, с. 404; Вихованець, 1975, с. 29–30].

²³ **S** – суб'єкт; **P_v** – дієслівний предикат; **P_{adj}** – прикметниковий предикат; **P_{num}** – числівниковий предикат; **P_{adv}** – прислівниковий предикат; **P_{v(act)}** – предикат дії; **P_{v(pr)}** – предикат процесу; **P_{v(st)}** – предикат стану; **P_{v(all-ar)}** – предикат всеохопного стану; **P_{adj(qual.st)}** – предикат якісного стану; **P_{num(quant.st)}** – предикат кількісного стану; **P_{adv(st-rel)}** – прислівниковий предикат стану-відношення; **P_{adj(st-rel)}** – прикметниковий предикат стану-відношення; **O** – об'єкт; **Ad** – адресат; **I_{ac}** – інструменталь (засіб дії); **I_{mv}** – інструменталь (засіб пересування); **L** – локатив (місцеперебування суб'єкта); **L₁** – локатив (вихідний пункт руху); **L₂** – локатив (шлях руху); **L₃** – локатив (кінцевий пункт руху).

²⁴ Як вважає М. В. Мірченко, кожна синтаксична реченнева категорія репрезентує особливий тип відношень у межах речення і передбачає відображення особливого характеру відношень між предметами і явищами дійсності. Щодо категорії предикатності, то, ймовірно, зазначає дослідник, що категорійність предиката створюють значення, закладені в основних поняттєвих категоріях із проекцією їх репрезентації мовними одиницями [Мірченко, 2004, с. 112–113].

²⁵ Аналіз деяких відомих класифікацій предикатів подає О. Г. Межов [Межов, 2012]. Дослідник зазначає, що в них є багато розбіжностей, однак є й чимало спільних моментів: «...усі мовознавці виділяють предикати дії та предикати стану. Це головне семантичне протиставлення всередині предикатних знаків мовної системи. <...> Не існує поки що загальноприйнятої типології, адже в основі речення лежить ситуація позамовної дійсності, у якій відображені найістотніші сутності предметів» [Межов, 2012, с. 58].

²⁶ Досить повну класифікацію семантичних груп предикатів якості подає І. А. Пасічник [Пасічник, 2006, с. 64–68].

²⁷ Л. В. Щерба виділив ці предикати як окрему групу і наголосив: «Особливою категорією потрібно визнати слова кількісні, значенням

яких є абстрактна ідея числа, а формальними ознаками своєрідний тип сполучення з іменником, до якого належить слово, що виражає кількість» [Щерба, 2008, с. 88].

²⁸ Складений іменний присудок із числівниковою основною частиною називають числівниковим різновидом іменного складеного присудка [Городенська, 2010а, с. 99–100].

²⁹ Проблематика компонентного складу семантико-синтаксичної структури речення є актуальною в мовознавстві. А. П. Загнітко вважає: «Компоненти семантичної структури речення корелюють з членами речення. Так, агенс найчастіше реалізується в позиції підмета і под. (первинний для національної мови). Вторинний вияв певної семантичної ролі засвідчує некорелятивність семантичної структури речення і його форми: *Вітром віднесло від берега рибальські човни* (член речення вітром з логіко-семантичного погляду характеризується як агенс, а з семантико-синтаксичного як агентивний інструмент. Це дозволяє встановити інваріантні та варіантні реалізації семантики» [Загнітко, 2009, с. 54].

³⁰ С. Д. Кацнельсон відзначав: «Предметні значення або поняття характеризуються передусім тим, що вони відображають матеріальні предмети і містять через це в собі загальну категорійну ознаку предметності (не «граматичної» або «фіктивної», а реальної)» [Кацнельсон, 2004, с. 135].

³¹ На думку І. Р. Вихованця, родовий, посідаючи панівне становище у вираженні семантико-синтаксичної функції суб'єкта кількісної ознаки, не являє собою продуктивного морфологічного засобу. Це спричинено тим, що кількісні предикатні елементи тісно поєднуються з опорними іменниками та утворюють складені члени речення (здебільшого складений підмет). Пор. предикати кількості із субстанціальною синтаксемою у функції суб'єкта кількісної ознаки, з одного боку, і кількісно-іменникову сполуку в ролі складеного підмета, що складається з предиката кількості та опорного іменника, з іншого боку: *Тополь було чотири; Чотири тополі стояли при дорозі* [Вихованець, 1992, с. 116].

³² О. С. Мельничук, дослідивши синтаксичні функції власних і невластних прийменників у давньоруській мові, відзначив, що «основними функціями переважної більшості їх були функції просторові, які зводились до передачі різноманітних способів

розташування в просторі одних предметів і явищ відносно інших або різних аспектів переміщення одних предметів відносно інших» [Мельничук, 1961, с. 126].

³³ Пор. запропоноване А. П. Загнітком потрактування підрядності у межах складного речення, яку дослідник пропонує розглядати «як одну із синтаксичних форм складного речення, а сполучники (сполучні слова, співвідносні елементи тощо) – як формальні показники підрядності, тобто такі елементи є конститuentами відповідних синтаксичних значень. Обмежувати поширення підрядності в мові тільки формальними конститuentами підрядності, очевидно, не слід (про це свідчить спроба багатьох лінгвістів розглядати безсполучникові речення у межах складнопідрядних і складносурядних речень), та й наявність сполучників підрядності в окремих випадках не виступає достатнім критерієм їх віднесення до складнопідрядних речень» [Загнітко, 2011, с. 681].

³⁴ Пор. думку І. Р. Вихованця, який зазначає, що місце підрядних сполучників аналогічне місцю прийменників у прийменникових зворотах. Підрядні сполучники використовують для того, щоб згорнувши внутрішні синтаксичні зв'язки речення, поставити його в залежну прислівникову або іменникову позицію щодо головної частини у складнопідрядному реченні [Вихованець, 1983а, с. 82].

³⁵ А. П. Загнітко, дослідивши складнопідрядні речення зразка: *З того часу як Марина Михайлівна почала вчити Настю робити складні перев'язки, життя Кольки стало дуже важким* (В. Собко), встановив, що іноді складнопідрядні речення, у яких підрядна частина приєднана за допомогою слів *з того часу як* чи *в той час як* відносять до складнопідрядних із підрядними означальними тільки на тій підставі, що вони характеризують певний іменник і відповідають на питання *з якого часу чи в якій час?* [Загнітко, 2011, с. 691]. Дослідник акцентував увагу на тому, що такий підхід потребує коректування, оскільки значення часу не зникає, воно невіддільне від семантики означальності, тому такі різновиди пропонує кваліфікувати як означально-часові або темпорально-означальні [Там само].

³⁶ Речення цього зразка поділяють на односуб'єктні і двосуб'єктні. В односуб'єктних реченнях підмет спільний для головної і підрядної частин. Дія в підрядній частині одночасно проходить із дією в головній частині. У таких структурах зреалізовано видо-часову узгодженість

головної і підрядної частин, напр.: *І жалкує він гірко, що скупо та мало він писав у листах до старої своєї* (А. Малишко). У двосуб'єктних реченнях дію в головній і підрядній частинах виконують різні суб'єкти, тобто в обох частинах представлено різні підмети чи головні члени речення (в односкладних реченнях), напр.: *Тепер його ніхто не бачив, бо він був сам на сам із річкою* (Григорій Тютюнник) [Шульжук, 2004, с. 288].

³⁷ Подібні міркування висловлює Р. О. Христіанінова, яка зазначає, що в цих реченнях причинові семантико-синтаксичні відношення безпосередньо корелюють із власне-семантичними відношеннями «причина – наслідок» [Христіанінова, 2012, с. 190].

³⁸ У підручниках і посібниках із синтаксису української мови до засобів приєднання підрядної частини мети у складнопідрядному реченні зараховували складені сполучники з *тим щоб*, з *тією метою щоб*, в ім'я *того щоб*, на *те щоб*, які, на думку К. Г. Городенської, є кальками російських *с тем чтобы*, *с той целью чтобы*, *во имя того чтобы* та ін. В українській мові ці сполучні аналітичні засоби російської мови мають свої відповідники, тому безпідставно їхні кальки вважати складеними сполучниками мети [Городенська, 2010, с. 78].

³⁹ Досліджуючи складнопідрядні порівняльні речення, Р. О. Христіанінова оперує термінами компарант, компарат і компаратор. Дослідниця констатує: «У складнопідрядному реченні компарантом є головна частина, компаратом – підрядна, а компаратором – сполучник. Між компарантом і компаратором не існує реального зв'язку, цей зв'язок виникає у свідомості мовця на основі певних асоціацій, пор.: *Гнув сон мене, як вітер гне стебло* (Д. Павличко) – дві реально не пов'язані між собою ситуації *Сон гнув мене* і *Вітер гне стебло* у свідомості мовця поєднано в один комплекс, що зафіксовано за допомогою сполучника **як**. Уможливило встановлення такого зв'язку модальний компонент **здавалося**, який у реченні не експлікований. <...> Компаративна константа репрезентує деяку подібність ситуацій, що вможливило їх порівняння. Водночас компаративні контрасти підкреслюють нетотожність цих ситуацій» [Христіанінова, 2012, с. 219].

⁴⁰ В. О. Горпинич трактує складені сполучники як багатослівні, багатомісні, похідні, вторинні одиниці [Горпинич, 2004, с. 278].

⁴¹ Н. В. Кринська вважає ці сполучники утворенням писемної мови ХХ століття. Вони пов'язані з уточненням вираження наслідку як

результату роздумів у науково обґрунтованому викладі спостережень. Дослідниця зазначає, що сполучники *внаслідок чого, в результаті чого, від чого, завдяки чому, через, що* потрібно відрізнити від схожих приєднаниково-займенникових поєднань, які використовують в складносурядних і безсполучникових реченнях наслідку. Їхня подібність до складених сполучників зумовлена наявністю однакових приєдників *внаслідок, в результаті, від, завдяки, через*, прозора семантика яких указує на відношення наслідку. Їхня відмінність полягає в категорійних ознаках займенників, що утворюють з ними сполуку. У складених сполучниках функціонує відносний займенник *що* в різних формах родового, давального й знахідного відмінків, у приєднаниково-займенникових сполуках – вказівні займенники *цей, той, це, те* в різних відмінках. Відносному займеннику *що* властива ознака приєднання, вказівні займенники позбавлені такої властивості і виступають членами речення. Авторка визначає принципову відмінність сполучників наслідку і приєднаниково-займенникових сполук: 1) наслідкові сполучники позбавлені можливості поєднання із сурядними сполучниками *і* або *а* (у значенні *і*), тому неможливим є речення *Дослідження проводилося протягом багатьох місяців, і внаслідок чого результати не викликають сумнівів*, а для приєднаниково-відмінкових сполук властиве функціонування як із сурядними сполучниками, так і без них; 2) складнопідрядні речення із зазначеними наслідковими сполучниками не засвідчені як парцельовані висловлення [Кринська, 2001, с. 5].

⁴² І. Р. Вихованець наголошує, що однобічні семантико-синтаксичні відношення відповідності ґрунтуються на основі двочленних власне-семантичних відношень відповідності – наслідку в результаті трансформації комунікативного виділення семантичної функції однієї з предикативних частин [Вихованець, 1983б, с. 146].

⁴³ Р. О. Христіанінова об'єднала складнопідрядні речення відповідності в три семантичні різновиди: 1) конструкції, у яких наявні відношення між двома часовими інстанціями в рамках однієї суб'єктної сфери, які передають розвиток дії, зміну ознаки, що властива одному суб'єкту, тобто розгортання цієї дії, ознаки в часовому проміжку; 2) конструкції, у яких виникають відношення між різними суб'єктними сферами, де немає часової локалізації; 3) конструкції, у

яких спостерігаємо як відношення в межах однієї суб'єктної сфери, так і відношення між різними суб'єктними сферами [Христіанінова, 2012, с. 224–225].

⁴⁴ Р. О. Христіанінова, дослідивши синхронну перехідність між різними формально-синтаксичними типами складнопідрядних речень, відзначила синкретизм складнопідрядних речень із прислівними валентно не зумовленими, опосередкованими та приреченнєвими підрядними частинами. У таких конструкціях (семантико-синтаксичний аспект) дослідниця виділила складні означально-темпорально-умовні відношення: *А вечорами, коли тихо, виходять посидіти на своїй історичній лавці Іван та Вірунька* (О. Гончар), з прислівними валентно зумовленими, валентно не зумовленими та приреченнєвими підрядними частинами і складними об'єктно-означально-цільовими відношеннями: *Степногірський селищний голова Ірина Кондратюк запропонувала внести зміни до Конституції України, щоб сільських і селищних голів обирали на п'ять років, як і депутатів* («Запорізька правда», 7 квітня 2009) [Христіанінова, 2012, с. 298].

⁴⁵ На думку Р. О. Христіанінової, такі самі відношення можливі й у катафоричних складнопідрядних реченнях асиметричної структури зі співвідносним словом *затим* та сполучником *щоб*: *Досі ні до кого не потикався з ним, затим, щоб не обізвали дурнем* (М. Стельмах) [Христіанінова, 2012, с. 301].

⁴⁶ Н. В. Куц, дослідивши прийменникові еквіваленти, констатує: «Щодо семантики прийменникових еквівалентів слід зазначити, що найдавнішими серед обставинних є просторові. Часові та інші семантичні відношення почали оформлятися пізніше. Асоціативні зв'язки дозволили використовувати первісні локативні прийменники в темпоральних, порівняльних, цільових тощо конструкціях, що можемо спостерігати і на прикладі прийменникових еквівалентів, які, власне, виникають у зв'язку з мовними потребами у вираженні нових семантичних відношень. На ранніх етапах розвитку мови функціональна роль відмінків зводиться до вираження конкретних просторових відношень. З часом у міру розвитку й ускладнення форм мислення, шляхом метафоризації початкової просторової семантики, виробляються все нові й нові значення – часові, причинові, цільові і т. ін. Спочатку відбувається перенос значення прийменника

із простору в час як сферу найближчу до простору, а це вже і є поштовхом до полісемантизації прийменників, до розвитку в них інших віддалених значень» [Куц, 2007, с. 152].

⁴⁷ І. Р. Вихованець наголошує на незавершеності прийменників, що виконують функції умови і вважає, що в сучасній українській мові вони не мають упорядкованої, граматично викінченої сукупності елементів [Вихованець, 1992, с. 212–213]. У функційному аспекті основним засобом вираження умовної семантико-синтаксичної залежності є переважно сполучники, що репрезентують реальну та гіпотетичну умову.

⁴⁸ М. В. Мірченко виділяє підкатегорію порівняння, що підпорядкована надкатегорії предикатності, і диференціює її на дві грами: граму реального порівняння і граму ірреального порівняння [Мірченко, 2004, с. 146].

⁴⁹ С. Рошко визначає порівняльні сполучники *мов, мовби, немов, немовби, немовбито, наче, начебто, неначе, неначебто, немовбито, ніби, нібито, буцім, буцімто* і под. як порівняльні декон'юнктиви і вважає, що вони як носії порівняльної семантики функціонують у простих ускладнених структурах з детермінантними членами речення [Рошко, 2015, с. 204].

⁵⁰ Цей морфологічний варіант порівняльної синтаксеми ще кваліфікують як «орудний порівняння» [Кучеренко, 1968; Плющ, 1986], що в граматичній системі сучасної української мови спрямований у сферу адвербіальних відношень.

⁵¹ Характерну рису прийменників із функцією відповідності / невідповідності становить їхня формально-граматична і функційно-семантична неоднорідність: поряд із функціонуванням первинних щодо граматичної структури сучасної української літературної мови прийменників виникають нові, які чіткіше виражають семантико-синтаксичні відношення відповідності / невідповідності та їхні варіанти [Вихованець, 1992, с. 156].

⁵² Конструкції такого зразка П. С. Дудик називав звертаннями-реченнями, еквівалентами речень [Дудик, 1971, с. 37, 43; Дудик, 1972б, с. 307–309; Дудик, 1973, с. 259–271]. А. П. Загнітко звернув увагу на межі між звертаннями і реченнями-звертаннями (вокативними реченнями) і наголосив, що вони надзвичайно рухливі й динамічні [Загнітко, 2011, с. 594]. Перехідну сферу утворюють речення,

яким властивий середній рівень предикативності. У таких конструкціях звертання не тільки називають адресата мовлення, а й подають його напівпредикативну характеристику. Здебільшого сюди належать звертання, виражені словами або словосполученнями, яким властива якісно-оцінна семантика: *Тобі, земле, моя рідна і велика, матінко велична, мої всі поривання* (О. Ольжич). Посилення предикативності звертань зумовлює їхня поширеність. Що більше ускладнене звертання означуваними словами, то більше в його структурі потенційної предикативності, оскільки будь-які атрибутивні словосполучення легко трансформувати в предикативні [Там само.].

⁵³ К. Г. Городенська детально проаналізувала формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні функції сполучників, визначила їхні позиції у складному й простому ускладненому реченнях, дослідила походження та спосіб уживання [Городенська, 2007; Городенська, 2010]. Вона визначила сполучник як окремий тип службових слів-морфем, що виражають семантику відношень, систематизувала граматичні функції сполучників, установила та ієрархізувала їхні позиції в структурі складного та простого ускладненого речення [Городенська, 2007]. Дослідниця вказала на дві граматичні функції сполучника: перша – визначення його статусу за типом синтаксичного зв'язку, який він виражає між предикативними частинами в складному реченні або між однорідними членами в простому ускладненому реченні, і друга – функція виразників семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами або однорідними членами речення [Там само. С. 3]. А. П. Загнітко зауважив, що окремі сполучники мають широкий спектр вираження смислових відношень, зокрема, «сполучник *і* може реалізовувати 1) єднально-часові: *Іранок їх розжевий росить, і жайворонки звідусіль, і поле з шаную підносить Олені Хобті хліб і сіль* (М. Рильський); 2) умовно-наслідкові: *Неси до людей всі думки, почуття і слова, І серце твоє не згорить, не змовкне, не згасне* (М. Рильський); 3) причиново-наслідкові: *Слово полонило мене, і я став поборником, носієм, коли хочете – слугою* (В. Сухомлинський) та інші відношення. Видається доцільним при розгляді смислових відношень між предикативними частинами у складносурядних реченнях відштовхуватися від типу сполучника, використаного для поєднання його компонентів» [Загнітко, 2011, с. 663].

⁵⁴ Вживання сурядного сполучника, – на переконання А. П. Загнітка, – є основним формальним показником синтаксичної єдності складносурядного речення [Загнітко, 2011, с. 656]. На думку О. С. Мельничука, «сурядні сполучники були вирішальним елементом складносурядних речень також і в історичному плані: саме формування сучасних складносурядних речень з первісних складних безсполучникових речень зводилося до поступового становлення в рамках простих і безсполучникових складних речень, з'єднаних сурядним сполучником» [Мельничук, 1966, с. 194].

⁵⁵ Дослідники визначають ці конструкції як речення з двома показниками зв'язку [ГСРЛЯ, 1970, с. 674].

⁵⁶ На думку К. Ф. Шульжука, сполучник *та* в значенні *і* в українській мові вживаний рідше, хоч загалом функціонує регулярно [Шульжук, 2004, с. 237]. А. П. Грищенко зауважив, що в реченнях зі сполучником *та* «виявляється один дуже помітний значеннєвий відтінок у відношеннях між складовими частинами: паралелізм тривання дій, станів виразніший, ніж у реченнях зі сполучником *і*; отже, значення одночасності проявляється конкретніше» [Грищенко, 1969, с. 42–43].

ЛІТЕРАТУРА

Абдуразаков 1991: Абдуразаков М. А. Семантические типы субъектов / М. А. Абдуразаков. – Ташкент : ФАН, 1991. – 103 с.

Абрамов 1985: Абрамов Б. А. Грамматика зависимостей и теория валентности / Б. А. Абрамов // Современные зарубежные грамматические теории. Сборник научно-аналитических обзоров. – М. : ИНИОН, 1985. – С. 110–152.

Аврорин 1975: Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка / В. А. Аврорин. – Л. : Наука, 1975. – 276 с.

Адамец 1968: Адамец П. Трансформация, синтаксическая парадигматика и члены предложения / Пржемысл Адамец, Владимир Грабе // *Slavia*. – 1968. – Ses. 2. – С. 185–192.

Адмони 1964: Адмони В. Г. Основы теории грамматики / В. Г. Адмони. – М. ; Л. : Наука, 1964. – 105 с.

Адмони 1972: Адмони В. Г. Структурно-смысловое ядро предложения / В. Г. Адмони // Члены предложения в языках различных типов : [сб. научн. трудов]. – Л. : Наука, 1972. – С. 35–50.

Адмони 1973: Адмони В. Г. Типология предложения и логико-грамматические типы предложений / В. Г. Адмони // *Вопр. языкознания*. – 1973. – № 2. – С. 46–57.

Адмони 1988: Адмони В. Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики : [монография] / В. Г. Адмони. – Л. : Наука, 1988. – 239 с.

Акимова 1990: Акимова Г. Н. Новое в синтаксисе современного русского языка : [учеб. пособие] / Г. Н. Акимова. – М. : Высш. шк., 1990. – 168 с.

Андерш 1980: Андерш Й. Ф. Про співвідношення інтенційної і валентної структур дієслова: на матеріалі укр. мови / Й. Ф. Андерш // *Українське мовознавство*. – 1980. – Вип. 8. – С. 62–65.

Андерш 1983: Андерш Й. Ф. Проблеми синтаксичної семантики в сучасному зарубіжному мовознавстві / Й. Ф. Андерш // *Мовознавство*. – 1983. – № 1. – С. 11–19.

Андерш 1987: Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Й. Ф. Андерш. – К. : Наук. думка, 1987. – 191 с.

Андерш 2004: Андерш Й. Типологія простого слов'янського речення і український мовний матеріал / Йосип Андерш // *Ucrainica I. Současná ukrajinistika problému jazyka, literatury a kultury*. K 65. narozeninám prof. Josefa Anderše. Sborník článků. 2. Olomoucké sympozium ukrajinistů 26–28 srpna 2004. – Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. – S. 21–25.

Андерш 2007: Андерш Й. Ф. Валентність / Й. Ф. Андерш // *Українська мова : Енциклопедія* / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп.]. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 63.

Андерш 2007: Андерш Й. Ф. Іntenція / Й. Ф. Андерш // *Українська мова : Енциклопедія* / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп.]. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 232.

Андреєва 2008: Андреєва Т. В. Семантико-синтаксична структура речень з тотивними предикатами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Андреєва. – Кіровоград, 2008. – 20 с.

Апресян 1967: Апресян Ю. Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1967. – 251 с.

Апресян 1973: Апресян Ю. Д. К построению языка для описания синтаксических свойств слова / Ю. Д. Апресян // *Проблемы структурной лингвистики*, 1972. – М. : Наука, 1973. – С. 279–348.

Апресян 2006: Апресян В. Ю. Уступительность как системообразующий смысл / В. Ю. Апресян // *Вопр. языкознания*. – 2006. – № 2. – С. 85–110.

Апресян 2009: Апресян Ю. Д. Исследования по семантике и лексикографии. – Т. I : Парадигматика / Ю. Д. Апресян. – М. : Языки славянских культур, 2009. – 568 с.

Арват 1976: Арват Н. Н. Компонентный анализ семантической структуры простого предложения : [текст лекции] / Н. М. Арват / отв. за выпуск И. И. Слынько. – Черновцы : Изд-во ЧГУ, 1976. – 69 с.

Арват 1979: Арват Н. М. До питання про семантичну типологію речення: на матеріалі східнослов'янських мов / Н. М. Арват // *Мовознавство*. – 1979. – № 2. – С. 24–31.

Арват 1979а: Арват Н. Н. О семантике предложения / Н. Н. Арват // Науч. докл. высш. шк. Филол. науки. – 1979. – № 5. – С. 52–61.

Арват 1984: Арват Н. Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке : [монография] / Н. Н. Арват. – К. : Высш. шк., 1984. – 159 с.

Арделян 2002: Арделян М. В. Складнопідрядні просторово-оточнювальні речення в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. В. Арделян. – Х., 2002. – 19 с.

Арібжанова 2001: Арібжанова І. М. Структура простого речення (формально-граматичний аспект) : [монографія] / І. М. Арібжанова. – К. : Вид. полігр. центр Київ. ун-ту, 2001. – 128 с.

Арполенко 1980: Арполенко Г. П. Числівник української мови : [монографія] / Г. П. Арполенко, К. Г. Городенська, Г. Х. Щербатюк. – К. : Наук. думка, 1980. – 242 с.

Арполенко 1982: Арполенко Г. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові : [монографія] / Г. П. Арполенко, В. П. Забеліна. – К. : Наук. думка, 1982. – 132 с.

Арутюнова 1988: Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт : [монография] / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 340 с.

Арутюнова 2003: Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы : [монография] / Н. Д. Арутюнова. – [3-е изд., стереотип.]. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 383 с. – (Лингвистическое наследие XX века).

Бабайцева 1968: Бабайцева В. В. Односоставные предложения в современном русском языке : [монография] / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1968. – 160 с.

Бабайцева 1988: Бабайцева В. В. Система членов предложения в современном русском языке : [монография] / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1988. – 158 с.

Бабалова 2000: Бабалова Л. Л. Смысл и форма (к вопросу о классификации сложного предложения) / Л. Л. Бабалова // Сложное предложение: традиционные вопросы теории и описания и новые аспекты его изучения : материалы науч. конф., 23–24 апр. 1998 г., Москва. – М. : Русский учебный центр, 2000. – Вып. 1. – С. 77–85.

Баган 2000: Баган М. Семантико-синтаксична структура безособових речень із суб'єктно-локативним компонентом / Мирослава Баган // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія : [зб. наук. пр.]. – Вінниця : ВДПУ, 2000. – Вип. 2. – С. 85–89.

Баган 2012: Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви : [монографія] / М. П. Баган. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 376 с.

Багдарасян 1983: Багдарасян В. Х. Проблема імпліцитного (логіко-методологічного аналізу) : [монографія] / В. Х. Багдарасян [Отв. ред. Г. А. Геворкян]. – Єреван, 1983. – 138 с.

Балабан 2007: Балабан Г. С. Динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. С. Балабан. – К., 2007. – 18 с.

Баландіна 1992: Баландіна Н. Ф. Предикатно-аргументне представлення семантики речення / Н. Ф. Баландіна. – 1992. – № 2. – С. 60–65.

Балли 1955: Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка : [монографія] / Шарль Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.

Барчук 2003: Барчук В. Проблеми встановлення семантики таксису / Володимир Барчук // Вісник Прикарпатського ун-ту. Філологія. – Івано-Франківськ : «Плай», 2003. – Вип. VIII. – С. 18–25.

Барчук 2009: Барчук В. Значення темпоральності в денотативному аспекті / Володимир Барчук // Наук. вісник Чернівецького нац. ун-ту : [зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук та ін.]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – Вип. 475–477 : Слов'янська філологія. – С. 150–155.

Бацевич 2004: Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 340 с.

Бацевич 2010: Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.

Бевзенко 1987: Бевзенко С. П. Структура складного речення в українській мові / С. П. Бевзенко. – К. : Вид-во Київ. держ. пед. ін-ту, 1987. – 79 с.

Бевзенко 2005: Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : [навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.] / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища шк., 2005. – 270 с.

Безпояско, Городенська 1987: Безпояско О. К. Морфеміка української мови : [монографія] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1987. – 212 с.

Безпояско 1993: Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : [підручник] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.

Беличева-Кржижкова 1985: Беличева-Кржижкова Х. Система причинних отношеній между предложениями в русском и чешском языках / Хелена Беличева-Кржижкова // Новое в зарубежной лингвистике : [сб. статей, переводы / сост. и общ. ред. Т. В. Булыгиной и А. Е. Кибрика; вступ. статья Е. А. Земской]. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. XV : современная зарубежная лингвистика. – С. 407–432.

Белошапкова 1967: Белошапкова В. А. Сложное предложение в современном русском языке (некоторые вопросы теории) / В. А. Белошапкова. – М. : Просвещение, 1967. – 160 с.

Белошапкова 1977: Белошапкова В. А. Современный русский язык: синтаксис : [учебное пособие для вузов] / В. А. Белошапкова. – М. : Высш. шк., 1977. – 248 с.

Беляев 2001: Беляев Ю. И. Синтаксис современного русского литературного языка : [учеб. пособие для студ. филол. спец. пед. высш. учеб. заведений] / Ю. И. Беляев. – Херсон : Айлант, 2001. – 494 с.

Бенвенист 2002: Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист ; [пер. с франц. ; общ. ред., вступ. ст. и коммент. Ю. С. Степанова]. – [2-е изд., стереотип.]. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 448 с. – (Лингвистическое наследие XX века).

Беркешук 2011: Беркешук І. С. Лексико-семантична характеристика назв знарядь праці в сучасній українській мові / І. С. Беркешук // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2011. – № 2. – С.13–16.

Близнюк 2007: Близнюк Л. М. Односкладні речення із семантичним суб'єктом (на матеріалі поетичних текстів 50-х – 60-х р.р. XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. М. Близнюк. – Х., 2007. – 20 с.

Блумфілд 1968: Блумфілд Л. Язык / Леонард Блумфілд. – М. : Прогресс, 1968. – 607 с.

Богданов 1977: Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения : [монография] / В. В. Богданов. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1977. – 204 с.

Богородицкий 1935: Богородицкий В. А. Общий курс русской грамматики / В. А. Богородицкий. – [5-е изд., перераб.]. – М. ; Л. : Соцэкгиз, 1935. – 356 с.

Бодуэн де Куртенэ 1963: Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию. В 2 т / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 1. – 384 с.; Т. 2. – 392 с.

Болюх 1992: Болюх О. В. Власне-семантична і формально-граматична інтерпретація безособових речень / О. В. Болюх // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 44–49.

Бондар 1996: Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській мові: система засобів вираження : [монографія] / О. І. Бондар. – Одеса : Астропринт, 1996. – 192 с.

Бондар 2009: Бондар О. І. Семантична класифікація предикатів на функціонально-когнітивній основі / О. І. Бондар // Мовознавство. – 2009. – № 3–4. – С. 118–125.

Бондарко 1976: Бондарко А. В. Теория морфологических категорий : [монография] / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1976. – 255 с.

Бондарко 1978: Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл: [монография] / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1978. – 175 с.

Бондарко 1983: Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии : [монография] / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1983. – 208 с.

Бондарко 1984: Бондарко А. В. Функциональная грамматика / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1984. – 136 с.

Бондарко 1999: Бондарко А. В. Основы функциональной грамматики: языковая интерпретация идеи времени / А. В. Бондарко. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 1999. – 260 с.

Бондарко 2002: Бондарко А. В. Теория значений в системе функциональной грамматики (на материале русского языка) : [монография] / А. В. Бондарко. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 736 с.

Бондарко 2004: Бондарко А. В. Теоретические проблемы русской грамматики / А. В. Бондарко. – СПб., 2004. – 208 с.

Борисова 2000: Борисова Е. Г. Средства экспликации связи предложений (бессоюзные предложения, частицы, союзы) / Е. Г. Борисова // Сложное предложение: традиционные вопросы теории и описания и новые аспекты его изучения : материалы науч. конф., 23–24 апр. 1998 г., Москва. – М. : Русский учебный центр, 2000. – Вып. 1. – С. 52–56.

Бронікова 2004: Бронікова С. А. Функціонально-семантичне поле квантитативності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. А. Бронікова. – Одеса, 2004. – 17 с.

Булахов, Жовтобрюх, Кодухов 1987: Булахов М. Г. Восточнославянские языки / М. Г. Булахов, М. А. Жовтобрюх, В. И. Кодухов. – М. : Просвещение, 1987. – 304 с.

Булаховський 1958: Булаховський Л. А. Питання синтаксису простого речення в українській мові / Л. А. Булаховський // Дослідження з синтаксису української мови. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 5–28.

Булаховський 1977: Булаховський Л. А. Українська мова / Л. А. Булаховський // Вибр. праці : В 5-ти т. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 2. – 632 с.

Булыгина 1980: Булыгина Т. В. Грамматические и семантические категории и их связи / Т. В. Булыгина // Аспекты семантических исследований. – М. : Наука, 1980. – С. 320–355.

Булыгина 1982: Булыгина Т. В. К построению типологии предикатов в русском языке / Т. В. Булыгина // Семантические типы предикатов / [отв. ред. О. Н. Селиверстова]. – М. : Наука, 1982. – С. 7–82.

Валгина 1973: Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка : [учебник для вузов] / Н. С. Валгина. – М. : Высш. школа, 1973. – 422, [1] с.

Валимова 1967: Валимова Г. В. Функциональные типы предложений в современном русском языке / Г. В. Валимова. – Ростов-на-Дону : Изд-во РГУ, 1967. – 331 с.

Васильев 1971: Васильев Л. М. Семантические классы глаголов чувства, мысли, речи / Л. М. Васильев // Очерки по семантике русского глагола : [сб. научн. тр.]. – Уфа : Изд-во Башкирского унта, 1971. – С. 91–99.

Васильев 1981: Васильев Л. М. Семантика русского глагола : [монография] / Л. М. Васильев. – М. : Высш. шк., 1981. – 184 с.

Вежбицкая 1999: Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежбицкая ; [пер. с англ. А. Д. Шмелев; под ред. Т. В. Булыгиной]. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 780 с.

Вейнрейх 1970: Вейнрейх У. О семантической структуре языка / Уриель Вейнрейх // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1970. – Вып. 5. – С. 163–249.

Вейренк 1971: Вейренк Ж. Синтаксический анализ творительного падежа / Жак Вейренк // Исследования по славянскому языкознанию : [сб. научн. трудов]. – М. : Наука, 1971. – С. 129–139.

Виноградов 1947: Виноградов В. В. Русский язык : (Граммат. учение о слове) / В. В. Виноградов. – М. ; Л. : Учпедгиз, 1947. – 784 с.

Виноградов 1953: Виноградов В. В. О некоторых вопросах русской исторической лексикологии / В. В. Виноградов // Известия Академии наук СССР. Отделение литературы и языка / редкол. : П. Я. Черных [и др.]. – М., 1953. – Т. 12. – Вып. 3. – С. 185–210.

Виноградова 2001: Виноградова О. В. Функціонально-семантична категорія локативності в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Виноградова. – К., 2001. – 19 с.

Висоцький 2013: Висоцький А. В. Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові : [монографія] / А. В. Висоцький. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 328 с.

Вихованець 1971: Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1971. – 120 с.

Вихованець 1972: Вихованець І. Р. Головні члени речення / І. Р. Вихованець // Сучасна українська мова. Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 149–179.

Вихованець 1975: Вихованець І. Р. Синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення / І. Р. Вихованець // Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки) : [монографія]. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 29–45.

Вихованець 1980: Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.

Вихованець 1982: Вихованець І. Р. Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко. – К. : Рад. шк., 1982. – 209 с.

Вихованець 1983: Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення : [монографія] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.

Вихованець 1983а: Вихованець І. Р. Семантична структура складного речення / І. Р. Вихованець // Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 67–98.

Вихованець 1983б: Вихованець І. Р. Співвідношення семантичної і формально-граматичної структури речення / І. Р. Вихованець // Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 99–151.

Вихованець 1986: Вихованець І. Р. Семантико-синтаксичні параметри прийменника (на матеріалі східнослов'янських мов) / І. Р. Вихованець // Мовознавство. – 1986. – № 6. – С. 17–24.

Вихованець 1987: Вихованець І. Р. Система відмінків української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 232 с.

Вихованець 1988: Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.

Вихованець 1992: Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.

Вихованець 1992а: Вихованець І. Р. Статус категорії ступенів порівняння / І. Р. Вихованець // Структура і функції граматичних і лексичних одиниць : [зб. наук. пр.]. – К. : НМК ВО, 1992. – С. 64–66.

Вихованець 1993: Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

Вихованець 1993а: Вихованець І. Р. Типологія семантико-синтаксичних відношень / І. Р. Вихованець // Українська мова. Теорія і практика : [темат. зб. наук. пр.]. – К. : ІСДО, 1993. – С. 7–10.

Вихованець 1996: Вихованець І. Р. Принципи категорійної граматики української мови / І. Р. Вихованець // III Міжнародний конгрес українців. Мовознавство, 26–29 серп. 1996 р., Харків. – Х. : [б. в.], 1996. – С. 177–181.

Вихованець 1996а: Вихованець І. Р. Складнопідрядні речення на тлі семантико-синтаксичної валентності / І. Р. Вихованець // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр.]. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – Вип. 2. – С. 27–31.

Вихованець 1996б: Вихованець І. Р. Граматичні вияви керування / І. Р. Вихованець // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр.]. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – Вип. 2. – С. 9–13.

Вихованець 1996в: Вихованець І. Р. Складнопідрядне чи нескладнопідрядне речення? / І. Р. Вихованець // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр.]. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – Вип. 2. – С. 14–16.

Вихованець 1998: Вихованець І. Р. Морфологічні і семантичні відмінки / І. Р. Вихованець // Функціонально-когнітивні вияви граматичних структур : [зб. наук. пр.]. – К. : [б. в.], 1998. – С. 13–17.

Вихованець 2002: Вихованець І. Р. Предикатність як реченнева семантико-синтаксична надкатегорія / І. Р. Вихованець // Південний архів. Філологічні науки : [зб. наук. праць] / ред. кол. : В. Олексенко (відп. за вип.) та ін. – Херсон : Айлант, 2002. – Вип. XIV. – С. 256–258. – (Філологічні науки).

Вихованець 2002а: Вихованець І. Р. Теоретичні засади категорійної граматики української мови / І. Р. Вихованець // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія : [зб. наук. пр.]. – Вінниця : ВДПУ, 2000. – Вип. 2. – С. 3–6.

Вихованець 2002б: Вихованець І. Аналітизм у граматичній структурі сучасної української мови / Іван Вихованець // Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 3–8.

Вихованець 2002в: Вихованець І. Р. Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні міжрівневі? / І. Р. Вихованець // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 13–18.

Вихованець 2002г: Вихованець І. Р. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності / І. Р. Вихованець // Українська мова. – 2002. – № 1. – С. 25–31.

Вихованець 2004: Вихованець І. Основні питання морфології / Іван Вихованець // Вихованець І. Теоретична морфологія

української мови : Академ. граматики української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська ; за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 7–43, [2] с.

Вихованець 2004a: Вихованець І. Прикметник / Іван Вихованець // Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська; за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 121–150, [2] с.

Вихованець 2007: Вихованець І. Р. Об'єкт / І. Р. Вихованець // Українська мова: Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп.]. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 441.

Вихованець 2007a: Вихованець І. Р. Локативність / І. Р. Вихованець // Українська мова: Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп.]. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 337.

Вихованець 2007b: Вихованець І. Р. Складнопідрядне речення / І. Р. Вихованець // Українська мова: Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп.]. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 626–627.

Вихованець 2012: Вихованець І. Дієслівно-іменниковий грамати́чний тип української мови / Іван Вихованець // Українська мова. – 2012. – № 2. – С. 3–10.

Вінтонів 1997: Вінтонів М. О. Типологія форм присудка в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. О. Вінтонів. – Дніпропетровськ, 1997. – 23 с.

Вінтонів 1997a: Вінтонів М. О. Моделі іменного складеного присудка в сучасній українській літературній мові / М. О. Вінтонів // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр.]. – Донецьк : ДонДУ, 1997. – Вип. 4. – С. 24–30.

Вінтонів 2013: Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту : формальні та функційні вияви : [монографія] / М. О. Вінтонів /

[відп. ред. А. П. Загнітко]. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2013. – 327 с.

Всеволодова 2000: Всеволодова М. В. Сложное предложение в модели функционально-коммуникативного синтаксиса / М. В. Всеволодова // Сложное предложение: традиционные вопросы теории и описания и новые аспекты его изучения : материалы науч. конф., 23–24 апреля 1998 г., Москва. – М. : Русский учебный центр, 2000. – Вып. 1. – С. 37–44.

Всеволодова 2000а: Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: фрагмент прикладной (педагогической) модели языка / М. В. Всеволодова. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 502 с.

ВТЛ 2001: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2001. – 1440 с.

Габай 2011: Габай А. Ю. Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові : [монографія] / А. Ю. Габай. – К. : Ін-т укр. мови ; Вид. дім Дмитра Бураго, 2011. – 232 с.

Гаврилова 1985: Гаврилова Г. Ф. О прогнозирующей роли опорного слова в главной части сложноподчиненного предложения / Г. Ф. Гаврилова // Филологические науки. – 1985. – № 2. – С. 43–49.

Гаврилова 1988: Гаврилова Г. Ф. Роль союзных средств в формировании парадигмы сложноподчиненного предложения / Г. Ф. Гаврилова // Неполнозначные слова как средства оформления в синтаксисе : [межвуз. сб. научн. трудов / отв. ред Ю. И. Леднев и др.]. – Ставрополь : СГПИ, 1988. – С. 39–48.

Гаврилюк 2008: Гаврилюк О. Засоби зв'язку у складнопідрядних реченнях інтенсивної допустово-протиставної семантики / Оксана Гаврилюк // Наукові записки [зб. наук. праць / наук. ред. Н. Л. Іваницька та ін.]. – Вінниця, 2008. – Вип. 10, т. 1. – С. 156–161. – (Серія «Філологія»).

Гак 1969: Гак В. Г. К проблеме синтаксической семантики: семантическая интерпретация «глубинных» и «поверхностных» структур / В. Г. Гак // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения : [доклады на конференции по теоретическим проблемам синтаксиса]. – М. : Наука, 1969. – С. 77–85.

Гак 1972: Гак В. Г. К проблеме семантической синтагматики / В. Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики 1971 / АН СССР. Институт русского языка; ред. С. К. Шаумян. – М. : Наука, 1972. – С. 367–395.

Гак 1985: Гак В. Г. К типологии функциональных подходов к изучению языка / В. Г. Гак // Проблемы функциональной грамматики. – М. : Наука, 1985. – С. 5–15.

Гак 1988: Гак В. Г. Л. Теньер и его структурный синтаксис / В. Г. Гак // Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Пер. с франц. Редкол.: Г. В. Степанов (пред.) и др.; Вступ. ст. и общ. ред. В. Г. Гака. – М. : Прогресс, 1988. – С. 5–21.

Гак 2000: Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка : [учебник] / В. Г. Гак. – М. : Добросвет, 2000. – 832 с.

Галаган 2004: Галаган О. М. Семантико-синтаксична структура речень з тривалентними предикатами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Галаган. – Кіровоград, 2004. – 19 с.

Гмиря 2008: Гмиря Л. В. Семантико-синтаксична структура речень із двовалентними предикатами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Гмиря. – К., 2008. – 20 с.

Голоюх 1996: Голоюх Л. В. Порівняння як структурний компонент художнього тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Голоюх. – К., 1996. – 20 с.

Горголюк 2005: Горголюк Н. Г. Речення тотожності в сучасній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Г. Горголюк. – К., 2005. – 20 с.

Городенська 1978: Городенська К. Г. Вираження неозначеної кількості засобами української мови / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1978. – № 4. – С. 18–21.

Городенська 1991: Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць : [монографія] / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.

Городенська 1993: Городенська К. Г. Числівник / К. Г. Городенська // Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : [підручник] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – С. 142–157.

Городенська 1995: Городенська К. Г. Морфологізація транспозиційних переходів / К. Г. Городенська // Теоретичні проблеми граматики. – Донецьк : ДонДУ, 1995. – С. 51–61.

Городенська 1996: Городенська К. Г. Проблема зв'язку словотвору та синтаксису в новій академічній граматиці української мови / К. Г. Городенська // III Міжнародний конгрес українців. Мовознавство, 26–29 серп. 1996 р., Харків. – Х. : [б. в.], 1996. – С. 182–185.

Городенська 1999: Городенська К. Дерииваційна природа давального адресатної посесивності / Катерина Городенська // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр.]. – Донецьк : ДонНУ, 1999. – Вип. 5. – С. 19–22.

Городенська 2001: Городенська К. Г. Семантична багатоплановість суб'єкта стану / К. Г. Городенська // Наук. записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. Володимира Винниченка. – 2001. – Вип. 31. – С. 149–153.

Городенська 2001a: Городенська К. Г. Реченнєвотвірний потенціал предикатів якості / К. Г. Городенська // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр.]. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – Вип. 7. – С. 27–31.

Городенська 2001б: Городенська К. Г. Параметри семантико-синтаксичної структури елементарних двоскладних речень з дієслівними предикатами / К. Г. Городенська // Південний архів. Філологічні науки : [зб. наук. праць]. – Херсон: Айлант, 2001. – Вип. IX. – С. 22–25.

Городенська 2001в: Городенська К. Г. Параметри семантико-синтаксичної структури елементарних односкладних речень / К. Г. Городенська // Зб. наук. праць Полтав. держ. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка. Серія : Філологічні науки. – Полтава, 2001. – Вип. 4 (18). – С. 17–23.

Городенська 2001г: Городенська К. Г. Синтаксична специфіка української мови / К. Г. Городенська // Українська термінологія і сучасність. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 11–14.

Городенська 2002: Городенська К. Г. Особливості актуального членування елементарних двоскладних та односкладних речень / К. Г. Городенська // Наук. вісник Чернівець. ун-ту : [зб. наук. пр.] : Слов'янська філологія. – Чернівці : Рута, 2002. – Вип. 146–147. – С. 15–20.

Городенська 2002a: Городенська К. Г. Семантичний і морфологічний потенціал предикатів кількості / К. Г. Городенська // Наук.

вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2002. – № 5. – С. 23–26.

Городенська 2003: Городенська К. Г. Формально-синтаксическая и семантико-синтаксическая структура предложения / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська // Zbornik povzetkov. 1 del. Jezikoslovje : 13 Mednarodni slavistični kongres (Ljubljana, 15–21 avgusta 2003). – Ljubljana, 2003. – С. 280–281.

Городенська 2004: Городенська К. Дієслово / Катерина Городенська // Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська ; за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 217–297, [2] с.

Городенська 2004а: Городенська К. Валентність дієслова як міжрівнева категорія / Катерина Городенська // Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська ; за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 269–272, [2] с.

Городенська 2004б: Городенська К. Прислівник / Катерина Городенська // Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматика української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська ; за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 298–327, [2] с.

Городенська 2004в: Городенська К. Службові слова-морфеми / Катерина Городенська // Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська ; за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 328–373, [2] с.

Городенська 2004г: Городенська К. Г. Координація форм у предикативному ядрі / К. Г. Городенська // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр.]. – Х., 2004. – Вип. 12. – С. 32–37.

Городенська 2005: Городенська К. Морфологічні, аналітичні та синтаксичні дієслова в семантико-граматичній концепції частин мови І. Р. Вихованця / Катерина Городенська // Граматика слова і граматика мови : [зб. наук. пр., присвячений ювілею доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України, завідувача відділу

граматики та історії української мови Інституту української мови НАН України І. Р. Вихованця]. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – С. 42–55.

Городенська 2005: Городенська К. Г. Функціональні зони сполучників в українській науковій мові / К. Г. Городенська // Українська термінологія і сучасність : [зб. наук. праць]. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 7–13.

Городенська 2007: Городенська К. Граматичний словник української мови: Сполучники / Катерина Городенська. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.

Городенська 2007а: Городенська К. Власна й транспозиційні функціональні сфери порівняльних сполучників подібності / Катерина Городенська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : [зб. наук. праць]. – Херсон : ХДУ, 2007. – Вип. 5. – С. 9–15.

Городенська 2007б: Городенська К. Функціонально-стильові параметри пояснювально-ототожнювальних сполучників в українській літературній мові кінця ХХ – початку ХХІ ст. / Катерина Городенська // Теоретична і дидактична філологія : [зб. наук. праць]. – К. : Міленіум, 2007. – Вип. 2. – С. 36–44.

Городенська 2007в: Городенська К. Г. Новітня граматики української мови / К. Г. Городенська // Матер. VI Міжнарод. конгресу україністів. Мовознавство : [зб. наук. статей]. – Донецьк, 2007. – С. 63–71.

Городенська 2008: Городенська К. Граматична неоднорідність сполучників в українській літературній мові / Катерина Городенська // Українська мова. – 2008. – № 4. – С. 3–14.

Городенська 2008а: Городенська К. Г. Семантичні групи прислівників у синтаксичній сфері дієслова / К. Г. Городенська // Наук. часопис нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. пр.]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 4. – С. 110–114.

Городенська 2008б: Городенська К. Проблема двоскладного прислівникового речення в сучасному мовознавстві / Катерина Городенська, Оксана Годз // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Серія «Лінгвістика» : [зб. наук. пр.]. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. – Вип. 8. – С. 35–41.

Городенська 2008в: Городенська К. Формально-синтаксична реалізація порівняльно-об'єктного відношення в складному та

простому реченні / Катерина Городенська // Verba Magistri : Мовознавство. Літературознавство. Журналістикознавство. Педагогіка. Методика : [зб. наук. праць, присвячених ювілею доктора філологічних наук, професора С. В. Ломаковича / за заг. ред. В. М. Терещенка, П. Б. Ткач]. – Х., 2008. – С. 45–51.

Городенська 2009: Городенська К. Асемантичні підрядні сполучники у сфері об'єктних семантико-синтаксичних відношень / Катерина Городенська // Мовознавчий вісник : [зб. наук. праць на пошану професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя / відп. ред. Г. І. Мартинова та ін.]. – Черкаси, 2009. – Вип. 8. – С. 15–26.

Городенська 2009a: Городенська К. Акцентовані ознаки локативів / Катерина Городенська // Актуальні проблеми граматики : [зб. наук. праць] / Наук. записки Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. Володимира Винниченка. – Кіровоград : КДПУ, 1999. – Вип. 4. – С. 116–119.

Городенська 2010: Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : [монографія] / К. Г. Городенська. – К., Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.

Городенська 2010a: Городенська К. Г. Кореляція синтаксичних категорій предикатності і предикативності в українській мові / К. Г. Городенська // Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики : [зб. наук. праць на пошану чл.-кор. НАН України Івана Романовича Вихованця] / Укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2010. – С. 89–105.

Городенська 2010b: Городенська К. Г. Дії та стани похідних дієслів як джерело пізнання історії та культури українського народу / К. Г. Городенська // Відображення історії та культури народу в словотворенні : доп. XII Міжнар. наук. конф. Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів (25–28 травня 2010 р., Київ, Україна). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 355–364.

Горпинич 2000: Горпинич В. О. Морфологія української мови : [навч. посіб.] / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 2000. – 170 с.

Горпинич 2004: Горпинич В. О. Морфологія української мови : [підручник] / В. О. Горпинич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.

ГРЯ 1960: Грамматика русского языка : синтаксис / [под. ред. В. В. Виноградова]. – М. : Изд-во АН СССР, 1960. – Т. 2, ч. 1. – 702 с.

ГСРЛЯ 1970: Грамматика современного русского литературного языка / [под ред. Н. Ю. Шведовой]. – М. : Наука, 1970. – 767 с.

Грищенко 1969: Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові : [монографія] / А. П. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1969. – 155 с.

Грищенко 1972: Грищенко А. П. Складносурядні речення / А. П. Грищенко // Сучасна українська мова. Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 387–409.

Грищенко 1975: Грищенко А. П. Внутрішня синтаксична організація простого речення / А. П. Грищенко // Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки) : [монографія]. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 14–16.

Грищенко 2007: Грищенко А. П. Складносурядне речення / А. П. Грищенко // Українська мова: Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп.]. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 627–628.

Гуйванюк 1999: Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : [монографія] / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.

Гуйванюк 2007: Гуйванюк Н. В. Синтаксис неповного речення. Еквіваленти речень : [навч.-метод. посіб.] / Н. В. Гуйванюк, А. М. Агафонова, С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Рута, 2007. – 100 с.

Гуйванюк 2008: Гуйванюк Н. В. Типологія наукових підходів до вивчення категорії предикації / Н. В. Гуйванюк, О. В. Кульбабська // Мовознавство. – 2008. – № 4–5. – С. 55–63.

Гуйванюк 2009: Гуйванюк Н. В. Ономасіологічна близькість частин мови як основа кореферентності висловлень / Н. В. Гуйванюк // Мовознавчий вісник : [зб. наук. пр. на пошану професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя]. – Черкаси, 2009. – Вип. 8. – С. 176–188.

Гуйванюк 2009а: Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : [монографія] / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.

Гургула 2011: Гургула О. Б. Семантико-синтаксична структура речень з інфінітивом мети в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Б. Гургула. – Івано-Франківськ, 2011. – 20 с.

Джура 2000: Джура А. С. Синтаксична транспозиція відмінкових форм (на матеріалі іменникових форм родового відмінка) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. С. Джура. – К., 2000. – 17 с.

Доценко 2006: Доценко О. Л. Семантико-прагматичний синтаксис: особливості вираження модальності : [монографія] / О. Л. Доценко. – К. : Міленіум, 2006. – 226 с.

Дубовик 2005: Дубовик Л. Формальні засоби реалізації категорії причини / Людмила Дубовик // Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту : [зб. наук. праць]. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. – Вип. II. – С. 224–234. – (Серія «Лінгвістика»).

Дубовик 2006: Дубовик Л. Типологія синтаксичних зв'язків у складнопідрядних реченнях з підрядними причини / Людмила Дубовик // Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту : [зб. наук. праць]. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – Вип. III. – С. 35–38.

Дудик 1971: Дудик П. С. Звертання-речення в сучасній українській мові / П. С. Дудик // Укр. мова і літ. в шк. – 1971. – № 5. – С. 37–43.

Дудик 1972: Дудик П. С. Односкладні речення / П. С. Дудик // Сучасна українська мова: синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 232–262.

Дудик 1972а: Дудик П. С. Безособові речення / П. С. Дудик // Сучасна українська мова: синтаксис / [за заг. ред. акад. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 244–254.

Дудик 1972б: Дудик П. С. Еквіваленти речення / П. С. Дудик // Сучасна українська мова: синтаксис / [за заг. ред. акад. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 289–309.

Дудик 1973: Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення: (просте речення; еквіваленти речення). – К. : Наук. думка, 1973. – 288 с.

Дудик 1975: Дудик П. С. Явища номінації, сегментації і контамінації в структурі речення / П. С. Дудик // Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки) : [монографія]. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 212–221.

Дудик 1999: Дудик П. С. Із синтаксису простого речення : [навч. посібник] / П. С. Дудик. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 1999. – 297 с.

Дудик, Прокопчук 2010: Дудик П. С. Синтаксис української мови : [підручник] / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 384 с. – (Серія «Альма-матер»).

Есперсен 1958: Есперсен О. Філософія граматики / Отто Есперсен; [пер. с англ. В. В. Пассека, С. П. Сафроновой ; под ред. Б. А. Ильиша]. – М. : Изд-во иностр. лит., 1958. – 404 с.

Єрмоленко 1975: Єрмоленко С. Я. Загальна і власне синтаксична семантика речення / С. Я. Єрмоленко // Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки) : [монографія]. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 11–14.

Єрмоленко 1982: Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика : [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1982. – 210 с.

Жовтобрюх 1984: Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1984. – 296 с.

Жовтобрюх, Кулик 1972: Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Вища шк., 1972. – Ч. 1. – 406 с.

Загнітко 1990: Загнітко А. П. Система і структура граматичних категорій дієслова / А. П. Загнітко. – К. : НМК ВО, 1990. – 51 с.

Загнітко 1991: Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови / А. П. Загнітко. – К. : Вища шк., 1991. – 77 с.

Загнітко 1993: Загнітко А. П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії) : [навч. посібник] / А. П. Загнітко. – К. : ІСДО, 1993. – 340 с.

Загнітко 1996: Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435, [1] с.

Загнітко 1997: Загнітко А. П. Проблема односкладного речення в сучасній лінгвістиці / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр.]. – Донецьк : ДонДУ, 1997. – Вип. 3. – С. 17–26.

Загнітко 2001: Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 2001. – 662 с.

Загнітко 2006: Загнітко А. Типологія внутрішньореченневих суб'єктно-об'єктних відношень / Анатолій Загнітко // Актуальні проблеми синтаксису : Матеріали Міжнародної наукової конференції / [Укл. : Ніна Гуйванюк (наук. ред.) та ін.]. – Чернівці : Рута, 2006. – С. 8–13.

Загнітко 2006а: Загнітко А. П. Лінгвістика тексту : теорія і практикум : [наук.-навч. посіб.] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 289 с.

Загнітко 2007: Загнітко А. П. Словник українських приєменників. Сучасна українська мова / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна. – Донецьк : БАО, 2007. – 416 с.

Загнітко 2008: Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : [монографія] / А. П. Загнітко. – [Вид. 3-тє, виправл. і доп.] – Донецьк : ДонДУ, 2008. – 294 с.

Загнітко 2009: Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект : [навч. посібн.] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 150 с.

Загнітко 2010: Загнітко А. Граматична концепція Івана Вихованця / Анатолій Загнітко // Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики : [зб. наук. пр. на пошану члена-кореспондента НАН України Івана Романовича Вихованця]. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2010. – С. 11–40.

Загнітко 2011: Загнітко А. П. Теоретична граMATика української мови. Морфологія. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.

Загнітко 2012: Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : у 4 т. / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. –

Т. 1. – 2012. – 402 с.

Т. 2. – 2012. – 350 с.

Т. 3. – 2012. – 426 с.

Т. 4. – 2012. – 388 с.

Загrevський 1999: Загrevський Є. І. Безсполучникові складні речення з пояснювальним компонентом у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Є. І. Загrevський. – Х., 1999. – 20 с.

Заборна 1997: Заборна М. С. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. С. Заборна. – Х., 1997. – 18 с.

Заборна 1997а: Заборна М. С. Складнопідрядні порівняльні речення елементарного змісту / М. С. Заборна // Актуальні проблеми синтаксису : [матеріали всеук. наук. конф., присвяченої 85-річчю

проф. І. І. Слинька / відп. ред. Гуйванюк Н. В. та ін.]. – Чернівці : ЧДУ, 1997. – С. 107–108.

Заборна 2009: Заборна М. Явище асиметричного дуалізму мовного знака в складнопідрядних реченнях реального порівняння / Марія Заборна // Наук. вісник Чернівецького нац. ун-ту : [зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. та ін.]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – Вип. 475–477 : Слов'янська філологія. – С. 175–179.

Зарицька 2005: Зарицька В. Г. Синкретичні типи підрядності в системі складного речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Г. Зарицька. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.

Зеленько 2010: Зеленько А. С. Загальне мовознавство : [навч. посібник] / А. С. Зеленько. – К. : Знання, 2010. – 380 с.

Золотова 1973: Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка : [монографія] / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 с.

Золотова 1978: Золотова Г. А. К типологии простого предложения / Г. А. Золотова // Вопр. языкознания. – 1978. – № 3. – С. 49–61.

Золотова 1981: Золотова Г. А. О субъекте предложения в современном русском языке / Г. А. Золотова // Науч. докл. высш. шк. Филол. науки. – 1981. – № 1. – С. 33–42.

Золотова 1982: Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса : [монографія] / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1982. – 368 с.

Золотова 1985: Золотова Г. А. К построению функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова // Проблемы функциональной грамматики : [сборник научных трудов]. – М. : Наука, 1985. – С. 87–93.

Золотова 1988: Золотова Г. А. Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1988. – 440 с.

Золотова 1995: Золотова Г. А. Монопредикативность и полипредикативность в русском синтаксисе / Г. А. Золотова // Вопр. языкознания. – 1995. – № 2. – С. 99–109.

Золотова 2004: Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова / [под общ. ред. Г. А. Золотовой]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, Ин-та русского языка РАН, 1998. – 544 с.

Іваницька 2003: Іваницька Н. Б. Автосемантизм дієслова і семантико-синтаксична структура речення / Н. Б. Іваницька // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія : [зб. наук. пр.]. – Вінниця : ВДПУ, 2003. – Вип. 5. – С. 41–46.

Іваницька 2012: Іваницька Н. Б. Парадигматика і синтагматика діє-слівних систем української та англійської мов : лексико-семантичний і формально-синтаксичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Н. Б. Іваницька. – К., 2012. – 36 с.

Іваницька 1975: Іваницька Н. Л. Складений присудок як синтаксична структура / Н. Л. Іваницька // Синтаксис словосполучення і простого речення. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 59–84.

Іваницька 1986: Іваницька Н. Л. Формально-граматичне і семантико-граматичне моделювання структури простого речення / Н. Л. Іваницька // Мовознавство. – 1986. – № 1. – С. 20–27.

Іваницька 1986а: Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові : [монографія] / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища шк., 1986. – 275 с.

Іваницька 1989: Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення: Складні випадки аналізу / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища шк., 1989. – 62 с.

Іваницька 2000: Іваницька Н. Л. Член речення як синтаксична категорія / Н. Л. Іваницька // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія : [зб. наук. пр.]. – Вінниця : ВДПУ, 2000. – Вип. 2. – С. 70–73.

Іваницька 2004: Іваницька Н. Л. Формально-граматична та семантико-синтаксична структура простого речення : [тексти лекцій] / Н. Л. Іваницька. – Вінниця, 2004. – 94 с.

Іваницька 2009: Іваницька Н. Л. Сучасні теорії категорійної граматики в лінгводидактиці / Н. Л. Іваницька. – Вінниця : ВДПУ, 2009. – 260 с.

Іваницька 2011: Іваницька Н. Л. Нариси з синтаксису української мови : [посібник для студентів-філологів] / Н. Л. Іваницька. – Вінниця, 2011. – 183 с.

Іванова 1991: Іванова Л. П. Структурно-функціональний аналіз простого предложения : [монографія] / Л. П. Іванова. – К. : Вища шк., 1991. – 168 с.

Іванова 2007: Іванова Л. Л. Семантико-синтаксична структура речень із дистрибутивними предикатами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Л. Іванова. – К., 2007. – 20 с.

Івченко 1955: Івченко М. П. Числівники української мови / М. П. Івченко. – К. : Вид-во Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка, 1955. – 143 с.

Кавера 2005: Кавера Н. Семантична стратифікація відприслівникових предикатів стану / Наталія Кавера // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : [зб. наук. пр.]. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2005. – С. 97–103.

Кавера 2008: Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Кавера. – К., 2008. – 24 с.

Кадомцева 1972: Кадомцева Л. О. Обставинні складнопідрядні речення / Л. О. Кадомцева // Сучасна українська мова: синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 369–371.

Кадомцева 1985: Кадомцева Л. О. Українська мова. Синтаксис простого речення / Л. О. Кадомцева. – К. : Вища шк., 1985. – 127 с.

Каленич 2005: Каленич В. М. Двоскладні речення з однавлентними дієслівними предикатами в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. М. Каленич. – К., 2007. – 20 с.

Калько 2008: Калько М. І. Аспектуальність: категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові : [монографія] / М. І. Калько. – Черкаси : видавець Чабаненко Ю., 2008. – 384 с.

Канюшкевіч 2010: Канюшкевіч М. І. Беларуска прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : у 3 ч. – Ч. 3. – Дыяпазон Р – Я / М. І. Канюшкевіч. – Гродна: ГрДУ, 2010. – 535 с.

Каранська 1995: Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : [навч. посіб.] / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.

Карпіловська 2000: Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови : будова та реалізація :

авторєф. дис. на здобуття наук. ступєня докт. фїлол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Є. А. Карпїловська. – К., 2000. – 36 с.

Касєвич 1977: Касєвич В. Б. Элементы общей лингвистики : [монографія] / В. Б. Касєвич. – М. : Наука, 1977. – 183 с.

Касєвич 1988: Касєвич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфологія / В. Б. Касєвич. – М. : Наука, 1988. – 309 с.

Кацнельсон 1987: Кацнельсон С. Д. К понятію типов валентности / С. Д. Кацнельсон // Вопр. языкознания. – 1987. – № 3. – С. 20–32.

Кацнельсон 2001: Кацнельсон С. Д. Категории языка и мышления. Из научного наследия / С. Д. Кацнельсон. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 864 с.

Кацнельсон 2004: Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление : [монографія] / С. Д. Кацнельсон. – [3-є изд., стереотип.]. – М. : УРСС, 2004. – 216 с.

Кєндюшенко 1990: Кєндюшенко А. Г. Про семантичну структуру речєнь з предикативними прислївниками / А. Г. Кєндюшенко // Мовознавство. – 1990. – № 4. – С. 50–54.

Клименко 1998: Клименко Н. Ф. Словотвірна морфєміка сучасної української літературної мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпїловська. – К. : УкрНДїПСК, 1998. – 162 с.

Клименко 2008: Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : [монографія] / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпїловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий дїм Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.

Клобуков 1986: Клобуков Е. В. Семантика падежных форм в современном русском литературном языке : [монографія] / Е. В. Клобуков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 120 с.

Ковальова 2005: Ковальова Н. О. Структурні, логїко-семантичні і функціональні типи допустових речєнь у сучасній науковій мові : авторєф. дис. на здобуття наук. ступєня канд. фїлол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. О. Ковальова. – Дніпропетровськ, 2005. – 18 с.

Козїцька 2005: Козїцька О. Порядкова залежність послїдовностї розташування предикативних одиниць у контамінованих складнопідрядних багатокомпонентних речєннях / Оксана Козїцька // Українська мова. – 2005. – № 3. – С. 54–61.

Кононенко 2007: Кононенко В. І. Ускладнене просте речєння / В. І. Кононенко // Українська мова: Енциклопедія / [редкол. :

В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп.]. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 778.

Кононенко 2010: Кононенко В. І. Вступ. Предикатоцентрична теорія в логіко-граматичному вимірі / В. І. Кононенко // Предикат у структурі речення : [монографія] / за ред. акад. НАПН України В. І. Кононенка. – Київ ; Івано-Франківськ ; Варшава, 2010. – С. 7–30.

Конюшкевич 1989: Конюшкевич М. И. Синтаксис близкородственных языков : тождество, сходства, различия : [монография] / М. И. Конюшкевич. – Минск : Изд-во «Университетское», 1989. – 157 с.

Конюшкевич 2000: Конюшкевич М. И. «Синтаксический симбиоз» категорий неопределенности и недостоверного сравнения (русско-белорусские соответствия на уровне сложного предложения) // Сложное предложение: традиционные вопросы теории и описания и новые аспекты его изучения : материалы научн. конф., 23–24 апр. 1998 г., Москва. – М. : Русский учебный центр, 2000. – Вып. 1. – С. 157–162.

Кострова 2003: Кострова О. А. Синтаксис предложения в современных зарубежных грамматиках немецкого языка / О. А. Кострова // Социальные и гуманитарные науки: Отечественная и зарубежная литература / РАН ИНИОН. Центр гуманитарных научно-информационных исследований. – Сер. 6 : Языкознание. – № 2. – М., 2003. – С. 142–160.

Костусяк 2002: Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників / Н. М. Костусяк. – Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 219 с.

Костусяк 2012: Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови / Н. М. Костусяк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 452 с.

Костусяк 2013: Костусяк Н. М. Міжрівневі категорії сучасної української літературної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Костусяк. – К., 2013. – 36 с.

Котляренко 2006: Котляренко С. В. Семантико-синтаксична структура речень з релятивними дієсловами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. В. Котляренко. – К., 2006. – 22 с.

Коцюбовська 2002: Коцюбовська Г. А. Приєднувальні конструкції: функціонально-текстовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. А. Коцюбовська. – Дніпропетровськ, 2002. – 16 с.

Кочерган 1980: Кочерган М. П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова) : [монографія] / М. П. Кочерган. – Львів : Вища шк., 1980. – 184 с.

Кочерган 1984: Кочерган М. П. Лексична сполучуваність і семна структура слова / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1984. – № 1. – С. 25–32.

Кочерган 2007: Кочерган М. П. Сполучуваність / М. П. Кочерган // Українська мова: Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп.]. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 657–658.

Кринська 2001: Кринська Н. В. Семантико-синтаксична категорія наслідку в складному реченні у книжних стилях сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Кринська. – Х. : Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2001. – 16 с.

Кротевич 1956: Кротевич Е. В. Синтаксические отношения между членами словосочетания и членами предложения // Вопр. русс. яз. – Львов : Изд-во Львовского ун-та, 1956. – Кн. 2. – С. 10–24.

Кротевич 1959: Кротевич Е. В. О связях слов / Е. В. Кротевич. – Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1959. – 35 с.

Крылова 1992: Крылова О. А. Коммуникативный синтаксис русского языка : [монографія] / О. А. Крылова. – М. : Изд-во РУДН, 1992. – 172 с.

Кулик 1961: Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис / Б. М. Кулик. – К. : Рад. школа, 1961. – Ч. 2. – 287 с.

Кульбабська 2010: Кульбабська О. В. Категорійна структура вторинної предикації : [навч. посіб.] / О. В. Кульбабська. – Чернівці, 2010. – 268 с.

Кульбабська 2011: Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні : [монографія] / О. В. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2011. – 672 с.

Кульбабська 2011а: Кульбабська О. В. Вторинна предикація: семантична та морфолого-синтаксична типологія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Кульбабська. – Чернівці, 2011. – 36 с.

Курилович 1962: Курилович Е. Очерк по лингвистике / Ежи Курилович. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.

Кутня 2006: Кутня Г. Семантико-синтаксична парадигма предикатів процесу з варіантними виявами суб'єктів у сучасній українській мові / Галина Кутня // Львів. нац. ун-т імені Івана Франка. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 38. – Ч.1. – 2006. – С.15–23.

Кучеренко 1968: Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції в світлі граматики : [монографія] / І. К. Кучеренко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 106 с.

Кучеренко 2003: Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: морфологія / І. К. Кучеренко. – [2-ге вид., уточн. і доп.]. – Вінниця : Поділля-2000, 2003. – 464 с.

Куц 2003: Куц О. В. Семантико-синтаксична структура речень з чотиривалентними предикатами : автореф. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Куц. – К., 2003. – 20 с.

Куц 2007: Куц Н. Семантична еволюція службових слів: на матеріалі сучасних українських прийменникових еквівалентів / Наталія Куц // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / [укл. А. Загнітко та ін.]. – Донецьк : ДонНУ. – Вип. 15. – 2007. – С. 150–154.

Ледней 2003: Ледней О. Ф. Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Ф. Ледней. – Одеса, 2003. – 19 с.

Леута 2007: Леута О. І. Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова : [монографія] / О. І. Леута. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 397, [4] с.

Леута 2008: Леута О. І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові : [монографія] / О. І. Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.

Леута 2009: Леута О. І. Дієслівні речення в українській літературній мові: структура, семантика, моделі : автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова» / О. І. Леута. – К., 2009. – 35 с.

Ломакович 1993: Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова» / С. В. Ломакович. – К., 1993. – 52 с.

Ломов 2007: Ломов А. М. Словарь-справочник по синтаксису современного русского языка / А. М. Ломов. – М. : АСТ, Восток-Запад, 2007. – 416 с.

Ломонос 2006: Ломонос Є. О. Синтаксис простого речення : [навч. посіб.] / Є. О. Ломонос. – К., 2006. – 133 с.

Лонська 2001: Лонська Л. І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. І. Лонська. – К., 2001. – 20 с.

Лукінова 2000: Лукінова Т. Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис) / Т. Б. Лукінова. – К. : Наук. думка, 2000. – 370 с.

ЛЭС 1990: Лингвистический энциклопедический словарь / [Гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с. : ил.

Мараховська 1998: Мараховська В. Г. Типи складнопідрядних речень з підрядними прикомпаративними : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Г. Мараховська. – Запоріжжя, 1998. – 23 с.

Мартине 2004: Мартине А. Основы общей лингвистики / Андре Мартине. – М. : Издательская группа URSS, 2004. – 224 с. – (Серия : «Лингвистическое наследие XX века»).

Масицька 1998: Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності : [монографія] / Т. Є. Масицька. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 204 с.

Масицька 1999: Масицька Т. Є. Семантико-синтаксичні ознаки субстанціальних синтаксем / Т. Є. Масицька // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць]. – Донецьк, ДонНУ, 1999. – Вип. 5. – С. 138–139.

Масицька 2000: Масицька Т. Є. Функціональний статус семантично елементарних реченневих конструкцій / Т. Є. Масицька // Філологічні студії. – Луцьк. – 2000. – № 1. – С. 120–125.

Мацицька 2001: Мацицька Т. Є. Функціонально-семантична реалізація інструментальної синтаксеми / Т. Є. Мацицька // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць]. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – Вип. 7. – С. 147–150.

Мацицька 2004: Мацицька Т. Є. Семантичні особливості предикатів активної діяльності суб'єкта / Т. Є. Мацицька // Культура народів Причорномор'я : [научный журнал]. – № 49. – Т. 1. – Март 2004. – С. 236–238.

Мацицька 2004а: Т. Є. Мацицька Термінологічні поняття українського функціонального синтаксису / Т. Є. Мацицька // *Ucrainica I. Současna ukrajínistika: problémy jazyka, literatury a kultury* : [sborník článků]. – Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. – S. 152–155.

Мацицька 2004б: Мацицька Т. Є. Структурна організація семантично елементарних речень із дієслівними предикатами / Т. Є. Мацицька // *Ukrajínistika – minulost, přítomnost, budoucnost* : [sborník vědeckých prací]. – Brno, 2004. – S. 229–237.

Мацицька 2004в: Мацицька Т. Є. Категорія предиката процесу у структурі речення / Т. Є. Мацицька // Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту : [зб. наук. праць]. – ДонДУ, 2004. – С. 51–56.

Мацицька 2005: Мацицька Т. Є. Ієрархія синтаксичних одиниць у сучасному мовознавстві / Т. Є. Мацицька // Ученые записки Таврического национального университета. – Т. 18 (57). – № 2. – Серия «Филология». – Симферополь, 2005. – С. 85–87.

Мацицька 2005а: Мацицька Т. Є. Категорія валентності у лінгвістичній інтерпретації Івана Вихованця / Т. Є. Мацицька // Граматика слова і граматика мови : [зб. наук. праць, присвячений ювілею д. філол. н., проф., чл.-кор. НАН України, завідувача відділу граматики та історії української мови Інституту української мови НАН України І. Р. Вихованця]. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – С. 83–96.

Мацицька 2010: Мацицька Т. Є. Диференціація предикатів у лінгвістичних студіях І. Р. Вихованця / Т. Є. Мацицька // Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики : [зб. наук. праць на пошану чл.-кор. НАН України Івана Романовича Вихованця] / Укл. :

А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2010. – С. 166–175.

Масицька 2012: Масицька Т. Є. Особливості семантико-синтаксичних відношень у реченнєвій конструкції «С+Пд+О+Ад» / Т. Є. Масицька // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. – № 1. – 2012. – С. 83–88.

Масицька 2012: Масицька Т. Є. Семантичні різновиди суб'єктної синтаксеми / Т. Є. Масицька // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2012. – Випуск 26. – С. 176–178.

Масицька 2012а: Масицька Т. Є. Функційні типи семантичних залежностей у структурі простого речення / Т. Є. Масицька // Українська мова. – 2012. – № 2. – С. 24–33.

Масицька 2012б: Масицька Т. Є. Локативна семантична залежність в структурі елементарних реченнєвих конструкцій / Т. Є. Масицька // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Слов'янська філологія : [зб. наук. праць]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 648–649. – С. 228–233.

Масицька 2013: Масицька Т. Є. Теорія залежностей у сучасному синтаксисі / Т. Є. Масицька // Волинь філологічна: текст і контекст : [зб. наук. праць]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – Вип.14. – С. 133–143.

Масицька 2013а: Масицька Т. Є. Диференціація семантичних залежностей у реченнєвій конструкції $S + P_v + L_1 + L_2 + L_3$ / Т. Є. Масицька // Вісник Черкаського університету імені Б. Хмельницького. Серія : Філологічні науки. – Черкаси : Черкас. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2013. – № 7 (260). – С. 14–20.

Масицька 2013б: Масицька Т. Є. Диференційні особливості локативної семантичної залежності / Т. Є. Масицька // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць]. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – Вип. 26. – С. 109–113.

Масицька 2013в: Масицька Т. Є. Особливості адресатної семантичної залежності в структурі базових синтаксичних конструкцій / Т. Є. Масицька // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки.

Мовознавство. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – № 22 (271). – С. 80–86.

Масицька 2013г: Масицька Т. Є. Інструментальна семантична залежність у функції знаряддя дії / Т. Є. Масицька // Функціональна лінгвістика : [зб. научн. работ] / Крымский республиканский институт последипломного педагогического образования. – Симферополь, 2013. – № 5. – С. 248–251.

Масицька 2013г: Масицька Т. Є. Речення як багатоаспектна синтаксична одиниця / Т. Є. Масицька // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. праць]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – Випуск 10. – С. 169–174.

Масицька 2013д: Масицька Т. Є. Особливості предикативної взаємозалежності у формально-синтаксичній структурі речення / Т. Є. Масицька // Вісник Черкаського університету імені Б. Хмельницького. Серія : Філологічні науки. – Черкаси : Черкас. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2013. – № 27 (280). – С. 118–124.

Масицька 2014: Масицька Т. Є. Субстанційні семантико-синтаксичні реченнєві залежності / Т. Є. Масицька // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство) : [зб. наук. праць]. – Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2014. – Випуск 19. – С. 54–58.

Масицька 2014а: Масицька Т. Є. Функційна диференціація інструментальних семантико-синтаксичних відношень / Т. Є. Масицька // Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика ХХІ століття: стан і перспективи : [зб. наук. праць]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – Вип. 17. – С. 168–180.

Масицька 2014б: Масицька Т. Є. Функційний вияв формально-синтаксичної залежності в структурі простого речення / Т. Є. Масицька // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць]. – Донецьк : ДонНУ, 2014. – Вип. 28. – С. 36–42.

Масицька 2014в: Масицька Т. Є. Іntenційна структура речення / Т. Є. Масицька // Типологія та функції мовних одиниць : [наук. журнал]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 2. – С. 165–173.

Масицька 2014г: Масицька Т. Є. Агентивна семантико-синтаксична залежність / Т. Є. Масицька // Мовний простір граматики: актуальні студії : [зб. наук. праць на честь 60-річчя член-кореспондента НАН України Анатолія Загнітка]. – Донецьк : Дон НУ, 2014. – С. 137–142.

Масицька 2014г: Масицька Т. Є. Особливості синтаксичної залежності в структурі простого речення / Т. Є. Масицька // Тенденції розвитку української лексики та граматики : [зб. наук. праць]. – Варшава–Івано-Франківськ : Sowa Sp. z.o.o., 2014. – Ч.1. – С. 236–248.

Масицька 2014д: Масицька Т. Є. Особливості предикатив всеохопного процесу / Т. Є. Масицька // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 2 (279). – С. 138–143.

Масицька 2015: Масицька Т. Є. Складнопідрядні речення як дериваційна база простих ускладнених конструкцій / Т. Є. Масицька // Типологія та функції мовних одиниць : наук. журн. / [редкол. : Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – № 3. – С. 115–126.

Масицька 2015а: Масицька Т. Є. Похідні предикатні синтаксеми у структурі простих ускладнених речень / Т. Є. Масицька // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки (Мовознавство). – № 6 (307). – 2015. – С. 76–79.

Масицька 2015б: Масицька Т. Є. Семантико-синтаксична взаємозалежність і формально-синтаксична взаємозалежність у складносурядних реченнях / Т. Є. Масицька // Типологія та функції мовних одиниць : наук. журн. / [редкол. : Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – № 2 (4). – С. 116–129.

Масицька 2015в: Масицька Т. Є. Семантико-синтаксична темпорально-темпоральна взаємозалежність у складносурядних реченнях / Т. Є. Масицька // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство) : [зб. наук. праць] / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2015. – Вип. 22. – С. 88–92.

Мацицька 2016: Мацицька Т. Є. Причинова семантико-синтаксична залежність у складнопідрядних реченнях / Т. Є. Мацицька // Типологія та функції мовних одиниць : наук. журн. / [редкол. : Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. – № 1 (5). – С. 90–101.

Матезиус 1967: Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения / Вильям Матезиус // Пражский лингвистический кружок. – М. : Прогресс, 1967. – С. 239–245.

Мачак 2010: Мачак О. Ю. Синтаксична структура складнопідрядних речень з інтенсивно-допустовою семантикою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Ю. Мачак. – Кіровоград, 2010. – 20 с.

Межов 1998: Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Г. Межов. – К., 1998. – 19 с.

Межов 2000: Межов О. Г. Субстанціальна синтаксема у функції суб'єкта дії / О. Г. Межов // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – № 6. – С. 143–148.

Межов 2007: Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення : [монографія] / О. Г. Межов. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 184 с.

Межов 2012: Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Г. Межов / [відп. ред. І. Р. Вихованець]. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.

Межов 2013: Межов О. Г. Система мінімальних семантико-синтаксичних одиниць сучасної української літературної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Г. Межов. – К., 2013. – 36 с.

Мейе 1938: Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков : [монография] / Антуан Мейе. – М. ; Л. : Гос. соц.-эконом. изд-во, 1938. – 512 с.

Мейе 1951: Мейе А. Общеславянский язык / Антуан Мейе ; [пер. и примеч. проф. П. С. Кузнецова]. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1951. – 492 с.

Мельник 2015: Мельник І. А. Транспозиційна граматика українського дієслова : [монографія] / І. А. Мельник. – Луцьк : Надстир'я, 2015. – 476 с.

Мельничук 1961: Мельничук О. С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові / О. С. Мельничук // Слов'янське мовознавство : [збірник статей]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – № 3. – С. 124–194.

Мельничук 1966: Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. – К. : Наук. думка, 1966. – 324 с.

Мельничук 1972: Мельничук О. С. Загальні питання синтаксису української мови / О. С. Мельничук // Сучасна українська мова: синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 5–37.

Мещанинов 1978: Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / И. И. Мещанинов. – Л. : Наука, 1978. – 387 с.

Милославский 1987: Милославский И. Г. Краткая практическая грамматика русского языка. – М.: Русс. яз., 1987. – 284 с.

Митрофанова 2007: Митрофанова О. Г. Семантико-синтаксична структура речень із дієслівними предикатами руху і переміщення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Г. Митрофанова. – Запоріжжя, 2007. – 20 с.

Мірченко 2004: Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М. В. Мірченко / [відп. ред. І. Р. Вихованець]. – [Вид. 2-ге, переробл.] – Луцьк: РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.

Мірченко 2011: Мірченко М. В. Вибрані праці з категорійної граматики та лінгвотекстології / М. В. Мірченко. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 256 с.

Міхневіч 1976: Міхневіч А. Я. Проблемы семантико-синтаксичнага даследавання беларускай мовы / А. Я. Міхневіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – 264 с.

Мойсієнко 2009: Мойсієнко А. К. Сучасна українська мова. Синтаксис простого ускладненого речення : [навч. посіб.] / А. К. Мойсієнко. – К. : Персонал, 2009. – 207 с.

Москальская 1974: Москальская О. И. Проблемы системного описания синтаксиса : На материале немецкого языка / О. И. Москальская. – М. : Высш. шк., 1974. – 156 с.

Мудрак 2010: Мудрак Я. В. Семантико-синтаксична структура речень з фактивними предикатами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Я. В. Мудрак. – Івано-Франківськ, 2010. – 20 с.

Мурзіна 1996: Мурзіна Л. А. Словотвірна категорія інструментальності у її зв'язках із синтаксичною структурою мови / Л. А. Мурзіна // Мовознавство. – 1996. – № 2/3. – С. 64–67.

Мухин 1961: Мухин А. М. Синтаксема как функциональная синтаксическая единица / А. М. Мухин // Науч. докл. высш. шк. Филол. науки. – 1961. – № 3. – С. 53–65.

Мухин 1964: Мухин А. М. Функциональный анализ синтаксических элементов. На материале древнеанглийского языка : [монография] / А. М. Мухин. – М. ; Л. : Наука, 1964. – 292 с.

Мухин 1968: Мухин А. М. Структура предложений и их модели : [монография] / А. М. Мухин. – Л. : Наука, 1968. – 230 с.

Невідомська 2012: Невідомська Л. Імпліцитність: мовносистемний аспект : [монография] / Лілія Невідомська. – Х. : Ранок-НТ, 2012. – 416 с.

Никитин 1997: Никитин М. В. Курс лингвистической семантики / М. В. Никитин. – СПб. : Научный центр проблем диалога, 1997. – 760 с.

Ніколаєва 2003: Ніколаєва Н. Г. Семантико-синтаксична організація речень з дієслівними предикатами мовлення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Г. Ніколаєва; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2003. – 27 с.

Овсяннико-Куликовский 1912: Овсяннико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – СПб. : Изд-во И. Л. Овсяннико-Куликовской, 1912. – 322 с.

Ожоган 1997: Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови : [монография] / Василь Ожоган. – К. : Вид-во Ін-ту укр. мови НАН України, 1997. – 231 с.

Ожоган 2007: Ожоган В. Складнопідрядні речення нерозчленованої симетричної структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвіднесеною підрядною предикативною частиною темпоральною / Василь Ожоган, Тетяна Огаренко // Наукові записки. – Випуск 73. – Серія :

Філологічні науки (мовознавство) : У 2 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. – Ч. 1. – С. 108–119.

Озерова 1990: Озерова Н. Г. Лексическая и грамматическая семантика существительного / Н. Г. Озерова. – К. : Наук. думка, 1990. – 192 с.

Олексенко 2001: Олексенко В. П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників : [монографія] / В. П. Олексенко. – Херсон : Айлант, 2001. – 240 с.

Олексенко 2002: Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. П. Олексенко. – К., 2002. – 36 с.

Олійник 2010: Олійник Е. В. Семантика та прагматика з'ясувальних складнопідрядних речень : [монографія] / Е. В. Олійник. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 136 с.

Орехов 2006: Орехов В. В. Функціонально-комунікативні вияви складнопідрядних речень прислівного типу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. В. Орехов. – Донецьк, 2006. – 20 с.

Падучева 2007: Падучева Е. В. О семантике синтаксиса: материалы к трансформационной грамматике русского языка / Е. В. Падучева. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : КомКнига, 2007. – 296 с.

Парасюк 2010: Парасюк Т. Дієслова на позначення емоційних станів: функціонально-ономасіологічний аспект / Тетяна Парасюк. – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – 280 с.

Пасічник 2005: Пасічник І. А. Предикати якості у канві інших семантичних типів предикатів / І. А. Пасічник // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр.]. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – Вип. 13. – С. 202–205.

Пасічник 2006: Пасічник І. А. Категорія валентності предикативних прикметників : [монографія] / І. А. Пасічник. – Луцьк : РВВ Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 184 с.

Петрова 2006: Петрова Л. А. Лингвокогнитивные основы художественной картины мира : [монография] / Л. А. Петрова. – Симферополь : ОАО «СГТ», 2006. – 284 с.

Пешковский 1956: Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – [7-е изд.]. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.

Пірус 2004: Пірус Г. О. Предикати відношення в українській мові: семантико-граматичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. О. Пірус. – К., 2004. – 15 с.

Плугнян 2000: Плугнян В. А. Общая морфология: введение в проблематику / В. А. Плугнян. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 383 с.

Плющ 1978: Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення : [навч. посіб.] / М. Я. Плющ. – К. : Вид-во Київ. пед. ун-ту, 1978. – 107 с.

Плющ 1986: Плющ М. Я. Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення : [навч. посіб.] / М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1986. – 175 с.

Плющ 2010: Плющ М. Я. Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний – комунікативно-прагматичний аспекти) : [навч. посіб.] / М. Я. Плющ. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – 92 с.

Плющ 2010а: Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : [підручник] / М. Я. Плющ. – [2-е вид., доп.]. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 327, [1] с.

Плющ 2011: Плющ М. Я. Словоформа у семантично елементарному та ускладненому реченні : [вибрані праці] / М. Я. Плющ. – К. : Вид-во Національного педагогічного ун-ту імені М. П. Драгоманова, 2011. – 362 с.

Пономарьова 2002: Пономарьова Л. В. Семантико-граматичні типи власне прислівних складнопідрядних речень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Пономарьова. – Дніпропетровськ, 2002. – 20 с.

Попова 2009: Попова І. С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) : [монографія] / І. С. Попова. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського нац. ун-ту, 2009. – 432 с.

Попович 2002: Попович Н. М. Синтаксична структура речень з числівниковим компонентом у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Попович. – К., 2002. – 19 с.

Потебня 1958: Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. –.

Т. 1–2. – 1958. – 536 с.

Т. 3. – 1968. – 351 с.

Т. 4. – Вып. 1. – 1985. – 287 с.

Т. 4. – Вып. 2. – 1977. – 406 с.

Прокопчук 2000: Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Прокопчук. – К., 2000. – 18 с.

Прус 2008: Прус В. В. Просте речення. Складні випадки синтаксичного розбору простого речення : [навч. посіб.] / В. В. Прус. – Житомир, 2008. – 120 с.

Рабанюк 1998: Рабанюк Л. С. Генітивні речення в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. С. Рабанюк. – Івано-Франківськ, 1998. – 18 с.

Рогачова 1995: Рогачова Г. Г. Позиційне варіювання інструментальної синтаксеми / Г. Г. Рогачова // Теоретичні проблеми граматики : [темат. зб. наук. праць] / [Укл. А. П. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонДУ, 1995. – С. 82–91.

Рошко 2000: Рошко С. М. Проблема розрізнення підрядних порівняльних речень та порівняльних зворотів – членів простого речення / С. М. Рошко // Філологічні студії : [наук. часопис]. – Луцьк, 2000. – № 1. – С. 188–193.

Рошко 2001: Рошко С. М. Формально-граматична та функціонально-семантична структура порівняльних синтаксем і підрядних речень у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. М. Рошко. – Ужгород, 2001. – 21 с.

Рошко 2015: Рошко С. Порівняльна синтаксема в семантико-синтаксичній структурі простого речення / Світлана Рошко // Типологія та функції мовних одиниць : [наук. журн.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – № 3. – С. 200–210.

Руденко 2006: Руденко Н. Семантичні групи складнопідрядних речень з умовною модальністю в сучасній українській літературній

мові / Наталія Руденко // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр.] / відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – С. 94–99.

Русанівський 1971: Русанівський В. М. Структура українського дієслова : [монографія] / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.

Русанівський 1988: Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1988. – 240 с.

РГ 1979: Русская грамматика : в 2 т. – Praha : Akademia, 1979. – Т. 1–2. – 1092 с.

РГ 1980: Русская грамматика : в 2 т. / [гл. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1980. – Т. 2 : Синтаксис. – 709 с.

Савченко 1999: Савченко А. Л. Конструктивні особливості прислівних складнопідрядних речень з'ясувального типу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. Л. Савченко. – Дніпропетровськ, 1999. – 14 с.

Селіванова 1999: Селіванова О. О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К. : Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.

Селіванова 2006: Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

Селиверстова 1990: Селиверстова О. Н. Контрастивная синтаксическая семантика: опыт описания : [монографія] / О. Н. Селиверстова. – М. : Наука, 1990. – 150 с.

Селиверстова 2004: Селиверстова О. Н. Труды по семантике / О. Н. Селиверстова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 960 с.

Семенюк 2005: Семенюк О. А. Семантична структура речень з предикатами емоційного стану в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. А. Семенюк. – Івано-Франківськ, 2005. – 20 с.

Сеше 2010: Сеше А. Очерк логической структуры предложения / Альбер Сеше ; [пер. с франц.]. – [2-е изд.]. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 224 с.

Сильницький 1972: Сильницкий Г. Г. Семантические типы ситуаций и семантические классы глаголов / Г. Г. Сильницкий // Проблемы структурной лингвистики, 1972 : [сб. научн. тр.]. – М. : Наука, 1973. – С. 373–391.

Сильницький 2006: Сильницький Г. Г. Семантика. Грамматика. Квантитативная и типологическая лингвистика : в 2 т. / Г. Г. Сильницький. – Смоленск : ФГУ Смоленский ЦНТИ, 2006. –

Т. 1. – 2006. – 255 с.

Т. 2. – 2006. – 362 с.

Сімович 1921: Сімович В. Граматика української мови / Василь Сімович. – [2-е вид., допов.]. – Лейпциг, 1921. – 585 с. – (перевид. у серії Українські граматики. – Вип. 5 / за ред. О. Горбача. – Мюнхен : Вид-во УВУ, 1986. – 585, XII с.).

Ситар 2007: Ситар Г. А. Моделі речень із предикатами відношення частини й цілого в українській мові [монографія] / Г. А. Ситар. – Донецьк, 2007. – 238 с.

Скаб 2002: Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові / М. С. Скаб. – Чернівці : Місто, 2002. – 272 с.

Скаб 2002а: Скаб М. С. Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматики, прагматика, стилістика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. С. Скаб. – К., 2002. – 34 с.

СЛТ 1985: Ганич І. Д. Словник лінгвістичних термінів / І. Д. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.

Слинько 1973: Слинько І. І. Історичний синтаксис української мови / І. І. Слинько. – К. : Вища шк., 1973. – 215 с.

Слинько 1978: Слинько І. І. Парадигматика простого речення української мови (двоскладне речення) / І. І. Слинько // Мовознавство. – 1978. – № 3. – С. 23–31.

Слинько 1980: Слинько І. І. Парадигматика простого речення української мови (односкладне речення) / І. І. Слинько // Мовознавство. – 1980. – № 3. – С. 22–29.

Слинько 1994: Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання : [навч. посібник] / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.

Слободинська 2011: Слободинська Т. С. Таксис в українській мові: універсальні характеристики і специфічні риси / Т. С. Слободинська. – Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2011. – 404 с.

Слюсарєва 1981: Слюсарєва Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка / Н. А. Слюсарєва. – М. : Наука, 1981. – 206 с.

Смаль-Стоцький 1914: Смаль-Стоцький С. Граматика руської мови / Степан Смаль-Стоцький, Федор Гартнер. – Відень : [б. в.], 1914. – 200 с.

Смеречинський 1928: Смеречинський С. Куди йде українська мова (До питання про предикативний номінатив та «предикативний» інструменталь в українській мові) / Сергій Смеречинський // Записки ВУАН, 1928. – Т. XIX. – С. 180–203.

Смеречинський 1932: Смеречинський С. Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою) / Сергій Смеречинський. – Х. : Рад. школа, 1932. – 238 с.

Смирницький 1957: Смирницький А. И. Синтаксис английского языка / А. И. Смирницький. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1957. – 286 с.

Соболева 1983: Соболева П. А. Аппликативная порождающая грамматика и моделирование сложных слов / П. А. Соболева // Проблемы структурной лингвистики 1981. – М. : Наука, 1983. – С. 83–95.

Соколов 1997: Соколов О. М. Основы имплицитной морфологии русского языка : [монография] / О. М. Соколов. – М. : Изд-во РУДН, 1997. – 203 с.

Соколова 1998: Соколова С. О. Семантика и стилистика русского глагола : [монография] / С. О. Соколова, Н. П. Шумарова. – К. : Наук. думка, 1998. – 144 с.

Соколова 2003: Соколова С. О. Аспектуальні категорії українського дієслова на тлі інших слов'янських мов / С. О. Соколова // Українська мова. – № 2. – 2003. – С. 61–70.

Соколова 2007: Соколова С. О. Дієслово як носій фреймової семантики / С. О. Соколова // Теоретична і дидактична філологія : [зб. наук. праць]. – Вип. 2. – К. : Міленіум, 2007. – С. 246–258.

Соколова 2008: Соколова С. О. Формально-семантичне варіювання слів та системність лексики / С. О. Соколова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. праць]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова. – Вип. 4. – 2008. – С. 205–214.

Соколова 2008a: Фреймова структура українського дієслова та її відображення засобами інших мов / С. О. Соколова // *Ukrainica III: Současná ukrajinistika: problémy jazyka, literatury a kultury. 1 část* /

Sborník článků 3. Olomoucké Simpozium ukrajinistů 28–30 srpna 2008 Univerzita Palackého v Olomouci. – Olomouc, 2008. – С.71–76.

Соколова 2011: Роди дієслівної дії у структурі категорії аспектуальності / С. О. Соколова // Життя – у слові / Зб. наук. праць на пошану академіка В. М. Русанівського. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – С. 230–237.

Соколовская 2000: Соколовская Ж. П. Исследования по лексической семантике / Ж. П. Соколовская. – Ялта, 2000. – 144 с.

Сологуб 1975: Сологуб Н. М. Синтаксична варіантність прийменниково-відмінкових конструкцій місцевого відмінка / Н. М. Сологуб // Синтаксис словосполучення і простого речення. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 115–120.

Соссюр 1977: Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Фердинан де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 695 с.

Соссюр 1990: Соссюр Ф. де. Заметки по общей лингвистике / Фердинан де Соссюр. – М. : Прогресс, 1990. – 275 с.

Соссюр 1998: Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Фердинан де Соссюр. – К. : Основи, 1998. – 324 с.

Спільник 2004: Спільник Т. М. Градаційне відношення в структурі сполучникових конструкцій сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. М. Спільник. – Х., 2004. – 20 с.

Станишева 1968: Станишева Д. С. Некоторые вопросы синтаксического анализа / Д. С. Станишева // Вопр. языкознания. – 1968. – № 1. – С. 96–102.

Степаненко 1988: Степаненко М. І. Обов'язкова і факультативна сполучуваність прикметників сучасної української мови / М. І. Степаненко // Українське мовознавство. – 1988. – Вип. 15. – С. 55–62.

Степаненко 1997: Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення : [монографія] / М. І. Степаненко. – К. : Укр. мовно-інформ. фонд, 1997. – 216 с.

Степаненко 2004: Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення : [монографія] / М. І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2004. – 464 с.

Степаненко 2004а: Степаненко М. І. Семантична і формально-граматична структура речень із просторовими поширювачами :

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. І. Степаненко. – К., 2004. – 35 с.

Степаненко 2008: Степаненко Я. М. Диференціація об'єктного значення в семантико-синтаксичній структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Я. М. Степаненко. – К., 2008. – 20 с.

Степанов 1976: Степанов Н. И. Концепции элементарности в научном познании : [монография] / Н. И. Степанов. – М. : Наука, 1976. – 175 с. – (АН СССР. Ин-т философии).

Степанов 1981: Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения : [монография] / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с.

Степанов 1989: Степанов Ю. С. Индоевропейское предложение : [монография] / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1989. – 248 с.

Степанов 2007: Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – [6-е изд.]. – М. : URSS, 2007. – 312 с.

Степанова 1978: Степанова М. Д. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке / М. Д. Степанова, Г. Хельбиг. – М. : Высш. шк., 1978. – 258 с.

Супрун 1969: Супрун А. Е. Славянские числительные : становление числительных как особой части речи / А. Е. Супрун. – Минск : Изд-во Белорус. ун-та, 1969. – 232 с.

Сусов 1973: Сусов И. П. Семантическая структура предложения: на материале простого предложения в современном немецком языке. – Тула : Тул. пед. ин-т, 1973. – 141 с.

СУЛМ 1969: Сучасна українська літературна мова: морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.

СУЛМ 1972: Сучасна українська літературна мова: синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.

СУЛМ 1973: Сучасна українська літературна мова: стилістика / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1973. – 587 с.

СУЛМ 1997: Сучасна українська літературна мова / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.] ; за ред. А. П. Грищенка. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – К. : Вища шк., 1997. – 493 с. – (Навчально-не видання).

СУЛМ 2006: Сучасна українська літературна мова : [підручник] / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.] ; за ред. М. Я. Плющ. – [6-е вид., стер.]. – К. : Вища шк., 2006. – 430 с. – (Навчальне видання).

СУЛМ 2010: Сучасна українська літературна мова: морфологія. Синтаксис : [підручник] / [А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін.]. – К. : Знання, 2010. – 374 с.

СУЛМ 2011: Сучасна українська літературна мова : [навч. посібник] / [С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ та ін.] ; за ред. С. О. Карамана. – К. : Літера ЛТД, 2011. – 558, [2] с.

СУМ 1997: Сучасна українська мова : [підручник] / [О. М. Григор'єв, С. Є. Долман, Ю. В. Лисенко та ін.] ; за ред. О. Д. Пономарева. – К. : Либідь, 1997. – 399, [1] с.

СБЛМ 1980: Сучасная беларуская літературная мова: марфалогія / [пад. рэд. Ф. М. Янкоўскага]. – [2-е вид., дапрац.]. – Мінск : Вышэйш. школа, 1980. – 238 с.

Творительный падеж 1958: Творительный падеж в славянских языках / [под. ред. С. Б. Бернштейна]. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 379 с.

Теньер 1988: Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Люсьен Теньер ; [пер. с фр. И. М. Богуславский и др.; вступ. ст., общ. ред. и коммент. В. Г. Гак]. – М. : Прогресс, 1988. – 654 с.

Теория 1990: Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / [А. В. Бондарко, Е. И. Беяева, Л. А. Бирюлин и др.] ; под. ред. А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1990. – 262, [1] с.

Тестелец 2001: Тестелец Я. Г. Слово и предложение. Структура зависимостей / Я. Г. Тестелец // Введение в общий синтаксис. – М. : РГГУ, 2001. – С. 61–106.

Тимкова 2005: Тимкова В. А. Семантико-синтаксична структура двоскладних речень із предикатами якості в українській мові : [монографія] / В. А. Тимкова. – К. : Кондор, 2005. – 134 с.

Тимченко 1913: Тимченко Е. К. Функции генитива в южно-русской языковой области / Е. К. Тимченко. – Варшава : Тип. Варшав. учеб. окр., 1913. – 278 с.

Тимченко 1917: Тимченко Є. К. Українська граматики / Є. К. Тимченко. – [2-е вид.]. – К. : З друкарні УАН, 1917. – 168 с.

Тимченко 1925: Тимченко Є. К. Льокатив в українській мові: (з української складні) / Є. К. Тимченко. – К. : 3 друкарні УАН, 1925. – 71 с.

Тимченко 1925а: Тимченко Є. К. Номінатив і датив в українській мові / Є. К. Тимченко. – К. : 3 друкарні УАН, 1925. – 64 с.

Тимченко 1926: Тимченко Є. К. Вокатив і інструменталь в українській мові / Є. К. Тимченко. – К. : 3 друкарні УАН, 1926. – 118 с.

Тимченко 1928: Тимченко Є. К. Акузатив в українській мові: (з української складні) / Є. К. Тимченко. – К. : 3 друкарні УАН, 1928. – 101 с.

Ткач 2000: Ткач О. В. Складнопідрядні речення з корелятами якісно-кількісної семантики в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Ткач. – Х., 2000. – 18 с.

Ткачук 2009: Ткачук Т. П. Функціонально-семантична категорія допустовості в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. П. Ткачук. – К., 2009. – 20 с.

Топоров 1961: Топоров В. Н. Локатив в славянских языках / В. Н. Топоров. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 379 с.

Українська мова 2007: Українська мова: Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп.]. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.

Уорф 1972: Уорф Б. Л. Грамматические категории / Б. Л. Уорф // Принципы типологического анализа языков различного строя. – М. : Наука, 1972. – С. 44–60.

Уфимцева 1986: Уфимцева А. А. Лексическое значение: принципы семиологического описания лексики / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 240 с.

Филин 1957: Филин Ф. П. О лексико-семантических группах слов / Ф. П. Филин // Езиковедски изследования в чест на акад. Ст. Младенов. – София : БАН, 1957. – С. 523–538.

Филипс 2004: Филипс Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Л. Дж. Филипс, М. В. Йоргенсен ; [пер. с англ.]. – Харьков : Изд-во Гуманитарный Центр, 2004. – 336 с.

Филлмор 1981: Филлмор Ч. Дело о падеже / Чарлз Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1981. – Вып. 10. – С. 369–495.

Филлмор 1981a: Филлмор Ч. Дело о падеже открывается вновь / Чарлз Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1981. – Вып. 10. – С. 496–530.

Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды : в 2 т. / Ф. Ф. Фортуна-тов. – М. : Учпедгиз, 1956. – –

Т. 1. – 1956. – 450 с.

Т. 2. – 1957. – 471 с.

Ходова 1963: Ходова К. И. Система падежей старославянского языка / К. И. Ходова. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 159 с.

Хомский 1962: Хомский Н. Синтаксические структуры = Syntactic Structures / Ноам Хомский // Новое в лингвистике. – М., 1962. – Вып. 2. – С. 412–527.

Хомский 1965: Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса (Aspects of the Theory of Syntax, 1965) / Ноам Хомский. – М. : Изд-во Московского университета, 1972. – 260 с.

Хомский 1972: Хомский Н. Язык и мышление / Ноам Хомский. – М. : Изд-во Московского университета, 1972. – 126 с.

Христiанiнова 2012: Христiанiнова Р. О. Складнопiдряднi речення в сучаснiй українськiй лiтературнiй мовi : [монографiя] / Р. О. Христiанiнова / [вiдп. ред. І. Р. Вихованець]. – К. : Інститут українськiй мови; Видавничий дiм Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.

Христiанiнова 2013: Христiанiнова Р. О. Безполучниковi складносуряднi речення в сучаснiй українськiй мовi / Р. О. Христiанiнова // Фiлологiчнi студiї : Науковий вiсник Криворiзького нацiонального унiверситету : [зб. наук. праць]. – Кривий Рiг, 2013. – Вип. 9. – Ч. 2 / [редкол. : Ж. В. Колоiз (вiдп. ред.), П. І. Бiлоусенко, А. З. Брацкi та iн.]. – С. 185–194.

Христiанiнова 2013a: Христiанiнова Р. О. Формально-граматична i семантико-синтаксична типологiя складнопiдрядних речень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. фiлол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Р. О. Христiанiнова. – К., 2013. – 35 с.

Христiанiнова 2014: Христiанiнова Р. О. Семантико-синтаксичнi рiзновиди безполучникових складносурядних речень у сучаснiй українськiй мовi / Р. О. Христiанiнова // Типологiя та функцiї мовних одиниць : [наук. журн. / редкол. : Н. М. Костусяк (гол. ред.)

та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 1. – С. 263–274.

Христіанінова 2014a: Христіанінова Р. О. Формально-граматична організація складносурядних речень / Р. О. Христіанінова // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. – 2014. – Вип. ІУ. – С. 171–180.

Хэррис 1962: Хэррис З. С. Совместная встречаемость и трансформация в языковой структуре / З. С. Хэррис // Новое в лингвистике. – М. : Наука, 1962. – Вып. 2. – С. 528–636.

Цейтлин 1979: Цейтлин С. Н. Система синтаксических синонимов (на материале русского языка) / С. Н. Цейтлин // Структура предложения и словосочетания в индоевропейских языках. – Л. : Наука, 1979. – С. 77–87.

Чейф 1975: Чейф У. Л. Значение и структура языка : [монография] / У. Л. Чейф. – М. : Прогресс, 1975. – 482 с.

Чередниченко 1959: Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові / І. Г. Чередниченко. – Чернівці : Вид-во Чернівець. ун-ту, 1959. – 157 с.

Чесноков 1984: Чесноков П. В. Логические и семантические формы мышления как значение грамматических форм / П. В. Чесноков // Вопр. языкознания. – 1984. – № 5. – С. 3–13.

Чеснокова 1972: Чеснокова Л. Д. Конструкции с предикативным определением и структура предложения в современном русском литературном языке : [материалы для спецкурса] / Л. Д. Чеснокова. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. гос. пед. ин-та, 1972. – Ч. 1. – 136 с.

Чеснокова 1973: Чеснокова Л. Д. Семантические типы членов предложения с двойными отношениями : [материалы для спецкурса] / Л. Д. Чеснокова. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. гос. пед. ин-та, 1973. – Ч. 2. – 104 с.

Чеснокова 1980: Чеснокова Л. Д. Связи слов в современном русском языке : [пособие] / Л. Д. Чеснокова. – М. : Просвещение, 1980. – 110 с.

Чумак 1985: Чумак В. В. Типология сказуемого в сербохорватском и восточнославянских языках : [монография] / В. В. Чумак. – К. : Наук. думка, 1985. – 136 с.

Шабат 2000: Шабат С. Т. Категорія питальної модальності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. Т. Шабат. – Івано-Франківськ, 2000. – 19 с.

Шаповалова 1998: Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. П. Шаповалова. – Дніпропетровськ, 1998. – 16 с.

Шахматов 1941: Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – [4-е изд.]. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.

Шведова 1974: Шведова Н. Ю. Место семантики в описательной грамматике (синтаксис) / Н. Ю. Шведова // Грамматическое описание славянских языков. – М., 1974. – С. 105–121.

Шведова 1998: Шведова Н. Ю. Местоимение и смысл: Класс русских местоимений и открываемые ими смысловые пространства / Н. Ю. Шведова. – М. : Азбуковник, 1998. – 176 с.

Шведова 2005: Шведова Н. Ю. Русский язык: Избранные работы / Н. Ю. Шведова. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 640 с.

Шведова, Белоусова 1995: Шведова Н. Ю. Система местоимений как исход смыслового строения языка и его смысловых категорий / Н. Ю. Шведова, А. С. Белоусова. – М. : Ин-т рус. яз. РАН, 1995. – 120 с.

Шелякин 1985: Шелякин М. А. О единстве функционального и системного описания грамматических форм в функциональной грамматике / М. А. Шелякин // Проблемы функциональной грамматики. – Л. : Наука, 1985. – С. 37–47.

Шинкарук 2002: Шинкарук В. Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення : [монографія] / В. Д. Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – 272 с.

Шинкарук 2003: Шинкарук В. Д. Модус і диктум у структурі речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Д. Шинкарук. – К., 2003. – 36 с.

Шитик 1996: Шитик Л. В. Синкретичні об'єктно-обставинні відношення та засоби їх вираження в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Шитик. – К., 1996. – 23 с.

Шитик 2014: Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : [монографія] / Л. В. Шитик. – Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – 474 с.

Шитик 2014a: Шитик Л. В. Явища синхронної перехідності в синтаксичній системі української літературної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Шитик. – К., 2014. – 36 с.

Шиць 2015: Шиць А. А. Нечленовані речення в граматичній системі сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. А. Шиць. – Луцьк, 2015. – 20 с.

Шмелева 1994: Шмелева Т. В. Семантический синтаксис : [текст лекций] / Т. В. Шмелева. – Красноярск : Красноярск. гос. ун-т, 1994. – 77 с.

Шульжук 2004: Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

Шульжук 2007: Шульжук К. Ф. Багатоаспектні виміри речення / К. Ф. Шульжук // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. 15. – Рівне: РДГУ, 2007. – С. 3–7.

Щепка 2008: Щепка О. Різномовні засоби вираження семантики компаративності в українській мові / Оксана Щепка // Українська мова. – 2008. – № 1. – С. 100–107.

Щерба 1957: Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку / Л. В. Щерба. – М. : Учпедгиз, 1957. – 188 с.

Щерба 2008: Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность : [монография] / Л. В. Щерба ; [ред. Л. Р. Зингер, М. И. Матушевич]. – 4-е изд. – М. : URSS, 2008. – 427 с.

Щербачук 2006: Щербачук Н. П. Семантико-синтаксична структура простого речення в діалогічному мовленні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. П. Щербачук. – К., 2006. – 20 с.

Якобсон 1972: Якобсон Р. Шрифтеры, глагольные категории и русский глагол / Роман Якобсон // Принципы типологического анализа языков различного строя. – М. : Наука, 1972. – С. 95–113.

Якобсон 1975: Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Роман Якобсон // Структурализм: «за» и «против». – М. : Наука, 1975. – С. 156–210.

Якобсон 1985: Избранные работы / Роман Якобсон. – М. : Прогресс, 1985. – 456 с.

Ярцева 1975: Ярцева В. Н. Иерархия грамматических категорий и типологическая характеристика языков / В. Н. Ярцева // Типология грамматических категорий: Мещаниновские чтения. – М. : Наука, 1975. – С. 5–23.

Aarts 2011: Aarts B. Oxford Modern English Grammar / Bas Aarts. – Oxford University Press, 2011. – 1 edition. – 448 p.

Anderson 2006: Anderson J. M. Modern grammars of case : a retrospective / J. M. Anderson. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 461 p.

Bartnicka 2010: Bartnicka B. Satkiewicz H. Gramatyka języka polskiego / Barbara Bartnicka, Halina Satkiewicz. – Warszawa : Wydawnictwo Wiedza Powszechna, 2010. – 280 s.

Bąk 2010: Bąk P. Gramatyka języka polskiego / Piotr Bąk. – Warszawa : Wydawnictwo Wiedza Powszechna, 2010. – 518 s.

Běličová 1982: Běličová H. Sémantická struktura věty a kategorie pádu (Příspěvek k porovnávací syntaxe ruské a české jednoduché věty) / Helena Běličová. – Praha : Akademia, 1982. – 160 s.

Bent 1978: Bent J. Transformational generative grammar: An introductory survey of its genesis and development / Jacobsen Bent. – Amsterdam : North Holland, 1978. – 2nd revised edition. – 525 p.

Bybee 1985: Bybee J. L. Morphology: A Study of the Relation Between Meaning and Form / J. L. Bybee. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1985. – 262 p.

Damourette, Pichon 1970: Damourette J. Des mots à la pensée. Essai de grammaire française / Jacques Damourette, Edouard Pichon. – Paris : Artrey, 1970. – T.V. – 861 p.

Daneš 1964: Daneš Fr. A tree-level approach to syntax / František Daneš // Travaux de linguistiques de Prague. – 1964. – Vol.1. – P. 225–240.

Daneš 1981: Daneš F. Větné vzorce v češtině / František Daneš, Zdeněk Hlavsa a kol. – Praha : Academia, 1981. – 270 s.

Dekhtyar, Dikovskiy 2004: Dekhtyar M. Categorical Dependency Grammars / Myhail Dekhtyar, Aleksander Dikovskiy // Proc. of Int. Conf. on Categorical Grammars. – Montpellier, 2004. – P. 76–91.

Dependency Linguistics 2014: Dependency Linguistics: Recent advances in linguistic theory using dependency structures / [Kim Gerdess, Eva Hajičová, Leo Wanner, editors]. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2014. – 356 p.

Dikovsky 2001: Dikovsky A. Grammars for Local and Long Dependencies // Alexander Dikovsky / Proc. of the Intern. Conf. ACL'2001. – Toulouse, France, 2001. – P. 156–163.

Dikovsky 2004: Dikovsky A. Dependencies as categories / Alexander Dikovsky // Proceedings of COLING'04 Workshop on Recent Advances in Dependency Grammars, 2004. – P. 90–97.

Dikovsky 2007: Dikovsky A. Multimodal categorial dependency grammars / Alexander Dikovsky // In Proc. of the 12th Conference on Formal Grammar. – Dublin, Ireland, 2007. – P. 1–12.

Dixon 1997: Dixon R. M. W. A typology of argument-determined constructions / R. M. W. Dixon, A. Y. Aikhenvald // Essays on language function and language type dedicated to T. Givon. – Amsterdam : Benjamins, 1997. – P. 71–113.

Dokulil 1962: Dokulil M. Tvoření slov v češtině / Miloš Dokulil. – Praha : Nakl. Č. akad. věd., 1962. – Sv. 1. – 263 s.

Engel 1996: Engel U. Deutsche Grammatik / Ulrich Engel. – 3 korrigierte Aufl. – Heidelberg : J. Groos Verl, 1996. – 888 s.

Erben 2000: Erben J. Deutsche Grammatik / Johannes Erben. – München : Max Hueber Verlag, 2000. – 392 s.

Eroms 2000: Eroms H. W. Syntax der deutschen Sprache / Hans Werner Eroms. – Berlin; New York : Walter de Gruyter, 2000. – 505 s.

Fraser 1996: Fraser N. M. Dependency grammar / N. M. Fraser // Concise encyclopedia of syntactic theories / [K. E. Brown and J. E. Miller, editors]. – Oxford : Pergamon, 1996. – P. 71–75.

Fries 1959: Fries Ch. The structure of English : An introduction to the construction of English sentences. – [2 nd impress] / Charles Fries. – L. : Longmans, 1959. – XI. – 304 p.

Givon 1993: Givon T. English Grammar : A Function-Based Introduction / Talmy Givon. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1993. – 363 p.

Givon 2002: Givon T. The Evolution of Language out of Pre-Language / Talmy Givon, B. F. Malle. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2002. – 392 p.

Glinz 1998: Glinz H. Die innere Form des Deutschen : Eine neue deutsche Grammatik / Hans Glinz. – Dusseldorf : Schwann, 1998. – 505 s.

Gramatyka 1998: Gramatyka współczesnego języka polskiego : morfologia / [pod. red. Renatay Grzegorzczkowej, Romana Laskowskiego,

Henryka Wróbla]. – [wyd. III, zmienione]. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998. – 634 s.

Greenbaum 1996: Greenbaum S. The Oxford English Grammar / Sidney Greenbaum. – Oxford University Press, 1996. – 672 p.

Grzegorzczuk 2013: Grzegorzczuk R. Wykłady z polskiej składni / Renata Grzegorzczuk. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2013. – 160 s.

Heine 1997: Heine B. Cognitive Foundations of Grammar / Bernd Heine. – New York : Oxford University Press, 1997. – 185 p.

Helbig 1986: Helbig G. Kommunikativer Grammatikunterricht – Ziele, Möglichkeiten und Grenzen / Gerhard Helbig // Deutsch als Fremdsprache. – 1986. – H. 1. – S. 14–20.

Helbig 2006: Helbig H. Knowledge Representation and the Semantics of Natural Language / Gerhard Helbig. – Berlin : Springer, 2006. – 652 s.

Heringer 1996: Heringer H. J. Deutsche Syntax dezentriert / H. J. Heringer. – Tübingen : Stauffenburg-Verl, 1996. – 292 s.

Huddleston 2002: Huddleston R. The Cambridge Grammar of the English Language / Rodney Huddleston, Geoffrey K. Pullum. – Cambridge University Press, 2002. – 1842 p.

Kako, Wagner 2001: Kako E. The Semantics of Syntactic Structures / Edward Kako, Laura Wagner // Trends in cognitive Sciences. – Vol. 5. – 2001. – No. 3. – P. 102–108.

Matthews 2007: Matthews P. H. Syntactic Relations: A Critical Survey / P. H. Matthews. – Cambridge : Cambridge University Press, 2007. – 222 p.

Mel'čuk 1988: Mel'čuk I. Dependency Syntax: Theory and Practice / Igor Mel'čuk. – New York : The SUNY Press, Albany, 1988. – 428 p.

Mel'čuk 2003: Mel'čuk I. Levels of Dependency in Linguistic Description: Concepts and Problems / Igor Mel'čuk // Dependency and Valency. An International Handbook of Contemporary Research. – Vol. 1 / [Vilmos Agel, Ludwig Eichinger, Hans Werner Emonds, Peter Hellwig, Hans Jürgen Heringer, Henning Lobin, editors]. – Berlin – New York : W. de Gruyter, 2003. – P. 188–229.

Mluvnice češtiny 1987: Mluvnice češtiny [3]. Skladba / [red. Jokeš Petr]. – Praha : Academia, 1987. – 746 s.

Murphy 2007: Murphy R. Essential Grammar in Use / Raymond Murphy. – Cambridge : Cambridge University Press, 2007. – 319 p.

Nagórko 2010: Nagórko A. Podręczna gramatyka języka polskiego / Alicja Nagórko. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010. – 336 s.

Pesetsky 2013: Pesetsky D. Russian Case Morphology and the Syntactic Categories. Linguistic Inquiry Monograph / David Pesetsky. – Cambridge : MIT Press, 2013. – 192 p.

Percival 1990: Percival K. Reflections on the history of dependency notions in linguistics / Keith Percival // *Historiographia Linguistica*, 17. – 1990. – P. 29–47.

Polguere 2009: Dependency in Linguistic Description [Alain Polguere and Igor Mel'čuk, editors]. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2009. – 281 p.

Radford 1982: Radford A. Transformation Syntax / Andrew Radford. – Published by Cambridge University Press, 1982. – 402 p.

Saloni 2014: Saloni Z. Składnia współczesnego języka polskiego / Zygmunt Saloni, Marek Świdziński. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2014. – 356 s.

Sanders 2005: Sanders A. Grammar. Theories / Alton Sanders // *Encyclopaedia of Linguistics* / [Philipp Strazny, editor]. – New York ; Oxon : Fitzroy Dearborn, 2005. – P. 397–401.

Steedman 1996: Steedman M. Surface structure and interpretation. Linguistic Inquiry Monograph / Mark Steedman. – Cambridge : MIT Press, 1996. – 123 p.

Swan 2011: Swan M. Oxford English Grammar Course: Advanced: A Grammar Practice Book for Advanced Students of English / Michael Swan, Catherine Walter. – Oxford University Press, USA, 2011. – 348 p.

Sweetser 1990: Sweetser E. From Etymology to Pragmatics: metaphorical and cultural aspects of semantic structure / Eve Sweetser. – Cambridge : CUP, 1990. – 174 p.

Taylor 2002: Taylor J. R. Cognitive Grammar / J. R. Taylor. – New York : Oxford University Press, 2002. – 612 p.

Thomson 1986: Thomson A. A Practical English Grammar / Audrey Thomson, Agnes Martinet. – Oxford University Press, 1986. – 4th edition. – 384 p.

Tomasello 2003: Tomasello M. Constructing a Language: A Usage-based Theory of Language Acquisition / Michael Tomasello. – Cambridge : MA: Harvard University Press, 2003. – 388 p.

Ur 1986: Ur P. Grammar Practice Activities: A Practical Guide for Teachers / Penny Ur. – Cambridge University Press, 1989. – 296 p.

Van Valin 1996: Van Valin R. D. Functional Relations / R. D. Van Valin // Concise Encyclopedia of Syntactic Theories. – Pergamon, 1996. – P. 459.

Vendler 1957: Vendler Z. Verbs and times / Zeno Vendler // The Philosophical Review. – 1957. – V. 66. – P. 143–153.

Weinreich 1966: Weinreich U. Explorations in semantic theory / Uriel Weinreich // Current Trends in Linguistics. – Hague ; Paris : Mouton, 1966. – Vol. 3. – P. 395–477.

Wieczorek 1997: Wieczorek D. Украинский язык: Slavia Romana – Slavia Byzantina. Очерки по глагольности / Diana Wieczorek. – Wrocław : Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997. – 135 s.

Wierzbicka 1988: Wierzbicka A. The Semantics of Grammar / Anna Wierzbicka. – Amsterdam : John Benjamins, 1988. – 617 p.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусяк І. Про Дмитра Туптала (святого Димитрія Ростовського), Григорія Квітку-Основ'яненка, Тараса Шевченка, Ніла Хасевича, Олексу Довбуша / Іван Андрусяк. – К. : Грані-Т, 2008. – 96 с.: іл. – (Серія «Життя видатних дітей»).

2. Андрухович С. Жінки їхніх чоловіків : [оповідання] / Софія Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. – 160 с. – (Серія «Агресивна бібліофілія»).

3. Андрухович Ю. Середмістя : [поезії] / Юрій Андрухович. – К. : Рад. письменник, 1989. – 101 с.

4. Андрухович Ю. Екзотичні птахи і рослини : [поезії] / Юрій Андрухович. – К. : Молодь, 1991. – 104 с. : іл.

5. Андрухович Ю. І. Рекреації : [романи] / Ю. І. Андрухович. – К. : Час, 1997. – 287 с. – (Українська модерна література).

6. Андрухович Ю. Московіада / Юрій Андрухович. – Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2000. – 152 с.

7. Андрухович Ю. Дванадцять обручів : [роман] / Юрій Андрухович. – К. : Критика, 2003. – 317 с.

8. Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геополітики та космополітики / Юрій Андрухович. – Кам'янець-Подільський : Meridian Czernowitz, ТОВ «Друкарня «Рута», 2012 – 424 с.

9. Антоненко-Давидович Б. Твори : в 2 т. / Борис Антоненко-Давидович ; [вст. ст., упоряд. і прим. Л. Бойко]. – К. : Наук. думка, 1999. –.–

Т. 1 : Повісті та романи. – 742 с.

Т. 2 : Сибірські новели. Оповідання. Публіцистика. Спогади. Листування. – 652 с.

10. Багрянний І. Огненне коло : [повість] / Іван Багрянний – К. : Варта, 1992. – 124 с.

11. Багрянний І. Сад Гетсиманський : [роман] / Іван Багрянний. – К. : Наук. думка, 2005. – 548 с. – (Бібліотека школяра).

12. Багрянний І. Людина біжить над прірвою : [роман] / Іван Багрянний. – Львів : Євросвіт, 2006. – 336 с.

13. Бажан М. Лист у вічність : спогади про Юрія Яновського / Микола Бажан. – К. : Дніпро, 1980. – 349 с.
14. Бажан М. Політ крізь бурю : вибр. твори / Микола Бажан; [вступне сл. І. М. Дзюба]. – К. : Криниця, 2002. – 608 с. – (Бібліотека Шевченківського комітету).
15. Барка В. Жовтий князь : [роман] / Василь Барка. – [Вид. 2-ге, без змін]. – К. : Національний книжковий проект, 2011. – 256 с. – (Україна крізь віки).
16. Бердник О. Чаша Амріти : [роман-феєрія] / Олесь Бердник. – К. : Тріада-А: «Афон» ВД, 2004. – 624 с.
17. Білий Д. Басаврюк ХХ : [роман] / Дмитро Білий. – К. : Смолоскип, 2002. – 188 с.
18. Білий Д. Заложна душа : [роман] / Дмитро Білий. – К. : Наш формат, 2014. – 208 с.
19. Білик І. Золотий Ра: Геродотові історії у вільному переказі : [роман] / Іван Білик ; [післямова В. Пашенко]. – К. : Веселка, 1989. – 470 с.
20. Білик І. Меч Арея : [роман] / Іван Білик. – К. : Дніпро, 1990. – 650 с.
21. Білик І. Похорон богів : [роман] / Іван Білик. – К. : АСК, 2008. – 464 с. – (Український історичний роман).
22. Білик І. Танго : [роман] / Іван Білик. – К. : Рад. письменник, 1968. – 255 с.
23. Близнець В. Хлопчик і тінь : [повісті] / Віктор Близнець. – К. : Молодь, 1989. – 301 с. [4]
24. Богачук О. Т. А час не жде... Вибране : [поезії] / О. Т. Богачук. – Рівне : Волинські обереги, 2003. – 364 с.
25. Бойчук Б. Три романи : Краєвиди підглядника. Аліпій II і його Наречена. Життя з Алісою поза дзеркалом / Богдан Бойчук. – К. : Факт, 2004. – 376 с.
26. Братан М. І. Голодна кров : [роман у новелах] / М. І. Братан. – К. – Херсон : Просвіта, 2008. – 179 с.
27. Будний Б. Є. Фізика : [довідник для учнів 9–11 класів та абітурієнтів] / Б. Є. Будний. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2001. – 192 с.
28. Васильченко С. В. Талант : [оповідання та повісті] / С. В. Васильченко. – К. : Дніпро, 1986. – 229 с.

29. Вахній О. Від дзвоника до дзвоника або «Поради законне-слухняним» : [публіцистичне видання] / Олесь Вахній / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrlife.org/main/prosvita/vahniy.htm>

30. Вербич В. Подих вирію : [вірші] / Віктор Вербич. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2001. – 92 с.

31. Вербич В. Повернення : [поезії] / Віктор Вербич. – Луцьк : ВМА «Терен», 2004. – 48 с.

32. Вербич В. Диво незбагненне : [поезії] / Віктор Вербич. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. – 84 с.

33. Винниченко В. К. Сонячна машина : [роман] / В. К. Винниченко ; передм. О. Гнідан. – К. : Сакцент Плюс, 2005. – 640 с.

34. Винниченко В. К. Записки Кирпатого Мефістофеля : [роман, повість, оповідання, п'єса] / В. К. Винниченко. – Х. : Фоліо, 2008. – 382 с. – (Серія «Українська література»).

35. Винниченко В. К. Божки : [роман] / В. К. Винниченко. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrlit.org/vynnychenko_volodymyr_kurylovych/bozhky

36. Винничук Ю. Легенди Львова / Юрій Винничук. – [Вид. 2-ге, доп. і випр.]. – Львів : Піраміда, 2000. – 256 с.

37. Винничук Ю. Вікна застиглого часу : [оповідання та повість] / Юрій Винничук. – Львів : ЛА «Піраміда», 2012. – 216 с.

38. Вихованець І. Розмовляймо українською : [мовознавчі етюди] / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – К. : Унів. вид-во Пульсари, 2012. – 160 с.

39. Вихованець І. Весняні коні : [поезії] / Іван Вихованець. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 112 с.

40. Вихованець І. Ластівка над словом : [поезії] / Іван Вихованець ; передмова Анатолія Загнітка. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 116 с.

41. Вихованець І. Славень зажуреній мамі : [поезії] / Іван Вихованець ; передмова Анатолія Загнітка. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 116 с.

42. Вінграновський М. С. Вибрані твори : у 3 т. / М. С. Вінграновський. – Тернопіль : Богдан, 2004. – (Серія «Маєстат слова»).

Т. 1 : Поезії. – 2004. – 400 с.

Т. 2 : Северин Наливайко : [роман]. – 2004. – 400 с.

Т. 3 : Повісті й оповідання. – 2004. – 352 с.

43. Вовчок Марко. Оповідання. Казки. Повісті. Роман / Марко Вовчок. – К. : Наук. думка, 1983. – 637 с.

44. Воробйов М. Верховний голос : [поезії] / Микола Воробйов. – К. : Молодь, 1991. – 303 с.

45. Воронько П. Повінь : вибр. твори / Платон Воронько [упоряд. В. Ф. Гужва; передм. Б. І. Олійник]. – К. : Криниця, 2004. – 608 с. – (Бібліотека Шевченківського комітету).

46. Гайдамака Н. Л. Позначена блискавицею : [фантастичні повісті та оповідання] / Н. Л. Гайдамака. – К. : Молодь, 1990. – 144 с.

47. Гей В. Зоря з криничної води : [поезії] / Василь Гей. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2001. – 232 с.

48. Глібов Л. Цяцькований осел : вибр. твори / Леонід Глібов. – К. : ВЦ «Просвіта», 2005. – 376 с. – (Шкільна бібліотека).

49. Гончар О. Берег любові : [роман]. Бригантина : [повість] / Олесь Гончар. – Сімферополь : Таврія, 1981. – 416 с. : іл.

50. Гончар О. Т. Вибрані твори : у 4 т. / О. Т. Гончар. – К. : Сакцент Плюс, 2005. – –

Т. 1. : Тронка ; Собор ; Кресафт. – 2005. – 542 с.

Т. 2 : Циклон ; Твоя зоря ; Микита Братусь ; Далекі вогнища. – 2005. – 736 с.

Т. 3 : Людина і зброя ; Чорний Яр. – 2005. – 320 с.

Т. 4 : Прапорonoсці ; Письменницькі роздуми. – 2005. – 416 с.

51. Горбачук В. Т. Барви української мови / В. Т. Горбачук. – К. : Видавничий дім «КМ АCADEMIA», 1997. – 272 с. – (Серія «Були, є і будемо вовіки!»).

52. Горик Н. П. Повернення мавки : [поезії] / Н. П. Горик. – Луцьк : Надстир'я, 2004. – 96 с.

53. Горик Н. П. Вересень. Поезії різних років / Н. П. Горик. – Луцьк : ВМА «Терен», 2008. – 172 с.

54. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : [монографія] / К. Г. Городенська. – К. : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.

55. Гримич М. Варфоломієва ніч : [роман] / Марина Гримич. – Львів : Кальварія, 2002. – 159 с. : іл. – (Премія конкурсу «Коронація слова», 2000).

56. Гримич М. Егоїст : [роман] / Марина Гримич. – Львів : Кальварія, 2003. – 228 с.

57. Грінченко Б. Твори. В 2 т. / Борис Грінченко ; [гол. редкол. І. Дзевєрін]. – К. : Наук. думка, 1990–1991. – (Бібліотека української літератури).

Т. 1 : Поетичні твори ; оповідання ; повісті. – 1990. – 633 с.

Т. 2 : Повісті ; драматичні твори. – 1991. – 608 с.

58. Гуменюк Н. П. Країна світла : [поезії] / Н. П. Гуменюк. – Львів : Каменярь, 1992. – 53 с.

59. Гуменюк Н. Однокрил : [поезії] / Надія Гуменюк. – Луцьк : Надстир'я, 2000. – 150 с.

60. Гуцало Є. Княжа гора : [повісті] / Євген Гуцало. – К. : Молодь, 1986. – 236, [2] с.

61. Гуцало Є. Сльози божої матері : [повісті] / Євген Гуцало. – К. : Молодь, 1990. – 263 с.

62. Гуцало Є. Твори. В 5 т. / Євген Гуцало ; [ред. М. Москаленко]. – К. : Дніпро, 1996. –

Т. 1: Оповідання ; новели. – 454 с.

Т. 2 : Повісті. – 461 с.

Т. 3: Повісті ; роман. – 1996. – 461 с.

63. Гуцало Є. П. Пролетіли коні : [оповідання і повісті] / Є. П. Гуцало. – К. : Вид-во гуманіт. л-ри, 2008. – 384 с.

64. Гуцало Є. Позичений чоловік : [роман] / Євген Гуцало. – К. : Знання, 2012. – 383 с. – (Скарби української літератури).

65. Даниленко В. Г. Сон із дзьоба стрижа : [оповідання] / В. Г. Даниленко. – Львів : ЛА «Піраміда», 2006. – 384 с.

66. Дашвар Люко. РАЙ.Центр : [роман] / Люко Дашвар. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. – 272 с.

67. Дашкієв М. О. З безодні минулого: [науково-фантастична повість] / М. О. Дашкієв. – К. : Рад. письменник, 1970. – 260 с.

68. Дашкієв М. О. Твори / М. О. Дашкієв. – К. : Веселка, 1981. – (Бібліотечна серія).

Т. 1 : Торжество життя : [роман]. – 544 с.

Т. 2 : Оповідання. – 308 с.

69. Дземан С. Останній борг : [новели] / Святослав Дземан. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 120 с.

70. Денисенко Л. Кавовий присмак кориці : [роман] / Лариса Денисенко. – К. : Нора-Друк, 2007. – 2008 с.

71. Денисенко Л. Помилкові переймання або життя за розкладом вбивць: [роман] / Лариса Денисенко. – К. : Нора-Друк, 2007. – 240 с. – (День Європи).

72. Дімаров А. А. На коні й під конем : [повість] / А. А. Дімаров. – Х. : Фоліо, 2009. – 318 с. – (Українська література).

73. Дідович М. М. Фізика : [довідник для абітурієнтів та школярів] / М. М. Дідович, Є. В. Коршак. – Х. : Література, 2013. – 448 с.

74. Дністровий А. Місто уповільненої дії : [роман] / Анатолій Дністровий. – К. : Факт, 2003. – 420 с.

75. Дністровий А. Патетичний блуд : [роман] / Анатолій Дністровий. – Х. : Фоліо, 2005. – 287 с. – (Серія: graffiti).

76. Довженко О. П. Вибрані твори / О. П. Довженко. – К. : Сакцент Плюс, 2004. – 509 с.

77. Дольд-Михайлик Ю. П. І один у полі воїн : [пригодницький роман] / Ю. П. Дольд-Михайлик. – Х. : Фоліо, 2008. – 538 с. – (Серія «Українська література»).

78. Дольд-Михайлик Ю. П. У чорних лицарів : [пригодницький роман] / Ю. П. Дольд-Михайлик. – Х. : Фоліо, 2008. – 411 с. – (Серія «Українська література»).

79. Донченко О. В. Повісті для дітей / О. В. Донченко. – Х. : Кн.-газ. вид-во, 1954. – 494 с.

80. Драч І. Ф. Храм сонця : [поезії] / І. Ф. Драч. – К. : Рад. письменник, 1988. – 125 с.

81. Драч І. Ф. Вогонь з попелу : [поезії] (З шістдесятих – у дев'яності) / І. Ф. Драч. – К. : Рада, 1995. – 119 с.

82. Драч І. Ф. Анатомія блискавки : [вибрані твори] / І. Ф. Драч. – Х. : Фоліо, 2002. – 509 с. – (Серія «Українська література ХХ століття»).

83. Драч І. Ф. Противні строфи : [поезії] / І. Ф. Драч. – К. : ВЦ «Просвіта», 2005. – 320 с.

84. Дрозд В. Катастрофа : [роман] / Володимир Дрозд // Вибрані твори : у 2 т. – К., 1989. – Т. 1 : Оповідання. Романи. – С. 177–310.

85. Дрозд В. Листя землі. Книга долі і днів минутих : [роман] / Володимир Дрозд. – К. : Укр. письменник, 1992. – 559 с.

86. Дрозд В. Музей живого письменника, або Моя довга дорога в ринок : [повість-шоу] / Володимир Дрозд. – К. : Укр. письменник, 1994. – 203 с.

87. Дрозд В. Злий дух. Із житієм ; Пришестя : [романи] / Володимир Дрозд. – К. : Укр. письменник, 1999. – 311 с. – (Сучасна укр. література).
88. Дрозд В. Ирїй : [повіді, оповідання] / Володимир Дрозд. – Х. : Фоліо, 2008. – 320 с. – (Українська література).
89. Дубинянська Я. Три дні у Сиренополі : [проза] / Яна Дубинянська [передмова Р. Семкова]. – К. : Смолоскип, 1999. – 188 с.
90. Думанська О. Оповідки з жіночої торебки : [оповідання] / Оксана Думанська. – Львів : ЛА «Піраміда», 2008. – 132 с.
91. Забужко О. Диригент останньої свічки : [поезії] / Оксана Забужко. – К. : Рад. письменник, 1990. – 143 с.
92. Забужко О. Автостоп : [поезії] / Оксана Забужко. – К. : Укр. письменник, 1994. – 95 с.
93. Забужко О. Сестро, сестро : [повіді та оповідання] / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2004. – 240 с.
94. Забужко О. Друга спроба: Вибране : [поезії] / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2005. – 320 с.
95. Загальна психологія : [навч. посібник] / О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – К. : Либідь, 2005. – 464 с.
96. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : [монографія] / А. П. Загнітко. – [Вид. 3-тє, виправл. і доп.] – Донецьк : ДонДУ, 2008. – 294 с.
97. Загнітко А. Подих рідного слова : [монографія] / Анатолій Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2014. – 236 с.
98. Загребельний П. А. Переходимо до любові : [роман] / П. А. Загребельний. – К. : Рад. письменник, 1973. – 258 с.
99. Загребельний П. А. Попіл снів : [пригодницька повість] / П. А. Загребельний. – К. : Укр. письменник, 1995. – 160 с.
100. Загребельний П. Євпраксія : [роман] / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2002. – 370 с.
101. Загребельний П. А. Безслідний Лукас : [роман] / П. А. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2003. – 398 с. : іл.
102. Загребельний П. Дума про невмирущого : [повість] / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2003. – 398 с.
103. Загребельний П. Диво : [роман] / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2005. – 637 с. – (Література).

104. Загребельний П. А. Учитель : [оповідання] / П. А. Загребельний. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ukr-lib.com.ua/books/printout.php?id=131&bookid=4>

105. Заєць В. А. Машина забуття: [фантастичні оповідання] / В. А. Заєць. – К. : Видавництво ЛКСМУ «Молодь», 1982. – 128 с.

106. Захарченко О. Сім воріт : [повість] / Олена Захарченко. – К. : Маузер, 2011. – 177 с.

107. Зима О. В. День на роздуми : [науково-фантастичний роман] / О. В. Зима. – К. : Рад. письменник, 1987. – 326 с.

108. Жиленко І. В. Євангеліє від ластівки : Вибр. твори / І. В. Жиленко. – К. : Унів. вид-во Пульсари, 2006. – 488 с. – (Бібліотека Шевченківського комітету).

109. Іваничук Р. І. Журавлиний крик : [роман] / Р. І. Іваничук. – Х. : Світовид, 2001. – 384 с.

110. Іваничук Р. І. Мальви; Орда : [романи] / Р. І. Іваничук. – Х. : Фоліо, 2008. – 415 с. – (Серія «Українська література»).

111. Іваничук Р. Манускрипт з вулиці Руської : [історичний роман] / Роман Іваничук. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 204 с.

112. Іваничук Р. І. Вогненні стовпи : Романний триптих / Р. І. Іваничук. – Львів : Літопис 2012, – 432 с.

113. Іваненко О. Д. Марія : [роман] / О. Д. Іваненко. – К. : Дніпро, 1986. – 645 с.

114. Іваненко О. Д. Тарасові шляхи : [роман] / О. Д. Іваненко. – К. : Веселка, 1974. – 447 с.

115. Ірванець О. Очамимря : [повість та оповідання] / Олександр Ірванець. – К. : Факт, 2003. – 184 с.

116. Ірванець О. Рівне / Ровно (Стіна) : [роман] / Олександр Ірванець. – К. : Факт, 2006. – 156 с. – (Серія «Містами». Рівне).

117. Ірванець О. В. Сатирикони-XXI / О. В. Ірванець. – Х. : Фоліо, 2011. – 763 с.

118. Історія економічних учень : [підручник] / За ред. В. Д. Базилевича. – [Вид. 2-ге, випр.]. – К. : Знання, 2005. – Ч. 1. – 567 с.

119. Ємченко О. П. Піраміда Сонця : [науково-фантастична книга] / О. П. Ємченко. – К. : Молодь, 1991. – 160 с.

120. Йовенко С. Безсмертя ластівки : [поезії] / Світлана Йовенко. – К. : Дніпро, 1989. – 487 с.

121. Калашник В. С. Бентежне надвечір'я : [поетичні переклади] / В. С. Калашник [передмова В. Борового]. – Х. : Майдан, 2004. – 120 с.

122. Калюжний Р. А. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення / Р. А. Калюжний, А. Т. Комзюк, О. О. Погрібний та ін. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 781 с.

123. Кащенко А. Ф. Зруйноване гніздо : [історичні повісті та оповідання] А. Ф. Кащенко. – К. : Дніпро, 1991. – 647 с.

124. Кідрук М. Мексиканські хроніки. Історія однієї мрії : [роман] / Максим Кідрук. – К. : Нора-Друк, 2009. – 304 с.

125. Клен Ю. Вибране : [вірші, поеми] / Юрій Клен. – К. : Дніпро, 1991. – 461 с.

126. Книш Г. А. Жайвір : [повість] / Г. А. Книш. – К. : Дніпро, 1982. – 455 с.

127. Кобилянська О. Людина; Царівна : [повісті] / Ольга Кобилянська. – Львів : Червона Калина, 2008. – 378 с.

128. Коломієць Т. П. Вибране / Т. П. Коломієць. – К. : Дніпро, 1984. – 246 с.

129. Коломієць В. Семигори : [цикли віршів та поеми] / Володимир Коломієць. – К. : Дніпро, 1990. – 420 с.

130. Копань Л. Пульсари : [роман] / Лариса Копань. – К. : Рад. письменник, 1983. – 320 с.

131. Коробчук П. Й. Боса флейта : [вибрані (+нові) поезії + вибрані переклади / перспіви] / П. Й. Коробчук. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. – 376 с.

132. Косевич А. М. Механіка кристалічної ґратки / А. М. Косевич. – Х. : Акта, 2006. – 305 с. – (Універ. лекції з фізики твердого тіла).

133. Костенко Л. В. Вибране : [поезії; поеми] / Л. В. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.

134. Костенко Л. Записки українського самашедшого : [роман] / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2010. – 416 с. – (Доросла серія).

135. Костенко Л. Берестечко : [історичний роман] / Ліна Костенко. – К. : Либідь, 2010. – 232 с.

136. Костенко Л. В. Триста поезій : [вибрані вірші] / Л. В. Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. – 416 с.

137. Кочерга І. А. Драматичні твори / І. А. Кочерга. – К. : Наук. думка, 1989. – 736 с.

138. Коцюбинський М. М. Вибрані твори : [оповідання, новели, повісті] / М. М. Коцюбинський. – К. : Генеза, 2003. – 368 с.
139. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці : [підручник] / Я. В. Крушельницька. – К. : КНЕУ, 2003. – 367 с.
140. Лис В. С. Острів Сильвестра : [роман] / В. С. Лис. – Х. : Фоліо, 2009. – 219 с. – (Література).
141. Лубський В. І. Релігієзнавство : [підручник] / В. І. Лубський, В. І. Теремко, М. В. Лубська. – К. : Академвидав, 2006. – 432 с. – (Альма-матер).
142. Лупій О. В. Довголіття бджоли : [вірші; драм. поеми] / О. В. Лупій. – К. : Молодь, 1987. – 164 с.
143. Маланюк Є. Поезії / Євген Маланюк. – Львів : УПІ ім. І. Федорова, Фенікс ЛТД, 1992. – 686 с.
144. Малик В. К. Князь Кий ; Черлені щити [романи] / В. К. Малик. – К. : Дніпро, 1989. – 576 с.
145. Малик В. К. Таємний посол : [тетралогія] / В. К. Малик. – Х. : Фоліо, 2008. – Кн. 1 : Посол Урус-шайтана ; Кн. 2 : Фірман султана. – 414 с.
146. Малик В. К. Князь Ігор. Слово о полку Ігоревім : [роман] / В. К. Малик. – Х. : Фоліо, 2009. – 476 с. – (Укр. літ-ра).
147. Малик В. К. Горить свіча : [роман] / В. К. Малик. – Х. : Фоліо, 2013. – 444 с. – (Шкільна б-ка укр. та світ. літ-ри).
148. Малишко А. С. Поетичні твори ; Літ.-крит. статті / А. С. Малишко. – К. : Наук. думка, 1988. – 736 с.
149. Малишко А. Далекі орбіти : [вибр. твори] / Андрій Малишко; [упоряд. В. А. Малишко, вступ. ст. В. О. Базилевський]. – К. : Криниця, 2002. – 608 с. – (Бібліотека Шевченківського комітету).
150. Малкович І. Все поруч : [вибрані вірші, переклади, есеї, інтерв'ю] / Іван Малкович. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2010. – 335 с.
151. Мартинюк М. І. Під мурами твердині : [історична повість] / М. І. Мартинюк. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2012. – 128 с.
152. Мартич Ю. М. Зустрічі без прощань : [біографічні розповіді] / Ю. М. Мартич. – К. : Дніпро, 1991. – 517 с.
153. Матіос М. Солодка Даруся : [драма на три життя] / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2004. – 176 с. – [Першотвір].
154. Матіос М. Нація. Одкровення : [оповідання] / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2006. – 204 с.

155. Матіос М. Майже ніколи не навпаки : [роман] / Марія Матіос. – [Вид. 3-тє]. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 176 с.: іл.
156. Матіос М. Червички Божої Матері (вирвана сторінка з бовковинської саги) : [повість] / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2013. – 208 с.
157. Мах П. На білих крилах рушників : [поезії] / Петро Мах. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – 57 с. (3).
158. Мах П. Христос воскрес – воскресне Україна! (поетична сповідь) : [поезії] / Петро Мах. – К. : Дніпро, 1999. – 287 с.
159. Мацевич А. Ф. Гнів Немезіди : [роман; повісті] / А. Ф. Мацевич. – К. : Дніпро, 1987. – 480 с.
160. Медвідь В. Збирачі каміння : [романи] / В'ячеслав Медвідь [вступ. слово С. М. Квіта]. – К. : Україна, 2006. – 864 с. – (Бібліотека Шевченківського комітету).
161. Міщенко Д. Вибрані твори: У 2-х т. / Дмитро Міщенко. – К. : Дніпро, 1991. –.–
- Т. 1 : Синьоока Тивер : [роман]. – 443 с.: іл.
- Т. 2 : Лихі літа ойкумени ; Розплата : [романи]. – 795с. : іл.
162. Мовчан П. Вибрані твори / Павло Мовчан. – К. : ВЦ «Прогресвіта», 2008. – 536 с.
163. Мойсієнко А. Вибране : [поезії] / Анатолій Мойсієнко. – К. : Фенікс, 2006. – 520 с.
164. Мойсієнко А. Мене любов'ю засвітили скрипки : [поезії] / Анатолій Мойсієнко. – К. : Правда Ярославичів, 2006. – 193 с.
165. Мороз А. Т. Ваш поїзд о дев'ятій : [роман] / А. Т. Мороз. – К. : Молодь, 1985. – 296 с.
166. Моцний А. П. Над Західним Бугом : [повість] / А. П. Моцний. – Львів : Каменяр, 1988. – 144 с.
167. Мушкетик Ю. М. Яса : [роман] / Ю. М. Мушкетик. – К. : Рад. письменник, 1980. – 317 с. – (Історія України в романах).
168. Мушкетик Ю. М. Твори : в 2-х т. / Ю. М. Мушкетик. – К. : Дніпро, 1989. –.–
- Т. 1 : Біла тінь : [роман]; Крапля крові : [роман] / вступ. стаття К. Волинського. – 459 с.
- Т. 2 : Жорстоке милосердя : [роман]; Семен Палій : [іст. повість]. – 520 с.
169. Мушкетик Ю. На брата брат : [роман] / Юрій Мушкетик. – Х. : Фоліо, 2007. – 415 с.

170. Мушкетик Ю. Гетьманський скарб : [роман] / Юрій Мушкетик. – Х. : Фоліо, 2007. – 415 с. – [Першотвір].

171. Мушкетик Ю. Останній гетьман; Погоня : [романи] / Юрій Мушкетик. – Х. : Фоліо, 2011. – 374 с.

172. Назарук О. Роксоляна : Жінка Халіфа й Падишаха (Сулеймана Великого) завойовника і законодавця : [історична повість з 16 ст.] / Осип Назарук. – К. : Дніпро, 1992. – 371 с.

173. Назарук Є. Медунки у грудні / Євгенія Назарук. – Луцьк : Надстир'я, 2015. – 116 с.

174. Назарчук Л. Моя невінчана любов / Лукаш Назарчук. – Луцьк : Вежа, 1996. – 74 с.

175. Народ скаже, як зав'яже. Українські народні прислів'я та приказки / [уклад. : Леся Вознюк]. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. – 234 с.

176. Народна творчість (українська). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.ukrcenter.com/Література/>

177. Народні порівняння – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://aphorism.org.ua/subrazd.php?page=2&pages_block=-1&rid=3&sid=25

178. Науменко Н. Поезії 1991–2005 / Наталія Науменко. – К., 2006. – 252 с.

179. Неборак В. Базилевс : Нововіднайдені розділи Львівської Книги Переміщень, переписаної 2005 року / Віктор Неборак. – Львів : Срібне слово, 2006. – 192 с.

180. Нестайко В. Чарівні окуляри / Всеволод Нестайко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 96 с.

181. Нестайко В. Тореадори з Васюківки : трилогія про пригоди двох друзів. Нова авторська редакція з новими епізодами / Всеволод Нестайко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2006. – 544 с. : іл. – (Найкращий український дитячий роман).

182. Олесь О. Лірики : Літературний портрет / Олександр Олесь. – К. : Вид-во «Бібліотека українця», 1998. – 168 с. – (Бібліотека українця).

183. Олесь О. Вибране / Олександр Олесь. – Суми : ВВП «Мрія» ТОВ, 2008. – 120 с.

184. Олійник Б. І. Вибрані твори : у 6 т. / Б. І. Олійник. – К. : Просвіта, 2007. – –

Т. 1 : За четвертою хатою. – 2007. – 128 с.

Т. 2 : Камінь з душі. – 2007. – 223 с.

Т. 3 : Вирок. – 2007. – 256 с.

Т. 4 : Сива ластівка. – 2007. – 96 с.

Т. 5 : Поеми. – 2007. – 192 с.

Т. 6 : Поеми. – 2007. – 223 с.

185. Павличко Д. В. Вибрані твори : у 2 т. / Д. В. Павличко ; [голова редкол. М. П. Зяблюк ; уклад. Д. П. Пилипчук, вступ. ст. М. Г. Жулинського]. – К. : Укр. енцикл., 2008. – Т. 1 : Вірші ; поеми. – 2008. – 608 с. – (Бібліотека Української літературної енциклопедії).

186. Пагутяк Г. Господар : [роман, повість] / Галина Пагутяк. – К. : Рад. письменник, 1986. – 200 с.

187. Пагутяк Г. Захід сонця в Урожі : [романи, повісті, оповідання та новели] / Галина Пагутяк. – [Вид. 2-ге, переробл. і доп.]. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – 368 с. – (Видавничий проект сучасної літератури «Приватна колекція», серія : «Українська модерна проза»).

188. Пагутяк Г. Урізька готика : [роман] / Галина Пагутяк. – К. : Дуліби, 2009. – 349 с.

189. Пагутяк Г. Зачаровані музиканти : [роман-феєрія] / Галина Пагутяк. – К. : Ярославів Вал, 2010. – 223 с.

190. Пашковський Є. Вовча зоря : [роман] / Євген Пашковський. – К. : Молодь, 1991. – 213 с.

191. Пашковський Є. Щоденний жезл : [роман] / Євген Пашковський. – К. : Генеза, 1999. – 471 с.

192. Пашковський Є. Безодня ; Свято : [романи] / Євген Пашковський. – Л. : Піраміда, 2005. – 268 с.

193. Підмогильний В. П. Місто : [роман та оповідання] / В. П. Підмогильний. – К. : Дніпро, 2004. – 384 с. – (Серія «Література в школі»).

194. Простопчук В. Кленове листя : [поезії] / Василь Простопчук. – Луцьк : Інтерконтакт, 1994. – 79 с.

195. Прохасько Т. Непрості : [роман] / Тарас Прохасько. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 137 с.

196. Процюк С. Аналіз крові : [есеї] / Степан Процюк. – К. : Грані – Т, 2010. – 144 с. – (Серія «De profundis»).

197. Рибак Н. С. Твори : в 5-ти томах / Н. С. Рибак. – К. : Дніпро, 1981. –

Т. 1 : Переяславська рада : [роман]. – Кн. 1. – 670 с.

Т. 2 : Переяславська рада : [роман]. – Кн. 2. – 679 с.

Т. 3 : Помилка Оноре де Бальзака ; Дніпро : [романи] – 621 с.

Т. 4 : Час сподівань і звершень : [роман-епопея]. – Кн. 1. Скриня Пандори. – 631 с.

Т. 5 : Час сподівань і звершень : [роман-епопея]. – Кн. 2. Солдати без мундирів. – К. : Дніпро, 1982. – 607 с.

198. Рильський М. Вибрані твори. В 2 т. – Т.1. : [вірші ; поеми] / Максим Рильський ; [гол. ред. кол. Д. Павличко ; уклад. В. Колесник]. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2005. – 608 с. – (Бібліотека Української Літературної Енциклопедії).

199. Рисак О. Не сотвори собі кумира : [поезії різних літ] / Олександр Рисак. – Луцьк : Надстир'я, 1996. – 64 с.

200. Рисак О. О. Мелодії і барви слова: проблеми синтезу мистецтв в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. : [монографія] / О. О. Рисак. – Луцьк : Надстир'я, 1996. – 98 с.

201. Роздобудько І. Мандрівки без сенсу і моралі / Ірен Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2011. – 192 с. – (Мандри).

202. Росовецький С. К. Український фольклор у теоретичному висвітленні : [підручник для студ. вищих навч. закл.] / С. К. Росовецький. – К. : Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2008. – 623 с.

203. Рутківський В. Джури козака Швайки : [історичний роман] / Володимир Рутківський. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛАМА-ГА, 2007. – Книга перша. – 334 с.

204. Савченко В. В. Під знаком цвіркуна : [фантастичний роман] / В. В. Савченко. – Дніпропетровськ : Дніпрокнига, 2004. – 343 с.

205. Савченко В. В. Монолог над безоднею; З того світу – інкогніто : [фантаст. романи] / В. В. Савченко. – Дніпропетровськ : Дніпро-книга, 2004. – 351 с : іл.

206. Савченко В. В. Золото і кров Сінопа : [історичний роман-трилер] / В. В. Савченко. – Дніпропетровськ : Зоря, 2007. – 448 с.

207. Самбук Р. Ф. Скіфська чаша : [іст. детектив] / Р. Ф. Самбук. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 431 с. – (Український детектив).

208. Самчук У. Волинь : [роман]. В 2 т. / Улас Самчук. – Дніпро, 1993. – –
Т. 1 : Куди тече та річка ; Війна і революція. – 1993. – 573с.
Т. 2 : Батько і син. – 1993. – 334 с.
209. Самчук У. Марія: хроніка одного життя : [роман-хроніка] / Улас Самчук. – К. : Смолоскип, 2009. – 224 с.
210. Самчук У. Чого не гоїть вогонь : [роман] / Улас Самчук ; [упоряд. і автор передм. Галина Александрова]. – К. : ВД «Персонал», 2008.– 312 с.
211. Самчук У. На твердій землі : [роман] / Улас Самчук. – Торонто, [б. р.]. – 390 с. (1)
212. Сімейний кодекс України (станом на 10 квіт. 2011 р.). – Х. : Право, 2011. – 96 с.
213. Симоненко В. А. Ти знаєш, що ти людина : [вірші, сонети, поеми, казки, байки] / В. А. Симоненко. – К. : Наук. думка, 2001. – 294 с.
214. Симоненко В. А. У твоєму імені живу : [поезії, оповідання, щоденникові записи, листи] / В. А. Симоненко. – К. : Веселка, 2003. – 384 с.
215. Сингаївський М. Ластівка над Сеною : [поезії ; переклади ; роздуми] / Микола Сингаївський. – К. : Укр. письменник, 2002. – 270 с.
216. Скляренко С. Володимир : [роман] / Семен Скляренко. – Х. : Фоліо, 2008. – 542 с. – (Історія України в романах).
217. Скляренко С. Святослав : [роман] / Семен Скляренко. – Х. : Фоліо, 2008. – 670 с.: іл. – (Українська література).
218. Скрипник О. В. За золотом Нестора Махна : [пригодн. повість] / О. В. Скрипник. – [Вид. 2-ге, переробл. і допов.]. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 306 с.
219. Слапчук В. Д. Навпроти течії трави : [поезії, проза] / В. Д. Слапчук. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 208 с.
220. Слапчук В. Сучок на кострі подорожнього : [поезії] / Василь Слапчук. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2002. – 192 с.
221. Слапчук В. Сліпий дощ : [роман] / Василь Слапчук. – К. : Факт, 2003. – 336 с.
222. Слапчук В. Дванадцять ню : Інтимна лірика / Василь Слапчук. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2005. – 180 с. – (Серія «Літературний ексклюзив»).

223. Слапчук В. Книга забуття / Василь Слапчук. – К. : Ярославів Вал, 2013. – 368 с.

224. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання : [навч. посібник] / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.

225. Слобода Н. В. Синтаксис поетичної метафори : [монографія] / Н. В. Слобода. – Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2011. – 136 с.

226. Словник української мови : в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980.

227. Слоновьовська О. Пектораль : [поезії] / Ольга Слоновьовська. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 116 с.

228. Смілянський Л. Михайло Коцюбинський : [повість] / Леонід Смілянський. – К. : Молодь, 1968. – 157 с.

229. Смілянський Л. І. Сашко : [повість] / Л. І. Смілянський. – К. : Веселка, 1989. – 229 с.

230. Смолич Ю. К. Мир хатам, війна палацам : [роман] / Ю. К. Смолич. – Х. : Фоліо, 2008. – 571 с. – (Серія «Українська література»).

231. Сняданко Н. В. Амаркорд : [романи, есей] / Н. В. Сняданко. – К. : Будинок письменників, 2012. – 888 с.

232. Соколян М. Херем : [повість] / Марина Соколян. – К. : Факт, 2007. – 184 с. – (Серія : Поза фокусом).

233. Соловей О. Живі і Мертві : [вірші 2004–2007 рр.] / Олег Соловей. – Донецьк : Видавничка агенція «OST», 2007. – 140 с.

234. Сосюра В. М. Вибрані твори. В 2 т. / В. М. Сосюра. – К. : Наук. думка, 2000. – (Б-ка укр. л-ри : Новітня укр. л-ра).

Т. 1 : Поетичні твори. – 645 с.

Т. 2 : Поеми. Роман. – 549 с.

235. Ставицька Л. Естетика слова в українській поезії 10–30 рр. ХХ ст. / Леся Ставицька. – К. : Правда Ярославичів, 2000. – 156 с.

236. Стельмах М. Вибрані твори : у 2 т. / Михайло Стельмах; [упоряд. Марта Стельмах]. – К. : Укр. письменник, 2003. – (Бібліотека Шевченківського комітету).

Т. 1 : Чотири броди : [роман] – 2003. – 594 с. : портр.

Т. 2 : Гуси-лебеді летять... ; Щедрий вечір : [повісті]. – 266 с. : портр.

237. Степаненко М. І. Історія української мови / М. І. Степаненко. – К., 1998. – 149 с.

238. Степаненко М. І. Українське рідне слово : [статті, виступи, розмисли, відповіді] / М. І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2003. – 184 с.
239. Струцюк Й. Г. Червень – місяць тиші: [оповідання та етюди] / Й. Г. Струцюк. – Львів : Каменяр, 1980. – 94 с.
240. Струцюк Й. Г. Досвідчення : [поезії] / Й. Г. Струцюк. – К. : Рад. письменник, 1982. – 79 с.
241. Струцюк Й. Г. Лінія життя : [повість, оповідання] / Й. Г. Струцюк. – К. : Рад. письменник, 1985. – 206 с.
242. Струцюк Й. Віть розчахнутої блискавки : [поезії] / Йосип Струцюк. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2002. – 198 с.
243. Струцюк Й. Г. Цвіт дикої шандри : [повісті, оповідання] / Й. Г. Струцюк. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2008. – 164 с.
244. Струцюк Й. Г. Усе не так просто / Й. Г. Струцюк. – Луцьк : ВМА «Терен», 2010. – 272 с.
245. Стус В. Палімпсест : вибране / Василь Стус [упоряд. Д. Стус]. – [Вид. 2-ге]. – К. : Факт, 2006. – 432 с.
246. Стус В. Вибрані твори / Василь Стус. – К. : Смолоскип, 2012. – 872 с.
247. Тарасюк Г. Т. Ковчег для метеликів : [новели] / Г. Т. Тарасюк. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 500 с.
248. Тарнавський В. В. Порожній п'єдестал : [роман] / В. В. Тарнавський. – К. : Рад. письменник, 1990. – 430 с.
249. Тендюк Л. Вибрані твори. У двох томах : [повісті] / Леонід Тендюк. – К. : Веселка, 1991. – Том 1. – 464 с.
250. Тичина П. Г. Сонячні кларнети : [поезії] / П. Г. Тичина. – К. : Дніпро, 1990. – 399 с.
251. Тичина П. Золотий гомін : [вибр. твори] / Павло Тичина ; [вступ. ст., упоряд. та примітка С. А. Гальченко]. – К. : Криниця, 2008. – 608 с. – (Бібліотека Шевченківського комітету).
252. Тулуб З. Людолови : [історичний роман] у 2 т. / Зінаїда Тулуб. – К. : Дніпро, 1998. –
Т. 1. – 468 с.
Т. 2. – 571 с.
253. Тютюнник Г. Вир : [роман] / Григорій Тютюнник. – К. : Дніпро, 1998. – 564 с.
254. Тютюнник Гр. Климко : [повісті] / Григір Тютюнник. – К. : Веселка, 1989. – 166 с.

255. Українка Леся. Вірші. Драматичні поеми / Леся Українка. – Х. : Фоліо, 2008. – 351 с. – (Серія «Українська класика»).
256. Українські прислів'я, приказки та загадки / упоряд. та передм. К. І. Приходченко. – Донецьк : Сталкер, 2002. – 287 с.
257. Ушкалов Л. Від бароко до постмодерну : есеї / Леонід Ушкалов. – К. : Грані-Т, 2011. – 552 с. – (Серія «De profundis»).
258. Шевченко Т. Поезії / Тарас Шевченко. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 2003. – 368 с.
259. Шевчук В. О. Вибрані твори : [роман-балада, оповідання] / В. О. Шевчук [Передм. М. Жулинського]. – К. : Дніпро, 1986. – 526 с.
260. Шевчук В. О. Тіні зникомі. Сімейна хроніка : [роман] / В. О. Шевчук. – К. : Темпора, 2002. – 304 с. : іл.
261. Шевчук В. О. Роман юрби : хроніка «безперспективної» вулиці (1972–1991) / В. О. Шевчук. – К. : Унів. вид-во Пульсари, 2009. – 622 с.
262. Шкляр В. Кров кажана : [роман] / Василь Шкляр. – Львів : Кальварія, 2003. – 220 с.
263. Шкляр В. Ключ : [роман] / Василь Шкляр. – [Вид 2-ге, випр.]. – Львів : Кальварія, 2003. – 208 с.
264. Шкляр В. Чорний Ворон : [роман] / Василь Шкляр. – К. : Ярославів Вал, 2009. – 356 с.
265. Штинько В. Тернослов / Валентина Штинько. – Луцьк : ВМА «Терен», 2008. – 176 с.
266. Штинько В. С. Наречена Гетьманича / В. С. Штинько. – Луцьк : ВМА «Терен», 2008. – 256 с.
267. Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей) : [монографія] / І. Д. Фаріон. – [Вид. 3-тє, доп.] – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. – 332 с.
268. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / Ольга Федик. – Львів : Місіонер, 2000. – 300 с.
269. Чейлитко Н. Лексико-тематична модель дискурсу / Наталія Чейлитко // Українське мовознавство. – 2009. – № 39. – С. 93–99.
270. Чубач Г. Т. Святкую день : [вірші та поема] / Г. Т. Чубач. – К. : Рад. письменник, 1982. – 102 с. : 1 портр., іл.
271. Цивільний кодекс України. – К. : ЦУЛ, 2015. – 270 с.
272. Яворівський В. І. І засурмив янгол : в 3-х т. / В. І. Яворівський. – К. : Глобус, 1993. – Т. 3. – 317 с.

273. Яков'юк Т. Затемнення : [поезії] / Тетяна Яков'юк. – [Вид. 2-ге]. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 175 с.
274. Яновський Ю. І. Чотири шаблі : [романи та оповідання] / Ю. І. Яновський. – К. : Дніпро, 1990. – 366 с.
275. Яновський Ю. І. Майстер корабля ; Вершники / Ю. І. Яновський. – Донецьк : БАО, 2007. – 352 с.
276. Яструбецька Г. І. Memorioglifika : [поезії] / Г. І. Яструбецька. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2009. – 112 с.
277. Яструбецька Г. І. Поліський пілігрим : [поезії] / Г. І. Яструбецька. – [Вид. 2-ге]. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. – 160 с.

**ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ (за 2008–2016 рр.)
ТА ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ**

1. Високий замок, м. Львів.
2. Віче, м. Київ.
3. Волинь-нова, м. Луцьк.
4. Волинські оголошення, м. Луцьк.
5. Волинські новини, м. Луцьк.
6. Голос України, м. Київ.
7. Дзеркало тижня, м. Київ.
8. Дивослово (науково-методичний журнал), м. Київ.
9. День, м. Київ.
10. Інформатор. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.informator.news>
11. Експедиція ХХІ, м. Дніпропетровськ.
12. Експрес, м. Київ.
13. Експрес, м. Луцьк.
14. Коментарі, м. Київ.
15. Львівська газета, м. Львів.
16. Молодь України, м. Київ.
17. Слово Волині, м. Луцьк.
18. Тиждень (інтернет-газета). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Politics>
19. Україна молода, м. Київ.

20. Український тиждень, м. Київ.

21. Українська правда (інтернет-газета). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.pravda.com.ua>

22. Я-Корреспондент (інтернет-газета). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://ua.korrespondent.net>

SUMMARY

The monograph «Typology of Semantic-syntactic Sentence Dependencies» is the pilot research that describes the typology of semantic-syntactic dependencies in various structures of sentences. The study of semantic-syntactic dependencies was induced by important needs to arrange, rank and describe typological dependencies in the structure of syntactic units, to define substantive semantic-syntactic dependencies in basic simple sentences, to find initial predicate semantic-syntactic dependencies in complex sentences, to distinguish derivative predicate semantic-syntactic dependencies in simple non-elementary sentences, to study special features of semantic-syntactic dependencies in compound structures.

A sentence holds a unique and important position in the system of syntactic units. It arranges and structures syntactic units of lower rank (syntaxemes, word combinations). The focus on formal syntactic, semantic-syntactic and communicative aspects of a sentence enabled to distinguish the syntactic dependency in its structure and to differentiate it in relation to sentence types as follows: formal syntactic and semantic-syntactic dependencies.

In two-member and one-member sentence constructions we distinguish unilateral formal syntactic dependency and coordinating mutual independency that joins homogeneous parts of a sentence under the frame of a simple sentence. In opposition to interdependency and unilateral subordinate dependency, the unilateral coordinating mutual independency influences quantitative component composition as it expands a sentence by introducing new parts of sentence into its composition which are homogeneous in the formal syntactical context but it doesn't change a type of sentence structure. In addition to three main types of formal syntactic dependencies in sentence constructions we have defined unilateral determinate dependency and double dependency.

The semantic-syntactic anatomy of a sentence is targeted at expressing and conveying semantic ties, they are semantic-syntactic dependencies that compose the semantic type of a predicate. The number of components in the semantic-syntactic structure of a sentence depends on

its semantic special features. The semantic-syntactic level of a sentence construction enables to trace special features for semantic expression of sentence components and correlation between the form and content in each specific case. The semantic-syntactic dependency is worth being separated from distribution, combinability, valence and intention.

The common ground between formal syntactic and semantic-syntactic dependencies in a sentence is indicating syntactic features of the component which they determine: a sentence part distinguished by its syntactic feature and a substantive sentence part defined by its semantic-syntactic feature together with its syntactic feature.

Substantive semantic-syntactic dependencies are observed and traced in a simple semantically elementary sentence. They have the following forms such as agent dependency; dependency of the process subject, dependency of the state subject including dependency of the all-around state subject; dependency of the qualitative state subject, dependency of the quantitative state subject, dependency of the state-relation subject; object semantic-syntactic dependency; addressee semantic-syntactic dependency; instrument semantic-syntactic dependency and locative semantic-syntactic dependency. These types of substantive semantic-syntactic dependency are formed by various predicates and expressed with the help of syntaxemes dependent on the marker component.

The semantic-syntactic dependency system in complex sentences is rather extensional. The syntax dependent clause is subordinated to the main clause in a complex sentence. In complex subordinate structures the initial predicate semantic-syntactic dependencies comprise temporal, cause, hypothetic, comparative, consequence semantic-syntactic dependencies, semantic-syntactic dependencies of purpose, condition, and adequacy / inadequacy. Subordinate conjunctions actualize semantic-syntactic dependencies between the subordinate and main clauses.

The syntactic structure of simple expanded sentences is characterized by derivative predicate syntaxemes that express the semantic-syntactic dependency between simple elementary sentences. They are formed as a result of summarization of two or more simple semantically elementary constructions into one simple semantically non-elementary sentence. The derivative predicate syntaxemes represent and implement temporal, conditional, hypothetic, comparative semantic-syntactic dependencies, semantic-syntactic dependencies of purpose and adequacy / inadequacy.

In a compound sentence the semantic-syntactic dependency has three types: 1) temporal-temporal semantic-syntactic dependency; 2) cause-consequence semantic-syntactic dependency; 3) condition-result semantic-syntactic dependency. They differ in semantic content of predicate parts in a compound sentence.

The understanding and explanation of processes how the semantic-syntactic dependencies are formed in basic constructions, how initial and derivative syntactic dependencies function in expanded and complex structures show and prove special features of grammar in the modern Ukrainian language. The present study suggests and enables to broaden the scope for research of other dependency types in sentence structures. In this respect, the dependency syntax is a challenging and future-oriented topic for further researches.

Наукове видання

Тетяна Євгенівна МАСИЦЬКА

**ТИПОЛОГІЯ
СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ
РЕЧЕННЄВИХ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ**

Монографія

Відповідальний редактор *І. Р. Вихованець*,
член-кореспондент НАН України,
доктор філологічних наук, професор

Редактор Микола Мартинюк
Технічний редактор Анжеліка Щербина
Художній редактор Катерина Черняк
Комп'ютерна верстка Катерини Черняк
Коректор Віктор Березнюк

Здано до набору 18.10.2016. Підписано до друку 12.12.2016.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 22,29. Обл.-вид. арк. 22,80.
Наклад 300 прим.

Поліграфічно-видавничий дім «Твердина»
п/с-9, м. Луцьк-21, 43021. Тел.: (050) 295 02 50
e-mail: tverdyna@gmail.com;
<http://tverdyna.ucoz.ua>

Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
ДК № 2030 від 14.12.2004 р.

Друк: СПД Гадяк Ж. В.
вул. Привокзальна, 12, м. Луцьк, 43021

Свідоцтво Держкомінформу України ДК № 3585 від 22.09.2009 р.

Масицька Т. Є.,

М 31 Типологія семантико-синтаксичних реченневих залежностей : [монографія] / Т. Є. Масицька. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2016. – 416 с.

ISBN 978-617-517-255-1

Пропонована монографія є першим теоретичним дослідженням семантико-синтаксичних залежностей у сучасному українському мовознавстві. Із позицій функційно-категорійної граматики цілісно проаналізовано семантико-синтаксичні залежності в реченні як основній синтаксичній одиниці. Визначено субстанційні семантико-синтаксичні залежності в базових простих реченнях, з'ясовано вихідні предикатні семантико-синтаксичні залежності в складнопідрядних конструкціях, схарактеризовано похідні предикатні семантико-синтаксичні залежності в простих неелементарних реченнях, простежено особливості семантико-синтаксичних взаємозалежностей у складносурядних структурах.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів філологічних спеціальностей, учителів.

The monograph brought to your notice is the first theoretical research of semantic-syntactic dependencies in the modern Ukrainian studies of language. From the standpoint of functional and categorical grammar the research provides a holistic approach and analysis of semantic-syntactic dependencies in a sentence as a basic syntactic unit. Substantive semantic-syntactic dependencies have been defined in basic simple sentences, initial predicate semantic-syntactic dependencies have been found in complex sentences, derivative predicate semantic-syntactic dependencies have been described in simple nonelementary sentences, special features of semantic-syntactic dependencies in compound structures have been studied.

The monograph is directed to scholars, academic specialists, lecturers, postgraduates and students of Philology, teachers.

УДК 811. 161. 2'367. 335'367. 332

ББК 81. 411. 1-22